

Előszó

Kó József

Bűnözéssel kapcsolatos attitűdök vizsgálata Budapest két kerületében

Virág György

Bevezetés a családi erőszak kutatásához

Fehér Lenke

Modellek a családon belüli erőszak kezelésére

Kránitz Mariann

Emberölés: áldozatok és tettesek

Ritter Ildikó

„Fiatalok a bűnözés ellen” – viktimológiai vizsgálat középiskolások körében

Póczik Szilveszter

Lakásmaffiák. Társadalomtörténeti és szociológiai áttekintés

Nagy László Tibor

A lakásmaffia bűncselekmények empirikus vizsgálata

Ligeti Miklós

A környezetre veszélyes hulladék jogellenes elhelyezésének büntetőtörvényi tényállása

Tilki Katalin

A környezetkárosítás és a természetkárosítás jogalkalmazói gyakorlata

Parti Katalin

Az internetes bűncselekmények nyomozásának egyes kérdései

Dunavölgyi Szilveszter – Finszter Géza

A képviselői mentelmi jog szabályozása Európában és a hazai gyakorlat

Barabás A. Tünde – Windt Szandra

Elterelés vagy elzárás?

Kiss Anna

Média és büntetőeljárás

ELŐSZÓ

Mire ezt a kötet az Olvasó a kezébe veszi, Magyarország már az Európai Unió tagja lesz. Sokan ünnepelnek mostanság nagy felhajtások közepette. Mások az eseményt a magyar történelem egyik fontos állomásának tekintik ugyan, azonban „csak” egy olyan határkönek, amelyen átlépve korábban megkezdett munkánkat kell folytatnunk – legfeljebb egy kicsit jobban. Még jól emlékszem, amikor a rendszerváltás hajnalán egy intézeti értekezleten az intézet első igazgatója hangosan kifakadt: „Mit beszélnek »ezek« arról, hogy most majd Európába megyünk? Miért, eddig nem ott voltunk?” De, bizony, ott voltunk, vagyunk már hosszú évszázadok óta. S helyzetünk máról holnapra az uniós csatlakozástól nem fog megváltozni. Két kultúra határmezsgyéjén élünk a jövőben is. S még sokáig hordozzuk magunkban az elmúlt évszázadok tapasztalatait – keletieket és nyugatiakat, jókat és rosszakat egyaránt. Azt csak remélhetjük, hogy az Európa nyugati feléhez való csatlakozásunk erősíteni fogja bennünk azt, ami jó és hasznos, és megszabadít minket számos elvetendőttől. Legalábbis hosszabb távon. Merthogy annak prognosztizálásához, hogy az elkövetkezendő néhány évet ki hogyan fogja megélni (és túlélni), bizony nem tudományos előjelzőre, hanem jósra lenne szükség. Ami biztos: sok minden meg fog változni, s rövid távon a nyertesek mellett egészen biztosan még az eddiginél is nagyobb számban lesznek a változásnak vesztesei.

Az intézet az uniós csatlakozásra szinte észrevétlenül készült. Jelen kötet egyetlen olyan tanulmányt nem tartalmaz, ami címében az Európai Uniót magában foglalná. Annál inkább jellemző ez a tanulmányok gondolatvilágára. Nyugodtan lehetne mostani kiadványunknak a „Magyarország és az EU” alcímet is adni. Mert miről is szólnak a szerzők dolgozatai?

Az első tanulmány egy közvélemény-kutatás eredményeiről számol be. Maga a kutatás a legkorszerűbb formában valósult meg: brüsszeli pályázati pénzből, öt európai (ebből két most csatlakozó ország közreműködésével) fő-, illetve nagyváros együttműködésében. A teljes kutatás az EU kontrollja alatt áll, s mind a szervezés, mind a kutatás lefolytatása, mind a finanszírozás során követni kellett a szigorú uniós normákat.

Az említett kutatás egyik fő szempontja a lakossági félelem és szorongás felmérése volt. S ez az irányultság rányomta bélyegét számos más kutatásra, illetve az azokról szóló tanulmányköteti beszámolókra. Félelem a családon belül, szorongás azon kívül. Két fontos, ma még empirikusan csak szórványosan vizsgált téma. Szociológusok közhelyszerű megállapítása, hogy a család olyan alapintézmény, amelynek egészsége kihat a társadalom egészére. A fiatalok bűnözése, a gyermek- és fiatalkorú bűnelkövetők cselekedeteinek gyakran megmagyarázhatatlan megjelenési formái nemritkán a „családi titkok birodalmába” vezetnek. A nehezen megszerezhető ismeretek és sikeres kezelési modellek megismerése fontos információ a problémák megértésére és kezelésére.

Gyorsan átalakuló társadalmunk súlyos veszélyeket hordoz akkor, amikor nem, rosszul vagy késve észlel változásokat. Néhány tanulmány szerzője erre figyelmeztet. Rámutat a környezeti változások gyorsasága, valamint a lassan változó és a külvilág iránt nagymértékben érzéketlen jogalkotás és jogszolgáltatás közötti ellentmondásokra és ezek veszélyeire. Több tanulmány is érzékelteti: a bűnözők talán még soha nem állították olyan kihívás elé a jogalkotókat, mint manapság. Három, egymástól nagyban különböző életterületen kaphatunk információkat egyfelől az állampolgári naivitásról, másrészt a bűnözői alkalmazkodóképességről, harmadrészt a hatósági döntések inadekvát és lassú működéséről.

A kötet következő nagy egysége Magyarország demokráciateljesítményébe enged bepillantást. A kutatók egymástól nagyon távol eső területekről hoznak példákat. Az egyik

szerzőpáros arra keresi a feleletet, hogy egy, az alkotmányos jogállamiság felé haladó ország egyes privilégiumok alkalmazhatósága során, a büntető jogalkalmazás és az állampolgári jogegyenlőség tekintetében mennyire eurokonform. Milyen mértékben képes a büntetőjog hagyományos szerepét betölteni azok körében, akik a lakosság érdekeinek legfőbb képviselőit látják el.

A következő szerzőpáros azt vizsgálja, hogy miként lehetne egyszerre a jelenleginél hatékonyabb és olcsóbb jogkövetkezményekkel sújtani azokat, akik kisebb súlyú bűncselekményeket követtek el. Miközben Nyugat-Európában lassan mindenütt általánossá válik a mediáció, nálunk az erre érdemlegeseket még mindig börtönbe zárják, ahol az állampolgárok adóforintjaiból vesznek részt „önkéntes bűnözői továbbképzésen” azok is, akiknek esetében ez a folyamat elkerülhető volna. Eközben az állam – ugyancsak a lakosságot megterhelve – csak korlátozottan képes gondoskodni az áldozatok kártalanításáról.

A kötet utolsó tanulmánya napjaink egyik legizgalmasabb kérdését érinti: a jogszolgáltatók és a média viszonyát. Az utóbbi években mind a büntetőjog-alkalmazóknak, mind a médiumok képviselőinek két szélsőséges nézet között kell lavírozniuk. Az egyik oldalon állnak azok, akik a lakosság teljes körű tájékoztatása céljából (vagy csak erre hivatkozással) gyakorlatilag semmiféle információt nem gondolnak visszatartatónak. A másik végponton azok állnak, akik – olykor a büntetőeljárás kudarcait leplezendő – legszívesebben valamennyi adatot titkosítanak. Nyilvánvaló, hogy egyik álláspont sem tartható, azonban a törékeny demokráciákban gyakran nehéz a megfelelő határvonalakat kijelölni. Annál inkább, mert végső soron mindkettő (az indokolt információ-visszatartás és a széles körű lakossági tájékoztatás) ugyanazt a közérdeket szolgálja. A szerző azt vizsgálja, hogy az ellentétek feloldására milyen nyugat-európai megoldások ismeretesek.

A szerkesztő bízik abban, hogy e kötet is hozzájárul a kriminológiai és a büntetőjogi gondolkodás modernizációjához.

Budapest, 2004. április

Dr. Irk Ferenc

Bűnözéssel kapcsolatos attitűdök vizsgálata Budapest két kerületében

A szerző egy nemzetközi vizsgálat, az Insecurities in European Cities keretében Budapest két kerületében végzett empirikus vizsgálat eredményeit ismerteti. A vizsgálat célja az volt, hogy megvizsgálja, hogy milyen tényezők befolyásolják az emberek biztonságérzetét, és mennyire befolyásolja az emberek viselkedését a bűnözés. A vizsgálat alapján megállapítható, hogy a két eltérő adottságokkal rendelkező területen élők viselkedése és életvitele nem különbözik jelentősen, illetve a fellelhető különbségek nem az eltérő bűnügyi veszélyeztetettségre, hanem a szociodemográfiai különbségekre vezethetők vissza. A különböző bűncselekményszámból fakadó eltérések befolyásolják a problémaérzékenységet, a lakosság nem a bűncselekmények abszolút számára, hanem a gyakoriság változására érzékeny.

A 2001-ben kezdődött nemzetközi kutatás (INSEC)¹ öt európai városban (Amszterdam, Bécs, Budapest, Hamburg és Krakkó)² élő lakosok bűnözéssel kapcsolatos attitűdjeit hasonlítja össze. Ezen belül azokat a tényezőket vizsgálja, amelyek bizonytalanságot, félelmet, rossz közérzetet eredményeznek a bűnözéssel kapcsolatban, és azokat, amelyek fokozzák a biztonságérzetet és jó közérzetet okoznak. Vizsgálni kívánja továbbá azt is, hogy e közreható tényezők mennyire hasonlóak, vagy éppenséggel eltérőek az öt városban, és – elsősorban a helyi önkormányzatok – milyen válaszokat adnak a felmerülő problémákra, milyen bűnmegelőzési programok, kezdeményezések működnek és azoknak milyen a hatékonysága.

A továbbiakban az OKRI által végzett kvantitatív vizsgálat eredményeit ismertetem. Ennek során a közösen elfogadott protokoll előírásait követtem, és azokat a kérdéscsoportokat elemeztem, amelyek minden részt vevő város számára kötelezőek voltak annak érdekében, hogy lehetővé váljék a városok összehasonlítása. A kutatási eredmények nemzetközi összehasonlítására majd akkor kerülhet sor, ha a többi városban is elkészítik a kutatási eredményeket ismertető tanulmányokat, és azok egybevethetőkké válnak. De nem éréktelen azonban a hazai eredmények önálló ismertetése sem, mert a kutatás során sok olyan, eddig nem ismert jelenséget sikerült felderíteni, melyek megismerése a nemzetközi összehasonlítás előtt is hasznos tanulságokkal szolgálhat.

A vizsgálat eredményei

Az adatgyűjtés módszere

A kutatás első lépéseként a részt vevő öt ország együttműködése révén összeállított kérdőívet lefordítottuk, és ahol feltétlenül szükséges volt, adaptáltuk a magyarországi viszonyokhoz. A változtatások alapvetően a külföldiekkel, illetve a más országból betelepült lakossággal kapcsolatos kérdéseket érintették.

¹ Insecurities in European Cities. Crime-Related Fears Within the Context of New Anxieties and Community-Based Crime Prevention, Contract N°HPSE-CT-2001-00052.

² A kutatásba bekapcsolódott szervezetek a következők: University of Hamburg Institute for Juvenile Law and Youth Support kutatócsoportja; Technical University of Hamburg Department of Urban and Regional Economics and Sociology; Institute for the Sociology of Law and Criminality Vienna; Országos Kriminológiai Intézet; University of Krakow Department of Criminology; University of Leiden Criminology Section of the Department of Law

Budapesten gyakorlatilag nem létezik ez a probléma. Jelenleg olyan alacsony a bevándorlók aránya, hogy önállóan nem elemezhető, ezért az idegenekkel, külföldiekkel kapcsolatos kérdéseket, ahol lehetett, átalakítottuk. Az átalakítás azt jelentette, hogy a Budapesten jelentős problémát jelentő cigánysággal kapcsolatban tettük fel a vonatkozó kérdéseket. A feldolgozás során tehát a többi résztvevő ország esetében a külföldiekkel, idegenekkel foglalkozó blokk Budapest esetében a cigányságra fog vonatkozni.

Próbakérdezés

A fordítás és adaptálás után a kérdőív felhasználásával próbakérdezést végeztünk. Elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy mennyire használható hazai viszonyok között a kérdőív. A nemzetközi együttműködés következtében több olyan kérdés is szerepelt a kérdőívben, amely hamburgi, bécsi, amszterdami vagy krakkói tapasztalatok alapján került megfogalmazásra, és bár az egyeztetés során igyekeztünk olyan megfogalmazásokat találni, amelyek minden városban, országban relevánsak, közel azonosan érthetők és értendők, de nem tudtuk, hogyan működnek majd ezek a kérdések Budapesten a gyakorlatban.

A próbakérdezésre mindkét kiválasztott kerületben sor került. A tesztelés során mind a két kerület több pontjáról választottunk különböző korú, nemű és társadalmi státuszú embereket, hogy minden lehetséges kérdezési szituációról szerezhessünk tapasztalatokat. A próbakérdezés tapasztalatai alapján néhány kérdés esetében pontosítanunk kellett a megfogalmazást, de végül is egy jól használható, a hazai viszonyok között is működő kérdőívet sikerült összeállítani.

A mintaválasztás

A mintavétel alapját a két kiválasztott kerületben állandó lakóhellyel rendelkező felnőtt populáció képezte. A mintavételi keretet a két kerület demográfiai adatai alapján készítettük el úgy, hogy a mintába kerülők kor és nem szerint reprezentálják az ott élő felnőtt lakosságot. A konkrét személyek, illetve címek kiválasztásához a Belügyminisztérium Népeségnyilvántartó Hivatalát kértük fel. A mintavételi keret alapján 500-500 fős, a reprezentativitási kritériumok szerint rétegzett, véletlen mintát választottunk mindkét kerületben. A kiválasztott címek mellé 50%-os illesztett pótmintát is választottunk az esetleg kiesők pótlására. Az adatfelvétel során a kieső címek helyére a pótmintából vettünk új címeket, melyek a rétegzési kritériumok szerint megfeleltek a kieső személyek paramétereinek.

Az adatfelvétel során a meghiúsulás okai a következők voltak:

- nem sikerült felvenni a kapcsolatot: 14%,
- a megadott cím nem volt valós: 6% (elköltözés, haláleset, vagy adathiba miatt),
- a kiválasztott személy nem kívánt részt venni a vizsgálatban: 4%.

A sikertelen interjúk gyakoriságát tekintve nem volt lényeges különbség a két kerületben. A meghiúsulás aránya összességében 24%, az adatfelvételt végző cég szakemberei szerint ez lényegesen kedvezőbb arány, mint amit egyéb közvélemény-kutatások során tapasztaltak. A kedvezőbb arány a kérdezők felkészítésének és a kutatás témájának tulajdonítható. A kieső címeket a pótminta felhasználásával pótoltuk, így mindkét kerületben sikerült elkészíteni a tervezett 500-500 interjút.

A IX. kerületben (Ferencvárosban) 500 kérdőívet vettünk fel, a XXII. kerületben (Budafok-Tétényben) 501 kérdőív készült el. Az adatgyűjtés mindkét kerületben a felnőtt 18

évesnél idősebb korosztályra terjedt ki. A minták korcsoportonként és nemek szerint tükrözik a lakossági arányokat.

A két kerület szociáldemográfiai jellemzői

Mindkét kerületben valamivel több volt a megkérdezett nők száma, összességében 515 nőt és 486 férfit kérdeztünk meg. Az *átlagéletkor* a IX. kerületben 41,6, a XXII. kerületben 42,7 év volt. A korcsoportonkénti megoszlás mindkét kerületben egyenletes, körülbelül 20-20% minden tíz éves korcsoportban. A 60 év felettiek aránya 10% körüli. A megkérdezettek mindegyike *magyar állampolgár* volt, így a kérdezés során nyelvi nehézségeink nem voltak, minden megkérdezett beszélt magyarul. A nem magyar állampolgárként született megkérdezettek többsége valamelyik szomszédos ország magyar nyelvű kisebbségéhez tartozott korábban, és egy korábban olasz állampolgár volt a megkérdezettek között. Mivel csak néhány ilyen esettel találkoztunk, a továbbiakat nem elemeztük külön. A megkérdezettek összességét egységes mintaként kezeltük.

Az iskolai végzettség

A megkérdezettek iskolai végzettség szerinti összetételét mutatja az 1. számú táblázat.

1. számú táblázat: A megkérdezettek iskolai végzettség szerinti összetétele

iskolai végzettség	IX. kerület a megkérdezettek százalékában	XXII. kerület a megkérdezettek százalékában
még tanul	3,2	3,2
általános iskolai 8 osztály, vagy kevesebb	16,0	7,8
szakmunkásképző	3,2	20,0
szakközépiskola	15,6	20,4
gimnáziumi érettségi	21,8	23,6
felsőfokú	22,2	24,4
válaszhiány	1,0	4,0
összesen	100,0	100,0

A leglényegesebb különbség, hogy a IX. kerületben szignifikánsan magasabb volt a csak nyolc általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya. A kerületben élők iskolázottsága még az országos átlagnál is kedvezőtlenebb képet mutat.

A XXII. kerületben az országos átlagosnál jobb az iskolázottsági helyzet: csak a válaszolók 28%-ának nincs érettségije. A felsőfokú iskolát végzettek aránya (24%) is több, mint az átlag. A kerületben az országosnál jobb az iskolázottsági helyzet.

Összességében az állapítható meg, hogy a XXII. kerület lakossága iskolázottabb, mint a IX. kerületben élők.

Munkaerőpiaci aktivitás

A IX. kerületben a munkanélküliek aránya közelít az országos átlaghoz (4,6%). A foglalkoztatottak aránya viszont valamivel alacsonyabb, mint a XXII. kerületben, ugyanakkor több volt a vállalkozó. Arra vonatkozóan azonban, hogy mekkora hányaduk lehet ún. „kényszervállalkozó”, nincs adatunk. A kerületben magas a fizikai foglalkozásuk aránya, ők jellemzően az alacsonyabb iskolai végzettségűek közül kerülnek ki, és kevesebb a vezető

állásban dolgozó is. Összességében a foglalkoztatási helyzet a IX. kerületben kedvezőtlenebb, mint amit a XXII. kerületben tapasztaltunk.

Budafok-Tétényben a megkérdezettek 4%-a (21 fő) vallotta magát munkanélkülinek. Ez alatta marad az országos munkanélküliségi rátának. Főfoglalkozású munkaviszonya 55%-nak volt, részmunkaidőben 7% dolgozott és 9% alkalmi munkát végzett. Az állással rendelkezők 27,7%-a fizikai dolgozó, a beosztott szellemi foglalkozásúak aránya közel ugyanennyi (28,3%). Viszonylag magas a kerületben a vállalkozók (13,7%) és a vezető állásúak (11,5%) aránya, akik jellemzően a magasabb iskolai végzettségűek közül kerültek ki. A XXII. kerületben magasabb a vezető állásúak aránya. A foglalkoztatási viszonyokat vizsgálva ez a kerület kedvező képet mutat.

A *családi állapotot* vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a IX. kerületben szignifikánsan több az elváltak, özvegyek és a hajadonok/nőtlenek aránya, ezzel szemben Budafokon többen élnek családi kötelekben. E ténynek a bűnözéstől való félelem és a veszélyeztetettség-érzés vizsgálata kapcsán lesz jelentősége.

A jövedelmi viszonyok

A jövedelmek alakulását nem az egyének, hanem a háztartások szintjén vizsgáltuk. A kérdés úgy hangzott: „*Mennyi a háztartás havi nettó jövedelme, ha minden jövedelemforrást figyelembe vesz?*” Így különösen érdekes ezeket az adatokat a háztartásokban együtt élők, illetve ezen belül is a keresők létszámával összevetni.

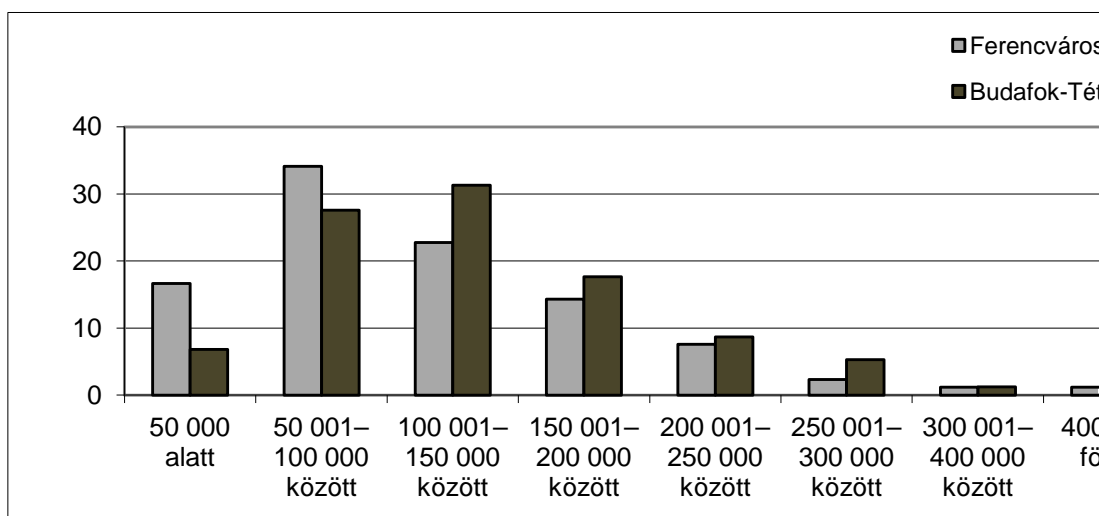
A IX. kerületben a hatnál nagyobb létszámú háztartásoknak ugyanis (amelyek jövedelméről a megkérdezettek nyilatkoztak³) a havi nettó bevétele kivétel nélkül 150 000 forint alá esik, de jellemzően az alacsonyabb jövedelmi kategóriák felé tendálnak az öt- és hattagú háztartások is. Ezt a tendenciát megerősíti a háztartások nagyságának és a keresők számának összevetése is: a kérdésre válaszoló 129 négy-, öt- vagy hattagú háztartásból tizennégyben csupán egy önálló jövedelemmel rendelkező személy él, és van négy olyan háztartás is, amelyben két kereső tart el 8–13 személyt (ekkora háztartásnagyságra kettőnél több kereső csupán két esetben jut). Ugyanakkor a több kereső sem jelent feltétlenül jobb jövedelmi helyzetet. Noha összefüggés mindenképpen van – a magasabb jövedelmi kategóriákba jellemzően a legalább kettő vagy három keresővel rendelkező háztartások tartoznak –, figyelemre méltó, hogy a teljes minta mintegy 15%-ában (67 fő) a háztartás havi nettó jövedelme annak ellenére sem haladja meg a 100 000 forintot, hogy 2–5 önálló jövedelemmel rendelkező személy is él benne.

Mindez a kerület társadalmának jövedelmi szempontból vett nagyfokú heterogenitására utal, illetve arra – és itt újra ki kell hangsúlyozni, hogy nem egy főre jutó, hanem háztartási jövedelemről beszélünk –, hogy anyagi szempontból tipikusan a nagylétszámú családok vannak rosszabb helyzetben.

Budafok-Tétényben ettől jelentősen eltérő helyzetet találunk. A jövedelmi viszonyok eltérését mutatja az 1. számú ábra.

³ Viszonylag magas, 33%-os volt a nem válaszolók aránya, de ez a jövedelmi viszonyokat firtató kérdések esetében nem tekinthető soknak.

1. számú ábra: Jövedelmi viszonyok a IX. és XXII. kerületben (%)

A legtöbb háztartás 100–150 ezer forintos jövedelemmel rendelkezik (31%), és viszonylag kevés (6,8%) a legalacsonyabb (maximum 50 ezer forintos) jövedelemmel rendelkező háztartások aránya. Ha megvizsgáljuk, hogy hány keresőtől származik a háztartás bevétele, nagyon érdekes képet kapunk. Háromnál több kereső csak ritkán fordul elő (8,3%), és ebben az esetben egy-egy keresőre az átlagnál kisebb bevétel jut. Ha csak egy kereső van a háztartásban, akkor az ő jövedelme – egy esetet kivéve – nem haladja meg a kétszázezer forintot, közülük legtöbben (62%) az első két jövedelmi kategóriába tartoznak, tehát jellemzően az alacsony keresetűek körében gyakori az egy keresős családmodell. Ez azt jelenti, hogy az alacsony keresetűeknek egy fizetésből kell eltartaniuk még egy, de jellemzően még két embert⁴. A magas jövedelmű háztartások 90%-ában több keresőt (jellemzően kettőt) találunk. Fokozza a magas és az alacsony jövedelmű háztartások közötti különbséget, hogy a nagyobb jövedelemmel rendelkező háztartásokban kevesebb az eltartottak száma. A felső két jövedelmi kategóriába tartozó háztartásokban többnyire csak egy 18 év alatti gyermek él, néhány esetben kettő, de kettőnél több sehol sem. A nagyobb jövedelem tehát kisebb létszámú háztartásokban fordul elő, míg ahol többen élnek, ott a bevételek kisebbek.

A kerületben egy viszonylag kis létszámú csoport él az átlagnál sokkal jobb anyagi körülmények között, ugyanakkor az ott élők körülbelül egyharmadának meglehetősen szűkösek az anyagi körülményei. Ez a kettősség megjelenik a kerület külső képében is. Találunk a kerületben nagy értékű családi házakból álló övezetet és ennek szomszédságában megtalálható a lakótelepi beépítés is.

Összességében: A Budafokon élők sokkal jobb anyagi helyzetben vannak, a családok átlagjövedelme jóval magasabb. A Ferencvárosban élők között kétszer annyian vannak a legalacsonyabb jövedelmi kategóriában (50 ezer forintnál kevesebb a család havi bevétele). A szegénység sok problémát okoz a kerületben, de a Ferencvárosnak is megvan a jól kereső elitje, méghozzá hasonló arányban, mint a XXII. kerületben. A legmagasabb két jövedelmi kategóriában nincs különbség a két kerület között, de a közepesnél valamivel nagyobb jövedelmű háztartásokból a XXII. kerületben sokkal több található.

A lakáskörülmények

⁴ Az egy személyből álló háztartás nem jellemző a kerületben élőkre, csak ketten éltek egyedül a megkérdezettek közül.

A megkérdezettek többsége saját tulajdonú, 1-2 szobás, viszonylag jó állapotú lakásban lakik. Az épület jellemzően lakótelepi vagy társasház, és a felkeresett lakások mintegy fele található elfogadhatóan vagy kifejezetten jó állapotú épületben. Az épületek döntő többsége (70%-a) 1945 előtt épült bérlakás, de új szint hozott a kerületben az évek óta folyó tömbrehabilitáció, melynek során a régi leromlott állagú épületeket lebontják és a helyükre új társasházi lakásokat építenek. Az új lakásokat az önkormányzat értékesíti, így a legtöbb esetben a korábbi lakók nem tudnak vissza költözni régebbi lakhelyükre. A rehabilitáció ilyen módon lakosságcserevel párosul, ami jelentősen javítja a kerület szociális helyzetét. Összességében a kerület lakosainak lakáskörülményei kielégítőnek mondhatók, ugyanakkor bizonyos összefüggések igen nagy szociális különbségekre utalnak a városrészen belül. A lakás minőségének és a ház állapotának összevetése alapján a megkérdezettek egytizede lakik kiugróan rossz körülmények között. A kifejezetten rossz minőségű lakásokban általában ketten laknak. Többet mond azonban az az – igaz, kicsi elemszámon alapuló – összefüggés, mely szerint az öt főnél nagyobb háztartások egyötöde él súlyosan lepusztult lakásban. A jövedelmi helyzet ismeretében nem meglepő az sem, hogy ezeknek a családoknak több mint fele egy vagy két szobás lakásban lakik. Érdekes még kiemelni, hogy legrosszabb lakáskörülményekkel az inaktívak, közöttük is elsősorban a munkanélküliek rendelkeznek.

A lakások átlagos nagysága a kerületben $54,5 \text{ m}^2$. A kerületi sajátosságok még jobban kirajzolódnak, a háztartások létszámával történő összevetés alapján. Az egy főre jutó négyzetméter-nagyság mértéke a megkérdezettek 9%-ánál nem éri el a tíz négyzetmétert. Legfeljebb $15 \text{ m}^2/\text{fő}$ lakásnagyság jellemzi a minta további 21%-át, és $15\text{--}20 \text{ m}^2$ lakásterület jut a megkérdezettek egynegyedére. 40 m^2 -nél nagyobb egy főre eső lakásterülettel csak a megkérdezettek nyolc százaléka rendelkezik.

Budafok-Tétyben a megkérdezettek fele saját tulajdonú családi házban él, 41%-nak saját tulajdonú lakása van, és csak kevesen (4,6%) élnek albérletben. A családi házak egyharmada nagyon jó állapotú, a lakótelepi házaknak csupán 8,5%-áról mondható el ugyanez. A lakásállomány többsége elfogadható állapotban van, csak 2%-a kifejezetten rossz állapotú, omladozó épület. A vagyoni helyzetnél megfigyelhető kettősség ugyanakkor itt is felismerhető. A lakások 30%-a 55 m^2 vagy ennél kisebb alapterületű, míg 10 százaléka 140 m^2 -nél nagyobb. Az átlagos lakásméret $84,5 \text{ m}^2$, a modulus 80, a medián 70 m^2 . A lakások 72 százaléka két vagy három szobás, négynél több szoba csak a lakások 8%-ában van. Átlagosan 29 m^2 lakóterület jut egy főre a kerületben. Ez az átlag azonban jelentős eltéréseket takar. A megkérdezettek 60%-a él átlagos vagy annál kisebb területen, és a megkérdezettek 3,5%-ánál az egy főre jutó lakóterület nem haladja meg a 10 m^2 -t. 10%-uknak viszont 50, vagy még több négyzetméter lakóterület is jut.

Összességében a kerületben tapasztalható lakáshelyzet kedvezőnek tekinthető. Magas a saját tulajdonú házak és lakások aránya. A házak többnyire jó állapotúak. Rossz állagú házak, illetve lakások csak a kerület kis részén található. Ugyanakkor a családi házak méretében és az ott élők számához viszonyított nagyságában jelentős eltérések mutathatók ki. Egy viszonylag szűk réteg – a megkérdezettek mintegy 10%-a – nagy értékű, jó állapotú és tágas házakban él, a többség viszonylag jó körülmények között, de az itt élők mintegy egyharmadát meglehetősen szűkös körülmények között találjuk.

Budafokon $84,5 \text{ m}^2$ az átlagos lakásméret, míg a Ferencvárosban $54,4 \text{ m}^2$ az átlagos lakás, ez utóbbi kerületben jóval több a kisméretű, sok esetben szükséglakás, és 150 m^2 -esnél csak

egy nagyobb lakás volt a felkeresett háztartások között, míg a XXII. kerületi megkérdezettek között 29 családnak volt 150 m²-nél nagyobb lakása.

A *szociális-demográfiai jellemzőket* összehasonlítva azt állapíthatjuk meg, hogy bár az alapvető jellemzőkben (kor, nem) nincs különbség, de a XXII. kerület lakosai sokkal jobb helyzetben vannak a lakásállomány és a jövedelmi viszonyok vonatkozásában, több közöttük a vezető-beosztású, és többen rendelkeznek az átlagosnál jobb anyagi feltételekkel. A városszociológiai vizsgálatok is megerősítik azt a tényt, hogy a XXII. kerület lakossága jobb anyagi helyzetben van és a kerület egészére is igaz, hogy kedvezőbbek az anyagi lehetőségei.

A kerületek lakossági *mobilitásában* is szignifikáns különbségek mutatkoznak. Ferencvárosban a megkérdezettek többsége (65%) már több mint tíz éve él az adott városrészben. A beköltözések üteme viszonylag állandó, évente 3-4% között mozog az újonnan érkezettek aránya. Tíz és tizenöt évvel ezelőtt volt egy-egy nagyobb bevándorlási hullám, amikor a beköltözők aránya elérte, illetve meghaladta az 5 %-ot. Ilyen arányú beköltözésre azóta sem volt példa. A legtöbben fiatal felnőttként költöztek a kerületbe, 19–29 éves koruk között, hatvan éves kor fölött, nyugdíjazásuk után, mindössze ketten költöztek be a megkérdezettek közül. A mobilitást vizsgálva a kerület vegyes képet mutat az elmúlt tíz évre visszatekintve. A születések és a halálozások arányát tekintve többnyire negatív mérleggel zárt, de a beköltözések száma ellensúlyozta a várható népesség csökkenést. A kiköltözések száma a többi budapesti kerülethez és a lakossági arányokhoz képest meglehetősen alacsony, ami azonban csak kisebb részben tulajdonítható a kerület kedvező adottságaiból fakadó megtartóerőnek. Valószínűbb, hogy a lakossági összetétel a felelős, mert a kiköltözők általában a jobb anyagi helyzetben lévők közül kerülnek ki, s ezek száma és aránya a kerületben kisebb, mint a XXII. kerületben. A Ferencvárosban reális veszélyként jelenik meg a gettósodás, amit a tömbrehabilitáció csak részben képes ellensúlyozni.

Budafok-Tétényben a kerületben élők fele már több mint 20 éve lakik jelenlegi lakóhelyén. A beköltözés üteme változó 3, 10 és 15 éve volt egy-egy nagyobb beköltözési hullám, a közbülső években viszonylag kisebb számban érkeztek új lakosok a kerületbe. Az utolsó öt évben viszonylag többen költöztek a családi házas övezetekbe. Korábban fiatal felnőttként önállóan, vagy még gyermekként, a szüleikkel költöztek legtöbben, de az elmúlt 10 évben elsősorban a középkorúak és idősebbek választják lakóhelyül a XXII. kerületet. Ez a sajátosság ismét csak a lakótelepek építésével hozható kapcsolatba. Korábban az újonnan épült lakótelepekre elsősorban fiatal házasok költöztek, sokszor gyermekükkel együtt, mostanában a családi házas övezetekbe költöznek azok, akik elegendő tőkével rendelkeznek ehhez.

Összefoglalva megállapítható, hogy a XXII. kerületben nagyobb a születésük óta a kerületben élők aránya, és a többség hosszabb ideje lakik a kerületben, mint a IX. kerületi megkérdezettek. Budafokra az utóbbi években kevesebben költöztek ugyan be, de a beköltözők elsősorban a jobb anyagi helyzetűek számát gyarapították. A Ferencvárosban nagyobb a lakossági mobilitás (az ott folyó tömbrehabilitációnak is köszönhetően), de a beköltözők társadalmi összetétele sokkal vegyesebb.

A kerület lakossági megítélése, a lakosok közérzete

A kerületben élők beállítottsága (optimista/pesszimista megközelítés)

Az emberek véleményét, viselkedését, a világról, környezetükről kialakított képét alapvetően befolyásolja, hogy milyen módon szemlélik a világot, milyen a beállítottságuk. Az alapvetően optimista beállítottság sok nehézségen átsegíthet. Az ilyen típusú emberek hajlamosak a nehézségeket, problémákat is a jó oldalukról szemlélni. A pesszimista megközelítés pedig ott is gondokat találhat, ahol valójában jól mennek a dolgok. A problémák megközelítésének módja tükröződhet valamennyi véleményre, szubjektív megítélésre vonatkozó kérdés esetében, ezért fontosnak tartjuk annak megvizsgálását, összehasonlítását, hogy a vizsgált kerületben élőkre melyik megközelítés jellemző inkább. Azonosítható-e valamelyik területen dominánsan valamelyik beállítottság, mert ha igen, akkor lehet, hogy a tapasztalt eltérések a véleménykérdések esetében a megközelítés módjára és nem a valódi különbségekre vezethetők vissza.

Az optimista, illetve pesszimista beállítódást három kérdéssel próbáltuk meg feltárni:

1. Ha a világ jelenlegi állapotára gondol, optimistán vagy pesszimistán látja a jövőt?
2. Úgy érzi, hogy az élete összességében az Ön vágyai és tervei szerint alakul?
3. Igaz-e Önre nézve a következő állítás? A mindennapok legtöbb nehézségével jól boldogulok.

A Ferencváros lakosságát – a világ állapotára, saját életére és problémamegoldó képességre vonatkozó változók alapján – inkább optimizmus, mint pesszimizmus jellemzi, noha ez a jellegzetesség nem nagyon erős.

A Budafokon élők is inkább optimistának tekinthetők, jelentős hányaduk pozitívan viszonyul az élet dolgaihoz és úgy érzi, hogy sikeresen tevékenykedik a világban, meg tudja valósítani, amit eltervez.

Az optimista-pesszimista beállítottságot vizsgálva a két kerületben megkérdezettek között nincs jelentős különbség. A Ferencvárosban valamivel magasabb a pesszimista nézőpontú lakosok aránya, de a különbség nem szignifikáns. Tehát a további elemzésben ismertetett vélemény-kérdésekre adott válaszok eltérését nem az optimista/pesszimista beállítottság eltérése befolyásolta.

A kerületek hangulata

Egy adott területen élők többnyire megfogalmazzák a maguk számára, hogy milyen a lakóhelyük „hangulata”, mennyire érzik jól magukat azon a területen, ahol élnek, vonzó, vagy inkább taszító számukra a lakókörnyezet. Vizsgálati hipotézisünk szerint ez körülmény jelentősen befolyásolja a bűnözéssel kapcsolatos attitűdöket is. Ez a tényező azonban nehezen megfogható, megközelíthető az elemzés számára, ezért több kérdés segítségével próbáltuk meg kialakítani a vizsgált kerületek hangulati jellemzőit.

A kérdések a következők voltak: „*Milyen szívesen lakik itt?; Barátságosnak, vagy inkább idegennek érzi lakókörnyezetét?; Biztonságos vagy nem biztonságos, nyugodt vagy nyugtalan a városrész, taszító vagy inkább vonzó és tiszta vagy koszos a környezet?*”

Az e kérdésekre adott válaszok alapján meglehetősen eltérő kép rajzolódott ki a két vizsgált kerületről.

A legmegosztottabbak abban a kérdésben voltak a megkérdezettek, hogy mennyire szívesen laknak itt. A szórás ennél a kérdésnél volt a legmagasabb mindkét kerületben. Az átlagok kevéssel haladják meg a 3-at. A IX. kerület 3,1-es átlaga valamivel alacsonyabb, mint a XXII. kerületben tapasztalt 3,26, azonban a legtöbben itt is 5-ös osztályzatot adtak (26,7%), de csaknem ugyanannyian (23,8%) a nem szívesent jelentő 1-est választották. A kerület lakossága tehát erősen megosztott volt ebben a kérdésben, a megkérdezettek 20%-a nem is tudott dönteni a kérdésben. A válaszok leginkább az anyagi körülményekkel mutattak kapcsolatot: a rosszabb helyzetben lévők jellemzően kevésbé örülnek, hogy a Ferencvárosban laknak, mégis valószínűleg anyagi lehetőségek hiányában ők nem fogják elhagyni a kerületet.

Budafok-Tétényben még szélsőséesebbek voltak a válaszok. A válaszadók 39,7%-a mondta, hogy nagyon szívesen lakik jelenlegi lakóhelyén, de 24%-uk egyáltalán nem szívesen teszi ezt. Az összefüggés ugyan nem szignifikáns, de jellemzően a kis lakásban, illetve lakótelepen élők mondták azt, hogy nem szívesen laknak a kerületben, a kerületben ők a rosszabb anyagi helyzetűek közé tartoznak. Valószínűleg a leszakadóban lévő kisebbség elégedetlen leginkább az itt lakás körülményeivel, bár a jobb helyzetűek között is akadtak, akik elvágódnak.

Ennek megfelelően a budafokiak barátságosabbnak, nyugodtabbnak érzik lakóhelyüket, és határozottan biztonságosabbnak tartják kerületüket, mint a ferencvárosiak. Vonzónak is sokkal többen minősítették Budafok-Tétényt az ott lakók közül, a kerület tisztaságával is elégedettebbek, mint a Ferencvárosban élők.

Bár Budafokon is vannak, akik elégedetlenek a kerület számukra nyújtott lehetőségeivel, de ők vannak kisebbségben, ezzel szemben a IX. kerületben a kerülettel elégedettek jelentik a kisebbséget, és a többség nem találja vonzónak a kerület hangulatát.

A kerületek infrastrukturális adottságai

A kerületben élés minőségét több kérdéssel igyekeztünk felmérni.

A IX. kerületi lakosok igen magas arányban – 82%-ban – egyetértettek azzal, hogy a kerületben barátságosak az emberek, ami egyébként a kerületet jellemző problémák listája, illetve az interjúk alapján korántsem tűnne ilyen egyértelműnek.

A kerület infrastrukturális ellátottságának jellemzésére infrastruktúra indexet képeztünk, a közlekedési lehetőségekre, a bolt hálózatra, az esti szórakozási lehetőségekre és a sportolási lehetőségekre vonatkozó kérdések alapján. Ferencváros infrastrukturális lehetőségeivel a megkérdezettek inkább elégedettek, 42% értett egyet a jó közlekedésre, a közelben lévő boltokra, az esti szórakozási, illetve a szabadidős és sportolási lehetőségekre vonatkozó kérdések mindegyikével, és további 30%-uk jelölt meg e négy elemből hármat.

A legkevésbé a sportolási lehetőségeket tartják kielégítőnek a megkérdezettek: csupán 58%-uk jelezte elégedettségét. A városrész problémáinak nevesítése során is gyakran előfordult az ilyen lehetőségek hiányára történő utalás.

A kerületi rendőrség megbízhatóságával a megkérdezettek 62%-a értett egyet, a nemmel válaszolók közé nagyobb arányban tartoztak a rossz lakáskörülmények között élők (bár jövedelmi viszonyaikkal nem találtunk összefüggést), és a közvetlen viktimizációs tapasztalattal rendelkező megkérdezettek. Ez utóbbi jelenség magyarázata lehet, hogy a kerület jellegzetes bűncselekményei (a gépkocsifeltörés, a betörés és a lopás) a legnehezebben felderíthető bűncselekmények közé tartoznak.

Budafok-Tétényben, a város hangulati megítéléséhez hasonlóan, a többség most is kedvezően vélekedett a kerületről. A megkérdezettek 90,6%-a gondolja úgy, hogy a kerületben élő emberek barátságosak, ez az arányszám a kissé túlzónak tűnő ferencvárosi értéknél is magasabb.

A kerületi lakhatási költségekkel kapcsolatosan már nem volt ilyen egyöntetű a megkérdezettek véleménye, 67%-uk mondta azt, hogy neki megfelelőek a költségek, a megkérdezettek egyharmada azonban nem értett egyet ezzel a véleménnyel. Az utóbbi néhány évben divatossá vált a kerület, de elsősorban az átlagnál jobb anyagi helyzetű családok számára kínál vonzó alternatívát a többi budapesti kerülethez képest. Valószínűleg a jobb anyagi helyzetű újonnan beköltözők miatt a szolgáltatások árai emelkedtek, így a lakhatási költségek növekedtek az utóbbi években, s ez a nehéz anyagi helyzetben lévőknek gondokat okoz.

A helyi rendőrségben 75,6% megbízik, csak a megkérdezettek egynegyedének vannak kétségei ebben a kérdésben. Az elégedetlenek között többen vannak azok, akiknek az elmúlt három évben volt valamilyen viktimizációs tapasztalata, és felülreprezentáltak az átlagosnál rosszabb anyagi helyzetben élők.

A megkérdezettek leginkább az esti szórakozási lehetőségekkel voltak elégedetlenek. A válaszolóknak mindössze 46%-a gondolja, hogy elegendő lehetőség van a kerületben az esti kikapcsolódásra, és kicsit több mint a fele nem tartja megfelelőnek a jelenlegi adottságokat.

A közlekedési lehetőségekkel 70%-ban voltak elégedettek a megkérdezettek, ez rendkívül kedvező arányt jelent, tekintve, hogy a Budafok-Tétényben élők jelentős része más kerületekbe jár dolgozni és napi rendszerességgel veszi igénybe a közlekedéshez kapcsolódó infrastruktúrát. A helyi vásárlási lehetőségeket (a bolthálózatot) a megkérdezettek 88%-a megfelelőnek tartja, sokat javított a helyzeten, hogy nemrégiben épült egy nagy bevásárlóközpont a kerületben.

A sportolási lehetőségek már hiányosak, ebben a kérdésben 38% elégedetlen volt az itt rendelkezésre álló létesítményekkel.

A négy kérdésből képzett index szerint a megkérdezettek 27%-a elégedett volt a kerület adottságaival mind a négy vizsgált dimenzió szerint, 29%-uk három jellemző szerint, és csupán 3,4% volt azoknak az aránya, akik egyik infrastrukturális vonatkozásban sem tartják megfelelőnek lakóhelyüket.

Összességében a IX. kerület néhány vonatkozásban (közlekedés, esti szórakozási lehetőségek, bolthálózat) a megkérdezettek szerint jobb adottságokkal rendelkezik, mint a XXII. kerület, ahol a belváros távolsága és a közlekedés okozza a legtöbb gondot, de a Budafok-Tétényiek általában mégis inkább lakhatóbbnak és kellemesebbnek tartják a kerületüket, mint a Ferencvárosiak.

Kapcsolat a szomszédokkal

A szomszédokkal való kapcsolattartás és a kölcsönös odafigyelés fontos prevenció tényező lehet bizonyos bűncselekménytípusok esetében, ezért külön kérdésblokkban vizsgáltuk, hogy a megkérdezettek milyen viszonyban vannak szomszédaikkal.

A szomszédokkal való kapcsolattartás szoros összefüggést mutat a terület beépítettségével. A Ferencváros városias beépítettségével, zömében többemeletes, a XX. század elején épült lakóépületeivel jobb lehetőségeket biztosít a szomszédokkal való találkozásra és kapcsolattartásra. Ennek megfelelően a szomszédokkal való kapcsolatok gyakoribbak az ebben a városrészben élőknel. Az itt élőknek csak 14%-a mondta, hogy nem ismeri a szomszédait, nincs kapcsolatuk; Budafokon ez az arány 23% volt. A gyakoribb találkozás ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a kapcsolat könnyebben elmélyül, hiszen a gyakori találkozás a konfliktusokra is több alkalmat kínál. A családi házas övezetekben lakóknak jellemzően jobb a kapcsolatuk a szomszédaikkal, néhány hely jelent csak kivételt. Ezzel szemben a lakótelepen élők között gyakoribb az elidegenedés, az itt élők kevésbé barátkoznak és tartanak közvetlenebb viszonyt a szomszédaikkal, mint a családi házban élők.

A kapcsolat minőségét is jelző „baráti viszonyban vagyunk a szomszédainkkal” választ már Budafokon választották többen (55%), szemben a ferencvárosi 44,7%-kal. A „ha úgy adódik, számíthatok rájuk” és az „elképzelhetőnek tartom, hogy közösen teszünk valamit környezetünkért” kérdéseknél már egyértelműen a budafoki megkérdezettek adtak nagyobb arányban pozitív választ. A XXII. kerületben, bár kevesebbet találkoznak a szomszédok, a kapcsolat minősége mégis szignifikánsan jobb.

Szabadidős programok

A két vizsgált kerületben élők szabadidős aktivitása jelentősen eltér egymástól.

Összességében megállapítható, hogy a XXII. kerületiek minden társas szórakozási formában nagyobb aktivitást mutatnak: gyakrabban találkoznak barátaikkal, többit járnak étterembe, színházba, moziba, étterembe, diszkóba. Többit sportolnak és járnak valamilyen klubba, illetve egyesületbe. Az aktívabb szabadidős tevékenység összefügghet a budafokiak kedvezőbb anyagi lehetőségeivel, mivel a legtöbb felsorolt tevékenység anyagi áldozatokkal is jár, érthető, hogy a több bevétellel rendelkezők több szolgáltatást tudnak igénybe venni. E gondolatmenet helyességét igazolja, hogy a legkisebb anyagi befektetést, vagy semmit sem igénylő „sétálok vagy kirándulok” tevékenységet a IX. kerületiek végzik gyakrabban.

A szomszédokkal való kapcsolatoknak a IX. kerületben tapasztalható felszínesebb formája is összefügghet a korlátozottabb anyagi lehetőséggel, hiszen a ritkábban adódó közös szórakozási lehetőségek kevésbé teszik lehetővé, hogy elmélyüljön a kapcsolat.

A szabadidős tevékenységek belső struktúrája egyébként megegyezik a két kerületben. Ugyanazokat a tevékenységeket végzik a IX. kerületiek is, és hasonló arányban, mint a XXII. kerületben élők – csak ritkábban.

Az intézményekbe vetett bizalom

Általánosságban elmondható – miként ez a 2. számú táblázatból kitűnik –, hogy a sokat emlegetett bizalmi válság pontosan kimutatható a különböző intézményekbe vetett bizalmat vizsgáló kérdéscsoport válaszaiban. A megkérdezettek többsége igen csekély bizalmat jelzett a felsorolt intézményekkel kapcsolatban. A ferencvárosiak összességében valamelyest még kevésbé hisznek a felsorolt intézményekben, rendszerint alacsonyabb pontértéket adtak, mint a XXII. kerületiek. Ez azzal a következménnyel jár, hogy már a lista felénél átbillennek a bizalmat jelző pontértékek az inkább már bizalmatlanságot jelentő tartományba (3 alatti átlagérték).

A kapott pontértékek alapján felállított rangsor mindkét kerületben az iskolákkal kezdődik, a közoktatás sokat emlegetett romlása úgy látszik, itt még nem érezte hatását. A folytatásban a városi igazgatás és az egészségügyi intézmények helye felcserélődik a két kerületi rangsorban, de az önkormányzatok mindkét kerületben jól szerepeltek.

Az orvosok hagyományosan jól szerepelnek az ilyen és ehhez hasonló bizalmi kérdések esetében, és a beléjük vetett bizalom kiterjesztődik magára az intézményrendszerre is. A magyarázat az egészségügy sajátosságaiban keresendő, hiszen, ha valakire rábízunk az egészségünk védelmét, sőt olykor az életünket is, akkor hinnünk kell benne, akkor is, ha egyébként úgy gondoljuk, nem működik teljesen megfelelően. Így inkább az az érdekes, hogy az egészségügyi intézményrendszer viszonylag alacsony pontszámot kapott. Ennek magyarázata nem a kerületek sajátosságaiban keresendő, nincs információ semmi kirívó működési problémáról, valószínűleg az egészségügyben országos szinten létező gondok és problémák hatása jelenik itt meg, s ezekre a problémákra különösen a kerületek kedvezőbb helyzetben lévő lakosai érzékenyek.

2. számú táblázat: Az egyes intézményekbe vetett bizalom

	Ötfokú skálán elért átlagos érték	
	IX. ker.	XXII. ker.
iskolák	3,41	3,48
egészségügy intézményei	3,18	3,26
rendőrség	3,12	3,36
városi igazgatás	3,11	3,43
munkaadók	3,03	3,21
ifjúsági hivatalok	2,89	3,03
szociális intézmények	2,87	3,05
büntető igazságszolgáltatás	2,87	2,92
szociális hivatalok	2,81	3,01
egyház	2,81	2,98

A rendőrség pontértéke 3,12, valamint 3,36 és az elért harmadik helyezése az intézményi rangsorban, nagyon hízelgő a kerületi rendőrkapitányságokra nézve. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a büntető igazságszolgáltatás egésze 2,87 és 2,92 átlagponttal a rangsor végére került, és itt már átbillent a lakossági vélekedés a bizalmatlanságot jelző területre. A helyi rendőrség jó szereplésének Budafok-Tétyben a viszonylag kedvező bűnügyi helyzet lehet a magyarázata, a Ferencvárosban már inkább csak a helyezés tekinthető jónak, az elért pontérték nagyon közelít az inkább már a bizalomvesztést tükröző értékhez.

A munkaadók középtájon helyezkednek el, és nagyon rosszul szerepeltek a segítő intézmények. Érdekes, hogy az egyházak mindkét kerületben a legkevesebb bizalmat élvező intézménynek bizonyultak.

A Ferencvárosban az intézményekbe vetett bizalom válaszait főkomponens analízissel csoportosítva három értékelhető faktort találtunk. A három faktor együttesen az összes variancia 66%-át magyarázza. Az első faktor a legjelentősebb 4,65-ös sajátértékkel minden vizsgált intézményt tartalmaz pozitív faktor súllyal és a mindent elfogadók faktorát jelölheti. A második faktor a szociális intézményeket elutasítók faktora, ebben a szociális intézmények szerepelnek -0,55-ös faktor súllyal. A harmadik faktor az egyházakat elfogadók kisebbségi véleményét jelző faktor ebben csak az egyházak szerepelnek értékelhető 0,52-es faktorsúllyal az összes többi intézmény alacsony és negatív faktor értékekkel szerepel.

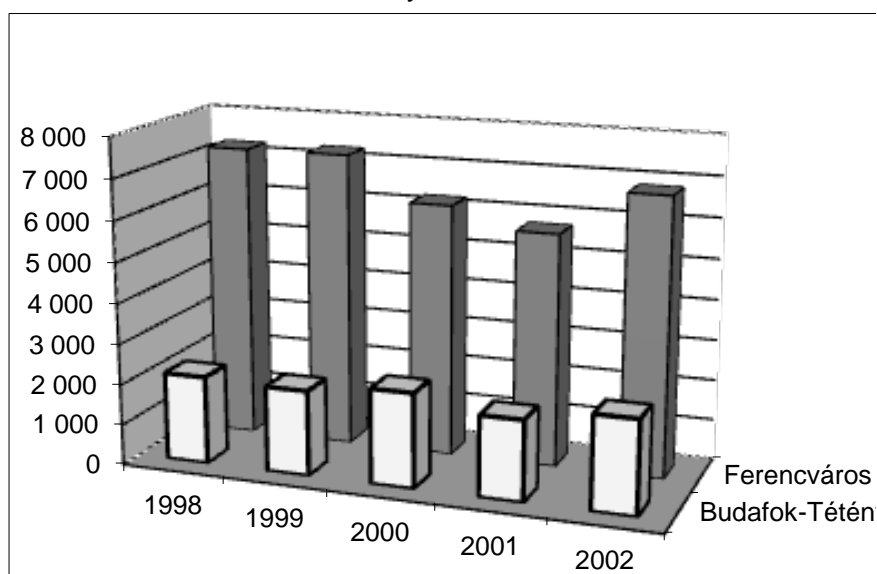
A XXII. kerületben a főkomponens analízis két értékelhető faktor jelenlétét mutatta ki a válaszokban. A két faktor együttesen az összes variancia 61%-át magyarázza. Az első faktor itt is a minden iránt bizalmat tanúsítók csoportját jelölheti. Ebben a faktorban minden intézmény pozitív faktorsúllyal és 0,5-öt meghaladó értékkel szerepel, a szociális intézmények vezetnek a sort 0,8-es értékkel. A második faktort rendpártiaknak hívhatnánk. Ebben a faktor pozitív faktor súllyal szerepelnek a rend fenntartásában résztvevő intézmények, a rendőrség és a büntető igazságszolgáltatás, valamint az iskolák. Az összes többi intézmény alacsony negatív faktorértékkel szerepel. A faktorstruktúrák mindkét kerületben meglehetősen hasonlóságot mutatnak, lényeges különbséget csak a Ferencvárosi válaszadók esetében megjelenő vallásosságot tükröző faktor megjelenése mutat.

Összességében a két vizsgált városrész lakóinak hasonló a véleménye az intézményeket illetően, ebben a vonatkozásban nincs jelentős különbség a megkérdezettek véleménye között.

Viktimizációs tapasztalatok

A saját viktimizációs tapasztalatok vonatkozásában jelentős különbség van a két kerület megkérdezettjei között. A Ferencvárosban élők közül 50%-kal többen estek áldozatul bűncselekményeknek, mint a budafokiak. A rendőrségi bűnügyi statisztika szerint is jóval több bűncselekmény történik a IX., mint a XXII. kerületben.

2. számú ábra: A bűncselekmények száma a IX. és XXII. kerületben⁵

⁵ Forrás: Egységes Rendőrségi és Ügyészségi Statisztika 2002–2003. Kiadja a Belügyminisztérium informatikai főosztálya és a Legfőbb Ügyészség számítástechnika-alkalmazási és információs főosztálya

A kutatás során az elmúlt három évre visszamenőleg kérdeztük a viktimizációs tapasztalatokat. A megkérdezettek válaszai alapján a bűncselekmények gyakorisága és összetétele is eltérő volt a két kerületben. Budafokon a betöréses lopások 40%-kal vezetik a gyakorisági rangsort, majd a lopások (26,4%) és a gépjárműlopások (23,6%) következnek. A Ferencvárosban a gépjárműlopás volt a leggyakoribb (32%), ezt követik a lopások (27%), majd a betörések (22%), s itt előfordultak erőszakos bűncselekmények is. Rablás, testi sértés, zaklatás, ezek gyakorisága meglehetősen alacsony, de jelzi, hogy ebben a kerületben a bűncselekmények eltérő sajátosságokkal rendelkeznek.

A betörések viszonylag nagy száma és aránya a hosszabb időszakra vonatkozó kérdésnek tulajdonítható. A megkérdezettek valószínűleg inkább csak a súlyosabb bűncselekményekre emlékeztek. A betöréssel okozott kár nagysága jelentősebb volt, így jobban megmaradt az emberek emlékezetében. A régebben történt kisebb súlyú lopásokat valószínűleg meg sem említették a kérdezőknek. Legalábbis a hivatalos rendőrségi statisztika szerint a kisebb értékre elkövetett lopások gyakoribbak, és egy korábban a kerületben végzett vizsgálat adatai szerint a lopások aránya 25% volt, míg a betöréseké 8,4%, de akkor a kérdezés csak az elmúlt egy évre vonatkozott⁶.

A betörések közötti jelentős eltérés a két kerület között mutatkozó vagyoni különbségekből fakad. A budafoki lakosság jobb anyagi helyzete nagyobb zsákmányt sejtet az elkövetők számára, így itt a betörések sokkal gyakoribbak, bár érdekes, hogy a kerületi betörések nem a családi házas övezetekben, hanem a kislakótelepeken mutatnak nagyobb gyakoriságot. Erre a nagyobb értékű családi házak jobb vagyoni védelmi felszereltsége lehet a magyarázat.

A Ferencvárosban a lakossági összetételre tekintettel a lakásbetörések nem kecsegtetnek nagyobb zsákmánnyal, a legnagyobb eltulajdonítható értéket sokszor az autók jelentik, és ezek rendszerint sokkal hozzáférhetőbb helyen is vannak (a kerületben ritka a zárható garázs), így érthető, hogy a gépjárművekkel kapcsolatos bűncselekmények a leggyakoribbak.

Az indirekt viktimizáció esetében is hasonló helyzetet tapasztalhatunk. A Ferencvárosban szignifikánsan többen számoltak be arról, hogy ismeretségi körükben valaki áldozattá vált a vizsgált időszakban. Az áldozatok körében gyakrabban említették a kerületben a szomszédokat (56%), szemben a XXII. kerületi 38%-kal.

A bűncselekmények összetétele Budafokon hasonló a saját és az ismerősök között előforduló bűnesetek körében. A Ferencvárosban azonban lényeges változásként az ismeretségi körben előforduló bűncselekmények között már a betörés a leggyakoribb (44%) és megemelkedett a rablások aránya (10,8%), s a testi sértéseket is többen említették (6,5%). Úgy tűnik, hogy itt is érvényesül az a mechanizmus, hogy a súlyosabb bűncselekményeket mesélik el az áldozatok, vagy ezekre a történekekre emlékeztek inkább a megkérdezettek.

A viktimizációs tapasztalatokra vonatkozó felmérés legfontosabb tanulsága, hogy a sértettek tipikusan *a lakóhelyük közvetlen közelében* válnak áldozatokká (61%). Ez a betöréseknél a saját lakást jelenti, de a személygépkocsikkal kapcsolatos bűncselekmények esetében is kimutatható a kapcsolat, és az olyan jellegzetesen utcai bűncselekmények, mint a zsebtolvajlás vagy rablás áldozatai is általában saját utcájukban, vagy egy ahhoz nagyon közel eső területen viktimizálódnak.

⁶ Kerezsi Klára – Finszter Géza – Kó József – Gosztonyi Géza: A területi bűnmegelőzés lehetőségei Budapest V., IX. és XXII. kerületében. Kriminológiai Tanulmányok 38. kötet, 2001, 152–154. o.

Félelem a bűnözéstől

A bűnözéstől való félelem hatása az életvitelre

A kutatás során azt is vizsgáltuk, hogy mennyire befolyásolja a megkérdezettek mindennapi életét a bűnözéstől, illetve az áldozattá válástól való félelem. Az életvitelükre gyakorolt hatás felderítésére először azt kérdeztük, hogy milyen gyakran hagyják el a lakásukat, házukat sötétedés után.

A IX. kerületben élők viselkedését a bűnözéstől való félelem úgy tűnik, hogy nem befolyásolja negatívan, ők nagyobb gyakoriságokat jelző válaszokat adtak, mint a budafokiak. Azokat, akik soha vagy csak ritkán hagyják el a házat sötétedés után, csak kisebb részben teszik ezt a félelem miatt, a többség esetében más okok játszanak közre az otthon maradásban. Ez utóbbiak erősebb hatással bírnak; az otthonmaradók 83%-a hivatkozott arra, hogy szeret otthon lenni, egynegyedét családi kötelességek akadályozzák meg a gyakori eljárásban, és 12% tartotta magát túl idősnek vagy betegnek. Összességében a fenti okok valamelyikét a soha vagy ritkán kimozduló megkérdezettek 86%-a jelölte meg. Ezzel szemben félelemből eredő okokra – félelem a sötétől, attól, hogy egyedül menjen ki az utcára, hogy kirabolják, vagy hogy valami rossz történik vele – 54% hivatkozott, ugyanakkor figyelemre méltó és elgondolkodtató a rablástól való félelem viszonylag magas említési aránya: a soha vagy ritkán kimozduló megkérdezettek 41%-a jelezte ilyen aggodalmát.

Kissé meglepő, hogy a IX. kerületiek otthon maradását, illetve esti mobilitását kevésbé befolyásolja a bűnözéstől, áldozattá válástól való félelem, tekintve, hogy a kerületnek rosszabbak a bűncselekményeket jelző mutatói. Bár több az esti szórakozási lehetőség, de a szórakozóhelyek látogatásánál kisebb gyakoriságokat adtak meg. Úgy tűnik, hogy az itt lakók megtanultak együtt élni a kerületi bűnözéssel és mindennapi életükben kevésbé jelenik meg az áldozattá válástól való félelem, mint viselkedést befolyásoló tényező.

A „Milyen gyakran hagyják el a lakásukat, házukat sötétedés után?” kérdésre adott válaszok szignifikáns különbséget mutatnak, de érdekes módon a biztonságosabb XXII. kerületiek mennek el ritkábban otthonról sötétedés után. A megkérdezettek 36,5%-a ritkán, vagy sohasem megy el otthonról sötétedés után. Ennek legtöbbször a bűnözéssel nem összefüggő oka van. Testi adottságok, családi kötelezettségek és az életvitel alakulása, de az esetek 10-12%-ában az otthonmaradás kényszerűségnek tekinthető és összefüggést mutat a bűnözéssel. A megkérdezettek 11%-a mondta azt, hogy azért marad otthon, mert fél, hogy kirabolják, ha elhagyja a lakását, és 12,6% fél, hogy valami rossz történik vele, 8% fél egyedül kimenni.

Inkább a nők tartanak ilyen eseményektől, de érdekes módon a családi állapotuk nem befolyásolja e félelem megjelenését, egyforma valószínűséggel fordul elő a házasok és a hajadonok között, és az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők körében gyakoribb. A korábbi viktimizációs tapasztalatok valószínűsítik e félelem megjelenését, de az összefüggés nem szignifikáns. A félelem jelenléte nem befolyásolja azt, hogy mennyire szívesen lakik valaki a kerületben.

A megkérdezettek körében tehát jelen van a bűnözéstől való félelem miatti viselkedés kontroll, de ez csak egy kisebbség esetén volt kimutatható. A kerületi lakosok többségének életvitelét nem befolyásolja közvetlenül a bűnözéstől és az áldozattá válástól való félelem.

Személyes kockázatértékelés

A személyes kockázatértékelést vizsgáló kérdéssorra adott válaszok az mutatják, hogy a ferencvárosiak tisztaban vannak a rájuk leselkedő veszélyekkel, mert valamennyi cselekmény esetében nagyobb valószínűséget jelző válaszokat adtak, mint a budafokiak. Ezt láthatjuk a 3. számú táblázaton.

3. számú táblázat: Személyes kockázatértékelés

	A valószínűséget jelző pontértékek	
	IX. kerület	XXII. kerület
Feltörnek az autóját és kilopnak belőle valamit?	3,72	3,26
Betörnek a lakásába?	2,98	2,96
Az utcán egy kutya megharapja?	2,76	2,70
Mint gyalogos, kerékpáros közlekedési balesetben megsérül?	2,68	2,48
Meglopják	2,79	2,39
Megtámadják és kirabolják?	2,46	2,12
Zaklatni fogják?	2,20	1,75
Leütik és megsérül?	2,15	1,73
Szexuálisan bántalmaznak, molesztálják?	1,86	1,62
Megerőszakolják?	1,63	1,49

Az egyes események bekövetkezésének valószínűsége alapján felállított sorrend mindkét kerületben lényegében azonos. Leginkább az autóval kapcsolatos káresemények bekövetkezését tartják valószínűnek, ezt követi a betörés. Egyedüli különbség, hogy a IX. kerületiek annak a valószínűségét, hogy meglopják őket, a harmadik helyre sorolták, ami jobban közelít a valószínű események bekövetkezési valószínűségéhez. Mindkét kerületben a szexuális bűncselekmények bekövetkezését tartják a legvalószínűtlenebbnek. Ezeket a kérdéseket csak nőknek tettük fel, de a többi kérdésnél is, ha összehasonlítjuk a nők és a férfiak válaszait, azt tapasztaljuk, hogy a nők minden cselekménytípusnál⁷ kevésbé tartják valószínűnek, hogy áldozattá válnak, mint a férfiak. Ez a különbség mind a két kerületre érvényes.

Érdekes, hogy ahogy csökken az adott valószínűséget jelző pontszámok értéke, úgy csökken a szórás is, azaz minél kevésbé tartják valószínűnek átlagosan az esemény bekövetkezését, annál egységesebben jelenik meg ez az álláspont. Jellemzően a korábban már áldozattá váltak és a környezetükben sok bűncselekménnyel találkozóak adtak nagyobb esélyt a felsorolt cselekmények előfordulásának. A nők és az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők az átlagnál valószínűbbnek tartják, hogy megtörténhetnek velük ezek az események.

A kockázatértékelés kerületek közötti különbségét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a IX. kerületiek a tényleges veszélynek megfelelően nagyobb valószínűségeket adtak a felsorolt események bekövetkezésének.

Elkerülő és védekező magatartások

Mindkét kerületben a megkérdezettek többsége inkább az elkerülő magatartásokat részesíti előnyben, a nyílt kérdésre adott válaszokban is nagyrészt ebbe a kategóriába sorolható válaszokat kaptunk. Az arányok azonban az egyes tevékenységeknél eltérnek a két kerületben.

⁷ Kivéve a szexuális bűncselekményeket.

A lehetséges veszélyhelyzetek, konfliktusok elkerülése látszik a megkérdezettek számára a követendő viselkedési módnak a IX. kerületben. Ők sokkal inkább odafigyelnek, hogy bizonyos helyeket elkerüljenek, és kitérjenek bizonyos csoportok elől, mint a Budafokon élők. Csak kevesen választják a védekező jellegű magatartásokat és azokból is inkább az olyan passzív védekezést preferálják, mint például a zár felszerelését.

Az önvédelmi tanfolyamokon való részvétel, a védekező magatartás a XXII. kerületben sokkal népszerűbb. Kétszer annyian mondták, hogy részt vettek ilyen tanfolyamon, vagy tervezik azt, mint a Ferencvárosban élők. Érdekes, hogy valamilyen önvédelemre szánt eszközt is kétszer annyian (16,5%) szoktak magukkal vinni, ha elmennek szórakozni, mint azok, akik a Ferencvárosban teszik ugyanezt (7,5%). Az elköltözésen azonban a IX. kerületben gondolkodnak többen.

A riasztó felszerelése és a kutya tartása is a XXII. kerületben a népszerűbb, továbbá a gyerekeket is itt engedik el nehezebben otthonról egyedül.

A kerületi jellemzőket összehasonlítva a legfontosabb különbség, hogy a XXII. kerületiek inkább az aktív védekezési formákat részesítik előnyben (önvédelmi tanfolyam, biztosítás, védelmi eszközök felszerelése, kutyatartás). A IX. kerületben élők pedig inkább az elkerülő, védekező magatartásformák a jellemzőbbek (bizonyos helyek, utcák, csoportok elkerülése, visszahúzó magatartás).

Bizonytalanságérzés

Globális problémák

A két kerületben kapott válaszok alapján felállított sorrendben nincsenek nagy eltérések. A IX. kerületben a környezetszennyezés került az élre, de az első három helyen ugyan azokat a problémákat találjuk, csak a sorrend más.

Minden kérdéskör esetében az átlag 3,5 fölött van. A legalacsonyabb pontszámot a „túlnépesedés” kapta 3,23-al és 3,59-cel.

A globális problémákat a budafokiak általában véve súlyosabbnak ítélik, ezt jelzi, hogy magasabb pontértékeket adtak. A válaszok inkább a nagyobb problémát jelentő osztályzatok felé tolódnak el. Legjelentősebb problémának az osztályzatok alapján a terrorizmust tartották a megkérdezettek, (4,46) s ebben a kérdésben volt legegységesebb a megkérdezettek véleménye, itt volt a legalacsonyabb a szórás értéke a válaszokban. Ezekben a válaszokban a közelmúlt világpolitikai eseményeinek hatása érzhető tetten, s ez érzékeltette hatását mindkét kerületben. A súlyosságot jelző pontértékek alapján felállított sorrendet mutatja a 4. számú táblázat.

A vélemények kialakulása mögött is rokon tényezők húzódnak meg, mert a főkomponens analízis mindkét kerületben hasonló eredményt hozott. A legfontosabb három faktor együttesen a XXII. kerületben a teljes variancia 64%-át, míg a IX. kerületben a 65%-át magyarázza.

4. számú táblázat: Globális problémák

problémák	a probléma „nagyságát” jelző pontértékek	
	IX. kerület	XXII. kerület
terrorizmus	4,04	4,46
környezetszennyezés	4,33	4,42
betegségek terjedése, AIDS, tüdőbaj	4,07	4,29
határokon átnyúló bűnözés	3,92	4,24
háborúk	3,86	4,22
az iszlám és a nyugati világ konfliktusa	3,73	4,10
tömeges munkanélküliség	3,90	3,95
népándorlás a szegény országokból a gazdagokba	3,50	3,85
atomerőművek	3,24	3,72
túlnépesedés	3,23	3,59
átlagos pontérték	3,78	4,08

Az első mindkét esetben a globálisan aggódók faktora 4,7 (IX.) és 4,2-es (XXII.) saját értékkel. Gyakorlatilag minden probléma szerepel benne, kisebb-nagyobb pozitív faktorsúlyokkal. A globálisan aggódók faktorában legkisebb faktorsúllyal a környezet-szennyezés és az atomerőművek problémája szerepel, ezek a problémák önálló véleményalkotó csoportként is megjelennek a XXII. kerületben a 2. faktorban, és a IX. kerületben a 3. faktorban. Ezt a két faktort „zöldek”-ként definiálhatjuk.

A második faktorként a IX. kerületben a munkahelyfeltés jelenik meg, melyet a munkanélküliség (0,49-es) és a „népándorlás a szegény országokból a gazdagokba” (-0,4-es faktor súllyal) problémák definiálnak.

A harmadik faktort a XXII. kerületben a népességgel kapcsolatos problémák határozzák meg.

A két különböző területen élők válaszai alapján kirajzolódó – lényegében hasonló – faktorstruktúra arra utal, hogy nincs alapvető különbség a két kerületben élők globális problémákkal kapcsolatos véleményformáló mechanizmusaiban.

Városi szintű aggodalmak

A városi szinten jelentkező aggodalmakat egy 15 kérdésből álló kérdésblokk segítségével gyűjtöttük össze. A kérdések a városokban gyakran előforduló problémákat sorolnak fel, és ezeket a problémákat kellett a válaszadónak egy 1–5-ig terjedő skála segítségével értékelni. Az 1-es azt jelentette, hogy egyáltalán nem nyugtalanítja az adott dolog a kérdeztet, és 5-öst adhatott, ha nagyon nyugtalanítóan érezte az adott jelenséget.

Az egyes tényezőkre adott pontszámok jellemzőit mutatja az 5. számú táblázat.

Elgondolkodtató, hogy a kapott válaszok alapján mindkét kerületben a bűnözés a legnyugtalanítóbb probléma Budapesten. Ez az eredmény csak részben magyarázható azzal, hogy a megkérdezettek ismerték a kutatás célját (a bűnözéssel, bűnmegelőzéssel kapcsolatos problémák feltárása), s vélhetően igyekeztek megfelelni a vélt kutatói elvárásoknak, maguk is hangsúlyozva a vizsgált témakör fontosságát.

5. számú táblázat: Városi szintű aggodalmak

Budapest egészére vonatkozó problémák	A probléma „nagyságát” jelző pontértékek	
	XXII. kerület	IX. kerület
bűnözés	4,40	4,31
környezetszennyezés	4,36	4,16
korruptió és hivatali vesztegetés	4,31	4,1
szegénység	4,16	4,22
drogkereskedelem és drogfogyasztás az utcákon	4,08	3,9
munkanélküliség	3,95	3,84
külföldi bűnözők	3,93	3,67
cigánybűnözés	3,90	3,8
elégtelen egészségügyi ellátás	3,80	3,37
huligánok	3,53	3,31
külföldiek elleni bűnözés	3,41	3,1
fiatalok csoportjai az utcákon	3,35	3,24
nem biztonságos buszok és vonatok	3,34	2,91
erőszak az iskolákban	3,34	2,98
túl kevés szabadidős lehetőség	3,01	2,76
átlagos pontérték	3,79	3,57

A XXII. kerület viszonylag jó helyzete ellenére az utóbbi években a rendőrségi statisztika szerint növekedett a bűncselekmények száma a kerületben, és úgy tűnik, hogy a lakosság érzékenyebb a bűnözési állapot változására, mint a bűnözés szintjére. A vélemények a bűnözés megítélésében voltak leegységesebbek, a szórás itt volt a legkisebb 0,73.

A környezetszennyezés itt is tartja második helyezését 4,36-os átlaggal, ami még magasabb, mint a globális problémáknál. A környezetszennyezés előkelő helyre kerülését valószínűleg az is motiválta, hogy a XXII. kerület a környezeti adottságokat, a zöld területek nagyságát tekintve nagyon jó helyzetben van a főváros többi kerületéhez képest, így a kellemes környezetből a szennyezett levegőjű belvárosba utazva felerősödik az egyébként is indokolt aggodalom. A belvárosban élők rendszerint kevésbé érzékelik rossznak a helyzetet.

A korruptió és vesztegetés a harmadik helyre került magas 4,31-es átlagértékkel és alacsony szórással, tehát a kerületi lakosság egyértelmű és egybehangzó véleménye, hogy Budapesten jelentős aggodalomra okot adó mértékben van jelen a korruptió és a hivatali vesztegetés. A lakosság többségének persze valószínűleg nincs személyes tapasztalata ez ügyben, de azt látják, hogy nem nagyon haladnak az ügyek, vagy ha valamit el szeretnének intézni, akkor rendszerint akadályokba ütköznek, ezért gondolják úgy, hogy némi kenőpénzzel meg lehetne gyorsítani a dolgok menetét. A tömegkommunikációs eszközök is időről-időre felkapnak egy-egy elhíresült korruptációs esetet. Azt, hogy valójában milyen szintű a korruptió, nem tudjuk megítélni, de mindenesetre figyelmeztető jel, a XXII. kerületi lakosok egységes véleménye.

A szegénység problémája jelen van Budapesten, aminek látható jeleivel nap, mint nap találkozhatunk az utcákon. A kedvezőbb lehetőségek sok elszegényedett, hajléktalanná vált embert vonzanak a fővárosba. A legtöbb segítő szervezet itt működik, itt van a legtöbb hajléktalan szálló, itt él a legtöbb ember, azt gondolják, hogy itt számíthatnak a legtöbb segítségre, így a fővárosnak az ország más területein született problémák egy részével is meg kell birkóznia. Nagyrészt ennek a szívó hatásnak is köszönhetően Budapesten látható módon, és nagyszámban megjelenik a szegénység, s ez aggodalommal tölti el az embereket.

A IX. kerületiek válasza alapján itt a szegénység került a második helyre, amit az előbbieken túlmenően a kerület szociodemográfiai adottságai indokolhatnak.

A droproblémával kapcsolatos aggodalmakban megint csak a médiahatás érhető tetten. (Mindkét kerületben az ötödik helyre került.) Az adatok és a kutatási eredmények azt mutatják, hogy marginális jelenségről van szó, de a drogokkal kapcsolatos törvényi szabályozás változtatásával a politikai csatározás egyik eszköze lett a droprobléma és jelentős teret kapott és kap a médiában, így az emberek sokkal súlyosabb kérdésként érzékelik a jelenséget, mint az a tényleges jelenlétéből következne.

Legkevésbé a szabadidős lehetőségek hiánya miatt aggódtak a megkérdezettek, annak ellenére, hogy az infrastrukturális jellemzők vizsgálatokor éppen ezeket kifogásolták. A megkérdezettek többsége nem találta aggodalomra okot adó problémának a közlekedési eszközök biztonságát, valamint az utcán csoportokba verődő fiatalok jelenségét.

A válaszok alapján két csoportot képeztünk: az első az aggódók csoportja, azokat soroltuk ide, akik legalább 12 kérdésnél 4-es, vagy 5-ös értékelést adtak. A másik csoport a nem aggódók csoportja, ide azokat soroltuk, akik legalább 5 esetben adtak 1-es, vagy 2-es értékelést.

Az aggódók csoportjában szignifikánsan több a nő, valamint az érettségivel rendelkezők és a családi házban élők is nagyobb arányban vannak jelen. Érdekes, hogy a középkorúak inkább aggódnak a felsorolt problémák miatt, mint az idősebbek. A jövedelemmel és más háttérváltozókkal nem volt kimutatható kapcsolata az aggodalmaknak.

A nem aggódók elsősorban a férfiak közül kerültek ki, és szignifikánsan kevésbé aggódnak az alacsony iskolai végzettségűek, valamint a még tanulmányaikat folytató fiatalok.

Kerületi problémák

Itt már jelentősebb különbségeket találunk a két városrészben élők véleményében. Vannak ugyan közös pontok. A kosz és szemét az utcákon, mindkét kerületben élőknek problémát jelent, ez kapta a legmagasabb pontértéket. A rendőri jelenlét hiányára is egyformán panaszkodnak Ferencvárosban és Budafokon.

Megjelennek azonban a speciális helyi problémák is. A IX. kerületben ilyen a cigánysággal kapcsolatos problémakör. A kerületben jelentősebb létszámú roma népesség él, és az együttélés nem problémamentes. Az általunk felkínált problémacsokorból a 3 alatti pontértéket kapott jelenségek az egész kerület szempontjából már valójában nem jelentenek problémát.

A két kerület helyi problémára adott válaszainak jellemzőit hasonlíthatjuk össze a 6. számú táblázat alapján.

A IX. kerületben valamivel több felsorolt probléma kapott 3-nál magasabb pontszámot, ez azt jelzi, hogy az ebben a kerületben élőknek több problémával kell megküzdeniük és együtt élniük.

A XXII. kerület jobb helyzete itt is megmutatkozik, Budafok-Tétényben csak három probléma kapott 3-nál magasabb pontértéket, az itt élők sokkal rendezettebbnek látják a kerület helyzetét.

6. számú táblázat: Kerületi problémák

a kerületre vonatkozó problémák	a probléma „nagyságát” jelző pontértékek	
	IX. kerület	XXII. kerület
kosz és szemét az utcákon és a parkokban	3,88	3,63
túl kevés rendőr az utcákon	3,48	3,33
túl kevés szociális segítség	3,20	3,27
graffitik	2,69	3,01
hajléktalanok, koldusok, részegek	3,65	3,01
kevés szabadidős lehetőség	2,64	2,97
más népcsoportok, cigányok	3,35	2,86
vandalizmus	3,21	2,77
rossz közvilágítás	2,57	2,71
düledező vagy rossz épületek	3,15	2,67
fiatalokból álló bandák	3,06	2,66
drogfüggők és dírekek	3,18	2,65
túl nagy lárma	2,95	2,47
erőszak az utcákon	2,98	2,46
nők és lányok molesztálása	2,57	2,45
erőszak a családokban	2,89	2,43
gyerekek molesztálása	2,50	2,28
átlagos pontérték	3,05	2,80

A különböző szintű aggodalmakkal kapcsolatos kérdésekre adott válaszokat vizsgálva a két kerületben érdekes jelenséget tapasztalhatunk. A jobb helyzetben lévő XXII. kerületiek a globális problémáknál és a város egészére vonatkozó kérdések esetében magasabb pontértékeket adtak, tehát ők súlyosabbnak érzékelik ezeket a gondokat, illetve nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a tőlük távolabbi jelenségeknek. A helyi probléma listánál fordul a helyzet. Itt már a IX. kerületiek látják súlyosabbnak a helyzetet, a kerületben tapasztalható rendellenességeket ők ítélik jelentősebb súlyúnak.

A helyi, a lakókörnyezetben megjelenő problémák szintje befolyásolta a megkérdezettek általános problémaérzékenységét, mégpedig fordított arányban. A IX. kerületben, ahol aggasztóbbak a helyi gondok, nehezebb a megélhetés, és az itt lakók anyagi-szociális helyzete is kedvezőtlenebb, mint a XXII. kerületben, kevésbé érzékenyek az emberek a városi, és a „világ”problémák iránt, mert lefoglalják őket a helyi gondok. A XXII. kerület jobb helyzetben élő lakossága viszont érzékenyebb a távolabbi jelenségek, városi, globális események iránt, mert a nyugodtabb környezet lehetőséget biztosít számukra, hogy nyitottabbak legyenek más, távolabbi kérdések irányában is.

A vizsgálat legfontosabb eredményei

A vizsgált két kerület Ferencváros és Budafok-Tétény két jelentősen eltérő adottságokkal rendelkező budapesti kerület. Mások a földrajzi adottságok, a településszerkezet, a lakásállomány, más az infrastrukturális ellátottság, eltérő a lakosság összetétele, szocio-demográfiai jellemzői és jelentősen eltér a két kerületben elkövetett bűncselekmények száma.

Mégis az egymástól jelentősen különböző kerületében élők véleményformálása és az őket körülvevő világ problémáira való reagálása nem különbözik jelentősen. Az eltérő bűnözési szint hatása a felszíni viselkedésformákban és véleményekben nem érhető tetten. Csak a részletesebb elemzések során találtunk olyan eltérő jellegzetességeket, amelyek kapcsolatba hozhatók a lakosság viktimizációs veszélyeztetettségével. Az eddigi eredmények alapján úgy tűnik, hogy a lakosság alkalmazkodik a lakóterületén meglévő bűnügyi leterheltséghez és olyan viselkedési, és gondolkodási stratégiát alakít ki, amelynek segítségével „normális”, megszokott módon folytathatja életvitelét anélkül, hogy tudatos szinten megjelenne a zavaróhatás. Ebben a viselkedési rendszerben csak akkor lépnek fel zavarok, ha a megszokott és tolerált bűnügyi leterheltség szintje megváltozik. A változásra viszont érzékenyen reagálnak, függetlenül attól, hogy a változás előtt milyen szintű volt a bűnügyi fertőzöttség. Így az alacsonyabb szintű bűnözés is jobban érintheti, jobban zavarhatja az embereket, amennyiben érzékelhető növekedés következik be.

A sok bűncselekménnyel való kényszerű együttélés nem közvetlenül befolyásolja az ott élő emberek viselkedését, hanem a kialakuló tolerancián, megszokáson keresztül részben az általános problémaérzékenységet csökkenti, részben felerősíti az adott településen meglévő egyéb problémák jelentőségét. Ezen a mechanizmuson keresztül a bűnözéstől, illetve az áldozattá válástól való reális félelem fogékonyabbá teszi a lakosokat a lakóhelyükön jelenlévő szociális és etnikai problémák iránt, és ezek a más okokkal magyarázható jelenségek összekapcsolódnak a bűnözéssel és bűnügyi problémaként jelennek meg.

Bevezetés a családi erőszak kutatásához

A szerző a jelenség áttekintésével és a probléma fontosabb csomópontjainak kiemelésével a családi erőszak tárgyában az Intézetben folyó kutatásához fogalmaz meg bevezető gondolatokat. A családok élete századokon át rejtve, a magánszféra háborítatlanságát biztosító garanciák védelmében zajlott. A huszadik század hatvanas éveitől egyre inkább fölerősödtek azok a mozgalmak és szaporodtak azok a vizsgálatok, amelyek az otthoni erőszak kezelésére és csökkentésére irányuló beavatkozás szükségszerűségét jelzik és igénylik. A dolgozat fölvezolja a családon belüli erőszakra irányuló figyelem mögötti társadalmi változásokat, a családi erőszak meghatározásának nehézségeit. Érinti a fontosabb kérdéseket: az otthoni erőszak gyakorisági jellemzőit, prediktorait, a megelőzés lehetőségeit és területeit, a jogvédelem (jogalkotás, jogalkalmazás) releváns problémáit, valamint azt a néhány megállapítást, amit a szerző szemléletileg fontosnak ítél.

Az erőszakról

Magyarországon évente nyolcvan ember – ötven nő és harminc férfi – számíthat arra, hogy a házastársa, élettársa megöli, vagy legalább is megkísérli ezt. Brit kutatók szerint minden negyedik nő és minden hatodik férfi válik családon belüli erőszak áldozatává az élete során valamikor.¹

A számok látványosak, ijesztőek, és a lényegét illetően nem sokat mondanak. A cselekmények láthatatlanok és tagadottak – az érintettek nehezen fedik fel súlyos titkukat. Az áldozatok többnyire ismétlődő bántalmazásokat szenvednek el, mielőtt védelemért fordulnak.

Ha odafordulnak egyáltalán.

Az otthoni erőszak nagy része rejtett, látens. A falak hallgatnak, a félelem, a szenvedés a „családban marad”.

Az ezerarcú erőszak ámokfutására az „édes otthonok” békéjében csak a huszadik század utolsó harmadában irányul rá a politika és a társadalomkutatás figyelme. Azt megelőzően az erőszak jelenléte a családon belül – mind szexuális, mind általános értelemben – többnyire titkolt és tagadott. Pontosabban, problémaként nem tételeződött és fogalmilag talán nem is volt tételezhető. Ez volt az egyik *striga*, kiről – mivel nem létezik – szó nem eshet.²

Pedig az erőszak – a szexualitás mellett – a mögöttünk hagyott század mítoszának kiemelkedő, markáns tartalmi eleme. A második évezred végének világát az erőszak kísértete járja be. A hagyományos közösségi kötelekeitől megfosztott, elidegenedett polgár biztonsága elemi hiányát, ontológiai fenyegetettségét éli meg. Mindennapos

¹ Mirrlees-Black, C.: *Findings from a new British Crime Survey self-completion questionnaire*. Home Office Research Study 191, London Home Office, 1999, p. 18. In: Safety and Justice: The Government's Proposals on Domestic Violence, June 2003.

² Pregnáns tükröződése ennek a szexuális erőszak szabályozása a büntetőjogban, amely ezt a típusú erőszakot csak a családon („házassági életközösségen”) kívüli elkövetés esetében tekintette szankcióra érdemesnek.

tapasztalata a tradicionális normák felbomlása, az elemi szabályok hatályon kívül helyeződése, a lét eldurvulása. „Élni életveszélyes” – ezt az alapvető üzenetet kapja hírfogyasztóként is. Ezt sulykolják, ezt kultiválják az agresszió változatos formái, ezekkel találkozunk a politika híreiben, a közéleti tudósításokban vagy a sportbeszámolóknak. A huszadik század polgárának percepciója saját koráról a mindent elöntő, a „soha nem látott” erőszak víziója.

„A huszadik század az erőszak által fémjelzett századként marad meg az emlékezet számára. Ez a század a tömegpusztítás és az emberi történelem során korábban soha nem látott és soha nem lehetséges mértékű erőszak örökségét hagyja ránk. Am ez az örökség – a gyűlölet ideológiáinak szolgálatába állított új technológia eredményeként – nem az egyetlen, amit továbbviszünk, és amivel szembe kell néznünk.

Kevésbé látható, de még kiterjedtebb a mindennapi individuális szenvedés öröksége. A gyermekek fájdalma, akiket azok bántalmaznak, kiknek védelmezniük kellene őket, az erőszakos partnerük által megsebzett, megalázott nők fájdalma, az időseké, akikről gondozóik nem gondoskodnak, a fiataloké, akiket más fiatalok kínoznak, s valamennyi korosztályba tartozó embereké, akik magukkal szemben követnek el erőszakot. Ez a szenvedés – és még sok példát említhetnék erre – olyan örökség, amely újratermeli önmagát, mert az új generáció a korábbi generáció erőszakából tanul, az áldozat az elkövetőtől, és mert az erőszakot tápláló társadalmi viszonyok tovább folytatódhatnak. Nincs ország, nincs város és nincs közösség, amelyik immunis lenne. És nem vagyunk védettek ellene mi sem, hatalom nélküliek.”³

(Nelson Mandela)

„A Földön sok ember életét áthatja az erőszak, és valamilyen módon mindannyiunkat megérint. Sokak számára a sérelem útjából való kitérés az ajtók és ablakok bezárását, a veszélyes helyek elkerülését jelenti. Mások számára a menekülés nem lehetséges. Az erőszak fenyegetése ezek mögött az ajtók mögött van, jól elrejtve mások tekintete elől. És azok számára, akik háborúk és konfliktusok közepette élnek, az erőszak az élet minden aspektusát átjárja.”

(Gro Harlem Brundtland, a WHO Főigazgatója)⁴

Vajon mennyire pontos, a valóságot tükröző, vagy mennyire torzított, a tömegkommunikáció által manipulált ez a percepció? Valóban több erőszak jellemzi a huszadik század végi ember életét, mint az ötven, száz vagy ötszáz évvel ezelőtt élőkét, vagy ezt az érzést a technikai fejlődést felhasználó tömegkommunikáció és kultúra hozza létre?

A huszadik században a média már házhoz szállítja, hétköznapi, megszokott élménnyé teszi az erőszakot. Háborúk, terror, véres bűncselekmények és azok megtorlásai – hírek a valóság rémképeiről, időnként már „élő” egyenesben. A hírözönt a hasonló tartalmú fikciók széles választéka fűszerezi. A közvetített agresszió a szocializációba is beépül. A gyerekek – engedéllyel vagy anélkül – a felnőtteknek szánt termékek fogyasztói. Az „üzenetet” a vég nélkül áradó animációk erőszak zuhatagából is megkapják. Ezekben az agresszió elfogadott, megengedett, mulatságos és szórakoztató, és – nem utolsó sorban – következmények nélküli. *Tom és Jerry* halhatatlanok – minden csapás után újra talpra állnak.

Egyre több erőszakot látunk, létezésünket mind inkább fenyegetve érezzük. A „korábban soha nem látott és soha nem lehetséges mértékű erőszak”, a „mindennapi individuális szenvedés” korszpecifikus víziója általános és nyomasztó.

³ Krug, E. G. et al. (eds.): *World report on violence and health*. World Health Organization, Geneva, 2002

⁴ Uo.

A médiafogyasztóvá és médiafüggővé váló polgár létélményét, valóságképét már nemcsak – sőt döntően nem – közvetlen tapasztalása határozza meg, hanem – és egyre inkább – a tájékoztatás és a kultúra által megszerkesztett és kultivált világ képzetei. A média alapvetően tágítja, világméretűvé növeszti a korábban korlátozott és lokális jellegű személyes tapasztalás határait. Egyúttal áruvá, tömegmértű fogyasztási terméké teszi az erőszakot. Az erőszak pedig kétségkívül az egyik legkelendőbb áru az ezredfordulón. Az agresszió kifizetődő befektetés: *soft* vagy *hard* változatban, humorral vagy erotikával ízesítve, felnőtteknek vagy gyerekeknek címezve, a technika egyre fejlődő lehetőségeit alkalmazva az erőszak a média iparának prosperáló ágazata. Nem zárható ki ezért, hogy az erőszak rendkívüli mennyiségi növekedésének szubjektív élménye – részben vagy egészben – információs műtermék csupán: vagyis az agresszió jellegében, minőségében és megismerhetőségében változott jelentősen, mennyiségében azonban nem.

Akárhogy is alakul az erőszak tényleges mennyiségi változása a huszadik században, a vélt vagy valós növekedéssel egyidejűleg egy ellentétes irányú folyamat is tapasztalható. Gyorsan és látványosan csökken az erőszak elfogadhatósági köre és küszöbe, vagy – fordítva megfogalmazva – folyamatos fokozódik az agresszióval szembeni intolerancia. Az erőszak – mint áru, mint „kultúrartalom”, mint félelemforrás, mint hétköznapi utcai realitás – egyre inkább létünk szövedékévé válik. Mindeközben a kultúra fő áramában egyre inkább kiszorul az elfogadható eszközök sorából. Az élet szinte valamennyi területén drasztikusan és folyamatosan korlátozódik az erőszak tolerálható alkalmazási köre és módja. A „mindent elöntő erőszak” érzetében is szerepet játszhat az, hogy az ezredforduló polgára egyre szenzitívebb és elutasítóbb az agresszióval szemben.

Az erőszak a magatartás-tudományok egyik legnagyobb kihívása, az agresszív viselkedés az egyik legtöbbet kutatott témakör.⁵ A kriminológiai vizsgálatok számára is ez a klasszikus deviancia, az egyetemesen bűnözői magatartásnak tekintett cselekedet.⁶ Bár tudományos vizsgálatával sokan foglalkoztak és foglalkoznak, az erőszaknak még sincs általános elmélete. Pontosabban, közel annyi elmélete van, ahányan ezt a területet kutatták. Az erőszak már fogalmi szinten is problematikus – összetett, diffúz, általánosságban és egyértelműen nehezen definiálható és kezelhető jelenség.⁷ Meghatározása ugyanis nem tisztán tudományos probléma. Annak eldöntése, hogy

⁵ Erre szinte valamennyi, a témával foglalkozó monográfia utal. Buda Béla szerint: „...az agresszív viselkedés az emberi magatartás egyik legtöbbet kutatott problémaköre. Vizsgálatában szinte minden tudomány részt vesz, amely az emberrel foglalkozik. [...] Az agresszió ugyanis az ember egyik legalapvetőbb problémája. [...] Az emberiség történelme elmondható úgy is, mint az emberi agresszív megnyilvánulások története.” Buda B.: *Az agresszió megértésének pszichológiai határai*. In: Csányi V. (szerk.): *Agresszió az élővilágban*. Natura, 1986, 183. o.

⁶ „Ha olyan cselekedetet keresnénk, amelyet egyetemesen bűnözői magatartásnak tekintenek, akkor kétségtelenül az adott társadalmi csoport egyik tagja által a másikkal szemben elkövetett, nem provokált erőszak lenne az, amelyre vonatkozóan a legszélesebb közmegegyezést találnánk. A nem provokált erőszak a klasszikus kriminális magatartás, amely a legnagyobb bizonyossággal vált ki félelmet.” Jacks, J. – Cox, S. G.: *Psychological Approaches to Crime and its Correction*. Nelson Hall, Chicago, 1984, p. 67.

⁷ Nem segít sokat az sem, ha a *nyelvi jelentéshez* fordulunk. Az értelmező szótár szerint az erőszak „valamely cél elérésére irányuló kényszerítés”, illetve, sajtónyelvi használatban, „a hatalom kíméletlen alkalmazása, terror”. A kényszer a szótár szerint „fizikai vagy tudati eszközökkel alkalmazott erőszak”, kényszerítést pedig az valósít meg, aki „kényszerrel eléri, hogy valaki valamit tegyen”. *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972, 332. és 671. o.

A *büntetőjogban* az erőszak a fizikai kényszerítést jelent, amely alkalmas a komoly ellenállását leküzdésére. A Btk. a fenyegetés legális meghatározását is megadja (138. §). Ez a törvény szerint súlyos hátrány kilátásba helyezése, amely alkalmas arra, hogy a megfenyegetettben komoly félelmet keltsen.

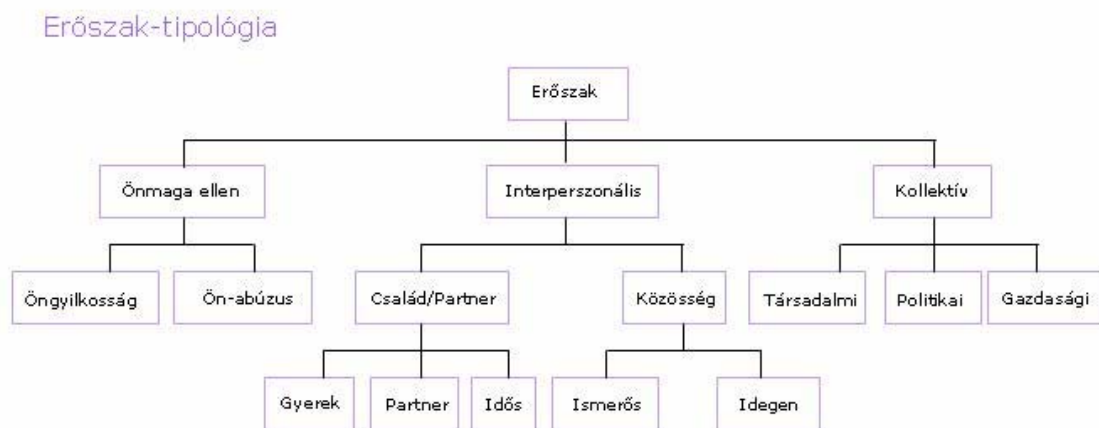
valamit erőszaknak tekintünk-e vagy sem, vagyis hogy egy adott magatartás, elfogadható vagy elfogadhatatlan, sérelmezendő-e vagy sem, számos értékelést, megítélést, kulturális és történeti elemet tartalmaz. A meghatározások eltérnek „térben”, a kultúra függvényében – vagyis azonos időben a különböző kultúrákban, vagy a „mainstream” kultúrában és a szubkultúrában –, illetve időben, akár egymást követő generációk viszonylatában is. A már említett fokozódó intoleranciára utalva példaként elég talán az iskolai fenytítésre gondolni, ennek elfogadhatóságára és alkalmazására ma, és akár csak egy generációval ezelőtt.

Az erőszak meghatározása nyilván attól sem független, hogy azt ki és milyen célból, milyen használatra próbálja definiálni. Álljon itt a lehetséges definíciók közül példaként egy, a WHO 2002-es Jelentéséből vett, közegészségügyi célú meghatározás:

„Fizikai erő vagy hatalom szándékos alkalmazása, az ezzel való fenyegetés vagy tényleges alkalmazás, amely önmaga, más személy, egy csoport vagy egy közösség ellen irányul, és amely fizikai sérülést, halált, pszichés ártalmat, fejlődési elakadást vagy deprivációt eredményez, vagy nagy a valószínűsége, hogy ilyen eredményre vezet.”⁸

Jól mutatja az erőszak összetettségét a meghatározás alapján készíthető tipológia (1. számú ábra).

1. számú ábra:

Az erőszak természete

Fizikai

Szexuális

Pszichológiai

Depriváció vagy elhanyagolás

Az osztályozás elsődlegesen az erőszak alanyán és irányultságán alapul, vagyis azon, ki követi el azt és ki ellen. Ezt tovább finomíthatjuk és részletezhetjük az erőszak természete szerint is, tehát, hogy fizikai, szexuális, lelki vagy pedig elhanyagolásban,

⁸ Krug, E. G. et al. (eds.): i. m.

deprivációban megnyilvánuló erőszakról van szó. A jelenség igen összetett, ezért szimplifikálása, leegyszerűsített, „egyvágányú” magyarázata veszélyekkel jár. Jól érzékelteteti ezt az erőszak egyik formája, a szexualitásban megjelenő erőszak differenciáltsága. Ebbe a fogalomba tartozik ugyanis a házasságon, tartós kapcsolaton belül megjelenő szexuális erőszak, az idegenek által elkövetett erőszak, a háborúk, fegyveres konfliktusok idején elkövetett szisztematikus erőszak, a gyerekek sérelmére elkövetett szexuális abúzus, a szexuális zaklatás, a prostitúcióra kényszerítés és ilyen célú emberkereskedelem, a szexuális célú csonkítás stb. – megannyi szexuális erőszaknak nevezett, tekintett magatartás, amelyek jószerivel csak az elnevezésükben közösek.

A családon belüli erőszakról

A fenti bonyolult, összetett rendszer „legfiatalabb családtagja” az erőszak sajátos formája, a **családon belüli erőszak** (*domestic violence, family violence*). Erről a huszadik század második feléig sok szó nem esett, ám „megszületése”, fölfedezése, nyilvánossá és nyilvánvalóvá tétele óta fontos, politikai prioritást kapott.

Valóban „újszülöttel” állunk szemben? A hatvanas évek előtt nem volt erőszak az otthonok falai között? *Miért – és miért csak akkor* – kerül a figyelem középpontjába a családon belül zajló bántalmazás?

Ennek magyarázatára – a mélyebb elemzés igénye nélkül – csak **néhány** fontosabb **megállapítást** emelünk itt ki vázlatosan.

- 1) A jelenség fogalmilag a legbelsőbb, intim környezethez, a magán szférához tartozik. Ahhoz tehát, hogy a családi erőszak az erőszak önálló megjelenési formájaként értelmezhető legyen, szükséges *a köz és a privát szféra történeti elkülönülése* és elkülönült létezése, valamint a nukleáris család kialakulása. Mindaddig, amíg minden nyilvánosan zajlik, amíg a (köz)hatalomnak nem parancsolnak megálljt a családi otthonok falai, amíg fogalmilag nem létezik az a tér, amely lényegileg eltérő sajátossággal ruházza fel az ott történeteket, addig értelemszerűen nem beszélhetünk az itt zajló események speciális jellemzőiről sem. Addig mindez nem is merül fel problémaként.
- 2) Az elkülönült privát szférának és magának az *elkülönülésnek* kellőképpen *meg kellett erősödnie* ahhoz, hogy a magán működéshez kapcsolódó mítoszok, hitek és hiedelmek megkérdőjelezhetőek, majd megcáfolhatóak legyenek. A „háram a váram”, a magánéletem „magánügy” – fontos és nehezen kivívott garanciák ezek. Biztosítékok az állami túlhatalom penetráns pöffeszkedéseivel szemben, védelemre szoruló és védelmezendő elvek és értékek. A magánlakok sérthetetlenek, az otthonok nem háboríthatóak. A vélelem, a „mítosz” pedig az, hogy erre nincs is szükség, hiszen az otthonokban a házi-áldások békéje és szeretete tölti be a teret.
És mi van, ha mégsem?
A magánszférának kellően szilárdnak kellett lennie ahhoz, hogy ez a kérdés feltehető legyen.
- 3) A békés otthonokban a hit, remény és szeretet háborítatlanságában lubickoló család illúziójának megkérdőjelezéséhez – a létszférák elkülönülése és a privát szféra megszilárdulása mellett – hozzájárult a *társadalmi paradigmaváltás* és a *család intézményének krízise* is.

Szabó Dénes szerint⁹ a világban a hatvanas évektől – jól leírható mennyiségi társadalmi változások kvalitatív összegződésként – *makroszociológiai* és *kultúrszociológiai paradigmaváltás* zajlik. Ennek jellemzői:

- a házasságon kívüli születések számának emelkedése,
- az egy családfős egységek számának növekedése,
- a házasságkötések számának csökkenése,
- a nők masszív jelenléte a munkaerőpiacon, a családgondozás fejlődése nélkül,
- a gyermekkori devianciák, a csoportos bűnözés és a szervezett bűnözés jelentős növekedése,
- a tekintély-tisztelet összeomlása, az általános mentalitás megváltozása stb.

A paradigmaváltás mentén

- az értékskálák és hagyományos kontroll-rendszerek megrendültek, plurálissá váltak,
- a társadalmi kontroll gyakorlóit elbizonytalanodtak, a bűnözés meredeken emelkedett, „eláltalánosodott”.

Az emberek hétköznapi élménye lett az erőszak soha nem látott térnyerése, miközben a család intézménye a permanens válság állapotába került. Felnőtt a világháború alatt vagy közvetlenül ezt követően született, liberális szellemben nevelt első nemzedék, amely hangos lázadással fordult szembe szüleivel, és hagyta el a „süllyedő hajókat”, a képmutatások színtereit.

- 4) Ki kell emelnünk végül az egyéni és kollektív *emberi jogok* és a *kisebbségi jogok* fontosságát, valamint egy harcos és megalkuvás nélküli politikai mozgalom, a radikális *feminista szerveződés* szívós küzdelmét, továbbá a *politika* felismerését a nők szavazatainak fontosságáról és hasznáról.

Mi történt, *mi változott* magában *a családban*, hogyan formálódott a családi szerveződés krízise?

- 1) A család a korábbi gazdálkodási közösségből, *termelési egységből fogyasztási egységgé* vált, a közös célra irányuló együttes tevékenység által meghatározott viszonyokat a fogyasztás közössége, logikája és viszonyai váltották fel.
- 2) Az előzőből adódóan a korábbi egyértelmű – a nemből, a korból, a termelésben elfoglalt helyből adódó – szerepek helyett *külső szerepek* jelentek meg és *szerepkonfúzió* alakult ki.
- 3) A viszonylagos térbeli állandóságot a mozgás, a helyváltoztatás váltotta fel, a korábban együtt élő családokat az *intenzív migráció*, a városok felé vándorlás szórta szét, bomlasztotta fel.
- 4) A család nő és gyermek tagjai a korábbi termelő egység „*munkatársaiból*” a fogyasztási egység „*eltartottjaivá*” váltak. Ez jelentős módosulást eredményezett pozíciójukban, viszonyaikban és kiszolgáltatottságuk mértékében.
- 5) A korábban koherens családi normák és kontroll-rendszerek helyébe a *norma és ellenőrzés pluralitása* lépett.
- 6) kötelezővé tett közoktatás új lehetőségeket teremtett, és a belső, „zártszámú” referenciaszemélyek mellett – velük rivalizáló – *külső viszonyítási pontok* jelentek meg.
- 7) A fogyasztási egység részévé váló, saját jogon tanuló, dolgozó családtagok otthona az állandó együttlétek helyett a *futó találkozások* színterévé vált.
- 8) A *konfliktusok kezelése* „professzionálódott” – szakmává, legitim szakértelemmé vált, a közösségektől az intézményekhez és a szakemberekhez került.

⁹ Szabó Dénes előadása az OKKRI-ban, 1997. szeptember 25-én.

- 9) A belső vonatkoztatási pontjaiban elbizonytalanított, viszonyítást vesztett családtagok kiszolgáltatott és könnyű prédáivá váltak a *média* által megszerkesztett világnak, s e virtuális világ idológái által gyakorolt, és egyre totálisabb *terrornak*.
- 10) A korábbi kontrollált közösségi létet a lyukas szociális hálójú *lakótelepi magányosság* váltotta fel.

Ez az a társadalmi, történeti háttér, amelyen a családon belüli erőszak – mint sajátos erőszak-jelenség – a közfigyelem, a politika, és az elméleti vizsgálódás érdeklődési körébe kerül. Meghatározásának (vagy meghatározhatatlanságának) és jellemzőinek, ismertetése előtt előrebozsátunk ***néhány megfontolást***, amelyeket a családi erőszak tárgyalásakor szemléletileg alapvetőnek gondolunk:

- 1) A családon belüli erőszak súlyosan „emberellenes” – az otthoni erőszak „egyike az egyén autonómiáját, emberi méltóságát, mentális és testi épségét sértő jelenségeknek”.¹⁰ Alább jelzesszerűen kitérünk majd mérhető és becsülhető mértékére, előfordulási gyakoriságára. A *családon belüli erőszak igazi súlyát* azonban *nem a számossága adja*. Messzehatóan pusztító, romboló ereje elsősorban nem gyakori előfordulásából, hanem a lényegét jelentő *függőségéből*, az *áldozatok fokozott védtelenségéből* és *kiszolgáltatottságából* ered. Az otthoni erőszak áldozatai által megélt traumák, az erőszakos otthonokban felnövekvő gyermekeket érő hatások hosszú távú következményei felmérhetetlenek. A közvéleményt megcélzó számháborúk adatbombái alkalmasak lehetnek a publikum sokkolására és az indulatok kétes értékű manipulálására is. Az otthoni erőszak igazi drámájáról azonban a számok keveset mondanak.
- 2) A családon belüli erőszak nem a halmozottan hátrányos helyzet sajátossága. Nem korlátozódik csupán valamely társadalmi csoportra vagy osztályra: ez az erőszak *a társadalmi spektrum egészében megtalálható*.¹¹
- 3) A családon belüli erőszak *számos formát ölthet*, lehet fizikai bántalmazás (testi sértés, emberölés), szexuális erőszak és visszaélés, lelki, érzelmi bántalmazás (fenyegetés, megfélemlítés, megszégyenítés, megalázás, lelki terror), verbális bántalmazás (rendszeres durva vagy szofisztikált kritizálás, lebecsülés, becsmérlés), a szükséges javaktól való megfosztás vagy kirekesztés ezekből (a gazdasági egyenlőtlenség kihasználása), személyes szabadságban korlátozás, izoláció stb.
- 4) A családon belüli bántalmazás tipikusan folyamat jellegű: nem egyszeri, hanem *ismétlődő, hosszan* – gyakran éveken keresztül – *elhúzódó*, eszkalálódó és fokozódó történés.
- 5) A családon belüli erőszak *differenciált*, nem egységes entitás. A házastársak, élettársak közötti bántalmazás mellett ebbe a körbe tartozik a gyermekek és a szülők, valamint az idősök otthoni bántalmazása is.

Definíció – a családon belüli erőszak fogalmának meghatározása

A családon belüli erőszaknak – miként az erőszaknak általában – nincs egységes és általánosan elfogadott definíciója. A különböző meghatározások – az odatartozónak ítélt

¹⁰ A szociális szakmai szövetség állásfoglalása a családon belüli bántalmazás és a szociális munka viszonyáról. *Család, Gyermekek, Ifjúság*, 2002/6. szám, 51. o.

¹¹ Mirrlees-Black, C.: i. m. 27–34. és 61–62. o.

jelenségek körét, terjedelmét tekintve – alapvetően két módon, szűkebben vagy tágabban értelmezik a fogalmat.

A *szűkebb felfogás* a partner kapcsolaton belüli – a jelenlegi vagy a volt házastársak/élettársak között megnyilvánuló – bántalmazásokat tekinti ide tartozónak. Ennél is korlátozóbb az a felfogás, amely a fogalmat a nők elleni erőszakkal tartja szinonimnak, ezért csak a nőekkel szemben férfi partnerük részéről megvalósuló bántalmazást tekinti családon belüli erőszaknak.

A *tágabb felfogás* szerint a család tagjai részéről egymás sérelmére megvalósuló valamennyi bántalmazás a családon belüli erőszak fogalmi körébe tartozik.¹²

A szűkebb felfogásnál a jelenség elsősorban a nemek viszonyából adódó úgynevezett „*gender-probléma*”. Ebben a megközelítésben az erőszak a nők és a férfiak hagyományos hatalmi helyzetéből, a közöttük lévő egyenlőtlenségéből, történetileg kialakult uralmi viszonyaikból, a tradicionális nemi szerepekből vezethető le és értelmezhető. A családon belüli erőszak így kizárólag hatalomról és kontrollról szól – a férfiak nők feletti hatalmának gyakorlásáról, annak fenntartásáról, konzerválásáról és megerősítéséről. A legszűkebb, a családon belüli erőszakot a nők elleni erőszakkal azonosnak tekintő felfogás szerint még az is irreleváns, hogy az erőszak ténylegesen ki ellen irányul, mert a valódi célpont minden esetben a nő.

A tágabb felfogás ezzel szemben abból a szociális térből és annak szereplőiből – a családból és a család tagjaiból – indul ki, amit a fogalom elnevezése is takar. Értelmezése középpontjába az ebben a térben megvalósuló cselekmények sajátosságait – a függőséget és a fokozott kiszolgáltatottságot – állítja. Álláspontunk szerint ezek az elemek – a családi viszonyok, a függőség, és a fokozott kiszolgáltatottság – alkalmasak leginkább az otthoni erőszak fogalmi megragadására, jellemzőinek, és sokoldalú meghatározottságának a vizsgálatára. A partner-erőszakra vagy nők elleni erőszakra szűkítés mennyiségi szemléletre és egy-okságú magyarázatra támaszkodó redukció. Ez a korlátozás éppen azoktól a összetevőitől fosztja meg a vizsgált jelenséget, amelyek sajátlagos jellegét – *differentia specificáját* – adják. A tágabb értelmezés nem jelenti persze a szóbanforgó mennyiségi vagy kauzális állítások érvénytelenségét. Kétségtelen ugyanis például, hogy

- fizikai és szexuális erőszakot többnyire férfiak követnek el a családon belül (is!),
- hogy a családon belül elkövetett cselekmények jelentős részét (közel felét) a partnerek/volt partnerek követik el egymás sérelmére,
- hogy a családon belüli erőszakcselekmények gyakori és sokszor védtelenül kiszolgáltatott áldozatait éppen a felnőtt nők, vagy

¹² Néhány példa a családon belüli erőszak meghatározására az angol jogalkalmazásból:

„A fizikai, szexuális érzelmi bántalmazás (abúzus) bármely formája, amely egy közeli kapcsolat keretei között jelenik meg. A legtöbb esetben ez partner-kapcsolat (házastársi, élettársi vagy egyéb), vagy volt partnerek közötti kapcsolat.” *Home Affairs Select Committee (HASC) Report on Domestic Violence*, 1993
„Bármely erőszak egy intim kapcsolat jelenlegi vagy volt partnerei között, bárhol és bármikor nyilvánuljon is meg ez az erőszak. Az erőszak lehet fizikai, szexuális, érzelmi vagy pénzügyi abúzus.”
1999 HMIC (Her Majesty's Inspectorate of Constabulary)

A *Rendőrtisztek Szövetsége (ACPO)* által elfogadott definíció a partnerek mellett a család többi tagját is magában foglalja. Hasonló ehhez a *Királyi Ügyészség* definíciója, amely szerint családon belüli erőszak minden fizikai, szexuális, lelki, érzelmi, pénzügyi abúzusból eredő bűncselekmény a jelenlegi vagy volt partnerek vagy a család tagjai között.

- hogy a nők elleni brutalitások nem függetleníthetők a nemek történetileg kialakult hatalmi viszonyaitól, az ezeket (is) tükröző, a nemi szerepekre, elvárásokra, magatartásokra, stb. vonatkozó attitűdöktől, sztereotípaktól, mítoszoktól.

A mennyiség, a számosság fontos, de nem kizárólagos jellemzője egy jelenségnek. Az, hogy egy halmaz elemei között bizonyos elemek többen vagy sokan vannak, nem jelenti azt, hogy ez a halmaz azonos ezekkel az elemekkel, vagy, hogy összefüggései azonosak az ezekre érvényes összefüggésekkel.¹³ Hasonlóképpen egy oksági magyarázat érvényessége nem jelenti azt, hogy a jelenséget más oksági kapcsolatok nem befolyásolják, illetve, hogy az adott kauzális összefüggés a vizsgált jelenség valamennyi területére érvényes.

A fenti megfontolások alapján kutatásunk során a családon belüli erőszak alábbi munka-meghatározását használjuk:

Az együtt élő és egymással fizikai, érzelmi, anyagi, jogi függésben lévő személyek között megvalósuló erőszak, bántalmazás, visszaélés, amely magában foglalja a fizikai, szexuális, érzelmi bántalmazás vagy elhanyagolás valamennyi formáját.

Ehhez nagyon hasonló az *ORFK-intézkedésben* megjelenő definíció.¹⁴ E szerint *családon belüli erőszak az egy háztartásban élő személyek, illetőleg a Btk. 137.§ 6. pontjában meghatározott hozzátartozók, a volt házastársak, illetve a volt élettársak, továbbá a gyerekvédelmi intézményben nevelkedő kiskorúak között megvalósuló, vagy őket a felsorolt személyek által érintő (az intézkedésben taxatív) meghatározott bűncselekmények.*

Ez, lényegét tekintve, két ponton tér el az általunk alkalmazott meghatározástól. Egyrészt az erőszak egyébként diffúz fogalmát a jogalkalmazás számára megfoghatóvá teszi, operacionalizálja azzal, hogy tételesen felsorolja az ezt megjelenítő bűncselekményeket. Másrészt – praktikus okokból és a helyzet lényegi elemeinek hasonlósága miatt – ide sorolja a „családszerű” helyzetben nevelkedőkkel szembeni erőszakot is.

Prevalencia – a családon belüli erőszak előfordulásának főbb jellemzői

A családon belüli bűncselekmények gyakorisága az összes ismertté vált bűncselekményen belül jelentéktelennek tűnik: az ***ismertté vált bűncselekményeknek*** mindössze **5–6%-át** követik el családtagok, hozzátartozók sérelmére. A releváns bűncselekményi csoportban viszont már igen jelentős az előfordulása: az ***összes*** ismertté vált ***személy elleni bűncselekmény*** mintegy **negyedét** családon belül követik el¹⁵. Hasonló az arány az ismertté vált ***erőszakos közöskülések*** és ***szemérem elleni erőszakok***

¹³ A legtöbb bűncselekményt (87%) férfiak követik el, a legtöbb áldozat (96%) felnőtt korú, a személy elleni bűncselekmények többségét (70%) férfiak sérelmére követik el. Ezek igen jelentős túlsúlyok. Mondhatjuk-e akkor – a mennyiségi logikát követve -, hogy a nők által, vagy a gyerekek, a fiatalok sérelmére megvalósított törvényi tényállások nem tartoznak a bűncselekmény fogalmába, vagy hogy a nők sérelmére elkövetett személy elleni bűncselekmények nem személy elleni bűncselekmények?

¹⁴ Az Országos Rendőrfőkapitány 13/2003. (III. 27) ORFK intézkedése a családon belüli erőszak kezelésével és a kiskorúak védelmével kapcsolatos rendőri feladatok végrehajtására.

¹⁵ Ezzel egyezők a brit adatok is, amelyek szerint a regisztrált erőszakos bűncselekmények majdnegyedét családon belül követik el. In: Flood-Page, C. – Taylor, J. (eds.): *Crime in England and Wales 2001/2002*. Supplementary Volume, Home Office, London, 2003, p. 55.

esetében is, míg a **súlyos testi sértéseknek** már **30%-át**, az **emberöléseknek** pedig már majdnem a felét (**43%-át**) hozzátartozó sérelmére követik el.

A bűnelkövetés masszív **férfi dominanciát** mutat – az ismertté vált bűncselekményeknél tíz elkövetőből kilenc férfi. Ez jellemzi a családon belüli elkövetéseket is, itt **férfi az összes elkövető 83%-a**. Egy adott bűncselekményt elkövetők között **a családon belül elkövetők aránya** viszont rendre **a nők között a magasabb**. Vagyis a nők nagyságrendekkel kevesebb bűncselekményt követnek el, mint a férfiak, viszont a bűncselekményt elkövető nők szinte minden kategóriában gyakrabban követik el cselekményüket a családon belül. Az élet elleni bűncselekmények egyes kategóriáiban közelítenek az arányok: a jelenlegi vagy volt partner (házastárs/élettárs) sérelmére elkövetett emberölések esetében az évi átlag kilencven cselekmény közül hatvanat férfiak, harmincat nők követnek el.

A családon belül a legtöbb erőszak – a családon belüli elkövetések 43%-a – **a partner/volt partner ellen irányul**, ezen belül valamivel nagyobb arányúak a megszünt kapcsolatok (a partner sérelmére elkövetett esetek 54% a **volt** házastárs/élettárs elleni cselekmény). Magas (21%), és sajnálatosan emelkedő tendenciájú a **szülők által gyerekiük sérelmére elkövetett** erőszakcselekmények aránya. Az ilyen szülők/nevelők döntő többsége vér szerinti gyermekét bántalmazza.

A családon belüli erőszak gyakoriságánál fontos még egyszer hangsúlyozni, hogy azoknak a cselekményeknek a mérése, amelyeknél személyes kapcsolat van az elkövető és az áldozat között, illetőleg, amelyek valószínűleg jelentősen traumatizálják az áldozatot különösen nehéz. Az ilyen bűncselekmények látenciája magas: nagy részük soha nem jut a hatóságok tudomására, így ezeket nem rögzítik a bűnügyi statisztikák sem. Ez igaz az erőszakos közönsülésre, illetve általában a szexuális bűncselekményekre és a családon belüli erőszakra egyaránt.¹⁶ Ezek tényleges gyakoriságát az áldozati vizsgálatok (*victim survey*) és egyéb hasonló felmérések sem jelzik pontosan, mert a sértettek az ilyen vizsgálatokban sem szívesen számolnak be megaláztatásaikról. Amíg a szexuális erőszakkal és a családon belüli bántalmazással kapcsolatos társadalmi viszonyulás, attitűd nem változik jelentősen, nem várható lényeges elmozdulás ebben. Mindaddig ezekről a cselekményekről nem kaphatunk pontos és valóságos képet. Ez értelemszerűen azt is jelenti, hogy nehéz a családon belüli erőszakkal kapcsolatos cselekvési stratégiák, programok és intézkedések hatásának és hatékonyságának az értékelése is. Az eredményesség méréséhez megfelelően végiggondolt indikátorokra van szükség.

Prediktorok – a családon belüli erőszakot előre jelző körülmények

A különböző – társak közötti, nők elleni, családon belüli erőszakkal foglalkozó – kutatások az otthoni erőszakkal együtt járó, azt kiváltó, „okozó” tényezőket is vizsgálják. Itt a legfontosabb megállapításokat emeljük ki, azokat a jellemzőket, amelyek előfordulása előzetesen jelzi, valószínűsíti a családi erőszak lehetséges bekövetkeztét.

Erőszak az eredeti (gyerekkori) családban

A gyerekként, az elsődleges családban átélte, tapasztalt bántalmazás gyakran megtalálható a családon belül erőszakot alkalmazók történetében, „anamnézisében”.

¹⁶ Igaz, a családi erőszak esetében az *emberölések* döntő többsége vélhetően nem marad rejtve, és így ez a mutató jelezheti a probléma valódi súlyát.

Akit gyerekként vertek, aki olyan családban nőtt fel, ahol a verés elfogadott és rendszeres módja volt a büntetésnek, a „nevelésnek”, vagy olyanban, ahol azt látta, tapasztalta, hogy az egyik szülő bántalmazza a másikat vagy a család egy idős tagját, azt tanulta meg mindebből, hogy az erőszak normális magatartás, megszokott és elfogadható eszköze a konfliktusok megoldásának. Ezzel a tudással, ezzel a mintával lép abba a családi helyzetbe is, ahol már ő a felnőtt. És a minta ereje, hatalma lenyűgöző.

Agresszív-impulzív személyiség stílus, indulatos viselkedés a családon kívüli helyzetekben

Bizonyos magatartásformák, viselkedési sajátosságok, a temperamentum, az indulati élet bizonyos jellemzői ugyancsak előre jelezhetik a családtagokkal szembeni erőszakos fellépés valószínűségét. Aki fiatal korában könnyen keveredik verekedésekbe, erőszakos cselekményekbe, aki hajlamos arra, hogy élete egyéb – családon kívüli – viszonyaiban erőt, erőszakot alkalmazzon, aki hirtelen haragú, indulatos, alacsony a frusztráció tűrő képessége, aki kis, jelentéktelen problémákat is könnyen túlreagál, aki kegyetlenkedik az állatokkal, aki gyakorta tör-zúz, amikor ideges, feszült, valószínűsíthetően hasonló módon reagál a családon belül megélt rossz érzések estében is.

Alkohol- és droghelmék

Az alkohol- és drogfogyasztás, illetve az alkoholizmus és a droghelmég az egyik leggyakrabban felmerülő kérdés az otthoni erőszak körében. Nagyon sok adat, felmérés jelzi, hogy szoros az összefüggés az alkohol- és droghelmég, valamint az erőszak között általában, és a családon belüli erőszak esetében különösen is: a különböző vizsgálatokban a családi erőszak elkövetőinek jelentős része alkoholist, droghelmég, vagy súlyos problémákkal küzd ezen a téren. Az alkohol elnyomja a kortikális kontrollt, lehetővé teszi a kontrollálatlan impulzusok, a gátolatlan agresszió megjelenését. A kiterjedt alkoholfogyasztás az egyéb perdiszponáló tényezők hiányában is valószínűsíti az agresszivitást, férfiak és nők esetében egyaránt növeli a családi erőszak megjelenésének valószínűségét.

Gondolkodási minták, kognitív sémák, beállítódások, attitűdök

A gondolkodás bizonyos típusos sajátosságai is közrehatnak a családi agresszió megjelenésének megkönnyítésében, az otthoni agresszió elfogadásában. Az elkövetőket inkább jellemzi a tradicionális, konzervatív gondolkodás a nemi szerepekről, a merev és nehezen befolyásolható elképzelés arról, hogy mi a férfi és mi a nő dolga a családban, „az életben”. A családon belüli viszonyokkal, a család tagjainak együttélésével, együttműködésével kapcsolatos attitűdök ugyancsak befolyásolhatják az erőszakot. Az ellentmondást nem tűrő vezető szerepre, a diktatórikus irányításra való hajlam nyilván az erőszak irányába hat. Ugyancsak gyakran vezet erőszakos cselekményekre a fokozott, kóros féltékenység, szenzitivitás, a másik mind teljesebb kisajátítására, birtoklására irányuló igény és törekvés.

Prevenció – a családon belüli erőszak megelőzéséről

A családon belüli erőszak kezelésére, csökkentésére irányuló stratégiában a megelőzésnek kiemelkedő szerepe van. Fontosabb területei:

1. a családon belüli erőszakkal kapcsolatos vélekedések, *attitűdök*, viszonyulások alakítása, *megváltoztatása*;
2. az ismert *kockázati tényezők kezelése*, hatásuk korlátozása;
3. a *korai segítség* biztosítása az áldozatok számára a folytatás, ismétlődés megakadályozása érdekében;
4. az *áldozatok* megfelelő *tájékoztatása* a segítségről, segítő szolgálatokról, a jogvédelemről;
5. az *elkövetők bűnisméltésének megakadályozását* szolgáló intézmények és intézkedések.

1) A családon belüli erőszakkal kapcsolatos vélekedések, attitűdök, viszonyulások alakítása, megváltoztatása

A nemi szerepekre, a családon belül alkalmazható vagy elfogadható erőszakra vonatkozó nézetek, attitűdök mélyen gyökereznek, lassan és nehezen változnak. Az erőszak valódi csökkenését megcélzó stratégia nem mondhat le az otthoni agresszió elfogadhatósága mögött meghúzódó elképzelések, vélekedések megkérdőjelezéséről és megváltoztatásáról. Ennek elsősorban a felnővekvő, fiatal korosztályokra kell összpontosítania. Az attitűdök megváltoztatása nem egyszerű és nem is gyors folyamat. Lehetőségeiről, hatékony eszközeiről keveset tudunk. Ezért is fontos a világban már megvalósult próbálkozások, eredményesnek bizonyult gyakorlatok alapos tanulmányozása.

A szóbanforgó attitűdök, beállítódások formálásának, változtatásának különböző irányai, eszközei lehetnek:

a) Oktatás

Egyik lehetséges terep a *közoktatás*, az *iskola*. A tanmenetbe egyrészt „*kognitív programok*” iktathatók be – az iskolai és az otthoni bántalmazásokkal, a különböző konfliktusokkal és ezek megoldási lehetőségeivel, a nemi szerepekkel kapcsolatos tematikák megbeszélése és az ezekre vonatkozó ismeretek átadása. Másfelől olyan *készségek* oktatására, *fejlesztésére* is sor kerülhet az iskolai programokon keresztül, amelyek csökkenthetik a családi erőszakot. (Pl.: az indulatok, a harag megfelelő kezelésére, vagy a konfliktusok erőszakmentes megoldására vonatkozó készségek.)

Hasonló programok tervezhetők a *büntetés-végrehajtási intézetben* lévő *fiatalkorúak számára* is, amelyek az agresszió alkalmazása helyett a konstruktív problémamegoldás lehetőségeire tanítják a résztvevőket.

A *felnőtt korú elítéltek* részére is kialakíthatók olyan programok, amelyek alapvető készségek és ismeretek elsajátítását célozzák meg.

Nyilvánvalóan nem nélkülözhető a *szakemberek* – pedagógusok, nevelők – megfelelő *képzése*, felkészítése sem. Az elképzelések megvalósítása értelemszerűen igényli a szükséges – korszerű és átgondolt, és a hazai viszonyokra kialakított – *oktatási programok* és *anyagok* kidolgozását is.

b) Közvélemény formálás

Az attitűdök változtatásában kiemelkedő szerepe van a *médiának*. A médiumoknak *megfelelő és hiteles tájékoztatást* kell (kellene) adniuk a családon belüli erőszak

valódi természetéről, előfordulásáról és hatásairól. A tényszerű tájékoztatás mellett fontos az is, hogy a média által közvetített világképet ne az erőszak és a hatalom kultusza, hanem az erőszak csökkentése irányába ható értékek és viszonyulások jellemezzék. Ehhez szükséges a riporterek és újságírók fölkészültsége (felkészítése), a mértéktartás, az alázat és a tisztelet az erőszak áldozatait illetően, valamint az alapvető szakmai-etikai normák betartása. Már amennyiben vannak ilyenek.

A családon belüli erőszak elleni *kampányok* is alkalmasak a vélekedések befolyásolására. A kampány erőteljes eszköz. Látványos, ám költséges és nem könnyű műfaj. Csak akkor van értelme, hatása, létjogosultsága, ha megtervezett, végiggondolt, és elérhető eredményt céloz meg. Az ilyen kampány tudja azt biztosítani, hogy a megfelelő üzenet, a megfelelő időben és módon, a megfelelő célcsoporthoz jusson el, figyelembe véve nemcsak a kommunikátorok, hanem a célközönség sajátos szükségleteit és megfontolásait is. Az ötletszerű, aktuális szeszélyek vagy politikai nyomások mentén megjelenő kampányok csak az anyagi eszközök elherdálására alkalmasak.

2) Az ismert kockázati tényezők kezelése, hatásuk korlátozása

A családi erőszak egyik legjellemzőbb *kockázati tényezője* – sajátos módon – a **családi erőszak**. Az otthoni erőszak ugyanis ismétlődő, eszkalálódó természetű. Ha már előfordult, valószínűbb az újbóli megjelenése. A kisebb, enyhébb erőszakokat pedig jellemzően a súlyosabbak követik. A korai feltárás és a korai intervenció ezért alkalmas az ismétlődés és a súlyosabb következmények megakadályozására.

Kockázati tényező a **válás**, a külön költözés, illetve az ezzel járó stressz is. A családon belüli erőszakok jelentős része ugyanis a megszűnt kapcsolat, a volt partner ellen irányul. A házassági konfliktusok megoldásának segítése, illetve a válások feszültségének csökkentése érdekében tett intervenciók megelőzhetik az ilyen bántalmazások egy részét.

Fentebb már utaltunk arra, hogy egyértelmű a családon belüli erőszak és az *alkohol/drog* közötti kapcsolat – nagyon sok otthoni erőszak alkoholtól befolyásolt állapotban történik. Az alkoholfogyasztás, **az alkoholizmus a családi erőszak kiemelkedő rizikófaktora**. Bár az otthoni erőszak összetett jelenség, biztosan állítható, hogy amíg az alkohol-fogyasztás, az alkoholizmus helyzete érdemben nem változik, addig a családon belüli erőszak sem csökken jelentősen. Az erőszak visszaszorítására irányuló stratégia nem képzelhető el az alkoholizmus visszaszorítását megcélzó cselekvési program nélkül.

Kutatási adatok¹⁷ jelzik, hogy a családi erőszakok jelentős része a **terhesség** alatt kezdődik, illetve a már jelenlévő erőszak ebben az időszakban eszkalálódik. A megelőzés szempontjából ezért kulcsfontosságú a terhesség időszaka: a preventív programnak kiemelkedő figyelmet kell fordítani a terhes nőkre, a terhes-gondozásra és az ebben közreműködő szakemberek felkészítésére.

¹⁷ Az egyik vizsgálat adatai szerint a családon belüli erőszakok 30%-a a terhesség alatt kezdődik, illetőleg a már meglévő erőszak gyakran eszkalálódik ebben az időszakban. Mezey, G.: *Domestic Violence in Pregnancy*. In: Bewley, S. et al. (eds): *Violence Against Women*. RCOG Press, London, 1997. Egy másik, Kelet-Londonban végzett felmérésben 40% volt ez az arány. *Conference Report: Domestic Violence: A Health Response: Working in a Wider Partnership*. Department of Health, London, 2000.

3) Korai segítség biztosítása az áldozatok számára a folytatás, ismétlődés megakadályozása érdekében

A családon belüli erőszak már említett ismétlődő és eszkalálódó jellege miatt fontos a *korai felismerés és intervenció*: az erőszak mielőbbi azonosítása és a lehető legkorábbi segítség az áldozatoknak. Az *egészségügyi ellátás* – a családorvos, a gyermekorvos, a védőnő rendelője – az első hely lehet, ahol a bántalmazást észlelhetik, az itt dolgozó szakemberek az elsők, akik beavatkozást kezdeményezhetnek. Megfelelő képzések, protokollok szükségesek az egészségügyben dolgozó szakemberek felkészítésére, a szükséges eljárások rögzítésére, a szakemberek közötti együttműködés formáinak kialakítására, a titoktartási és a jelentési kötelezettség között feszülő – etikai, szakmai és jogi – konfliktus feloldására.

A gyerekeket illetően fontos feladata van a *család- és gyermekvédelem* intézményrendszerének, illetve az ebbe beilleszthető programoknak.

A korai segítség végiggondolt szisztematikus alkalmazására jó példa a brit Sure Start – „Biztos kezdés” – projekt modellje

A program célja, hogy a családok és gyerekek egészségének és jóllétének biztosításával a várandósságtól az iskolába menetelig segítse a későbbi sikeres iskolai részvételt, és megelőzze, csökkentse, kompenzálja a lemaradásokat. A program eszközei:

- *helyi Sure Start programok indítása, amelyek a lokális erőforrások felhasználásával, a helyi tapasztalatok, programok alapján erősítik meg a család és gyermekjóléti ellátásokat, és ezen keresztül az iskoláskor alatti gyerekeket.*
- *a bizonyíthatóan jó tapasztalatok, gyakorlatok terjesztése, a programok rendszeres monitorozása, értékelése, szupervíziója*

A Sure Start program a szegénység és a társadalmi kirekesztettség csökkentését célozza meg bizonyíthatóan működő kezdeményezések fenntartásával. 2001-ben már 128 program indult el, és 66 bevezetése volt folyamatban. 2004-re legkevesebb 500 helyi program fog működni olyan területeken, ahol a gyerekek jelentős része él szegénységben, és ahol a kipróbált programok bevezetésével érdemi eredményeket lehet elérni.

A programokba a szülőket, a várandósokat és családjaikat is bevonják, családtámogatási, gondozási, nevelési tanácsadási, egészségügyi és korai fejlesztés, napközbeni ellátás formájában.

A korábbi kutatások és a legújabb angol gyermekvédelmi törvény (1989) bevezetése óta eltelt időben szerzett tapasztalatok szerint jól körülírhatók azok a teendők, amelyek jelentősen hozzájárulhatnak a gyermekszegénység, kirekesztettség, a hátrányok csökkentéséhez és ezzel érdemben javítható a későbbi iskolai karrier és továbbtanulás esélye, valamint a devianciák, a bántalmazás elkerülhetősége.

Főbb szempontok:

- *a szülő-gyermek kapcsolat javítása a szülést követő első legérzékenyebb periódusban, a biztonságos kötődés kialakítása;*
- *az elhanyagolással, bántalmazással fenyegető szülői magatartások korai kiszűrése és a szülők segítése ezek megelőzésében;*
- *a 0-3 éves korú veszélyeztetett kisgyerekek számának csökkentése;*
- *a gyerekek fejlődési szükségleteinek fokozottabb figyelembe vétele és kielégítése;*
- *a családok és közösségek megerősítése: azoknak a háztartásoknak a jelentős csökkentése, ahol senki nem dolgozik.*

A korai észlelés és intervenció további lehetséges színtere az *iskola, az oktatás*. A pedagógus – akár a gyerek elmondása alapján, akár ennek hiányában is – észlelheti, hogy a gyereket, vagy a család más tagját bántalmazzák. Szükséges, hogy felkészült legyen erre, és hogy cselekvésében megfelelő jogi és szakmai szabályok segítsék.

Mivel az erőszak megelőzésében, következményeinek kezelésében számos intézmény és hatóság érintett, fontos, hogy megfelelő *együttműködés* legyen a szakemberek, az intézmények, a civil szervezetek, és a hatóságok között.

4) Az áldozatok megfelelő tájékoztatása a segítségről, segítő szolgálatokról, a jogvédelemről

A bántalmazás következményeinek enyhítéséhez és a további bántalmazások megakadályozáshoz az áldozatnak tudnia kell, *hová fordulhat segítségért és védelemért*. Mindenekelőtt persze *segítő-szervezetekre* lenne szükség – segélyvonalakra, krízis intervenciók szolgálatokra, otthonokra és menedékhelyekre, jogsegélyre, stb. Feltéve, hogy ilyenek léteznek, ***folyamatos és könnyen elérhető tájékoztatás*** kell igénybevételek lehetőségéről – arról, hogy van segítség, és hogy hol, hogyan érhető az el. Ez nem kampányszerű, hanem folyamatosan jelenlévő információ, amely megjelenhet a tömegközlekedési eszközök hirdetési felületein, online felületeken, telefonkönyvekben, önkormányzati, rendőrségi, bűnmegelőzési kiadványokban, a munkahelyeken stb.

5) Az elkövetők bűnisméltésének megakadályozását szolgáló intézmények és intézkedések

Annak megakadályozása, hogy az elkövető újból, ismételten bántalmazza áldozatát ugyancsak része a prevenciók stratégiának. Optimális esetben ezt (is) szolgálják az elkövetőkkel szembeni kényszerintézkedések és büntetések. Ezek alkalmazása azonban nem az egyetlen eszköze bűnisméltésük megakadályozásának. Magyarországon nincsenek az *elkövetők számára működtetett programok*, és alig esik szó arról, hogy ilyen lehetőség is létezik. Tanulmányozni kell az elkövetők számára kialakított és működtetett külföldi programokat és megfontolni a sikeresnek mutató megoldások adaptálását és alkalmazását a büntetés-végrehajtás és a pártfogó felügyelet körében.

Jogvédelem – a jogalkotás és jogalkalmazás feladatai és lehetőségei a családon belüli erőszak kezelésében

A családon belüli erőszak kezelése komplex cselekvési tervet, „nemzeti stratégiát” igényel. A stratégia jelentős eleme, fontos pillére a jog eszközeinek alkalmazása, a jogvédelem. A jogalkotási, jogalkalmazási feladatokat egy átfogó terv részeként, ebbe illeszkedő módon kell meghatározni, mert a komplex cselekvési programba beágyazódó, annak intézkedéseivel és intézményeivel harmonizáló jogszabályok lehetnek igazán hatékonyak; az ilyen jogalkotásnak van értelme.

A családon belüli erőszak számos olyan jogalkotási, jogalkalmazási kérdést is érint, amelyek részletes analízise és egy átfogó jogi koncepció keretében történő kimunkálása elengedhetetlen, de amelyekre – terjedelmi okok miatt – ebben az anyagban nem térhetünk ki. Ilyenek:

- a családon belüli erőszak *önálló törvényi tényállásként* történő szabályozásának kérdése,
- a családon belüli elkövetés *minősítő körülményként* történő szabályozásának lehetősége,
- a *soron kívüli eljárás* lehetőségének kérdése a családon belüli erőszakkal kapcsolatos ügyekben, valamint
- a *jogos védelem* megítélése a családi erőszak esetében.

A családon belüli erőszakkal kapcsolatos további jogi, jogvédelmi teendők közül az alábbiakat emeljük ki:

1. *Gyors és hatékony rendőri intézkedés* a jogsértés észlelése (feljelentés/bejelentés) esetén
2. *Gyors és hatékony nyomozás*
3. A cselekmények súlyát tükröző *ítélkezési gyakorlat*
4. *Áldozatbarát büntetőeljárás* – az ismételt viktimizációt korlátozó, kizáró eljárási intézkedések
5. Jogvédelem az áldozatok számára, *jogi biztosítékok az erőszak folytatásának megakadályozására*

1) Gyors és hatékony rendőri intézkedés a jogsértés észlelése (feljelentés/bejelentés) esetén

A családon belüli erőszak „rejtett természetű”, az áldozatok – hasonlóan a szexuális erőszak áldozataihoz – félnek, szégyellik magukat, nehezen fordulnak segítségért. Igen fontos ezért a hatóság iránti bizalom, a *feljelentési hajlandóság növekedése*. Ehhez a családi erőszak ügyeknek megfelelő súlyt, prioritás kell kapniuk a rendőri eljárások körében. Fontos, hogy változzon a rendőrségről alkotott lakossági kép. A feljelentési/bejelentési hajlandóság akkor nő, ha polgárok bíznak a rendőr segítségében, ha az általános vélekedés/tapasztalat nem az, hogy a rendőrség csak akkor avatkozik be az otthonokban zajló eseményekbe, amikor az ajtók alól már kifolyik a vér. A feljelentés/bejelentés azonnali és szakszerű rendőri reagálást igényel. A *gyors és hatékony rendőri intézkedéshez* az ezt lehetővé tevő jogi szabályozáson túl valós rendőri intencióra, és az intézkedő rendőrök megfelelő képzésére van szükség. A rendőrt fel kell készíteni arra, mi vár rá, amikor egy családi konfliktusba avatkozik, hogyan kell az ilyen helyzeteket kezelnie, hogyan kell az ilyen áldozatokkal bánni stb.

2) Gyors és hatékony nyomozás

Valamennyi sértettnek – a családi erőszak áldozatának különösen – az az érdeke, hogy ügyében a *nyomozást gyorsan és hatékonyan*, sajátos helyzete és szükségletei lehető legteljesebb figyelembevételével folytassák le. Ez – egyebek mellett – a jogalkalmazó szervek együttműködését, az eljáró jogalkalmazók megfelelő felkészítését, valamint a joggyakorlatban uralkodó szemlélet változását igényli. Ennek érdekében nemcsak a rendőröket, hanem az ügyészeket és a bírákat is tájékoztatni, képezni kell a családon belüli erőszakról, annak lényeges kérdéseiről, tényeiről, kezeléséről.

3) A cselekmények súlyát tükröző ítélkezési gyakorlat

A családi erőszak cselekmények jogi kezelésének fontos eleme, hogy az *ítélkezési gyakorlat kellően tükrözze ezeknek a cselekményeknek a súlyát*. Ez a joggyakorlatban utasítások, illetve iránymutatások kiadása útján, az anyagi jogban a családi elkövetés minősítő körülményként történő szabályozásával valósítható meg.

4) Áldozatbarát büntetőeljárás – az ismételt viktimizációt korlátozó, kizáró eljárási intézkedések

A büntetőeljárás során biztosítani kell, hogy a szexuális és a családon belüli erőszak sértettjét – állapotára, traumatizált, megfélemlített helyzetére figyelemmel – további

sérelem ne érje, hogy ne váljon az eljárás áldozatává is.¹⁸ A büntetőeljárás nem az anyagi normák öncélú, technikai alkalmazása, a sértett pedig nem csupán szükséges eszköze, informátora a folyamatnak, hanem áldozata annak a cselekménynek, amely miatt az eljárás folyik.¹⁹ Az eljárásnak garantálnia kell a védelmét, a méltóságát és a biztonságát, a jogalkalmazás résztvevőinek pedig törekedniük kell a szükségletei lehető legteljesebb figyelembevételére. Ez általában is fontos, de különösen az azokban az esetekben, ahol a sértett traumatizált, vagy egyébként kiszolgáltatott, megfélemlített helyzetben van. Az ilyen sértettek, tanúk esetében lehetővé kell tenni különleges eljárási elemek alkalmazását. Az ismételt viktimizációt korlátozó, kizáró, áldozatbarát eljáráshoz részben jogi szabályozást nem igénylő intézkedésekre (bírói épületek, rendőrségi kihallgató szobák megfelelő kialakítása, szakemberek képzése stb.), másrészt megfelelő áldozatvédelmi, tanúvédelmi és eljárási szabályozásra (zártlancú meghallgatás, vallomás videóra rögzítése stb.) van szükség.

5) Jogvédelem az áldozatok számára, jogi biztosítékok az erőszak folytatásának megakadályozására

Biztosítani kell, hogy a családon belüli erőszakról történt tudomásszerzés (feljelentés, bejelentés stb.) után a sértettet és a cselekmény többi érintettjét a jog megvédje a további bántalmazástól, az erőszak folytatásától. Ennek egyik lehetséges eszköze az ún. *távoltartás* intézménye, illetőleg más ehhez hasonló, szankcionált korlátozó rendelkezés. Az amerikai „Duluth-modellből”, illetve az ez alapján kialakított osztrák szabályozásból ismert megoldás hazai adaptálásának szakmai megítélése nem egységes. Nézetünk szerint a távoltartás személyes szabadságot korlátozó eljárásjogi kényszerintézkedés, amelynek a szabályozása vagy a büntetőeljárási, vagy a szabálysértési eljárási jogba illeszkedhet. Az intézménnyel kapcsolatos elképzelésekre, érvekre, dilemmákra itt nem térünk ki, csak jelezzük: a bevezetésére vonatkozó döntés esetén erre csak megfelelő garanciák mellett, végig gondolt rendszerben, és megfelelő felkészítés után kerülhet sor. Az intézményt Európában még csak néhány államban alkalmazzák. Bevezetése mindenütt bírói garanciák mellett, egyéb intézményekkel kombinálva, és az érintettek alapos felkészítése után történt meg.²⁰ Ez az intézmény tipikusan olyan, amely egy rendszer, egy komplex cselekvési program koherens elemeként működtethető.

Összegzés

Ebben a dolgozatban a családi erőszak kutatásához fogalmaztunk meg bevezető gondolatokat, illetve a jelenség áttekintésére, a probléma fontosabb csomópontjainak kiemelésére tettünk kísérletet.

A családok élete századokon át rejtve, gondosan bezárt kapuk mögött, a magánszféra háborítatlanságát biztosító garanciák védelmében zajlott, hagyományos szabályok,

¹⁸ Ez egyébként a büntetőeljárás érdekeit is szolgálja, mert fokozza a feljelentési hajlandóságot és a tanúságtétel biztonságát.

¹⁹ A „jogtechnikai” felfogású eljáráshoz egyébként ma már nem is lenne szükség jogalkalmazói közreműködésre. Elég lenne a történeti tényállás és a rendelkezésre álló bizonyítékok számítógépes rögzítése, amelyek alapján egy megfelelő szoftver ítélkezhetne.

²⁰ Az osztrák modellnek például négy pillére van, amelyek közül kettő — családjogi bíróság, intervenció központok — nálunk ismeretlenek. Ausztriában a rendelkezés bevezetését egy évig tartó képzések és felkészítések előzték meg.

rituálék, tradicionális rend szerint. A huszadik század hatvanas éveitől egyre inkább fölerősödtek az ajtók mögül érkező segélyhangok és a be nem avatkozás föladását követelő szavak. Ahogyan tágultak a rések a falon, ahogyan megnyíltak az ajtók, úgy vált láthatóvá az otthoni küzdelmek nyomorúsága és a családi rend skizoid abszurditása. Mert valóban rend volt (van) az otthonok falai között, ám olyan, amely megtűri, elfogadhatónak, működtethetőnek tartja mindazt az ármányt és erőszakot, amelyet a külvilág rendje jó ideje – és egyre inkább – tolerálhatatlannak minősít. Fájdalmas ez a szembesülés, indulatokat kavaráó, mozgósító erejű. Egy felszabadulás kezdete ez, egy új paradigma része. Elnyomottak kapnak öntudatra, megalázottak ismerik meg a reményt. Mozgalmak szerveződnék, egymásba kapaszkodnak az előmerészkedő bántalmazottak, jönnek a professzionális segítők, reformok, radikális változtatási tervek, újszerű elképzelések látnak napvilágot. Történelmi mítoszok ítéltetnek lassú halálra, és nyomukban azonnal új mítoszok születnek. És persze fogást keres, és fogást talál a politika is – a rendszer működik és megpróbál mindent a magáévá tenni, a maga képére formálni.

Az elemzők, a kutatók feladata, hogy megvizsgálják és megmutassák ezt a helyzetet, hogy megkíséreljék a szociális paradigmaváltás és a család krízise következtében létrejött összetett konfliktus-háló mind teljesebb megértését és megértetését, és hogy közreműködjenek a kezelésére irányuló hatékony programok kidolgozásában, abban, hogy kevesebb legyen a szenvedés.

Az OKRI terjedelmes empirikus anyag feldolgozását is magában foglaló kutatása ezekhez az erőfeszítésekhez kíván adalékokat szolgáltatni.

IRODALOM

Buda B.: Az agresszió megértésének pszichológiai korlátai. In: **Csányi V. (szerk.):** Agresszió az élővilágban. Natura, 1986

Flood-Page, C. – Taylor, J. (eds.): Crime in England and Wales 2001/2002. Supplementary Volume, Home Office, London, 2003. In: Safety and Justice: The Government's Proposals on Domestic Violence. June 2003

Jacks, I. – Cox, S. G.: Psychological Approaches to Crime and its Correction. Nelson-Hall, Chicago, 1984

Krug, E. G. et al. (eds.): World Report on Violence and Health. World Health Organization, Geneva, 2002

Mezey, G.: Domestic Violence in Pregnancy. In: **Bewley, S. et al (eds):** Violence Against Women. RCOG Press, London, 1997

Mirrlees-Black, C.: Findings from a new British Crime Survey self-completion questionnaire. Home Office Research Study 191, Home Office, London

Modellek a családon belüli erőszak kezelésére

A nők és gyermekek elleni erőszak világméretű, komoly társadalmi probléma, amelynek dimenzióit számos nemzetközi tanácskozás jegyzőkönyve, illetve dokumentum létrejötté, több nemzetközi kutatás, társadalmi kezdeményezések és törvényhozási törekvések is jelzik. A kutatási adatok alapján Európában minden négy nőből egy erőszak áldozatává válik partnere, vagy ex-partnere részéről. A bűncselekmény rejtve maradása miatt az áldozatok nagy része ismételten újabb és újabb támadást szenved el a családon belül. Az egyes országok, az eltérő jogrendszer alapján különbözőképpen határozzák meg a családon belüli erőszak elleni fellépés büntetőjogi és más jogág keretébe tartozó eszközeit. E jogi szabályozás igen fontos, ám csak egy része azon intézkedéseknek, amelyek a családon belüli erőszak megelőzését, az áldozat további viktimizációjának megakadályozását célozzák.

A nők és gyermekek elleni erőszaki problémáival, az ellene való fellépés szükségességével és lehetőségeivel számos nemzetközi egyezmény, ajánlás, és más dokumentum foglalkozik. Ezek nagy része a *nők elleni erőszak komplex problémája egyik megnyilvánulási formájaként taglalja a családon belüli erőszak kérdéseit*, hangsúlyozva az ellene való fellépés szükségességét és a vele szembeni zéró toleranciát. A dokumentumok között azonban egy sor, kifejezetten a családon belüli erőszakkal foglalkozó is született. Mind az ilyen, mind pedig a *specifikusan családon belüli erőszakkal foglalkozó dokumentumok* amellet, hogy kiemelt figyelmet szentelnek az erőszak nők ellen irányuló *aspektusának*, felhívják a figyelmet a családon belül, a gyermekek ellen irányuló erőszakra, a gyermekek fokozott sérülékenységére (utalva a gyermekekre vonatkozó speciális dokumentumokra), továbbá az időskorúak ellen irányuló erőszak problémáira is. A gyermekek jogainak védelmével kapcsolatban rendkívül sok dokumentum született, ezek jellemzően és specifikusan a gyermekekre vonatkozó szabályokat ölelik fel.

A nemzetközi dokumentumok tartalmát nyomon követve, igen fontos fejlődési állomás a családon belüli erőszaknak „magánügyből közüggé, illetve a női ügyből emberi jogi kérdéssé válása”.¹ Az említett kérdéskörben ugyanakkor globális jogalkotási és jogalkalmazási modellek² is kialakultak, illetve modellértékű stratégiák és gyakorlati intézkedések születtek. Általános felismeréssé vált, hogy a családon belüli erőszak leküzdése csak multidiszciplináris szemléletmóddal, intézményközi együttműködéssel, az állami és civil szervezetek közötti kooperációval valósítható meg. A dokumentumok nagy része amellet, hogy sürgeti a családon belüli erőszakkal szembeni fellépést, és kifejezésre juttatja a zéró tolerancia igényét, szükségesnek ítéli az átfogó törvényi szabályozást és a hozzá társuló széles társadalmi programokat, a szakemberek képzését, a tudatformálást.

Az ENSZ, az ET az EU és a közelmúltban más szervezetek egész sora is³ széles bázison alapuló politikát és stratégiát dolgozott ki. Az utóbbi idők egyik nagy eredménye az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága *A nők védelme az erőszak ellen" tárgyában elkészült, 2002 évi 5.*

¹ E folyamat állomásainak bővebb kifejtését lásd Morvai K.: *A családon belüli erőszakos bűncselekmények kontextuális megközelítésének jelentősége a büntető jogalkotásban és jogalkalmazásban*. PhD disszertáció. Budapest, 2002, 16–25. o.

² Morvai K.: i. m. 25. o.

³ Így például a Szervezet a Biztonságért és Kooperációért (Organisation for Security and Cooperation in Europe).

számú Ajánlása⁴, amely, definiálva a nők elleni erőszak fogalmát, komplex módon foglalkozik a probléma minden aspektusával, s ajánlásokat fogalmaz meg a tagállamok törvényhozása számára a nők elleni erőszak, illetve a családon belüli erőszak elleni hatékony fellépésre. A nők és gyermekek elleni, illetve a családon belüli erőszakkal foglalkozó nemzetközi dokumentumokkal – terjedelmi korlátok miatt – itt most nem áll módunkban foglalkozni, azok elemzésére külön tanulmányban térünk ki.

Európában, az igen jól bevált osztrák modellt szokták példaként felhozni a családon belüli erőszak hatékony kezelésére. Ez a megoldás nagyon sikeresen adaptálta Európában az ún. Duluth-modellt. A modell egyik fő erénye, hogy egyrészt *azonnali, gyors beavatkozással védi a bántalmazott családtagot*, másrészt garantálja *az elkövető számára a jogorvoslatot* és segítő szolgáltatást is nyújt mindkettőjüknek. A sértettnek sokoldalú szolgáltatást ajánl fel, az elkövetőnek lehetőséget biztosít arra, hogy terápia segítségével megszabaduljon agresszív indulataitól, illetve kezelni tudja azt.

A modell az osztrák tapasztalatok alapján igen sikeres. E sikert megalapozta, hogy a szabályozás bevezetését a szabályozás adaptálására történő alapos felkészítés előzte meg, s emellett a szabályozás módja a rendőrök számára egyértelművé és nyilvánvalóvá tette, *hogy mikor, miért és hogyan* kell intézkedni a helyszínen. *A rendőri intézkedés* mellett ugyanakkor *a civil szervezetek szolgáltatásainak* széles skálája is rendelkezésre áll a sértett- segítségben.

Több ország vezetett be az osztrák megoldáshoz hasonló modellt, sőt a büntető törvénykönyvekbe is bekerült a „családon belüli erőszak”, „a női integritás súlyos megsértése”, illetve a „zaklatás” bűncselekménye. Európában néhány ország *sui generis* bűncselekményként szabályozza a családon belüli erőszakot, míg más országokban a meglévő büntetőjogi, családjogi és más rendelkezéseket kiegészítve, elsősorban a korlátozó és védelmi intézkedésekkel, illetve azok ideiglenes formáival biztosítják a családon belüli erőszak elleni jogi és gyakorlati védelmet. Emellett a civil szervezetek bevonásával, áldozatsegítő programokkal, családsegítő szolgáltatásokkal, az elkövető és az áldozat számára külön biztosított terápiás segítséggel, krízis-intervenciók központok, illetve shelter-ek létesítésével teszik komplex programmá a segítő szolgáltatások rendszerét. A hosszú távú programok közül többek között az ír és az új-zélandi modell tanulmányozása nyújthat igen érdekes, és értékes tapasztalatokat.

Modellértékű jogszabály-alkotási keretek

1996. február 2-án az ENSZ Gazdasági és Társadalmi Tanácsa 52. ülészakán megtárgyalta „*A családon belüli erőszakra vonatkozó modellértékű jogszabály-alkotás kerete*” címmel, a speciális rapporteur jelentését, amelyet az Emberi Jogok Bizottsága 1995/85-ös számú határozatának megfelelően terjesztett elő az ENSZ Gazdasági és Társadalmi Tanácsában.⁵

Ez a keret azokat a fontos elemeket emeli ki, amelyeknek a szabályozás részét kell képezniük, azaz tulajdonképpen *útmutató a törvényalkotás számára*. Az anyag *definíciókat* is ad a családon belüli erőszak, a szabályozandó kapcsolatrendszer és az erőszak-cselekmények vonatkozásában. Felhívja a figyelmet annak szükségességére, hogy *az államok olyan átfogó törvényeket alkossanak a családon belüli erőszak ellen*, amelyek egységes

⁴ Committee of Ministers Rec(2002)5

⁵ Lásd Bethlen A. (szerk.): *Nők Joga: ENSZ egyezmény a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának kiküszöböléséről*. Esélyegyenlőségi Kormányhivatal–ÖnKorPress Kiadó Kft., Budapest, 2003, 77. o.

szerkezetbe foglalják a büntetőjogi és a polgári jogi eszközöket. *Nem elegendőek tehát a marginális módosítások, a létező (büntető és polgári jogi) szabályozásban.*

E dokumentum a családon belüli erőszak fogalmát a következőképpen határozza meg: „*az az erőszak, amelyet a nővel szemben a család és az interperszonális kapcsolatrendszer keretében követnek el*”.⁶ Kiemeli a nemi hovatartozás szerinti specifikus erőszakkal szembeni védelem szükségességét, a családon és a bensőséges kapcsolatrendszeren belül. *A szabályozandó kapcsolatrendszerek körében a törvény hatáskörébe tartozóként sorolja fel a következő kapcsolatokat: feleség, élettárs, volt feleség, volt élettárs, barátnő, nőrokonok (nővér, lány, anya stb.) és a női háztartási alkalmazottak.*⁷

A családon belüli erőszak fogalma ennek alapján „*a valamely családtag által, a családon belüli nővel szemben, nemi hovatartozása alapján elkövetett, fizikai, pszichikai és szexuális visszaélés, amely a könnyű testi sértéstől a súlyos fizikai bántalmazásig, emberrablásig, fenyegetésig, megfélemlítésig, kényszerítésig, üldözésig, megalázó szóbeli visszaélésig, lakásba (helyiségbe) történő erőszakos vagy jogtalan behatolásig, gyűjtogatásig, vagyontárgyak tönkretételéig, nemi erőszakig, a női nemi szerv megcsonkításáig, a nők prostitúciós kizsákmányolásával járó erőszakig, a háztartási alkalmazottak elleni erőszakig, illetve az előbbi cselekmények elkövetésének kísérletéig terjed*”.⁸

Az erőszakkal szemben alkalmazható intézkedések között *egyoldalú ideiglenes korlátozó végzés és védelmi végzések között tesz különbséget. Az egyoldalú ideiglenes korlátozó végzés kötelezheti az elkövetőt a családi otthon elhagyására, szabályokat írhat elő a gyermekek láthatására, eltilthatja a sértettel való kapcsolatfelvételtől (lakó-és munkahelyen), kötelezheti a sértett gyógykezelésének kifizetésére, korlátozhatja a közös feletti rendelkezésben stb.*

*A védelmi végzések szintén igen széles körű tartalommal bírnak, így például eltiltás további erőszakos cselekményektől, lőfegyver birtoklásától, beszerzésétől, használatától stb. Iránymutatást tartalmaz a bűnvádi eljárások és a polgári peres eljárások vonatkozásában, illetve bizonyos, sürgősségi és nem-sürgősségi szolgáltatások nyújtásáról. Utóbbiak körébe sorolja a 72 órás krízisintervenciót, az azonnali orvosi ellátást, a jogi és válság-tanácsadást, a gyógykezelésre vagy menedékhelyre elszállítást stb. Végül pedig, részletesen szól a rendőrök, a bírósági tisztviselők és a tanácsadók képzéséről.*⁹

Az ENSZ 1997. évi *Bűnmegelőzési és bűnügyi igazságszolgáltatási intézkedések a nők elleni erőszak megszüntetésére* című közgyűlési határozata¹⁰ sürgeti a tagállamokat, hogy „*alkalmazzanak olyan stratégiákat, dolgozzanak ki olyan politikát és terjesszenek olyan anyagokat, amelyek előmozdítják a nők biztonságát az otthonukban és a társadalom egészében*”.¹¹ A határozat függelékében megtalálható a „*Modellértékű stratégiák és gyakorlati intézkedések a nők elleni erőszak megszüntetéséért a bűnmegelőzés és a bűnügyi igazságszolgáltatás terén*” című dokumentum. Ez kimondja, hogy a Modellértékű Stratégiákat és Gyakorlati Intézkedéseket irányvonalakként kell használni az olyan vonatkozó nemzetközi okmányokkal összhangban, mint „*A nővel szembeni hátrányos megkülönböztetés (diszkrimináció) minden formájának kiküszöböléséről szóló egyezmény*”

⁶ Bethlen A. (szerk.): i. m., 78. o.

⁷ Uo., 79. o.

⁸ Uo.

⁹ Uo., 85. o.

¹⁰ 1977. A/52/635. számú ENSZ közgyűlési határozat

¹¹ Bethlen A. (szerk.): i. m., 88. o.

(CEDAW) és az „Egyezmény a Gyermeki Jogokról, és a Nemzetközi Egyezmény a Polgári és Politikai Jogokról”, azok hatékony végrehajtásának az előmozdítása érdekében.

A dokumentum a büntetőjog, a büntetőeljárás-jog, a rendőrség, az ítélkezés és a büntetőgyakorlat, a sértettek támogatása és segítése mellett az egészségügyi és szociális szolgáltatásokról, a képzésről, a kutatásról és értékeléséről, a bűnmegelőző intézkedésekről, a nemzetközi együttműködésről és a monitorozásról is igen tanulságos rendelkezéseket tartalmaz.

Külföldi modellek a családon belüli erőszak kezelésére

Az Európa Tanács 2000-ben egy összeállítást¹² publikált a nők elleni erőszakkal szembeni, törvényi – elsősorban büntetőjogi – fellépés módozatairól a tagállamokban.¹³ A tagállamok¹⁴ közül 21 ország bocsátott rendelkezésre ezzel kapcsolatos információt. Az adatok alapján, ezen országok többségében nincsenek speciális büntetőjogi szabályok a családon belüli erőszak elleni fellépésre, így az ilyen cselekmények az általános szabályok szerint büntetendők.

Igen sok országban azonban speciális projekteket, nemzeti cselekvési tervet dolgoztak ki a családon belüli erőszak megelőzésére és kezelésére. Önálló, sui generis bűncselekményként is kriminalizálja néhány tagállam a családon belüli erőszakot, illetve van olyan ország, ahol a hozzátartozó sérelmére történő elkövetés az élet elleni és más, erőszakos cselekményeket súlyosabban minősítő körülmény. Esetenként a büntető eljárási szabályoknál az eljárás gyorsításában jelenik meg a családon belüli erőszak kezelésére irányuló igény. Más országokban a családi jog, a polgári jog területén találnak megoldást a családon belüli erőszakkal szembeni hatékony fellépésre.

Néhány ország az ún. Duluth-modell adaptálása révén, annak alapulvételével alakította ki a családon belüli erőszakkal szembeni fellépés európai modelljét. Mint ismeretes, a Duluth-modell az Amerikai Egyesült Államok Minnesota államának Duluth nevű városáról kapta az elnevezését, ahol az 1970-es években, a helyi civil társadalom kezdeményezésére komplex stratégiát alakítottak ki a probléma kezelésére. A modell filozófiája az erőszak megállapításán, illetve a sértettnek a védelmén alapul. Ez a célkitűzés az állami szervek, a hatóságok, más szervezetek és civil szervezetek együttes erőfeszítése révén, komplex, koordinált módon érhető el.¹⁵ Az elkövető *felelőssége*, a sértett *védelme* és a társadalom számára az erőszakkal szembeni *intolerancia üzenete* hangsúlyozandó –nézetem szerint- e modell alappillérei közül.

Az erőszak ebben az interpretációban elfogadhatatlan, s a magánérdek sérelmén túl sérti a társadalom értékrendjét és a jogrendet. Az eljárás a sértett magánindítványától függetlenül megindul, és a sértett érdekében soron kívüli eljárásban ún. távortartó, korlátozó rendelkezésre és más intézkedésre kerül sor az elkövetővel szemben. Itt jegyezném meg, hogy az amerikai tapasztalatokról szólva, *Freda Adler*, *Gerhard O. W. Mueller* és *William G. Laufer* kriminológiai tankönyvében¹⁶ többek között ezt olvashatjuk: „A családon belüli testi sértések

¹² *Legislation in the member States of the Council of Europe in the field of violence against women. Volume I–II.* Council of Europe, Strasbourg, 2001.

¹³ Az anyag aktualizált, újabb kiadása a közeljövőben várható.

¹⁴ 44 tagállam.

¹⁵ A modellről bővebben lásd Morvai K.: i. m. 224. o.

¹⁶ Adler, F. – Mueller, G. O. W. – Laufer, W. G.: *Kriminológiai tankönyv.* Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

többségét vagy nem jelentik be, vagy ha bejelentik is, könnyű testi sértésként ítélik meg. A családon belüli erőszak áldozatai – már azok, akik egyáltalán kérnek segítséget – többnyire krízisvonalakat és bántalmazott feleségek számára fenntartott menhelyeket vesznek igénybe (ez utóbbiak az 1970-es évek elején jelentek meg és jogi, szociális, pszichológiai szolgáltatásokat nyújtanak). Az azonban vitás, hogy az informális beavatkozások lehetnek-e olyan hatásosak, mint a büntetőjogi. A minneapolis-i otthoni erőszak-kísérlet (Minneapolis Domestic Violence) címen folyó kutatás során háromféle intézkedést tettek: 1. a bántalmazót őrizetbe vették, 2. megkérték az élettársakat, hogy meghatározott ideig éljenek külön, 3. közvetítő segítette a kommunikációt az élettársak között. Egy fél év távlatában az őrizetbe vettek között volt a legalacsonyabb a visszaeső elkövetők aránya (10%), ezzel szemben azoknál volt a legmagasabb, akiket bizonyos ideig tartó különélésre kértek (24%), míg azoknál, akik közvetítőt vettek igénybe, egy köztes érték jött ki (19%). [...] A házastárs bántalmazásával összefüggésben még mindig több a kérdés, mint a válasz. A tárgykör személyes, etikai és morálisvonatkozások miatt nagyon érzékeny. A kutatók azonban keresik a válaszokat.”¹⁷

Számomra az előbbieknél az az üzenete, hogy az önként vállalt különélés, távoldartó rendelkezés nélkül egy agresszív házastárssal szemben nem jelent megfelelő biztosítékot, ha nem társul egyéb segítő szolgáltatásokkal. Másrészt viszont, valóban több kutatásra, az esetek dokumentálására, megbeszélésére van szükség, mind általában mind pedig a felek közötti közvetítés, a konfliktus-kezelés gyakorlati eredményei vonatkozásában. Megjegyzendő, hogy a mediáció alkalmazása a családon belüli erőszak esetén a többségi álláspont szerint reménytelen, illetve sokak szerint egyenesen káros, sőt tilos. Igen csekély azoknak a száma, akik reményt fűznek a közvetett mediációhoz, s még kevesebb, akik bíznak a közvetlen mediáció sikerében.

A Duluth-modell alapján, az Európában elsőként kialakult osztrák szabályozási modellt szokták követendő európai példaként felmutatni. Ausztriában 1997. május 1-jén lépett hatályba „A családon belüli erőszak elleni szövetségi törvény”. Ez a törvény a rendőrséget felhatalmazza arra, hogy azt az elkövetőt, aki erőszakos támadást követett el családtagja(i) ellen, kitaltsa a családi otthonból, eltiltsa a sértett környezetének (lakó- és munkahely stb.) látogatásától. Az áldozatok számára különböző segítő szolgáltatások felajánlása történik az intervenció központok révén, amelyek a jogszabály hatékony végrehajtását segítik. Az elkövető számára is felajánlanak bizonyos segítséget, az erőszakmentes magatartás, konfliktus-rendezés kialakítása céljából. Az osztrák megoldás emellett nagy hangsúlyt helyez a képzésre és kutatásra, valamint a közvélemény tájékoztatására és formálására.

A családon belüli erőszak kezelésének osztrák modellje szerint „A családi otthonon belüli erőszak kifejezés nem korlátozódik a szűkebb, modern értelemben vett családra. Az elkövető és áldozat nem feltétlenül áll rokoni vagy házastársi kapcsolatban. Fontos viszont, hogy az érintettek hosszabb időn keresztül együtt élnek egy olyan korlátozott térben, amely természeténél fogva nagyrészt kizárja a kapcsolat feletti társadalmi ellenőrzést. A családi otthonban zajló erőszak tehát tágabb, mint a családon belüli erőszak terminológiája, mert magában foglalja a háztartási alkalmazott és az au-pair girl elleni erőszakot is”¹⁸.

A férfiakkal szemben *a családi otthon falain kívül, a munka- és nyilvános helyen történő bizonyos erőszakos megnyilvánulásai a nők elleni erőszak általánosabb fogalmakörébe tartoznak.*

¹⁷ Adler–Mueller–Laufer: i. m. 356–357. o.

¹⁸ *Erőszak a családban. Az Osztrák Szövetségi BM és az Európai Nők az Erőszak ellen (WAVE) közös konferenciája, 1998. november 30. – december 4., Wien-Baden, Ausztria. SzCSM, Nőképviselői Titkárság, Budapest, 1999, 10. o.*

Albin Dearing szerint az osztrák reform alapelvei közé tartoznak a következők:

- a családi otthonon belüli erőszak nem magán- vagy családi ügy, hanem közügy,
- a fenyegetett személyek biztonság iránti igényének megvalósítása,
- megoldást kell találni egy igen nehéz élethelyzetre (figyelemmel arra a tényre, hogy az ilyen jellegű erőszakot nem egy specifikus szituáció gerjeszti, hanem magában a kapcsolatban keresendők az okok gyökerei),
- az erőszakkal szembeni nulla tolerancia igénye, még akkor is, ha az erőszak a családi otthonon belül történik,
- az elkövető felelősségének a hangsúlyozása,
- a holisztikus és több-intézményi megközelítés szükségessége.¹⁹

Fontos tényező és a siker záloga, hogy a *rendőrség* intézkedése során eredményes, mert a beavatkozást illetően világos instrukciókat kapott, s előzőleg magas szintű, szakmai tréningen vett részt, ahol megismerkedhetett az erőszak ezen formájának sajátosságaival és az erőszak dinamikájával. A rendőr határozott intézkedését az is segíti, hogy a beavatkozás után nem marad magára az esettel, mert mögötte áll egy egész, erre specializált intézményrendszer. A rendőrség és más kompetens hatóságok és szervek, mint például a családjogi bíróságok, a büntető igazságszolgáltatási rendszer, és a civil szervezetek a közös cél érdekében szoros együttműködést alakítottak ki.²⁰

Az Osztrák Szövetségi Kormány 1994. június 22-én kelt 152. számú határozata *A családon belüli erőszak elleni akciótervről* alapjául szolgált a későbbi törvény koncepciójának. A határozat kimondja: „Bár alapelvünk, hogy a hatóságok tiszteletben tartásuk a magánterület sérthetlenségét, ez nem tartható fenn azokban az esetekben, amikor állami beavatkozásra van szükség valamelyik – különösen szociálisan, vagy fizikailag gyengébb helyzetben lévő – családtag testi épségének védelmére”.

Az osztrák parlament 1996. november 26-án elfogadta *A családon belüli erőszakkal szembeni védelemről* című szövetségi törvényt²¹, amely 1997. május 1-jén lépett hatályba. Albin Dearing szerint ez a törvény nemcsak új orientációt tükröz, hanem paradigmaváltást jelent, amely a jelenség új megértéséhez vezetett és megfelelő állami válaszokat határozott meg. A paradigmaváltás három fő komponensének Dearing a következőket tekinti: a családon belüli erőszak közügy, az állam válasza az ilyen jellegű erőszakra a „kapcsolati erőszak”-nak megfelelő, s az állam válasza a jogi standardok kikényszerítését jelenti.²²

A paradigmaváltás igen jelentős: nemcsak a hatóságok és a nőszervezetek változtatták meg a családon belüli erőszakkal szembeni attitűdöt, hanem a társadalom maga is teljesen másként viszonyul a jelenséghez, mint korábban, a reform előtt. Különösen a médiában való megjelenés tükrözi ezen változásokat. Az erről szóló riportok nem csupán pártatlanul közlik az esetet, hanem vizsgálják, hogy a hatóságokat informálták-e és azok tettek-e valamit a bűncselekmény megelőzésért.

A hatóságok tehát a társadalmi fejlődés eredményeként felismerték felelősségüket a családon belüli erőszakkal szembeni fellépés terén. A családi otthonon belüli erőszak többé nem magán- vagy családi ügy, hanem közügy, amely a közrend és közbiztonság fenntartásának része.

¹⁹ Dearing, A.: *The Austrian Act on the Protection against Domestic Violence*. Manuscript, 2002.

²⁰ Dearing, A.: i. m. p. 9.

²¹ BGBl No. 759/1996

²² Dearing, A.: i. m. pp. 3–5.

A köz- és magánszféra közötti határvonal megváltozott: az erőszak nem csupán a család, hanem az állam ügye is. Noha a magánszféra intim jellegét meg kell tartani, és tisztelni kell, ezt a szférát újradefiniálták: ott ér véget, ahol az egyén fizikai biztonságának a védelme szükségessé teszi a beavatkozást.²³

A Rendőrségi Törvény²⁴ értelmében *a rendőrségnek joga van az elkövetőt az áldozattal közös otthonból kitiltani.* A kitiltás nem függ kérelemtől, illetve a veszélyeztetett személy beleegyezésétől. A magánszféra sérthetlenségéhez fűződő jog²⁵ valamint más alapvető jogok miatt (tulajdonhoz, jövedelem-szerző tevékenységhez való jog, stb.) azonban a rendőrség ilyen végzését a kompetens hatóságnak meg kell küldeni és 48 órán belül, felül kell vizsgálni. Ha a tiltó rendelkezés feltételei nem állnak fenn, akkor az ilyen intézkedést vissza kell vonni és a lakáskulcsot az elkövetőnek haladéktalanul vissza kell adni. A megfelelő végzés 10 napig marad hatályban, kivéve, ha az áldozat kérvényezi, hogy a Családügyi Bíróság egy hét leforgása alatt bocsássa ki az ideiglenes végzést. Ekkor a rendőrségi végzés meghosszabbodik, de nem haladhatja meg a 20 napot. A bírósági tiltó végzés három hónapig érvényes. Ha a „barring order” visszavonásra kerül, a sértettet azonnal értesíteni kell, hiszen ebben az esetben az elkövető visszakapja a lakáskulcsát és visszatérhet az otthonába.

Az eltávolításon túl, a kitiltott személy nem térhet vissza az ingatlanba. Az ilyen intézkedés meghozatalánál azonban biztosnak kell lenni, hogy az elkövető magéletébe való ilyen mérvű beavatkozás megfelel a proportionalitás elvének.²⁶ Az elkövetőtől elveszik a lakáskulcsot, de lehetővé teszik, hogy szükséges holmiját összepakolja, és információt szerezzen a lehetséges szálláshelyekről. *Ha az elkövetőnek utóbb be kell lépnie otthonába, azt csak a rendőr jelenlétében teheti meg. Az elkövető köteles a rendőrségnek egy postai címet megadni, ahova a bírósági értesítések küldhetők.*

A tiltó rendelkezés végrehajtását ellenőrizni kell, legalább egyszer az első három napon. Ha a rendelkezés hatálya alatt levő megszegi az előírásokat, pénzbírsággal, vagy, ha az végrehajthatatlan, elzárással büntetendő.

A családon belüli erőszak elleni védelemről szóló törvény²⁷ értelmében, ha valaki fizikai támadást vagy ezzel való fenyegetést intéz közeli hozzátartozója ellen, vagy olyan magatartást tanúsít, amely rendkívül sérti e személy fizikai integritását, ezért a sértett számára lehetetlen, hogy továbbra is együtt éljen az elkövetővel, a bíróság a sértett kérésére

1. a lakás és közvetlen környezete elhagyására kötelezi az elkövetőt,
2. és megtiltja, hogy oda visszatérjen, ha a lakás a kérelmező tényleges tartózkodási helyül szolgál.

Ha az elkövető a fenti magatartást tanúsítja, a sértett kérésére a bíróság megtiltja az elkövetőnek, hogy bizonyos helyeken tartózkodjék, és hogy találkozzon vagy kapcsolatba kerüljön a sértettel, kivéve, ha az súlyos érdeksérelmet okozna az elkövetőnek.

A törvény a közeli hozzátartozó fogalmába sorolja:

1. a.) a házastársakat és élettársakat,

²³ Uo., p. 3.

²⁴ 566/1991. évi, a *Federal Law Gazette*-ban közzétett, majd a 146/1999. évi, a *Federal Law Gazette*-ban közzétettek szerint módosított törvény.

²⁵ ECHR 8. cikk

²⁶ 29. §.

²⁷ *Imperial Law Gazette*, No. 79/1996; *Federal Law Gazette*, I. 147/1999

b.) a testvéreket, egyenes ági rokonokat, beleértve az örökbefogadó-és nevelő szülőket illetve az örökbefogadott és nevelt gyermekeket,
a b.) pontban említettek házaspár-és élettársait.

2. a.) az egyenes ági leszármazók rokonait, beleértve az örökbefogadó és nevelő szülőket és az örökbefogadott és nevelt gyermekeket, a házaspár- vagy élettársat és
b.) a házastárs vagy élettárs testvéreit,
ha azok közös otthonban élnek az elkövetővel vagy vele éltek a kérelmet megelőző utolsó három hónapban.

A családon belüli erőszak elleni komplex fellépés igénye az utóbbi évtizedben azt eredményezte, hogy a sértett érdekeinek védelmében, a sértett támogatásán túl, a megelőzés érdekében az elkövető számára is programokat biztosítanak, amelyek elősegítik a jövőbeli erőszakmentes magatartást és konfliktusrendezést, felkeltik felelősség érzetét és szembesítik a problémákkal.

A *Bécsi Intervenciós Központ a Családon belüli Erőszak Ellen* 1999 óta szorosan együttműködik a Férfiak Konzultációs Centrumával, s közös erőszak elleni tréninget tart a családon belüli erőszakot elkövetett férfiak számára, a nemzetközi standardok szerint. A tréning alapvetően a skót CHANGE és a Duluth/Minnesota DAIP programon alapuló szociopedagógiai megközelítésen alapul.

A *Férfiak Konzultációs Centruma* tájékoztatja az elkövetőt az erőszak elleni tréning programjának részleteiről. Ezt követi az egy hónapos tisztázási periódus, amelynek során meghallgatják az elkövetőt és a sértettet egyaránt, s ennek alapján döntenek az elkövető tréningben való részvételéről. A legnagyobb célcsoportot a büntetőbíróság által a programba utaltak köre képezi.

Az erőszakot elkövetett férfi diagnosztikai vizsgálata után megkezdődik a nyolchónapos tréning. A tréning során, az elkövetővel közösen, azon dolgoznak, hogy az erőszakot elkövető vállalja a felelősséget az erőszakért, hogy indulatait menedzselni tudja, hogy a szocializáció, valamint a szociális képességek és készségek terén fejlődjenek.

A statisztikai adatok szerint 2002-ben 49 elkövető került kapcsolatba az erőszak elleni tréning-programmal, ebből 14-en vállalták az abban való részvételt, de csak 8 fejezte be a programot. Jelentős azoknak az aránya, akik még a program megkezdése előtt visszalépnek (36,7 százalék). Ezen elkövetők motivációja nem megfelelő, illetve nem a bíróság utalta őket a programban való részvételre.²⁸

Több ország vezetett be az osztrák megoldáshoz hasonló modellt (így pl. a közelmúltban, 2003. szeptember 8-án Luxemburg is e modellt és az osztrák kollégákkal folytatott tapasztalatcsere nyomán alakította ki saját megoldását a családon belüli erőszak kezelésére, módosítva a büntetőjogot, az eljárásjogot, a rendőrségi törvényt és a polgári perrendtartást egyaránt²⁹), sőt a büntetőtörvénykönyvekbe is bekerült a „családon belüli erőszak”, „a női integritás súlyos megsértése”, illetve a „zaklatás” bűncselekménye. Így például „a női integritás súlyos megsértése” a svéd büntetőjogban azt jelenti, hogy az a férfi, aki jelenlegi

²⁸ *Anti-Violence Training Men's Counselling Service Vienna Intervention Centre*. In: *Seminaire les mesures relatives aux hommes auteurs de violences au sein de la famille*. Rapport du Seminaire. Strasbourg, 25–26 Juin 2003, p. 76.

²⁹ *Violence Domestique*. Les Extraits du Memorial Journal Officiel du Grand-Duché de Luxembourg, A-No. 148 du 3 Octobre 2003. Recueil de Legislation. Service Central de Legislation, Luxembourg, 2003.

vagy volt ház-as-vagy élettársával szemben bizonyos bűncselekményeket követ el (így bántalmazást, kényszert, fenyegetést, szexuális vagy más zaklatást, kizsákmányolást), azt nem ezekért a bűncselekményekért, hanem a női integritás súlyos megsértéséért vonják felelősségre. E törvényhely alkalmazásának azonban az a szükséges feltétele, hogy a cselekmény része volt a nő integritása ellen irányuló ismételt erőszaknak és az elkövető szándéka a nő önbizalmának súlyos károsítására irányult. A szabályozás tehát nagyobb lehetőséget biztosít a családon belüli erőszak folyamat-jellegének a büntetőjogi értékelésére.

Megjegyzendő, hogy Svédországban törvényt³⁰ alkottak a nők elleni erőszokról, amely 1998 májusában lépett hatályba. E törvény a nők elleni erőszak, a prostitúció³¹ és a munkahelyi szexuális zaklatás elleni küzdelem jegyében született. Svédországban emellett különböző férfi szerveződések jöttek létre a nők elleni erőszakot elkövetett férfiak segítésére, s létrejött a Férfi Network a Férfi Erőszak Ellen. A svéd kormány finanszírozza e szervezetek azon programjait, amelyek a nők elleni erőszak megelőzését célozzák.

Európában több ország sui generis bűncselekményként szabályozza a családon belüli erőszakot, míg más országokban a meglévő büntetőjogi, családjogi és más rendelkezéseket kiegészítve, elsősorban a korlátozó és védelmi intézkedésekkel, illetve azok ideiglenes formáival biztosítják a családon belüli erőszak elleni jogi és gyakorlati védelmet. Emellett a civil szervezetek bevonásával, áldozatsegítő programokkal, családsegítő szolgáltatásokkal, az elkövető és az áldozat számára külön biztosított terápiás segítséggel, krízisintervenciók központok, illetve shelter-ek létesítésével teszik komplex programmá a segítő szolgáltatások rendszerét. A hosszú távú programok közül többek között az ír és az új-zélandi-modell tanulmányozása nyújthat igen érdekes, és értékes tapasztalatokat.

Az Egyesült Királyságban a zaklatás³² szabályozására is sor került 1997-ben, amely szerint öt évig terjedő börtönbüntetéssel, és/vagy korlátlan mértékű pénzbüntetéssel sújtható az, aki tudja, vagy tudnia kellett volna, hogy magatartásával egy másik személynek erőszaktól való félelemre ad okot. A törvény Skóciára vonatkozó rendelkezései kimondják, hogy minden egyénnek joga van a zaklatástól mentes élethez, ezért tilos olyan magatartás tanúsítása, amely megfelel a zaklatás törvényi ismérveinek.

Figyelemre méltó, hogy a lengyel Btk. sui generis bűncselekményként szabályozza a családon belüli erőszakot. A cselekmény definíciója szerint, „Aki fizikai vagy lelki bántalmazást követ el családtagja, állandó vagy átmeneti felügyelete alatt álló személy, kiskorú, vagy kiszolgáltatott személy sérelmére, 6 hónaptól 5 évig terjedő börtönbüntetéssel sújtható”. (1. §)

Kissé távolabbi országok felé tekintve, Új-Zélandon az 1995. évi 86. számú törvény³³ szól a családon belüli erőszakkal szembeni nagyobb védelemről. A törvény 3. cikke meghatározza a családon belüli erőszak fogalmát, negyedik szakasza foglalkozik a családi kapcsolat fogalmával, ötödik szakasza pedig a törvény célját fogalmazza meg. A fogalommal kapcsolatban az erőszak körébe sorolja a családi viszonyban állóval szembeni fizikai,

³⁰ *Violence against women. Prop. 1997/98: 55.* In: Swedish Government Policy on Gender Equality: Into the 21st Century. Ministry for Industry, Employment and Communication. Governmental Offset Printing Center, Stockholm, 2000, p. 8.

³¹ Mint ismeretes, a prostitúció vonatkozásában a kliens magatartásának büntetésével és a prostitúcióból élő személy különböző képzési, integrációs, szociális programok révén történő sokirányú segítésével.

³² stalking

³³ 1995, No. 86. An Act to provide greater protection from domestic violence, 15. December, 1995.

szexuális és pszichológiai erőszakot egyaránt. A pszichológiai erőszak keretébe sorolja, de nem korlátozza arra a megfélemlítést, a zaklatást, a dologrongálást, a fizikai, szexuális vagy pszichikai erőszakkal való fenyegetést.³⁴ Külön szakaszban szól a gyermekkel szembeni pszichológiai erőszak természetéről. Ennek értelmében, a gyermek elleni erőszak körébe tartozik az is, ha az elkövető azt okozza, vagy megengedi, hogy a gyermek, a – vele családi viszonyban állóval szemben elkövetett – pszichikai, fizikai vagy szexuális erőszakot lássa vagy hallja. Ugyancsak ide tartozik, ha a gyermeket ilyen reális kockázatnak teszi ki, vagy megengedi, hogy ilyen kockázatnak legyen kitéve. A szabályozás a családi viszonyban lévők közé sorolja a partnereket, a családtagokat akik közös háztartásban élnek, illetve szoros személyes kapcsolatban vannak egymással. Utóbbi eldöntéséhez a viszony természetét, intenzitását valamint a tartamát veszi alapul.

Írországban a törvényhozás világosan kimondja, hogy a nők elleni erőszak – mint pl. a családon belüli erőszak, az erőszakos közöszlés, a szexuális erőszak, a zaklatás és más hasonló cselekmény – bűncselekmény. A családon belüli erőszak fizikai vagy emocionális erőszakot, vagy ilyen erőszakkal való fenyegetést jelent, beleértve a szexuális erőszakot is, közeli felnőtt kapcsolatban. „Ez magában foglalja a házastárs, a partner, a gyermek, vagy más személy által elkövetett erőszakot, aki közeli, vagy vérrokonságban van a sértettel. A terminológia [domestic violence] az aktuális fizikai erőszaknál sokkal több; magában foglalja az érzelmi visszaélést; a dologrongálást; a barátoktól, családtól, és más potenciális támogatást jelentő személytől való izolációt; a mások, így a gyermekek felé irányuló fenyegetést; a zaklatást; és a pénz kezelése, a személyes dolgok, élelem, közlekedés és telefon feletti ellenőrzést.”³⁵

A családon belüli erőszak esetén Írországban 1976 óta érvényben van az ún. korlátozó végzés intézménye. Ez kötelezi az elkövetőt a családi otthon elhagyására és megtiltja a címzettnek a családi otthonba történő belépést. A bíróság akkor él ezzel az eszközzel, ha a kérelmező (vagy a gyermek) biztonsága, és jólléte ezt szükségessé teszi. 1996. március 27.-én életbe lépett a családon belüli erőszakra szóló törvény³⁶, amely gyökeres változásokat hozott a korábbi szabályozáshoz képest. A korlátozó végzés intézményének alkalmazását kiterjeszti az élettársra és a felnőtt gyermekek szüleire. Emellett az új biztonsági végzés intézménye védi a háztartás minden tagját. A biztonsági végzés nem kötelezi az elkövetőt a családi otthon elhagyására, de megtiltja számára a további erőszakot, vagy az azzal való fenyegetést. Ha a felek külön laknak, akkor a végzés megtiltja az elkövetőnek, hogy figyelje a sértettet, vagy a sértett otthonát megközelítse.

Amíg a sértett a bíróság döntésére vár, a biztonsági/korlátozó végzés alkalmazásával kapcsolatban a bíróság azonnali végzéssel határozhat az ún. védelmi végzés alkalmazásáról. Ennek ugyanaz a hatása, mint a biztonsági végzésnek és addig tart, amíg a bírósági döntés meg nem születik a biztonsági/korlátozó végzésről. Kivételes körülmények fennforgása esetén a bíróság ún. ideiglenes korlátozó végzést bocsáthat ki, amely azonnali hatályú és az elkövetőt a családi otthon elhagyására kötelezi, ha a korlátozó végzésre irányuló kérelem miatt meghallgatás folyik.

Védelmi végzés iránti kérelemmel fordulhat a bírósághoz a házastársak, az élettársak, a szülők, más együtt lakó személyek. Az egészségügyi hatóságoknak, mint említettük, az előbb

³⁴ Psychological abuse including, but not limited to: intimidation, harassment, damage to property, threats or physical abuse, sexual abuse, or psychological abuse.

³⁵ Report of the Task Force on Violence Against Women. Office of Tanaiste, Dublin, 1997, p. 27.

³⁶ Domestic Violence Act

felsorolt személyek, valamint a gyermekek nevében szintén kérhetik az ilyen „védelmi végzés” alkalmazását. Az 1997. január 1-jén hatályba lépett törvény 6. szakasza szerint, különösen nagy trauma, illetve félelem esetén, az egészségügyi hatóság is bírósághoz fordulhat a sértett nevében, aki egyébként saját jogán élhet e lehetőséggel. A sértett beleegyezése ugyan nem feltétel, de a konzultációs kötelezettség jogszabályi előírás.³⁷

Az ír rendszerben tehát biztonsági végzés (safety order), a korlátozó végzés (barring order) és a védelmi végzés (protection order) mellett az ideiglenes korlátozó végzés (interim barring order) intézménye ismeretes.

A végzésekben foglaltak megszegése sommás eljárás keretében, pénzbüntetéssel vagy egy évig terjedő börtönbüntetéssel, illetve mindkettővel szankcionálható. A közelmúltban, 2002. december 19-én hatályba lépett a családon belüli erőszakra szóló törvény kiegészítéséről szóló jogszabály.³⁸

Az előbbieken alapján látható, hogy igen sokféle megoldással találkozhatunk a családon belüli erőszak elleni fellépés jogi modelljét illetően. Feltétlenül említésre méltóak a már létező és gyakorlati tapasztalatokkal rendelkező nemzeti stratégiák is a családon belüli erőszakkal kapcsolatban.

Záró megjegyzések

A nemzetközi egyezmények, ajánlások tartalma, valamint a külföldi megoldások, modellek mélyebb elemzése, az ún. jó gyakorlatok vizsgálata igen jó háttéranyaggal, sok tapasztalattal szolgálhat a hazai rendszer kialakításához.

A bűncselekmények hazai meglévő rendszere nagyrészt lefedi a családon belüli erőszak kapcsán szóba jöhető cselekményeket, a hiányzó elemek viszont nehezen ragadhatók meg a büntetőjog eszközeivel. Ennek ellenére, s ezt a külföldi példák is igazolják, nem lehetetlen vállalkozás egy külön tényállás megfogalmazása.

A családon belüli erőszak bűncselekményét szabályozó büntetőjogi tényállás létének leginkább a szimbolikus jelentősége, az „*üzenet szerepe*” lenne kiemelkedően fontos, amely azt közvetítené, hogy *a családtagok fizikai és pszichikai bántalmazása nemcsak morálisan, hanem büntetőjogilag is elítélendő cselekmény.* Ez a cél részben elérhető, bizonyos bűncselekményeknél a családon belül történő elkövetésnek a bűncselekményt súlyosabban minősítő körülményként történő beiktatásával, illetve az értelmező rendelkezések között történő meghatározásával is. További alternatívaként *elképzeltetők tartom a családon belüli erőszak vonatkozásában egy szubszidiáris tényállás megalkotását is, arra az esetre, ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg.*³⁹

A sértett *védelmét*, illetve a *megelőző* célt azonban elsődlegesen az azonnali rendőri beavatkozás lehetősége, a távoltartó rendelkezés alkalmazása teremti meg. A *távoltartó és védelmi intézkedések*, illetve azok ideiglenes formái rendszerének létrehozása tehát sürgető és

³⁷ Report of the Task Force on Violence Against Women. i. m. p. 50.

³⁸ Uo., p. 25.

³⁹ Családon belüli erőszakot követ el, aki a vele egy lakásban élő hozzátartozóját folyamatosan bántalmazza, megfélemlíti, megalázza, fizikai és pszichikai erőszak alatt tartja. Amennyiben súlyosabb bűncselekmény nem valósult meg, az elkövető e törvényhely szerint lenne büntetendő.

elengedhetetlen feladat. Ez minden bizonnyal a rendőrségről szóló törvény módosítását, illetve – a távortartó és védelmi intézkedések megszegésének szankcionálására – a megfelelő szabálysértési alakzat létrehozását teszi szükségessé. Emellett a probléma rendezése kapcsán más jogágakba tartozó kérdések szabályozása is felmerülhet.

Kötelező eljárási protokollra van szükség annak érdekében, hogy mind a rendőrség, mind pedig az orvosi és szociális szolgáltató szervezetek ugyanazt az eljárást kövessék, valamint proaktív áldozatvédelemre, amely kezdeményezi a sértettel való kapcsolatfelvételt, már a rendőrségi feljelentés alkalmával. A sértett érdekében – annak biztosítására, hogy a sértett minden releváns jogi és gyakorlati intézkedést megtegyen a segítség, támogatás igénybevételére és az elkövetővel szembeni fellépésre, a rendelkezésre álló határidő alatt és az elkövetővel való nemkívánatos kapcsolatfelvétel nélkül – szoros kooperációt kell kialakítani a megfelelő intézmények, így a rendőrhatalóság, a bíróság és az áldozatvédő szervezetek között.⁴⁰

A nemzetközi dokumentumok világosan megfogalmazzák a nők elleni erőszak fogalmát, háttérét, struktúráját, valamint azokat a stratégiai pontokat, amelyek mentén felszámolható ez a jelenség. A megvalósítás gyakorlatát azonban az egyes országoknak maguknak kell kimunkálniuk, a világban létező modellek alapján, az adott ország sajátos viszonyaira adaptálva.

⁴⁰ Az Európa Tanács 2003 évi 5. számú Ajánlása *A nők védelmében, az erőszak ellen*

Emberölés: áldozatok és tettesek

A tanulmány arról a széles körű ténykutatásról számol be, amely a hazánkban a rendszerváltást követő évtizedben – 1990 és 1998 között – elkövetett emberölések áldozatait vette górcső alá. A kutatás során 2098 elkövető és 1867 áldozat büntető iratanyaga feldolgozására került sor. A tanulmány bemutatja az emberölést elkövetők csoportjellemzőit, amelyek közül kiemelendő a női bűnelkövetők felül-, illetve a fiatalok bűnelkövetők alulreprezentáltsága. A sértettek csoportjára jellemző az alacsony iskolázottság és a szakképzetlenség. Meghökkenítő az a kutatási tapasztalat, amely szerint az ölések közel felében a házas- vagy élettárs, a gyermek (unoka), illetve a szülő (nagyözülő) vált sértetté. A tettes és áldozata közötti viszonyoknak az elemzése arra a szomorú megállapításra vezetett, hogy a XX. század végén, Magyarországon az emberi élet tisztelete – még a legközelebbi hozzátartozók életének a tisztelete is – háttérbe szorul a talió-elv általános érvényesüléséhez képest.

A kutatás előzményei, módszere és köre

1999-ben az Igazságügyi Minisztérium Kodifikációs, Elemző és Statisztikai Főosztálya a Belügyminisztérium Rendészeti Kutatóintézetével együtt a rendszerváltást követően elkövetett emberölések áldozatainak vizsgálatát tűzte ki célul.

Az említett két szervezet munkatársai közösen kidolgoztak egy kérdőívet, amelyet az egyes büntetőügyek iratanyaga alapján a BRFK, valamint az illetékes megyei főkapitányságok életvédelmi osztályainak dolgozói töltöttek ki. *A kérdőíves aktafeldolgozás* – az eredeti tervek szerint – *a Magyarországon az 1990–1998 közötti időszakban elkövetett valamennyi ismertté vált élet elleni bűncselekményt átfogta.* A kérdőívek számítógépes feldolgozására, valamint az adatok statisztikai összesítésére és értékelésére azonban az Igazságügyi Minisztérium említett főosztálya és a Rendészeti Kutatóintézet nem rendelkezett kellő kapacitással, így 2002 őszén a kérdőíveket további hasznosítás céljából felajánlották az Országos Kriminológiai Intézetnek.

A bűnözéskutatási osztály örömmel fogadta a felkínálkozó lehetőséget, annál is inkább, mert az intézetben az emberölésnek mint klasszikus bűncselekménynek a kutatására az elmúlt mintegy negyed században nem került sor.¹ Indokoltnak látszott tehát, hogy az intézet elvégezze az emberölések és főként az e bűncselekmény áldozatainak a megismerésére irányuló, az egész országra kiterjedő és mintegy kilencéves idősort magában foglaló kutatást.

Az intézetbe szállított kérdőívek számítógépes feldolgozásához elkészítettük a számítógépes programot, majd *teammunkában* 2003 folyamán megtörtént a gépre vitel, majd az adatok statisztikai összegezése, továbbá az elemzés és értékelés.

Az intézeti kutatás bázisát a már készen kapott (eredetileg megalkotott és később kitöltött) kérdőívek képezték, így *a felmérés teljes egészében az eredetileg feltett kérdéseknek, valamint azok megválaszolásának, illetve megválaszolási módjának függvényévé vált.*

A *kérdőív* alapvetően sértettcentrikus. Tartalmazza az elkövetés helyét, idejét; a holttest felfedezésének helyét, idejét; az elkövetés módját és eszközét; a sértett nacionáléjából néhány adatot; továbbá a büntetőeljárás lefolytatásával kapcsolatos kérdéseket. Jóval szerényebb az

¹ Az ez irányú kutatásokat végző Bakóczy Antal a vizsgálatait összegező nagymonográfiáját 1984-ben jelentette meg. Bakóczy A.: *Az emberölés*. KJK, Budapest, 1984, 502. o.

elkövetővel kapcsolatosan feltett kérdések csoportja. (Nem, életkor, egy vagy több elkövető, alkohol-, illetve kábítószer-fogyasztás.) A kérdőív legértékesebb részei azok, amelyek az elkövető és a sértett kapcsolatának feltárását, illetve a motiváció megismerését célozzák.

Külön is megjegyzendő, hogy az egyes megyék között rendkívül nagy különbségek mutatkoztak abban a tekintetben, hogy milyen gondossággal, odafigyeléssel, körültekintéssel töltötték ki a kérdőíveket, hiszen ez már önmagában meghatározta a kutatás végeredményét.²

A kérdőíves feldolgozás – elvileg – magában foglalta az 1990 és 1998 között Magyarországon elkövetett valamennyi élet elleni bűncselekményt. Ez alól azonban *mind időben, mind térben* jelentős kivételek adódtak.

A vizsgált időszakot tekintve *időben* nem teljes körű az adatfelvétel annyiban, hogy két megyében a rendelkezésre álló kérdőívek nem kilenc, hanem csupán három-öt évet fognak át (Jász-Nagykun-Szolnok és Fejér megye).

A *területi megoszlást* tekintve sem teljes körű az adatfelvétel, mert az ország 19 megyéjéből hétnek az anyaga hiányzik. Ezek: Bács-Kiskun, Borsod-Abaúj-Zemplén, Győr-Moson-Sopron, Nógrád, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Vas és Zala megye. Mint a felsorolásból is kitűnik, olyan nagy lélekszámú és az élet elleni bűncselekmények által jelentősen fertőzött területi egységek iratanyagának feldolgozására nem került sor, mint Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, amelyek a hazai élet elleni bűnözés alakulásában és karakterisztikáiban meghatározó jelentőségűek.

A feldolgozott ügyekben szereplő sértettek megyék szerinti megoszlása a következő:

megye	sértettek száma	százalék
1. Budapest	589	31,5
2. Baranya	147	7,9
3. Békés	61	3,3
4. Csongrád	100	5,4
5. Fejér	21	1,1
6. Hajdú-Bihar	141	7,6
7. Heves	85	4,6
8. Komárom-Esztergom	66	3,5
9. Pest	343	18,4
10. Somogy	89	4,8
11. Jász-Nagykun-Szolnok	64	3,4
12. Tolna	65	3,5
13. Veszprém	96	5,1

² Rendkívül széles a skála:

- Akadt olyan életvédelmi osztály, ahol a kérdőíveket írógéppel (!), nagy körültekintéssel töltötték ki, minden egyes kérdést – a későbbiekben jól értelmezhetően – megválaszoltak.
- Akadt olyan megye, amelyben érzékelhetően maga az élet elleni cselekmény felderítését végző nyomozó töltötte ki a kérdőívet, igen életszerűen, és a saját megjegyzéseivel is ellátta azokat: „további ölést is tervezett az elkövető, de erre már nem került sor, mert elfogtam!”
- A megyék többségére viszont az a jellemző, hogy a történeti tényállást viszonylag egyszerűen írják le, az első- és másodfokú ítélet által tartalmazott minősítést nem közlik és még a kiszabott büntetést sem jelölik meg minden esetben.
- És végül: néhány megyei életvédelmi osztály illetékes alkalmazottja a kérdőív kitöltését szemlátomást felesleges munkatehernek vélte, a tényállást a végletekig leegyszerűsítette („az elkövető megszúrta a sértettet, aki meghalt”), a büntetőeljárás egyes mozzanatairól – nyomozati szak, vádemelés, bírói szak – egyetlen adatot sem közölt. Nehezítette a kérdőívek feldolgozását a sokszor olvashatatlan kézírás, a rengeteg helyesírási hiba, olykor a kitöltő képzavara: „szóváltás következtében veszekedni kezdtek”, „a testet letakarta a későbbi megtalálás érdekében”.

A táblázatból jól kitűnik a veszélyeztetettségi rangsor: az élen a főváros áll, ahol az emberölések sértettjeinek közel egyharmada szenvedte el a bűncselekményt, a második Pest megye, a harmadik-negyedik helyen Baranya, illetve Hajdú-Bihar megye áll. Az utolsó helyeken Tolna, Jász-Nagykun-Szolnok és Békés megye foglal helyet. (Megjegyzendő, hogy az 1,1%-kal részesülő Fejér megye a hiányos adatszolgáltatás miatt a rangsorban nem értékelhető.)

Mivel a feldolgozás az eredeti célkitűzéssel ellentétben sem a vizsgált időszak teljességére, sem pedig az ország összterületére figyelemmel nem nevezhető teljes körűnek, ezért a vizsgálati eredmények inkább egy adott – bár igen széles körű – reprezentáció jellegzetességeinek tekintendők.³

Az élet elleni bűncselekmények jelen kutatása **több bűncselekmény-kategóriát** ölel fel.

Az anyagban a legtöbbször előforduló cselekmény az *emberölés alapesete*, ezt követi a minősített esetek közül a *különös kegyetlenséggel* és/vagy *aljas indokból* elkövetett, majd a *nyereségvágyból* elkövetett emberölés. Viszonylag sűrűn állapította meg a bíróság a menthető *erős felindulást* is. Ritkán, de előfordult az anyagban a *több emberen elkövetett* befejezett emberölés, illetve annak kísérlete. Ugyancsak viszonylag ritka bűnelkövetési forma a vizsgált anyagban a *gondatlan* alakzat. Minősítési kérdés, s így a hiányos kérdőívkitöltés miatt nem összesíthető a kutatás során feldolgozott *halált okozó testi sértések* száma. És végül: néhány megyében néhány kérdőívet kitöltöttek a *foglalkozás körében elkövetett, halált okozó gondatlan veszélyeztetés* bűncselekménye vonatkozásában is.

A jelen tanulmány e kutatás eredményeiből az elkövetői, valamint a sértetti csoportjellemzőket, továbbá az áldozat és a tettes közötti kapcsolat jellegzetességeit ismerteti. Mind az áldozatok és az elkövetők körének jellemzői, mind pedig a sértett és az elkövető közötti viszony jellege erőteljesen befolyásolja az élet elleni bűnözés karakterét. Az elemzésük hozzásegít ahhoz, hogy valóságghú képet kapjunk e klasszikus bűnözési forma mibenlétéről a XX. század végén, Magyarországon.

Csoportjellemzők

A kutatás során összesen kilenc év adatainak feldolgozása történt meg; ezen időszak alatt *2098-an követtek el* élet elleni bűncselekményt *1867 sértett* sérelmére. Ez azt jelenti, hogy a vizsgált populációban a sértettek száma alig több mint kettőszázzal haladja meg az elkövetők számát, tehát egy elkövetőre 1,12 sértett jut, azaz csak elvétve fordult elő, hogy egy elkövető kettő vagy több sértett életére tört.

Az elkövetők

A vizsgált büntetőügyekben az elkövetők 8,7%-a maradt az eljárás folyamán **ismeretlen**. A 91,3%-os **felderítési eredményesség** világviszonylatban is megfelelőnek mondható.

³ Külön is megjegyzendő, hogy a kérdőíveket valamennyi megye megkapta, feltehetően ki is töltötték és vissza is küldték azokat a kutatásszervezők részére. Tekintettel azonban arra, hogy a közelmúltban mind az Igazságügyi Minisztérium, különösen pedig ennek a kutatást szervező főosztálya, mind pedig a Rendészeti Kutatóintézet többször is költözött, feltételezhető, hogy a hiányzó kérdőívek ezen helyváltoztatások áldozataul estek.

A feldolgozott bűncselekmények közel 70%-ában a cselekményt **egyetlen bűnelkövető** valósította meg. Ez a tény már önmagában arra utal, hogy hazai viszonylatban az ölés az emberek közötti személyes konfliktusok egyik megoldási módozata.

A **több-bűnelkövetős** ügyekre jellemző, hogy meghaladta a 12%-ot a két elkövető által megvalósított cselekmények aránya, és az 5%-ot, amikor az elkövetők hárman voltak. 53 büntetőügyben négy, 25-ben öt, és 12-ben hat személy szerepelt elkövetőként. A 3-6 elkövető által megvalósított cselekmények általában a nyereségvágyból, illetve a szervezeten elkövetett emberölések kategóriájába sorolandók.

Az elkövetők **nemek** szerinti megoszlására jellemző, hogy *a nők aránya jóval meghaladja az összбűnözésbeli női részvételi arányt*. A vizsgált időszakban az emberölést elkövetők 24%-a volt nő. Ez a magas részvételi arány szoros összefüggésben áll a családon belüli erőszakkal: a női elkövetők által végrehajtott emberölések jelentős hányadának háttérében az agresszív házasság- vagy élettárs életvitele, illetve ennek intoleranciája húzódik meg.

Az elkövetők **életkor** szerinti megoszlása nagyvonalakban egybeesik az összбűnözés elkövetői oldalának, illetve az erőszakos бűнözés elkövetői oldalának életkor szerinti megoszlásával. Ezekről jelentékeny eltérést *az emberölést elkövető fiatalok aránya* mutat, amely *az átlagos 12%-hoz képest csupán 7,4%*.

A vizsgált anyagban a legfiatalabb tettes az a fiú volt, aki a bűncselekmény elkövetését megelőzően néhány nappal töltötte be a 14. életévét és aki – magát sátánistának vallva – „felsőbb sugallat” hatására az édesanyját ölte meg.

Az anyagban összesen hat olyan személy szerepelt, aki az elkövetéskor már betöltötte a 90. életévét, közülük ketten a 95. születésnapjukon is túl voltak. Ezen ölési cselekmények jórészt a jogos védelem túllépésével kapcsolatosak.

Az elkövetett bűncselekmény **pontos minősítését**, továbbá az elkövetővel szemben kiszabott **büntetésre** vonatkozó adatokat a feldolgozott kérdőíveknek közel a fele (!) nem tartalmazza. A fennmaradó 50% vonatkozásában megállapítható, hogy a bíróságok rendkívül differenciált ítélezési gyakorlatot folytatnak. A szubjektív és az objektív társadalomra veszélyesség alapján, az enyhítő és a súlyosító körülmények figyelembevételével a kiszabott szabadságvesztés mértéke széles skálán mozog. Indokolt esetekben (97 elkövetővel szemben) a bíróságok a szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának felfüggesztéséről rendelkeztek, a leggyakrabban (az esetek hozzávetőleg egynegyedében) az elkövetőt 5–8 év közötti szabadságvesztéssel sújtották. Az összes elkövető egyötödét meghaladja azoknak az aránya, akikkel szemben a bíróság 10–15 év közötti szabadságvesztés-büntetést szabott ki.

Az emberölést elkövető azon 58 személy közül, akiket a bíróság életfogytiglani szabadságvesztéssel sújtott, jó néhányan valóban életük végéig szabadságelvonásban részesülnek, a többségük azonban 20-30 év után feltételesen szabadlábra bocsátható.

A sértettek

Az érintett kilenc esztendő alatt a vizsgált anyagban összesen **1860** fő szerepelt mint sértett. A sértettek **nemek** szerinti megoszlására jellemző, hogy 63% a férfi, míg 35,6% a női nemhez tartozott. A fennmaradó 1,4%-ot az olyan sértettek tették ki, akiknek a nemét – a tetem állaga

miatt – nem sikerült megállapítani. (Volt, aki elégett az erdőben, volt, hogy elhagyott csecsemőt találtak a szeméttelen stb.)

A sértettek **életkor** szerinti megoszlása, érthető módon, sokkal változatosabb képet mutat, mint az elkövetőké.

Az anyagban összesen 106 újszülött sérelmére követte el emberölést. A 14 év alatti sértett gyerekek száma 33, e szám mögött azonban mélységes családi tragédiák húzódnak meg:

- vagy az édesapa irtja ki az egész családot, beleérve a gyerekeket is,
- vagy az anya menekül öngyilkosságba és viszi magával a gyerekeit is,
- vagy pedig a durva, garázda apa/nevelőapa szexuálisan zaklatja és végül megöli a kiskorút.

A 14 éven aluliak részarányával közel azonos a sértettek között a fiatalok aránya. Az áldozattá válás a 16–25 éves korcsoportban már némiképp növekszik (5,6%), tovább emelkedik a 25–30 éves korcsoportban (15,3%), és a tetőpontját éri el a 35–45 évesek között. Ez utóbbiba sorolható a sértettek mintegy negyede. A viktimizálódás az idősebb korosztályokban fokozatosan csökken, de még mindig jelentős a 45–50 évesek között (18%), az 55–60 évesek között (10%), majd 65 éven felül 10 éves korcsoportonként átlagosan 8-8%.

Az anyagban szereplő sértettek között hatan töltötték már be a 90. életévüket, a legidősebb sértett egy 94 éves férfi volt, aki több elkövető által, nyereségvágyból elkövetett emberölés áldozata lett.

A vizsgálat adatai azt mutatják, hogy az áldozattá válás veszélye a 35. és 55. életév között a legnagyobb: idetartozik a sértettek több mint 40%-a.

A **holttest településszerkezet szerinti megtalálási helye** a városok frekvenciáját mutatja, itt találták meg ugyanis az áldozatok közel 70%-át.

Az esetek ugyancsak hetven százalékában az **elkövetés konkrét helyszíne** egybeesik a holttest megtalálási helyével. A két helyszín között a százalékos megoszlásban mutatkozó különbség egyrészt abból adódik, hogy a sértettek mintegy egyötöde a bűncselekmény után az eredeti helyszínről kórházba került és ott halt meg. Másfelől pedig annak tudható be, hogy az elkövető – a tett leplezésére törekedve – a holttestet elrejtette: vízbe dobta, elásta, feldarabolta és úgy szórta szét stb.

Az elkövetési hellyel kapcsolatos adatgyűjtés legfőbb tanulsága az, hogy nem a lakatlan területek és nem is az esetleg kivilágítatlan közterületek a legveszélyesebbek az emberölés sértettjévé válás szempontjából, hanem ellenkezőleg: a lakott területek, ezek közül is kiemelkedően a saját lakás, továbbá a sértett és az elkövető közös lakása (háza, nyaralója).

Lakatlan területen ugyanis (a kérdőív felsorolása szerint idetartozott az erdő, mező, országút, tó, vízpart, lakott területen kívüli egyéb hely) a sértetteknek mindössze öt százalékát ölték meg, *közterületen* pedig nem egészen tíz százalékukat.

Külön is figyelemre méltó, hogy a *szórakozóhelyen, vendéglátó-ipari egységben* (diszkóban, bárban, kocsmában, presszóban, szállodában, motelban stb.) továbbá az azok előtti területen a sértetteknek összesen csupán 5%-a halt meg. Ennek a kirívóan alacsony aránynak az a magyarázata, hogy a kocsmái verekedések zömében a sértett még a saját lábán

hazamegy, esetleg hazaviszik, és a halál vagy az otthonában, vagy a későbbiekben a kórházban következik be.

A vizsgálati anyagból egyértelműen kitűnik, hogy az ölési cselekmények egy jelentős hányadában a tettes és a sértett nemcsak hogy ismerték egymást, hanem egymással szorosabb kapcsolatban is álltak: vagy együtt laktak, vagy szabad bejárásuk volt egymáshoz.

Az esetek közel egyharmadában ugyanis az elkövetés helyszínéül a *sértett lakása*, közel nyolc százalékában a *tettes lakása* és tizenhat százalékban a *közös lakás* szolgált. Az összes sértett kétharmadát magánlakásban (*saját, a tettes lakása, közös lakás*), vagy az *e magánlakáshoz szorosan kapcsolódó területen* (lépcsőház, pince, padlás, garázs, udvar) ölték meg.

A sértett **családi állapotát** tükröző adatok bizonyos fokú eltérést mutatnak aszerint, hogy milyen a jogi, illetve a tényleges családi állapot. *Jogilag* harminc-harminc százalék a házasság, illetve a nőtlen, hajadon és özvegy státusban lévők aránya, s tizenhat százalékuk elvált. Azaz a papírforma szerint harminc százalék élt társsal és negyvenhat százalékuk egyedül. A *tényleges* családi állapot épp fordítottja a jogilag deklarálnak: a cselekmény elkövetését megelőzően csupán harminc százalékuk élt egyedül, negyvenhárom százalék pedig társsal. (A száz százalékban természetesen benne foglaltatnak az újszülöttek, gyermekkorúak, fiatakorúak, valamint az a tizennyolc százalék is, akinek a családi állapota nem ismert).

A sértettek **iskolai végzettsége** és **szakképzettsége** tekintetében a kérdőívek kevés megbízható információt tartalmaznak. A rendelkezésre álló adatok csupán a sértettek egyharmadára vonatkoznak, s ezek szerint elsősorban többségükre az igen alacsony iskolázottsági szint és a szakképzetlenség a jellemző. Ám a kutatás tapasztalatai azt mutatják, hogy az emberölések elkövetésénél az iskolázottságnál sokkal nagyobb szerepet játszik a sértettek közötti kapcsolat, ennek minősége, valamint a sértett és az elkövető intelligenciaszintje. Ezt illusztrálja a következő – s tegyük hozzá: igen kirívó – példa:

Az orvos házaspár kapcsolata – kislányuk születését követően – nagyon megromlott. Viszonyukra jellemző volt, hogy folyamatosan megalázták egymást: a férj a testsúlya miatt tett megjegyzéseket a nőre, a feleség pedig a férje férfiasságát vonta kétségbe, és azt is felrótta, hogy ő – nőgyógyásként – jóval többet keres, mint sebész férje. Mindennapos vitáik egyikén kölcsönös tettlegességre is sor került közöttük, s ennek során a férj megfojtotta az asszonyt. Később feldarabolta a holttestet – szakszerűen, hiszen sebész volt –, és különböző helyekre rejtette a darabokat. A rendőrségen pedig bejelentette, hogy a felesége eltűnt.

A sértettek **állampolgársága** értelemszerűen a magyarok dominanciáját mutatja, de a vizsgált anyagban közel száz külföldi – főként kínai, ukrán, orosz és román – állampolgárságú sértett is szerepel, bizonyosságául annak, hogy az 1990-es években hazánkban már aktivizálódott a szervezett alvilág, és az egymással szembenálló szervezett bűnözői csoportok között leszámolások történtek.

A sértett és az elkövető kapcsolata

A kérdőívek feldolgozására irányuló program készítése során kiemelt gondot fordítottunk az elkövető és a sértett közötti viszony rendkívül precíz megjelölésére, kódolására, illetve a későbbiek során ezek statisztikai összesítésére.

Ennek eredménye a százalékos megoszlás alapján a következő:

- a sértettek 11%-a vonatkozásában nincs adat, illetve a kapcsolat jellege ismeretlen,
- a sértettek 30%-a esetében az elkövető a házassági vagy élettársi, a jelenlegi vagy a korábbi partner,
- a szülő ölte meg a gyereket a sértettek 8%-ánál,
- majdnem ugyanennyi elkövető ölte meg a felmenőjét,
- a sértett és az elkövető közelebbi-távolabbi ismerősök: 22%,
- a sértett és elkövető kapcsolatára az anyagi alá-fölérendeltség a jellemző, mint például főbérlet-albérlet, illetve munkáltató és munkavállaló közötti viszonyban: 5%,
- és végül: csupán a sértettek 10%-át teszi ki az a csoport, amelyben az elkövető egyáltalán nem ismerte az áldozatot, tehát egymás számára idegenek voltak.

A rendkívül részletesen felvett adatokból kiderül, hogy szinte nincsen olyan családi kapcsolódási forma, amely ne szerepelt volna a vizsgálati anyagban, de talán a leggyakoribb, hogy a **férj (élettárs) öli meg a feleségét**, illetve a férfi élettárs a nőt.

A férj és a feleség két kiskorú gyermeket nevelt, kapcsolatukban a cselekményt megelőzően különösebben éles probléma nem adódott. Az elkövetés napján a nagyobbik gyermeket elindították az iskolába, a kicsit, aki óvodába készült, felöltöztették. A feleség nem akart szeretkezni reggel hét órakor a szomszéd szobában várakozó, útrakész kisgyerek jelenlétében, ezért visszautasította többször is közeledő férjét. A kezdeményezés és háritás dulakodássá fajult, amelynek végeredményeként a férj megfojtotta a feleségét. A holttestet később egy nejlonzsákba gyömöszölte és még aznap este a Dunába dobta.

Jellegzetes bűnelkövetési mód az is, amikor a **feleség (élettárs) öli meg a férjét**. Ezeknek a bűncselekményeknek a döntő hányadát a családon belüli erőszak tipikus megnyilvánulási formái alkotják, amelyekben az agresszív és garázda családfő folyamatos, többnyire hosszú éveken át tartó inzultusait, „hatalommal való visszaélését” megelégedve, az addig alárendelt feleség (élettárs) ily módon vet véget a kapcsolatnak.

1995-ben a 27 éves feleség (az elkövető) két kisgyermekével gyeden, illetve gyesen volt, majd több munkahelyet is talált magának, de a férje azzal az ürüggyel, hogy ezekre a munkahelyekre csak „kurvák” járnak, nem engedte munkába állni. Ezzel szemben viszont állandóan a szemére vetette, hogy vele tartatja el magát. Május 15-én a kisebbik gyermek megbetegedett, 41 fokos láza volt. A vádlott és édesanyja ápolta a gyermeket. Este ért haza az erősen ittas állapotban lévő férj, a sértett, aki a feleségével nyomban kötözködni kezdett. Többek között a lázas gyermeket akarta etetni, amit az elkövető igyekezett meggátolni, de végül, engedve a sértett fokozódó erőszakosságának, asztalhoz ültette a gyermeket. A tálalást követően a sértett lesöpörte a tányért az asztalról, a levestészta a nagyobbik gyerek fejére szóródott, majd a sértett az asztalt akarta felborítani, amelynek lapja éppen a kisebbik gyermek nyakának magasságában volt. Az asztallaptól csak az mentette meg a kislányt, hogy az anyja felkapta a székről. Ezután a sértett a vádlott haját megragadva, nagy erővel a fejét az ajtóba verte, az elkövetőt megöléssel fenyegette. Miután minden ételt a földre dobált, az elkövető anyjával is dulakodott, a szobába ment és elaludt. A feleség baltával több csapást mért a fejére, aminek következtében meghalt.

Az előbbi példában szereplő eseménysor részletes leírása azt a célt szolgálta, hogy illusztráljam: az elkövető és a sértett közötti házastársi viszony megromlása állandó konfliktusforrást, folyamatos testi és lelki megaláztatást jelent a későbbiekben elkövetővé váló sértett számára. Megjegyzendő, hogy az előbbi példában mindezeket a körülményeket az elsőfokú bíróság nem értékelte kellőképpen és – bár az indokolás szerint az összes enyhítő

körülményt figyelembe vette –, nézetem szerint, nagyon kemény ítéletet hozott: három év és nyolc hónapi börtönbüntetésre ítélte az elkövetőt.⁴

Az ölési cselekmények szinte valamennyi **rokonsági fokhoz** kapcsolódnak. Ezek között egyaránt szerepelt:

- a *szülő–gyerek* kapcsolat, amelynek keretében anya öli meg a gyereket, apa a gyereket, főként a fiát, anya a lányát, nevelőszülő a nevelt gyermeket, gyermek a szülőt, különösen fiú az apját, anyját, nevelt fiú a nevelőszülőket,
- *nagyszülő* és az *unoka* közötti kapcsolat, amelynek során gyakran az unoka öli meg elsősorban a nagypapát, de gyakran a nagymamát is, ritkábban, de előfordul, hogy a nagyszülő öli meg a leszármazottját,
- a *másodfokú rokonságban lévők* egymás közötti ölési cselekményei a nagybácsi, nagynéni, illetve az unokaöcs, unokahúg sérelmére történnek,
- a *testvérek, féltestvérek, unokatestvérek* ugyancsak gyakran követnek el egymás sérelmére élet elleni bűncselekményt.

A családon belüli erőszakra a vizsgált anyagban számos olyan példa is adódott, amelyekben az elkövető nem a feleség, hanem valamely más családtag.

A fővárosban követték el azt a bűncselekményt, amelynek előzményeként megállapítható volt, hogy a családban uralkodó apa véleményével ellenkezni nem lehetett. A már nagykorú és munkahellyel rendelkező gyermekek szórakozni nem mehettek sehová, este nyolc óra után nem nézhették a tévét sem, vendéget nem fogadhattak, és a családon kívül senkivel sem barátkozhattak. A család egy szoba-konyhás lakásban élt összezárva, a családfő imperált, a családtagok éveken át csak tűrtek és hallgattak. Ilyen előzmények után, de minden közelebbi incidens nélkül, egyik éjszaka az idősebb fiú baltával lesújtott az alvó apjára, aki meghalt.

A családon belüli erőszakra további agresszióval – nevezetesen az agresszor megölésével – reagáló elkövető számára azonban az ölési cselekmény végrehajtása nem minden esetben jelenti a probléma végső megoldását. Ezt példázza a következő eset, amely nem egyedülálló a vizsgált anyagban:

Az apa az egész családját rettegésben tartotta. Emiatt a felesége elvált tőle, a gyermekei nem voltak vele beszélőviszonyban. Kivéve az egyik fiát, aki az élettársával együtt az apjánál lakott és megkísérelte a normális együttélést. Az apa azonban velük is állandóan kötekedett, összeférhetetlen volt, és nem tűrt ellentmondást. A fiú nem bírta tovább, és egy éjszaka a baltával lesújtott. Az apja megölését követően azonban búcsúlevelet írt, amely szerint inkább öngyilkos lesz, mintsem apagyilkosként élje tovább az életét. A búcsúlevelet az asztalon hagyta és leugrott a VI. emeletről.

A vizsgált kilenc esztendő folyamán összesen 106 **újszülött** sérelmére elkövetett bűncselekmény iratanyagának feldolgozására került sor. Ezen emberölések tettese az esetek elsősorban többségében egyedül és kizárólag az anya, a büntetőügyek egy tört részében azonban társtettesként szerepel az újszülött apja (a férj, az élettárs) is. Az anyák többsége a szülést követően egyszerűen magára hagyja az életképes újszülöttet, kisebb részük megfojtja, megszúrja vagy ütlegeli a kicsit. Ez utóbbiakra jellemző, hogy a tetemet emésztőgödörbe, kukába, vagy egyéb, a leplezés szempontjából biztosnak vélt helyre rejtik. Az újszülöttölésre rendszerint úgy derül fény, hogy a szülést követően az anya rosszul lesz és orvoshoz, kórházba kerül. Más cselekmények úgy kerülnek napvilágra, hogy a szeméttelen guberálók megtalálják a kicsiny holttestet.

⁴ Ebben az ügyben nemcsak a kitöltött kérdőív, hanem az első- és a másodfokú ítélet másolati példánya is rendelkezésre áll.

Az általános tájékozottsági szintet, az ismeretanyagot, továbbá a társadalom morális színvonalát tekintve magyarázható, illetve menthető a tizenéves, vidéken, illetve tanyán élő, a szülővel bizonyos fokú távolságot tartó, egyedülálló fiatal lányok ölési cselekménye, amely a nemkívánatos gyermek életének kioltására irányul. Az anyagban szerepeltek azonban több-, sőt sokgyermekes asszonyok is, akik a hatodik, hetedik, nyolcadik gyermeküket ölték meg, s a tárgyalás folyamán arra hivatkoztak, hogy a terhességüket nem vették észre és a szülésre egyáltalán nem emlékeznek. Az ítélezési gyakorlat – már amennyire a kérdőívek hiányos adatszolgáltatásából kiderül – széles skálán mozog: mindig figyelembe veszik az anyának a szüléssel együtt járó beszűkült tudatállapotát, ám azt is értékelik, ha az újszülöttgyilkosságot előre megtervezik, illetve ha azt különös kegyetlenséggel követik el. Ehhez igazodik a kiszabott büntetés is, amely az esetek egy részében felfüggesztett, másik részében végrehajtható, de rövid tartamú szabadságvesztés. A büntetés mértékét tekintve kuriózumnak tekintendő a következő eset:

Az elsőrendű vádlott terhes lett a vejétől, az állapotát természetesen titokban tartotta az egész család, különösen a lánya előtt. A gyermek megszületett, az elsőrendű vádlott – az anya – fojtogatta, majd a veje, a másodrendű vádlott megfojtotta és egy nejlonzsákba helyezte el a halott csecsemőt. Néhány óra múlva ismét méhösszehúzódsok jelentkeztek, az elsőrendű vádlott úgy vélte, hogy a placenta megszületésére kerül sor, és ráült egy vödörrre. Meglepetésére azonban megszülte a második gyermeket (akinek a sorsa a kérdőívből egyértelműen nem derül ki, de feltehetően ő is meghalt). Időközben felébredt a lánya és a család többi tagja is, és a nő kórházba került. A jogerős ítélet példásan szigorú: különös kegyetlenséggel, társtettesként elkövetett emberölés miatt az elsőrendű vádlottat tíz, a másodrendű vádlottat kilenc év szabadságvesztés-büntetésre ítélte.

A vizsgált anyagban nem akadt olyan megye, amelyben ne követte volna el olyan emberölést, amelyben az áldozat a **nagyszülő**, az elkövető pedig az **unokája**. Az elkövetővé vált unoka szinte kivétel nélkül a fiatal felnőtt korosztályba tartozó férfi volt. Csupán elvétve, de az is előfordult, hogy az idős nagyszülő ölte meg a nagykorú unokáját.

A huszadik életévét betöltött elkövető ágyban fekvő, beteg nagyanyjától pénzt követelt, s mikor az idős asszony képtelen volt a követelésnek eleget tenni, dühében a párnával megfojtotta.

Az alkalmi munkából élő, minden szabad idejét a helyi kocsmában töltő, fiatal férfi folyamatosan zaklatta a nagyszüleit: általában itatra kért pénzt. Nagyapjával ezért többször is szóváltásba keveredett. A vádbeli napon a vitát dulakodás, majd verekedés követte, amelynek során a nagyapa a botjával úgy megütötte az unokáját, hogy az a helyszínen az életét vesztette.

A viszonylag állandó **baráti, ismeretségi kapcsolatok**, ezek sorában is különösen a szomszédok közötti viszony, a falubeli családi háborúskodás, valamint az ismeretségi alapon a (jobb híján) a kocsmában eltöltött, „szabadidős” kapcsolatok gyakran folyamatosan feszültséggel terhelték, avagy könnyen és rövid idő alatt, szó szerint vérre menő konfliktusba torkollnak.

Természetesen az alkalmi, vagy az állandó **ivócimborák** nézeteltérései is gyakorta végződnek emberöléssel. Ezen cselekmények egy részére jellemző a sértett verbális provokációja, amit az elkövető eleinte hárítani próbál, majd a verbalitást tettlegesség követi, a dulakodást-verekedést pedig csak egyetlen késszúrás, amely a halált okozza. Az e körbe sorolandó cselekmények másik része az alkohol hatására felfokozódó indulat eredménye: az emberölést közvetlenül kiváltó tényező ezekben az esetekben egyszerű banalitás.

Például: a sértett nem adta vissza az elkövető csúzliját, mire az elkövető leszúrta. Egy másik esetben a sértett felpöckölte az elkövető orrát, mire az akkorát vágott ököllel az arcába, hogy a helyszínen meghalt. Kizárólag az alkohol hatására vezethető vissza az az ölési cselekmény, amelynek előzményeként a volt sportolónak azt mondta a barátja, hogy nagy a hasa, le kellene faragni belőle. Az elkövető erre kivette az áldozat kezéből a „hasfaragáshoz” felajánlott kést, és leszúrta.

Az elkövető és a sértett közötti lazább kapcsolat egyik formája az alkalmi szexuális viszony. Ebben a körben külön kiemelés igényel a **prostituált nők**, valamint a **homoszexuális férfiak** viktimizációs veszélyeztetettsége.

Az elkövető egy diszkóból távozva, az éjszakai órákban ismerkedett meg a sértettel, akiről tudta, hogy a környéken utcai prostituáltként dolgozik. Az aktus lebonyolítása céljából a közeli kiserdőbe mentek, ahol a szexuális aktus közben egy kődarabbal a felismerhetetlenségig összeverte a sértett fejét. Az áldozat a sérüléseibe belehalt, a cselekmény közvetlen kiváltó indoka a kérdőívből nem derült ki.

A homoszexualitás sértetté válást előidéző veszélyeire az anyagban számos példa akad: többször is előfordult, hogy nagy ismeretségi körrel rendelkező és igen jó módú homoszexuális férfit olyan elkövetők öltek meg, akiknek kilétére az eljárás folyamán nem derült fény. A következő eset azonban egyedülálló, és a homoszexuális aktusnak a pszichés következményeit tükrözi, amelyek végül is élet elleni cselekményben öltöttek testet.

Az elkövető sorkatonai szolgálatát teljesítette, eltávoztatást kapott, és a Nyugati pályaudvaron megismerkedett a sértettel. A sértett felhívta a lakására a gyanútlan fiatalembert, aki nem tudta, hogy újdonsült ismerőse homoszexuális. A lakásban a későbbi áldozat és egy barátja fajtalankodott a sértettel. Az anyagban nincs arra vonatkozó információ, hogy az elkövető tiltakozott vagy védekezett volna. Eltelt három év. Az elkövető ismét Budapestre utazott, felkereste az áldozatot és szitává lőtte. A periratokból kiderült, hogy az elkövető hosszú időn keresztül képtelen volt feldolgozni azt a traumás sokkot, amit évekkorábban az áldozat okozott neki.

Az életben gyakran előadódik, hogy éveken át szoros kapcsolatban lévő **barátok** között anyagi jellegű elszámolási vita keletkezik, vagy a közeli nexusból adódó féltékenység élet elleni cselekmény elkövetésére vezet.

Az áldozat, aki egyedülálló volt, valamint a sértett és felesége között éveken át szoros baráti kötelék állt fenn. Az elkövető arra gyanakodott, hogy a felesége és a sértett között szerelmi viszony alakult ki. Amikor ezért felelősségre vonta a sértettet, az tagadott (az iratokból nem állapítható meg, hogy valóban folytatott-e szerelmi kapcsolatot az elkövető feleségével), dulakodni kezdtek, aminek eredményeként az elkövető olyan erővel vágta arcon a sértettet, hogy az hanyatt esett és koponyaalapi törés következtében meghalt.

A két férfi – az elkövető és az áldozat – gyerekkoruk óta ismerték egymást, egymással szoros barátságban álltak, később együtt jártak testőrképző tanfolyamra is. 1991-ben megállapodtak abban, hogy az elkövető megveszi a sértett Yamaha kerékpárját, de a sértett ezt megelőzően biztosítási csalás révén 700 ezer forintot tesz szert. A megállapodás szerint ebből a pénzből az elkövető is részesedett volna, csak hogy a sértett egy fillért sem adott neki. Közös üzleti útra indultak személygépkocsival, az elkövető magával vitte a sértett megbízásából előzőleg vásárolt maroklófegyvert is. Útközben vitába keveredtek, aminek tárgya részben a biztosítási összeg megosztása volt, részben pedig az, hogy a sértett nyilvánvaló viszonyt folytat az elkövető feleségével. A sértett ezt nem is tagadta. Dulakodni kezdtek, a sértett a kocsiban tartott nuncsakuval megütötte az elkövetőt, aki fejbe lőtte a sértettet. Ezután egy szalmakazalba hajtott, ott felgyújtotta a gépkocsit, és magával vitte a sértett aranyláncát. Emberölés, kifosztás, lőfegyverrel való visszaélés és rongálás miatt a bíróság tizenegy évi szabadságvesztés-büntetéssel sújtotta.

Az együttlakásból eredően nemcsak a rokonok, hanem az **albérlő és főbérlő** közötti viszony is számos konfliktussal terhelt. A közöttük kialakuló vita oka ezekben az esetekben

- *egyfelől* az, hogy az albérlő nem hajlandó a bérleti díjat kifizetni és tetemes tartozása halmozódik fel, amelyet a főbérlő olyannyira erőszakos úton akar behajtani, hogy az végül az albérlő halálával végződik,
- *másrészt* pedig az albérlő már eleve a főbérlő tehetőségének tudatában létesít bérleti jogviszonyt, s a javak megszerzése érdekében követ el élet elleni bűncselekményt.

A 90-es évek elején még viszonylag ritka, de a gazdasági és társadalmi változások következtében az évtized végéhez közeledve egyre gyarapodott azoknak az ölési cselekményeknek a száma, amelyek a **munkáltató** és a **munkavállaló** közötti nézeteltéréseknek a következményei. Az egyre szaporodó magánvállalkozások, különösen a kényszervállalkozások egyik jellemzője, hogy a munkáltató – a vállalkozó – nem rendelkezik kellő anyagi háttérrel, és ezért nem tud az alkalmazottainak fizetni. Ilyenkor a fizetésektelen munkáltatót öli meg vagy sebesíti meg halálosan a járandóságát követelő munkavállaló. Az e körbe tartozó, másik jellegzetes ölési szituáció az, amikor a munkavállaló vagy egyáltalán nem végzi el a feladatát, vagy nem megfelelő minőségű munkát végez: ezekben az esetekben a munkáltatói felelősségre vonás torkollik halált okozó agresszióba. Hasonló jegeket mutat alkalmadtán a vállalkozó és a megrendelő közötti kapcsolat is, amely a vizsgált anyagban különösen az építkezési munkák vonatkozásában jelentkezett kriminogén tényezőként.

A vizsgált anyagban jól körülhatárolható csoportot képeznek azok a cselekmények, amelyek a szomszédságból erednek, vagyis amelyek közvetlen háttérében a **szomszédok közötti állóháború**, illetve eseti konfliktus áll. A sértett és az áldozat között általában egészen jelentéktelen ok miatt robban ki olyan nézeteltérés, amely emberöléshez vezet, ez azonban a már évek óta elmérgesedett viszonyban valóban csak „az utolsó csepp a pohárban”.

Például: A sértett kutyája megölte az elkövető macskáját – az elkövető meg a sértettet. Az egyik ügyben a kecskék, egy másik ügyben a tyúkok tévedtek a szomszéd felségterületére – gazdáik mindkét esetben halállal lakoltak.

Egészen külön kategóriát képeznek az úgynevezett nyereségvágyból elkövetett emberölések, amelyek általános jellemzői közé sorolható, hogy **az elkövetők távolról ismerik a sértettet**, tudják, hogy a sértett nagyobb értékkel rendelkezik, továbbá általában több elkövető vesz részt a bűncselekmény elkövetésében.

Két fiatal férfi és egy fiatal nő elhatározta, hogy a karitatív tevékenységet végző katolikus plébános értékeit megszerzik. A nő jól ismerte a plébániát és környékét, mivel a cselekményt megelőzően már részesült a plébános (az áldozat) által nyújtott segélyből. Előzetes terepszemle után a két férfi elkövető hamis ürüggyel felkereste a papot, ám a sértett számára nyilvánvalóvá vált az elkövetők lopási szándéka és kiutasította őket a lakásból. A két férfi az előzetes tervnek megfelelően agyonverte az áldozatot, majd a lakásból készpénzt és értéktárgyakat tulajdonítottak el.

A vizsgált anyagban számos olyan ügy szerepel, amelyben a minimum kettő, de inkább három vagy több elkövető pénzszerzés érdekében előre kiszemeli a többnyire zárkózottan, magányosan élő és idős, beteg sértettet. Az elkövetők ezekben az esetekben az értékek megszerzésére koncentrálnak, de már előzetesen elhatározzák, hogy akár a sértett élete árán is pénzhez jutnak. Az effajta emberölési ügyek jelentős részében téves az elkövetők információja, a sértett csak nagyon szerény anyagi javakkal rendelkezik, s az elkövetők számára csak az emberölés után derül ki, hogy általában csak néhány száz forintot zsákmányolnak. Persze, mint az életben általában minden vonatkozásban, ez esetben van ellenpélda:

A nemzetközi hírű, igen kiterjedt hazai és nemzetközi kereskedelmi forgalmat bonyolító, igen jómódú műkereskedőt ismeretlen tettesek a saját lakásában ölték meg. Mivel az áldozat szinte mindenfajta régiséggel kereskedett (festmény, szobor, kisplasztika, érem, bútor, porcelán, ékszer stb.), s ezen műtárgyak jelentős része a lakásában volt felhalmozva, a nyomozás során az okozott kár nagyságát még csak felbecsülni sem lehetett.

A rendszerváltást követő évtized egyik sajátos emberölési formája nem pénzösszeg, hanem nagy értékű luxusautó (Porsche, Mercedes, BMW, VW stb.) megszerzésére irányul. Ezekben az esetekben az elkövető és az áldozat egymás számára teljesen **idegenek**. A bűncselekmény tipikus elkövetési formája, hogy a tettesek a személygépkocsiját eladni szándékozó áldozat újsághirdetésére jelentkeznek, a kocsit próbaútra, a mit sem sejtő sértettet pedig az utolsó útjára viszik.

Az elkövetők (két férfi) – előzetes terv alapján – 1994. december végén telefonon hívta fel a sértettet, aki luxusautóját újsághirdetés útján akarta eladni. Hármában indultak próbaútra, az elsőrendű vádlott vezetett, az anyósülésen ült a sértett, hátul pedig a másodrendű vádlott. Az M1-es az M7-es út közös, egyébként nagy forgalmú szakaszán az elsőrendű vádlott törkésével mellbe szúrta a sértettet, a másodrendű vádlott pedig hátba lötte. A lövedék a gerincvelőt érte, de az elsőrendű vádlott további szúrásokat is ejtett a sértetten, aki azonnal meghalt. Közben a 100-as útra értek, ahol megálltak, és a sértett holttestét egy bozótosban elrejtették. Másnap visszamentek a helyszínre, és a holttestet egy harmadik személy, a harmadrendű vádlott segítségével és szerszámaival elásták. Az autót a harmadrendű vádlott átalakította és átfestette, majd hamis rendszámmal is ellátta. A bűncselekmény leleplezése egy véletlennek köszönhető: a cselekmény elkövetése után két hónappal a személygépkocsi, amit ezúttal az elsőrendű vádlott barátnője vezetett, az M3-as úton megcsúszott, kisodródott és felborult. Az intézkedő rendőr pedig gyanúsítást talált a rendszámot...

A jogerős ítélet kellően értékelte a cselekmény objektív és szubjektív társadalomra való veszélyességét: az elsőrendű vádlottat mint többszörös visszaesőt, nyereségvágyból, társtettesként elkövetett emberölés miatt életfogytig tartó szabadságvesztéssel sújtotta, szintén életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetésben részesült az ugyancsak többszörös visszaeső másodrendű vádlott is, akinél egyébként a lőfegyverrel visszaélésben való bűnösséget is megállapította a bíróság. A harmadrendű vádlottal szemben, szökés miatt, az eljárás felfüggesztésére került sor.

Mindössze néhány olyan ügy akadt a vizsgált anyagban, amelyet a köznyelvben bérgyilkosságnak nevezünk, s amelyekben az ölést megelőzően értelemszerűen **nincs kapcsolat az áldozat és az elkövető(k) között**. Ezekben az esetekben a felbujtó általában a feleség volt, aki két vagy három felbérelt elkövetővel ölette meg a férjét. Az emberélet „ára” az egyik ügyben mindössze 50 ezer forint, míg egy másik ügyben már 400 ezer forint volt.

A feleség három férfit bérelt fel a férje megölésére, és ezért közel félmillió forintot ajánlott fel és fizetett ki a cselekmény megvalósítását követően. A férj, a későbbi áldozat, megszokott, bejáratott útvonalon közlekedett személygépkocsijával a szexuális partnere és a saját lakása között. Ezt az útvonalat a három elkövető már előzetesen feltérképezte. A vádbeli napon úttorlaszt emeltek, és a sírt is előre megásták. Az úttorlasz által feltartóztatott sértettet lelőtték, és berakták a gödörbe. A holttestet csak hónapok múltán fedezték fel. (A kérdőív kitöltésekor a büntetőeljárás még folyamatban volt.)

A rendszerváltást követően eleddig ismeretlen, új emberölési formák is megjelentek hazánkban. Ezek közül is kiemelendők a **maffia-leszámlások**, azaz a **szervezett bűnözők bandaháborúi** során elkövetett emberölések, továbbá a **kábítószerrel** kapcsolatos dílertevékenységgel emberöléssel végződő elszámolási vitái.

Ebbe a körbe sorolandó jó néhány olyan bűntetőügy, amelyekben mind az elkövetők, mind pedig az áldozatok külföldi állampolgárok: kínaiak, ukránok, románok és oroszok. Az ilyesfajta ölési cselekmények háttérében feltehetően pénzügyi elszámolási viták álltak, az áldozatok és az elkövetők közötti sajátos kapcsolatból fakadóan azonban a leszámolás közvetlen okát, továbbá az elkövetők kilétét az eljárás folyamán nem sikerült megállapítani.

Feltehetően a szervezett bűnözők által végrehajtott leszámolásos cselekmény áldozata lett a fővárosi alvilág egyik ismert alakja, aki nagyon kiterjedt ismeretségi körrel rendelkezett, és számos üzleti vállalkozásban volt érdekelt. Korábban lányokat futtatott, majd olajszármazékokkal üzletelt. Köztudott volt róla a szervezett bűnözőkkel való kapcsolat. A cselekmény estéjén valaki felhívta a mobiltelefonján, mire eltávozott otthonról. A háza előtt parkoló gépkocsijához lépett, amikor két lövéssel végeztek vele. Az ismeretlen tettes vagy tettesek értéket nem tulajdonított(ak) el.

A **kábítószerrel** kapcsolatos emberölések egyik, az elkövetéskor széles körben ismertté vált, jellegzetes példája a következő ügy:

A 19 éves kábítószer-dílerelszámolási vitát követően (a vita tárgya 700 darab ecstasy tableta volt) szíven lőtte az egyik üzlettársát, majd egy másik üzlettársától is be akarta hajtani a tartozását. Ez a potenciális sértett azonban nem volt otthon, így az elkövető csupán az ajtófélfát lőtte szét. Mindkét cselekménynek szemtanúja volt a barátja. Az elkövető attól tartott, hogy a tanú a későbbiekben a cselekményeket leleplezi, ezért a barátját a budai Gesztenyés-kertbe csalta, ott térdre kényszerítette és tarkón lőtte, azaz, szabályosan kivégezte. Az elkövetőt a bíróság életfogytiglani szabadságvesztés-büntetéssel sújtotta.

Összegzés

Összegezőképpen megállapítható, hogy az 1990-es években Magyarországon elkövetett emberölések elsősorban többsége egymáshoz részben nagyon szorosan, részben lazábban, de mindenképpen kötődő, együtt élő vagy egymást legalábbis ismerő emberek közötti konfliktusok eredménye. Megállapítható továbbá, hogy az emberek közötti vitákban, a nézeteltérésekben a problémamegoldás alapvető eszköze, a konfliktus „kezelésének” sajátos módja, a végső argumentum még ma is – sajnálatos módon – az agresszió, a fizikai erőszak. Az emberi élet tisztelete a mindennapokban háttérbe szorul a **talió-elv** általános érvényesüléséhez képest. Az élet mint legfontosabb érték védelme éppen a társadalmi lét alapsejtjében, a családon belül nem érvényesül következetesen, és a családon belüli erőszak gyakran a családtagok életének kioltását eredményezi. Az ősi bünelkövetési formák mellett a rendszerváltást követően új motivációjú elkövetési formák is megjelentek, s ha nem széles körben is, de mindenképpen észlelhető a szervezett bűnözés agresszióval párosuló jelenléte.

„Fiatalok a bűnözés ellen” – viktimológiai vizsgálat középiskolások körében

Az Egészséges Ifjúságért Alapítvánnyal együttműködve 2003. májusában célzott bűnmegelőzési (viktimológiai) vizsgálatot (survey) folytattunk a váci, tatabányai, salgótarjáni második, illetve harmadik évfolyamos középiskolás fiatalok körében. A megkérdezett fiatalok saját bevallásuk szerint az adatfelvételt megelőző egy évben leggyakrabban vagyon elleni bűncselekmény áldozatává váltak. A második a fenyegetés, zsarolás. A harmadik legnagyobb gyakorisággal előforduló jelenség, mint viktimizációs tényező az volt, hogy valaki megkínálta vagy rá akarta venni a fiatalot, hogy kábítószerrel foglalkozzon.

Habár az iskolákban is előfordulnak bűncselekmények vagy olyan események, amelyeket a sértett annak gondol vagy éppen a szubjektív értékelésével annak él meg, a vizsgált populációra vonatkoztatva nem igaz az a megállapítás, hogy sok bűncselekmény történik az iskolákban, a fiatalok egymással szemben túlságosan erőszakosak, s az iskolákban gyakori a kábítószer-fogyasztás.

Bevezetés

Az Egészséges Ifjúságért Alapítvánnyal együttműködve 2003 májusában célzott bűnmegelőzési (viktimológiai) vizsgálatot (survey) folytattunk a váci, tatabányai, salgótarjáni második, illetve harmadik évfolyamos középiskolás fiatalok körében¹, közel 1500 fős reprezentatív mintán.

A vizsgálat célja az volt, hogy feltárjuk:

- milyen deviáns magatartásformák, továbbá kockázati tényezők fordulnak elő leggyakrabban a célcsoport körében;
- mekkora az áldozattá válás elterjedtsége a vizsgált populációban;
- milyen bűnmegelőzési eszközöket tartanak leghatékonyabbnak a bűnözés visszaszorítása érdekében;
- mit tehetnek az önkormányzatok, a civil szervezetek, az iskolák és maguk a fiatalok a bűnelkövető magatartás, illetve az áldozattá válás elkerülése érdekében.

A vizsgálatot azért ezekben a városokban folytattuk, mert az alapítvány itt rendelkezik a legkiterjedtebb kortárssegítő programmal, azaz ezeken a helyszíneken adottak a lehetőségek és a közösségi támogatás (iskolák, önkormányzatok, szakemberek) a bűnmegelőzési kortárssegítés bevezetésére. Egyes önkormányzatok már a vizsgálatot megelőzően kifejezték érdeklődésüket a kutatási eredmények iránt

A vonatkozó vizsgálatokkal, illetve vizsgálati eredmények alapján egy olyan célzott programot kívánunk elindítani, amely lehetővé teszi a fiatalok bevonását a bűnmegelőzés gyakorlati programjába, az önkormányzatok, helyi közösségek megelőzési tevékenységébe.

¹ A vizsgálatot a Biztonságos Magyarországért Közalapítvány támogatta.

Kockázati faktorok és védő tényezők²

A bűnmegelőzés a bűnelkövetéshez, illetve az áldozattá váláshoz vezető **kockázati tényezők** szerepének csökkentését, illetve a bűnelkövetés, valamint az áldozattá válás előfordulását mérséklő **védő tényezők** erősítését, összességében a bűnözés csökkentését jelenti.

A bűnmegelőzés célja az életminőség javítása. Kutatási tapasztalatok szerint az áldozattá válás gyakoriságának csökkenését a fiatalok körében az életstílus (és viselkedés), valamint a környezeti tényezők befolyásolásával lehet elérni.

Az életstílust (és a viselkedést) három tényező alakítja:

- 1) *Közvetlenül meghatározó tényezők*: a személy vagy az adott populáció tudása, attitűdje, hiedelemrendszere, értékei, kultúrája;
- 2) *Lehetőséget teremtő tényezők*: készségek, erőforrások hozzáférhetősége, szolgáltatások elérhetősége, szabályok, törvények, készségek;
- 3) *Megerősítő tényezők*: a viselkedésváltozással kapcsolatos jutalmak, a személy életében fontos személyek (szülők, kortársak stb.) attitűdje és viselkedése az egyénnel szemben

A következő összefoglalásban röviden áttekintjük azokat az elemeket amelyek fiatalok bűnelkövetővé vagy sértetté válásának tekintetében kockázati, illetve visszatartó hatásként jelentőséggel bírhatnak.

Kockázati faktorok

a) Pszichológiai kockázati faktorok

- Az inger- és kockázatkereső magatartás: a bűnelkövetés, mint izgalomforrás, amely a serdülőkori kockázatkereső magatartás része, és amely újabb és újabb formában keresi kielézési lehetőségeit.
- A stresszel való megküzdési készségek hiánya: a probléma-megoldás képtelenségének elfedése deviáns magatartással.
- Szorongás, depresszió, düh: a kellemetlen érzelmi állapotok oldása vagy a feszültségek okainak másokra történő kivetítése.

b) Pszichoszociális fejlődési visszamaradottság

A koragyermeki gondolati- és érzelmi világ fennmarad a serdülőkorban is. Ennek jellemzői:

- a játék és a munka világának megfelelő szerepek elkülönülésének hiánya,
- a realitás téves észlelése,
- énközpontú világnézet fennmaradása a gyermekkor után,
- A környezeti követelményekkel történő konfrontáció elkerülése, ennek következtében:
 - az egyén izolálódása a tágabb szocio-kulturális kontextustól, és
 - a szabadság (és a szülőkről leválás) illúziója, vagy ennek illuzórikus keresése (pl. valamilyen ifjúsági szubkultúrához csatlakozás).

² Az összeállítás a *Nemzeti stratégia a kábítószer-probléma visszaszorítására* című dokumentumban foglaltak alapján készült. 96/2000. (XII. 11.) OGY határozat melléklete, 50–53. o.

c) *Családi kockázati tényezők*

- A szülők deviáns magatartása – bűnelkövetés, szenvedélyszer használat stb. – és azzal kapcsolatos attitűdje. A szülők megengedő-közömbös attitűdje is elősegíti a fiatalkori bűnelkövető magatartás kialakulását és fennmaradását.
- A válás, az egyszülős családok: a gyerekek könnyebben kikerülnek a család érzelmi-nevelési hatóköréből. A családi érzelmi hiányok és az érzelmi szegénység ugyancsak kockázati tényezőként jelentkeznek.
- A szülők nevelési szokásai: elsősorban a következetlen – egyszer szélsőségesen megengedő, máskor szélsőségesen tiltó – nevelési stílus vezethet különböző devianciák kialakulásához, majd később fennmaradásához.
- A családi erőszak, fizikai és szexuális bántalmazás: különösen veszélyeztetettek az ilyen fiatalok a későbbi devianciák, de főként az áldozattá válás és az áldozat nélküli bűncselekmények tekintetében.
- A gyermekkori pszichotrauma: a fel nem dolgozott lelki trauma elősegítheti a deviáns magatartás kialakulását vagy fennmaradását.

d) *Kortárs hatások*

A serdülőkori deviáns viselkedés, bűnelkövetés kialakulásában a kortársaknak döntő szerepük van, elsősorban is azokban az esetekben, amikor a szülőkhöz vagy a normatartó társadalomhoz (pl. iskola) fűződő kapcsolatok már korábban meggyengültek. A kortárs hatások közül a következők játszanak fontos szerepet a bűnelkövető magatartás kialakulásában, illetve fennmaradásában:

- a kortárs csoport bűnelkövető tevékenysége, ezekkel kapcsolatos attitűdje;
- a kortársak által tulajdonított identitás („akkor vagy valaki, ha te is el mered venni”);
- a környezet általi negatív megbélyegzésnek, leértékelésnek kerülése a kortárs csoport felértékelésével.

e) *Kulturális hatások*

A tágabb társadalom érték- és normarendszere, a fiatalok felé közvetített nyílt és rejtett elvárások fontos szerepet játszanak a bűnelkövető magatartás kialakulásában és adott esetben bizonyos tevékenységek „divatosá” válásában:

- A társadalmi értékek és változásai, a státusszimbólumok elérhetősége.
- A reklám és a tömegkommunikáció hatása: a reklám-keltette szükségletek kielégítetlensége, elérhetetlensége.
- A törvényi és a jogi szabályozás, valamint a társadalom (a „felnőtt” társadalom) értékrendje: elítéli, elfogadja vagy szemet huny a törvénytörtő és/vagy deviáns magatartás felett.
- Az iskolai beilleszkedési problémák, a rossz tanulmányi eredmény, és az iskola reakciója ezekre a problémákra elmélyítheti e fiatalok elidegenedését a társadalmilag elfogadott értékektől és intézményektől, következésképpen gyorsíthatják a deviáns magatartás kialakulását.
- Milyen perspektívát tud nyújtani a társadalom a fiataloknak, illetve a fiatalok csoportján belül is az alacsony iskolai végzettségű, hátrányos helyzetű, munkanélküli fiataloknak. Hogyan kezeli a társadalom ezeket a szociális problémákat, hogyan készíti fel a fiatalokat a társadalmi változásokra és egyenlőtlenségekre.

Védő (protektív) tényezők

A protektív faktorok közül a legfontosabb az *önértékelés*, a *személyes felelősség érzése* és annak a *meggyőződésnek* a megléte, hogy a fiatal képes akarata, vágyai megvalósítására a

társadalmi kontroll által megszabott feltételek között. Ezek kialakulásában a következő tényezők állnak az előtérben:

- Egyéni védő tényezők: iskolai sikerek, jól fejlett társadalmi és társas, valamint megfelelő döntéshozó készségek.
- Feladatteljesítés: a fogalom legtágabb értelmében, az iskolai sikerektől az otthon vagy máshol végzett felelős munkavégzésig; a társadalmilag elfogadott normák és viselkedési elvárások betartása.
- A személyes élet fordulópontjainak pozitív felhasználása: fontos, hogy a serdülő az újdonságokat, a fordulópontokat (pl. iskolaváltás, új szabadidő-tevékenység) sikeresen oldja meg szülei és a vele kapcsolatban álló más támogató személyek segítségével.
- A lehetőségekhez való hozzáférés: pl. a sikeres vizsga hozzásegít a továbbtanuláshoz, ami a lehetőségek szélesebb tárházát nyitja meg a tanuló előtt, mintha nem tudna továbbtanulni vagy félbehagyná az iskolát.
- Biztonságos és támogató személyes kapcsolatrendszer működése., amelyben kiemelkedő szerepe van a segítséget és érzelmi támaszt nyújtó szülőknek, tanároknak, felnőtt segítőknek.
- Fontos szerep jut azoknak a kortárs hatásoknak, melyek gátolják a deviáns viselkedések kialakulását, és támogatják az iskolai, sportbeli vagy művészi előrehaladást, mint a kortárs csoporton belüli népszerűség és státusz forrásai.
- Lényeges hatása van az intézményeken belüli segítő kapcsolatoknak (tanár-diák, diák-diák viszony), valamint az iskolához vagy más társadalmi intézményhez tartozás érzésének.
- A protektív faktorok másik csoportja a kockázati tényezők negatív hatását gyengíti, vagy a negatív hatások összegződéséből kialakuló negatív láncolatot szakítja meg (pl. milyen reakciók következnek a serdülőkori bűnelkövetésre: iskolából való kizárás, börtönbüntetés vagy az iskolai beilleszkedés javítása egyéni foglalkozásokkal. Az utóbbi a negatív láncolatot megszakítja, míg az előbbieket az egyén esetében súlyosbítják a következményeket).

Vizsgálatunkban a makro- és mikroszociális kockázati faktorok hatását kíséreltük meg feltárni, illetve azoknak a protektív tényezőknek a jelenlétét és elterjedtségét, amelyek az áldozattá válás gyakoriságát befolyásolják.

A vizsgálat módszere

Célzott vizsgálatot végeztünk második és harmadik évfolyamos középiskolások (16-17 éves fiatalok) körében. A vizsgálatra három városban (Vác, Salgótarján, Tatabánya) került sor.

A mintaválasztás

A mintaválasztásnál figyelembe vettük, hogy a városokban különböző iskola típusok működnek. Ennek azért volt jelentősége, mert más korábbi vizsgálatok, de az iskolákba járók szociodemográfiai adatai is azt igazolják, hogy a különböző iskolatípusokban eltérő az ott tanulók összetétele. Ezért minden iskolatípusból választottunk a mintába, illetve a vizsgálatba bekerülő osztályokat. A kutatás során három gimnáziumi, három szakközépiskolai, és három szakmunkásképző/szakiskolai osztályt kérdeztünk meg, mind a két vizsgált évfolyamon és mindhárom iskolatípusban évfolyamonként. Így minden városban 18 középiskolai osztályban vettük fel a kérdőíveket. A vizsgálat során összesen 1366 fiatal töltötte ki a kérdőívünket. Ez

valamivel kevesebb, mint amit a pályázatban terveztünk, a különbség a hiányzásoknak és az eltérő osztálylétszámoknak tulajdonítható.

A vizsgálat módszere

Az adatgyűjtés módszerülönkítőltős kérdőívek alkalmazását választottuk, mert a kutatás célkitűzéseinek ez felelt meg a legjobban. A kérdőívek alkalmazása révén strukturált egymással összevethető válaszokat kaphattunk a vizsgálatba bevont fiataloktól. Az egységes adatgyűjtési módszer lehetővé teszi a válaszok összehasonlíthatóságát a különböző városokban is. Az adatgyűjtés természetesen anonim volt. Összességében megállapítható, hogy a választott adatgyűjtési módszer megfelelt a várakozásainknak és alkalmasnak bizonyult a kutatás elvégzéséhez szükséges adatok kellő validitású és reliabilitású összegyűjtésére.

Az adatfelvétel

Az adatfelvételre 2003 májusában és júniusában került sort. Az adatfelvételt az iskolákban, osztályfőnöki órákon, a tanárok jelenléte nélkül végeztük. Az egyházi iskolákon kívül a többi felkért iskola illetve osztály egyike sem tagadta meg a részvételt. A vizsgálatban résztvevő 1366 fiatal iskolatípus szerint a vizsgált városokban tanuló összes 10-11. osztályos tanulót reprezentálja.

Az adatfeldolgozás

A kitöltött kérdőívekben szereplő adatokat számítógépen rögzítettük, majd az adatfeldolgozást SPSS statisztikai programcsomag segítségével végeztük.

Vizsgálati eredmények

A következőkben bemutatásra kerülő vizsgálati eredmények az összesített adatokat tartalmazzák.

Globális problémák

A közérzet, biztonságérzet feltérképezésére az országos és a helyi helyzetre, problémákra vonatkozó adatok nyújtanak lehetőséget. Az országos problémákkal kapcsolatban a megkérdezetteknek nyitott kérdés adott lehetőséget arra, hogy elmondják véleményüket. A válaszok rendkívül sokfélék voltak, de a megnevezett problémák között magas számban szerepelt a *közbiztonságra, a gazdasági helyzetre és a kábítószer-fogyasztásra* történő utalás, ezenkívül *a szegénység, a munkanélküliség, az Európai Unióhoz csatlakozással kapcsolatos jelenségek, az ország politikai megosztottságának kérdése vagy a roma-kérdés, csak úgy, mint az egészségügy, az erőszak vagy a korrupció*. Úgy tűnik, hogy a fiatalok közérzetének alakulásához ezek a tényezők komolyan hozzájárulnak, és egyfajta bizonytalanságérzést eredményeznek, mégpedig úgy, hogy a globális problémák által okozott szorongás – megítélésünk szerint – erőteljesen összerosódik az ifjúság körében érzékelhető értékválság keltette érzésekkel.

Az országra jellemző problémákkal kapcsolatos félelmek az általános közérzet kialakításában szorosan összekapcsolódnak a fiatalok tágabb és közvetlen környezetben

megélt tapasztalataival, a mindennapi zavaró jelenségek által keltett szorongással. Erre utal egyébként az is, hogy a már idézett nyitott kérdéskörnél a megkérdezettek számos esetben neveztek meg olyan problémákat, amelyeket legalábbis erős túlzás lenne globális kérdésként definiálni (szemetes utcák, rossz lakókörnyezet, a romák stb.), azonban amelyek minden jel szerint rendkívül erősen meghatározzák hangulatukat, közérzetüket.

Kiemelném a „romák”-nak definiált problémát, amely alatt nem a roma népesség problémáinak megoldását kell érteni, hanem a roma népességgel szembeni előítéletesség jelenlétét, a rasszizmust. Sajnálatos módon a megkérdezett fiatalok közel 6%-a a romákat magukat tartotta az ország legnagyobb problémájának. Ez az előítéletesség hatványozottabban megnyilvánult a város szintű problémákkal kapcsolatos kérdésekre adott válaszokban.

Városi problémák

A megkérdezett fiatalok több mint fele tartotta a felsorolt problémákat összességében inkább nyugtalanítóknak, mint kevésbé súlyosnak. A globális és a jellegzetesen helyi problémák megítélése egyébként – nem meglepő módon – korrelál egymással, és e tekintetben találunk összefüggést az egyéni életértékeléssel.

A fiatalok gondjainak listáját a kevés munkalehetőség és kevés szórakozóhely, illetve hasznos szabadidő eltöltési lehetőség vezeti, de előkelő helyet foglal el szennyezettség, a cigányok és a részegek is. A romák, mint kiemelt probléma jelenik meg minden vizsgált városban. A három település közül Salgótarjánban tartották a megkérdezett fiatalok a leginkább súlyos problémának. A városok szemetességét, szennyezettségét szintén súlyos problémának tartották a megkérdezettek, csak úgy, mint a fegyelmezetlenül, figyelmetlenül vezető autósokat. Érdekes, hogy helyi szinten a bűnözés megítélése nem került egyik városban sem a legsúlyosabbnak tartott 5 jelenség közé.

A problémákat összességében súlyosabbnak ítélték a szakiskolába, illetve szakközépiskolába járók. Ebben a körben a romákkal szembeni előítéletesség markánsabban megjelenik, mint a szakközépiskolások és a gimnazisták között.

Különösen figyelemre méltó a megkérdezett fiatalok körében az emberek magányosságának és egymás iránti bizalmatlanságának meglehetősen borúlátó értékelése, ami szerepet játszhat a város közbiztonságának megítélésében és a fiatalok biztonságérzetének alakulásában.

Közbiztonság, biztonságérzet

Megkértük a fiatalokat, hogy egy ötfokú skálán értékeljék az ország közbiztonsági állapotát. Az 1-es azt jelentette, hogy nagyon rossz, az 5-ös pedig, hogy nagyon jó. A fiatalok által adott érték 2,6 volt, azaz a közepesnél kicsit gyengébbnek ítélték a jelenlegi közbiztonsági állapotot az országban. A salgótarjáni fiatalok jobbnak vélték (2,68), mint a tatabányaiak (2,58) és a váciak (2,53). Az eltérés azonban nem mondható jelentősnek. Érdekes módon a szakközépiskolások és a szakiskolások voltak a legrosszabb véleménnyel a hazai közbiztonságról (2,46), míg a gimnazisták és a szakközépiskolások jobbnak ítélték azt (2,61 és 2,62).

A bűnözési félelemmel kapcsolatos, felnőtt népesség körében végzett korábbi vizsgálatok eredményei³ azt mutatták, hogy a bűnözéstől való félelem összekapcsolódhat a veszélyeztetettség érzésével és a kedvezőtlen szociális jellemzőkkel. Így a szociálisan depriváltak vagy kedvezőtlenebb helyzetűek rosszabbnak ítélik a hazai közbiztonság állapotát is. Hiszen ezek az érzések nagymértékben összefüggnek az érdekérvényesítési készséggel és lehetőségekkel, illetve a társadalmi státusszal kapcsolatos biztonságérzettel. Loránd Ferenc oktatáskutató szerint „a magyar iskolaszervezet lényegében változatlanul ugyanolyan, mint a Kádár-rendszerben, a Rákosi-érában, sőt olyan, mint 1945 előtt. Az alapképzés után jön a szelekció: gimnáziumba kerül huszonöt százalék, a szakközépbe huszonöt, a szakmunkásképzésbe pedig durván ötven. Ma az arányok a szakközépiskolák irányába tolnak el, de az változatlanul kimutatható, hogy melyik társadalmi rétegből melyik képzési formába kerülnek a fiatalok. A magyar iskolarendszer azt tartja alapvető feladatának – ha bevallja, ha nem –, hogy a társadalom fennálló rétegzettségét segítse reprodukálni.”⁴

A vizsgálati eredményünk szerint az iskolatípus és a közbiztonság állapotának megítélése között szignifikáns összefüggés van. A szakmunkásképzőbe járó fiatalok érdekérvényesítési képessége és lehetőségei, illetve a társadalmi státusszal kapcsolatos biztonságérzete befolyással bírhat a közbiztonság állapotának – a többiekénél – rosszabb megítélésben. Vajon a szakmunkásképzősök személyes érintettség, tapasztalata is nagyobb e terén? Azaz az adatfelvételt megelőző egy évben közülük többen voltak-e valamilyen bűncselekmény áldozatai, mint a szakközepesek és a gimnazisták körében? A válaszuk az, hogy igen. Míg a szakmunkásképzőbe, illetve szakiskolába járó fiatalok között az áldozattá válás éves prevalenciaértéke 42,7 volt, a szakközépiskolásoknál ez az érték 39,5, a gimnazistáknál pedig 36,3.⁵

Az iskolán kívül történt események

Az iskolán kívül történt események kapcsán az összesített éves prevalenciaérték 39,1 volt. Azaz 534 fő sérelmére történt a vizsgált időszakban az általunk kiemelt bűncselekmények közül legalább egy. Ez elég magas érték, azonban fontos megjegyeznünk, hogy a kérdések kapcsán nem klasszikus bűncselekmény-kategóriákra kérdeztünk, hanem olyan „eseményekre”, amelyek a fiatalok körében gyakran előfordulnak. Ha kizárólag a klasszikus bűncselekménynek számító eseményeket vizsgáljuk (lopás, rablás, testi sértés, rongálás, szexuális bűncselekmények), akkor az összesített éves prevalenciaérték 28,6. *Még ez az érték is elég magas, azonban fontos kiemelni, hogy ennek egy része szabálysértési alakzat vagy egyáltalán nem törvénybe ütköző cselekmény. A magas arányszám mégis azt tükrözi, hogy sok olyan esemény történik a fiatalokkal, amit ők sérelemként élnek meg és ez befolyásolja biztonságérzetüket és a közbiztonságról alkotott képüket. Ez jelenség tehát mindenképpen figyelmet érdemel.*

³ Kó J.: *Vélemények a bűnözésről*. In: Irk F. (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok*, 35. kötet. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 1998

⁴ „Szent ügyeink”. Szarka Klára interjúja Loránd Ferenc oktatáskutatóval. *Magyar Hírlap*, 2003. augusztus 30., 21–23. o.

⁵ Itt jegyezzük meg, hogy csak a következő események alkották a bűncselekmények körét, azaz ezek áldozatává válását vizsgáltuk: lopás („elloptak tőlem valamit”), rablás („erőszakkal elvettek tőlem valamit”), testi sértés („bántalmaztak, megvertek”), zsarolás („megfenyegetett valaki”, illetve „pénzt akartak tőlem, ezért megfenyegettek”), kábítószerrel visszaélés („valaki rá akart venni, hogy kábítószerrel fogyasszak”), rongálás („megrongálták valamimet”), nemi erkölcs elleni bűncselekmény („szexuálisan zaklattak”). Mivel a fiatalok, de az átlagemberek számára is egyes bűncselekmények mást jelentenek, mint amit a törvényalkotó és a jogalkalmazó a vonatkozó tényállás alatt ért, így ahelyett, hogy megneveztük volna az egyes bűncselekményeket vagy bűncselekmény-kategóriákat, körülírtuk őket.

A pontos arányszámok tisztázása meglehetősen nehéz feladat lenne, de felesleges is azt méricskélteni, hogy a lopás esetén hány volt szabálysértési értékhatár alatt, illetve felett, illetve a fenyegetés, illetve a zaklatás esetében hány cselekményt minősítene a hatóság valóban bűncselekménynek.

Mindhárom iskolatípus esetén a *lopás* volt a legnagyobb gyakorisággal elszenvedett bűncselekmény az iskolán kívül, a vizsgálat adatfelvételét megelőző egy évben. Ezt követte a zsarolás (fenyegetés), illetve a kábítószerrel visszaélés (kábitószer kínálása). Szinte minden 5. fiattól elloptak valamit az iskolán kívül a vizsgált időszakban. A legtöbben közülük szakközépiskolások voltak.

A szakmunkásiskolába, illetve szakiskolába járó fiatalok közülük többen váltak *ún. erőszakos, garázda cselekmények áldozataivá* az adatfelvételt megelőző egy évben, mint a szakközépiskolába, illetve a gimnáziumba járók. A testi sértést elszenvedők aránya kétszerese a többi iskolatípusba tartozó tanulónak; zsarolásról is nagyobb arányban számoltak be, mint szakközépiskolás, illetve gimnazista társaik; gyakrabban fordult elő körükben, hogy kábítószerrel kínálták őket és többek voltak közülük, akik rongálás áldozataivá váltak. Mindhárom településen hasonló volt a sorrend, legfeljebb az arányok különböztek. A legtöbb lopásról a váci fiatalok számoltak be. Gyakorlatilag a vizsgálati mintába került váci fiatalok közül minden ötödik (100 fő) sérelmére következett el ilyen bűncselekményt a vizsgált időszakban az iskolán kívül. (Itt jegyezzük meg, hogy valószínűleg előfordult, hogy olyan eseteket is lopásnak minősítettek a fiatalok, amikor valamilyen elvesztett, eltűnt.) A legkisebb arányban a tatabányaiak jelezték, hogy vagyon elleni bűncselekmény áldozataivá váltak, náluk szinte minden hatodik fiatallal történt ilyen esemény. A fenyegetés (zsarolás) tekintetében az élen Salgótarján áll. A salgótarjáni fiatalok közül jelezték legnagyobb arányban, hogy a vizsgált időszakot megelőző egy évben előfordult velük ilyen esemény. Itt is a tatabányaiak voltak a legkevesebben.

Míg Vácon a megkérdezettek 15,2%-a jelezte, hogy a vizsgált időszakban kábítószerrel kínálták, addig ez az arány majdnem a fele, 8,2% volt Salgótarjánban. Itt a két másik városban (Vác, ill. Tatabánya) mértnél jóval alacsonyabb e tekintetben az éves prevalenciaérték.

Az iskolán belül történt események

A megkérdezett fiatalok saját bevallásuk szerint az adatfelvételt megelőző egy évben leggyakrabban vagyon elleni bűncselekmény áldozatává váltak az iskola területén. A második a fenyegetés, zsarolás. A harmadik legnagyobb gyakorisággal előforduló jelenség, mint viktimizációs tényező a kábítószer-kínálás volt, azaz hogy valaki megkínálta vagy rá akarta venni a fiatalt, hogy kábítószerrel fogyasszon. Ugyanezzel a sorrenddel találkoztunk az iskolán kívül történt bűncselekmények kapcsán is.

Az iskolán belül az áldozattá válás éves prevalenciaértéke a vizsgált mintán 32,7. Azaz 446 fő sérelmére történt a vizsgált időszakban az általunk kiemelt bűncselekmények közül legalább egy.

A gimnáziumokban találkoztunk a legkevesebb sértettel, a szakközépiskolákban, a szakmunkásképzőkben, valamint a szakiskolákban az iskola területén belül bűncselekmény áldozatává vált tanulók aránya nagyjából megegyezik. Hangsúlyozzuk azonban, hogy habár ez az érték elég magas, ennek egy része szabálysértési alakzat vagy egyáltalán nem törvénybe ütköző cselekmény. A magas arányszám mégis azt tükrözi, hogy sok olyan esemény történik a

fiatalokkal, amit ők sérelemként élnek meg, és ez befolyásolja biztonságérzetüket. Hiszen nem tudjuk, hogy egy szabálysértést vagy egy bűncselekményt érzékel-e súlyosabbnak, aki elszenvedte. Valószínűleg a sérelem szubjektív értékelését nem a büntetőjogi megítélés befolyásolja.

Lopás

Az iskolán belül történt lopások összesített éves prevalenciaértéke a vizsgált populációban 19,0 volt. A leggyakrabban pénz eltűnéséről számoltak be a sértettek, majd ezt követte a mobil telefon, illetve az iskolai felszerelés, az ékszer (óra), valamint a ruházati cikkek. Voltak, akik arról számoltak be, hogy az uzsonnacsomagjuk tűnt el vagy éppen valamilyen kozmetikum. Valószínű, hogy az esetek egy része szabálysértési vagy törvénybe egyáltalán nem ütköző cselekmény (pl. elveszett dolog). Azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy *minden 5. fiatal a vizsgált időszakban saját megítélése szerint ilyen esemény sértettjévé vált.* A lopás sértettjeinek mindössze 19,4%-a számolt be egy tanárnak az eseményről. A legtöbben a barátaikkal és a szüleikkel osztották meg a problémát. A fiatalok sérelmére történt lopások mindössze 14,9%-ában történt feljelentés.

A sértettek 45,9%-a nem tudta ki követte el a cselekményt, 54,1%-uk azonban ismerte a tettet, aki leggyakrabban egy osztálytárs, barát, ismerős vagy iskolatárs volt. Az alacsony feljelentési hajlandóság összefügg azzal, hogy az események áldozati és sértettjei is ugyanahhoz a közösséghez tartoznak. Ez azt eredményezi, hogy

- egyrészt vannak olyan fiatalok, akik egymás között elintézik, megoldják a problémákat,
- mások pedig félnek megosztani a közösséghez tartozókkal a sértetté válás „negatív élményét”, „cikinek” érzik, szégyellik, vagy éppen megfélemlítettnek érzik magukat.

Fenyegetés, zsarolás

A fenyegetés, zsarolás elég „puha”, nehezen megfogható, bizonyítható jelenség, bűncselekmény. Mégis tudjuk, a fiatalok körében elég gyakran előfordul (egy irodalmi példánál maradva gondoljunk csak Adrian Mole-ra és az őt megfélemlítő Barry Kent-re). Nem véletlen, hogy a vizsgált populációban, az iskola területén, is ez volt a második leggyakrabban előforduló esemény. A legtöbb esetben (73,2%) azzal fenyegették meg a magát sértettnek vallót, hogy megverik, vagy elvesznek tőle valamit. Előfordul, hogy azt mondták a sértettnek, hogy megölik, de azt gondoljuk ezt inkább indulatból vagy megfélemlítésként mondták az elkövetők, és egyáltalán nem volt komoly szándék mögötte.

A sértettek mintegy 20%-a senkinek nem mondta el, mi történt vele. A tanárokat 6,7%-uk avatta be, szintén kevesen szóltak róla otthon, a szüleiknek, itt is a leggyakrabban a barátaikkal beszéltek meg a történeteket. Az esetek 12,1%-ában történt feljelentés. Közel 80%-ban a sértettek személyesen ismerték az elkövetőt, aki jellemzően az iskolai közösséghez tartozott.

Kábítószerrel visszaélés

A kábítószerrel kínálás kapcsán az összesített éves prevalenciaérték 8,6. Azaz a vizsgált időszakban összesen 117 tanuló számolt be arról, hogy legalább egyszer az iskolában kábítószerrel kínálták. A legtöbben szakmunkásképzőbe vagy szakiskolába jártak. A gimnazisták között fordult elő a legkevesebb ilyen eset. A 117 tanuló közül mindössze 3-an jelezték, hogy szóltak erről valamely tanárjuknak. 20%-uk nem mondta el senkinek, a

legtöbbször egy bizalmasukkal vagy a barátjukkal osztották meg mi történt velük. A szülőknek 8,0%-uk szólt erről.

Az iskolában kábítószerrel kínált fiatalok közül 2 fő ügyében történt feljelentés, bejelentés a rendőrségen.

Úgy tűnik, hogy a droggal kapcsolatos események azok, amelyeket a fiatalok nem igen osztanak meg a tanáraikkal, és csak kevesen teszik ezt szüleikkel is. Egymás között beszélnek róla és nem meglepő, hogy az esetek 96,3%-ában a sértett ismerte az elkövetőt. Sőt 68%-ban barátja vagy osztálytársa volt az illető.

Vessük össze a fenti adatokat azzal, hogyan alakult a kábítószer-fogyasztás életprevalencia értéke. A megkérdezett fiatalok 24,7%-a (338 fő) fogyasztott már életében legalább egyszer valamilyen típusú kábítószerrel. Egyharmaduk (32,5%) csak egy alkalommal, kétharmaduk egynél többször.

A vizsgált populáció éves prevalenciaértéke a kábítószer-fogyasztás tekintetében 18,9 volt. Azaz a vizsgálatot megelőző egy évben 259 fiatal, a megkérdezettek 18,9%-a saját bevallása szerint, legalább egy alkalommal fogyasztott valamilyen típusú kábítószerrel. Közel egyharmaduk (30,9%) egyszer, a többiek egynél többször.

A legtöbbször marihuánát használtak – ez a saját bevallása szerint a vizsgált időszakban kábítószerrel fogyasztóknak több mint 80%-a. A második leggyakrabban használt szer az Ecstasy, a harmadik pedig az amfetaminok voltak.

Hangsúlyozzuk, hogy ezek az adatok nem az iskolán belüli szerhasználatra vonatkoznak!

Ezek az eredmények azt mutatják, hogy a vizsgált településen élő fiatalok körében a kábítószer-használat elterjedtsége nagyjából az országos átlaghoz közelít. A fiatalok legtöbbször egymástól, a kortárs csoporttól jutnak kábítószerhez. Azonban éppen ez az a közeg, környezet is egyben, ahol leginkább megosztják problémáikat, elmesélik azokat az akár kellemetlen eseményeket is, amelyek velük történtek. Éppen ezért a kortárs-segítésnek, a kortárs-segítő képzésnek jelentős szerepe lehet akár a kábítószer-fogyasztás elterjedtségének visszaszorításában, akár a fiatalok biztonságérzetének növelésében.

A közbiztonság és a bűnmegelőzés helyzete Magyarországon

Kutatásunk eredményei szerint a szakmunkásképzősök és a szakiskolások voltak a legrosszabb véleménnyel a hazai közbiztonságról, míg a gimnazisták és a szakközépiskolások náluk jobbnak ítélték a biztonsági állapotokat. A hazai közbiztonság helyzetére a megkérdezettek által egy ötfokú skálán adott értékek átlaga 2,6 volt, azaz a közepesnél kicsit gyengébbnek ítélték a jelenlegi helyzetet a fiatalok. Ez az érték korántsem az elégedettséget tükrözi.

Kinek a feladata a közbiztonság javítása?

Megkérdeztük – nyitott kérdésként –, hogy kinek a feladata lenne a közbiztonság javítása. A fiatalok 48%-a a közbiztonság javítását elsődlegesen a rendőrség feladatának tekinti és ettől a szervezettől várja. (Itt jegyezzük meg, hogy a vizsgálati mintában szereplők 20%-a kettő vagy annál több szervezetet is megjelölt, tehát ők több intézmény együttes feladatának tekinti a közbiztonság javítását.) A rendőrség mellett az állam, illetve a kormány szerepét tartották

még e tekintetben igazán jelentősnek. A megkérdezettek 3/4-e így e két intézmény valamelyikét jelölte meg, mint a közbiztonság javításáért felelős intézményt.

A fiatalok 14%-a szerint a társadalom tagjainak, mindannyiunk felelőssége a közbiztonság javítása. Meglepő volt az eredmény már csak azért is, mert a vonatkozó kérdést nyitott kérdésként tettük fel, így a válaszokat a megkérdezett fiatalok alakították. Ehhez képest az a 191 fiatal, aki az egyének, a társadalom tagjainak felelősségét gondolta fontosnak: a társadalmi bűnmegelőzés egyik lényegi elemét hangsúlyozta.

Mennyire elégedett a kormány, illetve a helyi önkormányzat bűnmegelőzési tevékenységével?

Megkértük a fiatalokat, hogy egy ötfokú skálán értékeljék mennyire elégedettek a kormány és a helyi önkormányzat bűnmegelőzési tevékenységével. (Az 1-es azt jelentette, hogy egyáltalán nem elégedettek, az 5-ös pedig, hogy teljes mértékben meg vannak vele elégedve.) A fiatalok által adott átlagérték 2,53 volt, azaz a közepesnél kicsit gyengébbnek ítélték a kormány bűnmegelőzési tevékenységét a vizsgálat idején a megkérdezettek. A helyi önkormányzatokra vonatkozó átlagérték is hasonló, 2,68. Mindenesetre ezek az értékek nem az elégedettséget tükrözik. Valószínű, hogy kevés információjuk van a fiataloknak arról, hogy mit is tesz a kormány vagy az önkormányzat a bűnmegelőzés érdekében. Nem igazán látható számukra a tevékenységük, nem tudnak róla mi történik, csak a közbiztonsági, bűnügyi helyzet szubjektív értékelése és érzékelése alapján vannak le következtetéseket.

Deviáns magatartások előfordulási gyakorisága a vizsgált populációban

Alkoholfogyasztás

A megkérdezett fiatalok 13,1%-a jelezte, hogy a vizsgált időszakban, az adatfelvételt megelőző egy évben nem fogyasztott semmilyen alkoholt. 10,7%-uk azonban hetente 2-3 alkalommal vagy annál többször teszi ezt. A többségre (57,1%) egyébként az alkalomhoz kötődő alkoholfogyasztás jellemző. Míg 19,1%-uk általában hetente egyszer fogyaszt alkoholt.

Kábítószer-fogyasztás

A megkérdezett fiatalok kábítószer-fogyasztásának élet prevalenciaértékei a következők voltak:

- Vác: 30,9
- Tatabánya: 26,1
- Salgótarján: 19,3.

A vizsgált populáció éves prevalenciaértéke a kábítószer-fogyasztás tekintetében 18,9 volt.

E kétféle szenvedélyszer éves prevalenciaértéke között elég jelentős a különbség. Közel háromszor annyian fogyasztottak alkoholt legalább egyszer a vizsgált időszakban, mint kábítószert. Helyes, hogy a kábítószer-prevenációs programok egyre szélesebb körben válnak elérhetővé, azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül az alkoholfogyasztás jóval nagyobb mértékű elterjedtségét, még akkor sem, ha ez a típusú szerhasználat kulturálisan elfogadott. Ezt erősítik a további vizsgálati eredmények, amelyek azt jelzik, hogy jóval veszélyeztetettebbek, nagyobb kockázatnak vannak kitéve a fiatalok az alkoholfogyasztás kapcsán és a szerhatás alatt, mint a kábítószer-fogyasztás tekintetében.

Járművezetés alkoholos befolyásoltság alatt

A vizsgált populáció 7%-a (96 fő) vallotta azt, hogy a vizsgálatot megelőző egy évben vezetett valamilyen gépjárművet alkohol hatása alatt. Ebből 2,9%-uk egynél többször. Aggasztó, hogy a megkérdezett váci fiatalok közel 10%-a (9,7%), a tatabányaiaknak, pedig 8,7%-a ült gépjármű volánja mögé ittas állapotban. A salgótarjániak közül voltak a legkevesebben, akik az ittas vezetés tilalmát megszegték, csupán 5,3%-uk jelezte, hogy a vizsgált időszakban legalább egyszer vezetett ilyen állapotban.

Alkoholfogyasztás és közlekedés

A változó éves prevalenciaértéke a vizsgált populációban 42,9. Azaz a megkérdezett fiatalok 42,9%-a ült az adatfelvételt megelőző egy évben, legalább egyszer olyan autóban, melynek vezetője alkoholt ivott. Ebből 19,4%-uk több alkalommal is.

A váci fiatalok 46,5%-a jelezte, hogy a vizsgált időszakban legalább egyszer ült autóban alkohol hatása alatt vezető egyén mellett, a tatabányaiak 42,0%-a, a salgótarjániaknak, pedig 40,1%-a. Ezek az értékek túlságosan magasak ahhoz, hogy figyelmen kívül lehessen hagyni őket. Közel minden második megkérdezettel történt ilyen esemény. Sajnos sok esetben a szülők ülnek alkoholfogyasztás után a volán mögé, de jellemző, hogy a szórakozó helyről hazamenet egy korábban alkoholt fogyasztó barát, ismerős vezeti a gépjárművet

Bűnözés

A megkérdezett fiatalok 5,7%-a vallotta, hogy életében volt már bűncselekmény gyanúsítottja. A vizsgálati minta 28,2%-a jelezte, hogy szokott „seftelni”, üzletelni kisebb értékű tárgyakkal – főként a fiatalok körében. A legtöbben műszaki cikkekkel (főleg CD-vel) és mobil telefontal üzletelnek.

Korrupció

A korrupció, mint bűnözési jelenség, minden korban szűkebb körű, mint a korrupció társadalmi jelensége. Megkérdeztük a fiatalokat, előfordult-e az adatfelvételt megelőző egy évben, hogy valamely ismerőse kenőpénzt adott egy rendőrnek annak érdekében, hogy elkerülje a büntetést. A fiatalok 28,0 %-a azt jelezte, hogy tud ilyen esetről. A váci fiatalok, egyharmada (33,3%) tudott ilyen esetről. A tatabányaiak 25,4%-a, a salgótarjániaknak pedig 24,7%-a számolt be hasonló incidensről.

Megkérdeztük, hogy előfordult-e magával a fiatallal, hogy valahol valakinek kenőpénzt adott az elmúlt évben. A fiatalok 7,1%-a jelezte, hogy tett ilyet. A legtöbben váciak voltak (10,2%) és a legkevesebben salgótarjániak.

A fiatalok javaslatai a bűnözés és az áldozattá válás megelőzése érdekében

Megkérdeztük a fiataloktól, hogy amennyiben polgármesterek és rendőrkapitányok lennének egy személyben, mit tennének

- a) a bűnözés megelőzése érdekében, illetve
- b) annak érdekében, hogy a fiatalok minél kevésbé váljanak bűncselekmények áldozatává.

a) *Bűncselekmények megelőzése*

A javaslatok többsége a rendőrség szervezetére és működésére, valamint a közrendvédelem fejlesztésére vonatkozott. Itt is megjelent azonban az előítéletesség, főleg a salgótarjáni fiatalok körében, akiknek közel 10%-a úgy vélekedett, hogy a romák elleni határozottabb fellépéssel jelentősen csökkenthető a bűnözés. Egyébként éppen a salgótarjániak javaslatai között jelenik meg leginkább, hogy a szociális problémák, a hátrányos szociális helyzet és a bűnözés között van összefüggés. Nem véletlen, hogy a bűnmegelőzés kapcsán ők több, kimondottan a társadalmi bűnmegelőzéshez kapcsolódó intervenciót tartanának szükségesnek. A tatabányai és a váci fiatalok elsősorban a rendőrség és az igazságszolgáltatás rendszerére, valamint a fiatalok hasznos és biztonságos szabadidő eltöltési lehetőségeire helyezték a hangsúlyt.

A következőkben bemutatjuk a tíz leggyakrabban említett javaslatot, településenként:

VÁC	TATABÁNYA	SALGÓTARJÁN
több rendőrt az utcára, „láthatóbb” rendőrséget	több rendőrt az utcára, „láthatóbb” rendőrséget	több rendőrt az utcára, „láthatóbb” rendőrséget
szigorúbb törvényeket és büntetéseket	szigorúbb törvényeket és büntetéseket	szigorúbb törvényeket és büntetéseket
hasznos és biztonságos szabadidős lehetőségeket	polgárőrség létrehozása és fejlesztése a kisebb településeken is	több munkalehetőséget
polgárőrség létrehozása és fejlesztése a kisebb településeken is	több és főleg éjszakai járőrözést	határozottabb fellépést a romák ellen
határozottabb fellépést a romák ellen	hasznos és biztonságos szabadidős lehetőségeket	több és főleg éjszakai járőrözést
több és főleg éjszakai járőrözést	több munkalehetőséget	polgárőrség létrehozása és fejlesztése a kisebb településeken is
jobb közvilágítást	halálbüntetés visszaállítását	hasznos és biztonságos szabadidős lehetőségeket
fejlettebb technikát a bűnüldözésben (térfigyelők, kamerák elhelyezése)	több pénzt rendőrség fejlesztésére	képzettebb rendőröket
rendőri korrupció, az igazságszolgáltatásban történő visszaélések megszüntetését	diszkó razziákat	bűnmegelőzési programokat az iskolákban
diszkó razziákat	jobb közvilágítást	jobb közvilágítást

b) *Áldozattá válás*

A megkérdezett fiatalok javaslatai és véleménye az áldozattá válás csökkentésének lehetőségeivel kapcsolatosan figyelemre méltóak, rendkívül informatívak és elgondolkodtatók.

Hasonló kérdésre a felnőtt megkérdezettek jelentős része általában a közbiztonsági szempontokat és intervenciókat emeli ki. A fiatalok azonban olyan társadalom- és szociálpolitikai beavatkozásokat részesítettek előnyben – a közbiztonsági intervenciók mellett –, amelyek nemcsak az áldozattá válás elkerülését és a hatékony helyi társadalmi bűnmegelőzést szolgálhatják, de az érintett célcsoport testi-lelki jól-létét és szociális biztonságát is elősegíthetik.

Bemutatjuk a tíz leggyakrabban említett javaslatot:

JAVASLATOK
Több biztonságos szórakozóhely a fiataloknak
Több- főként önvédelmi – sportlehetőség
Több helyi, közösségi program a fiataloknak
Diákmunka-lehetőségek szélesítése
Diákok szociális támogatási lehetőségének bővítése
Szigorúbb büntetések
mindenkinek legyen elfoglaltsága – Ne érezzék magukat feleslegesnek az emberek
Pozitív minták a fiatalok előtt, jó nevelés
Családok szerepének erősítése, a problémák családon belül történő megoldása
Tolerancia növelése – nem kell mindent sérelemként venni és feltétlenül megtorolni

Összefoglalás

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a megkérdezettek 32,7%-a – saját bevallása szerint – az iskolájában, a vizsgálatot megelőző egy évben, az általunk felsorolt valamely esemény sértettje volt. Ez azt jelenti, hogy gyakorlatilag minden harmadik fiattalal történt olyan cselekmény, amely személye vagy javai ellen irányult. A gimnáziumokban találkoztunk a legkevesebb sértettel, a szakközépiszkolákban, a szakmunkásképzőkben, valamint a szakiskolákban az iskola területén belül bűncselekmény áldozatává vált tanulók aránya nagyjából megegyezik.

Habár ez az érték elég magas, ennek egy része szabálysértési alakzat vagy egyáltalán nem törvénybe ütköző cselekmény. A magas arányszám mégis azt tükrözi, hogy sok olyan esemény történik a fiatalokkal, amit ők sérelemként élnek meg, és ez befolyásolja biztonságérzetüket. Hiszen nem tudjuk, hogy egy szabálysértést vagy egy bűncselekményt érzékel-e súlyosabbnak, aki elszenvedte. Valószínűleg a sérelem szubjektív értékelését nem a büntetőjogi megítélés befolyásolja.

A sértettek az esetek többségében ismerték az elkövetőt. Ritkán került sor feljelentésre, a fiatalok vagy egymás között elrendezték a problémát (ami azt jelzi, hogy valószínűleg nem tekintették súlyos esetnek, bűncselekménynek az eseményt) vagy pedig féltek megosztani a közösséghez tartozókkal a sértetté válás „negatív élményét”, „cikinek” érezték, szégyelltek vagy éppen megfélemlítettnek érezték magukat. E két viselkedésminta megoszlását nem vizsgáltuk a sértetti körben, de érdemes lenne behatóbban foglalkozni a problémával.

Elgondolkodtató, hogy az áldozattá vált fiatalok a legkevésbé a pedagógusokkal osztják meg az iskolán belül ért sérelmeiket. Ez az állítás igaz minden iskolatípusra és minden településre. Ennek okait érdemes helyi szinten feltárni és orvosolni. A kortárs közösség, pedig, mint segítő és egyben, mint kockázati csoport is jelen van a vizsgált „események” bekövetkezése kapcsán. Hiszen legtöbb esetben az elkövető is közülük kerül ki az iskolán belül történtek esetén és leggyakrabban a fiatalok egymással osztják meg problémáikat, sérelmeiket.

A vizsgálat eredményei alapján le kell szögeznünk, hogy habár az iskolákban előfordulnak bűncselekmények vagy olyan események, amelyeket a sértett annak gondol vagy éppen a

szubjektív értékelésével annak él meg, a vizsgált populációra vonatkoztatva nem igaz az a megállapítás, hogy

- sok bűncselekmény történik az iskolákban,
- a fiatalok egymással szemben túlságosan erőszakosak,
- az iskolákban gyakori a kábítószer-fogyasztás.

A bűnözés visszaszorítása, valamint az áldozattá válás elkerülése érdekében megfogalmazott javaslatok illusztrálják a fiataloknak a település, a helyi közösséggel kapcsolatosan megfogalmazott elvárásait. Úgy tűnik, a fiatalok biztonságuk érdekében több figyelmet, törődést várnak a rendőrségtől, az önkormányzatoktól, a helyi közösségtől, a család intézményétől.

LAKÁSMAFFIÁK

Társadalomtörténeti és szociológiai áttekintés

A rendszerváltást követő lakásprivatizációval szélesre tárult az ingatlanpiac, de bűnelkövetők is felfigyeltek ennek lehetőségeire. Az úgynevezett lakásmaffia tevékenység a hajléktalanság problémája kapcsán került a közfigyelem előterébe. Az elmúlt évtizedben a lakáshitelek és energiaárak területén végbement változások következtében a szegényebb háztartások zöme súlyosan eladósodott, kiszolgáltatottá vált. A tanulmányban vizsgált elkövetési magatartások többsége csalás. Emellett gyakran megvalósul köz- és magánokirat-hamisítás, zsarolás, kényszerítés, önbíráskodás, személyi szabadság megsértése is. A jogi és intézményi környezetben, valamint a sértettek magatartásában számos olyan tényező fedezhető fel, amelyet a bűnelkövetők eredményesen kihasználnak. Az ingatlancsalások bizalmatlanságot keltenek az alkotmányos jogrenddel szemben, ezért leküzdésük a társadalom alapvető érdeke. A lakásmaffia elleni kezdeményezések sorában meg kell emlékeznünk a BRFK Kaptár-alosztálya, a megyei rendőrsek, az illetékes parlamenti vizsgálóbizottság, a fővárosi közgyűlésben létrejött szakbizottság, a sértettek ügyét felkaroló civil szervezet valamint egyes szakmai kamarák munkájáról és konstruktív javaslatairól.

A lakásmaffia definíciói

A lakásmaffia jelenségét röviden így foglalhatnánk össze:

A „lakásmaffia” címszóval jelölt ingatlancsalások során kisebb bünszövetségek vagy egyéni elkövetők esetenként korrump közhivatalnokok, ügyvédek, közvetítők, álvevők közbejöttével, hamisított közokiratok felhasználásával valamint formailag kifogástalan, de kényszerrel vagy csalárd módon létrehozott szerződések segítségével helyzetfelismerésben, érdekérvényesítő képességben korlátozott, nehéz helyzetbe került, illetve mesterségesen súlyosan megalázó vagy szorult pénzügyi helyzetbe hozott személyeket fosztanak meg lakóingatlanukhoz fűződő tulajdonosi vagy bérlői jogaiktól.

A Legfőbb Ügyészség definíciója szerint: „...*bűncselekmény, amelyben természetes vagy jogi személyiségű sértett tulajdonában vagy jogszerű rendelkezése alatt álló lakás megszerzésére – vagy annak megkísérlésére – jogellenes módon, különösen erőszakkal, fenyegetéssel, akaratnyilvánításra illetve védekezésre képtelen állapot kihasználásával, megtévesztéssel, hivatali kötelesség megszegésével, hivatali hatáskör túllépésével, jogtalan előny juttatásával vagy annak ígéretével kerül sor.*”¹

A két definíció között nem mutatkoznak lényeges tartalmi eltérések, az első, szociologizáló definíció inkább kriminológiai felhasználásra alkalmas, ezzel szemben az ügyészségi meghatározás büntetőjogilag könnyebben értelmezhető.

¹ A Legfőbb Ügyészség Számítástechnika-alkalmazási és Információs Főosztályának, valamint Nyomozásfelügyeleti Főosztályának 1/2003. (ÜK 2) számú körlevele alapján.

A lakásmaffia kialakulásának társadalmi feltételei²

A rendszerváltást követően először Oroszország nagyvárosaiból érkeztek hírek olyan bűnszövetségekről, amelyek jogászok, ingatlanközvetítők és hatóságok megvesztegetett munkatársainak segítségével kiterjedt csalássorozatokot követtek el, brutális eszközök alkalmazásától, sőt emberöléstől sem riadtak vissza annak érdekében, hogy áldozataiktól megszerezzék azok lakóingatlanainak tulajdonosi vagy bérleti jogait. A sértettek rendszerint idős, megélhetési gondokkal küzdő emberek voltak, akik anyagi nehézségeik enyhítése érdekében eltartási- illetve örökösödési szerződést kötöttek az ezt felkínáló elkövetőkkel, majd jó egészségi állapotuk ellenére hirtelen meghaltak, vagy eltűntek, az elkövetők pedig a tulajdoni vagy bérleti jogok birtokába jutottak, és ezeket továbbértékesítették. Az egykori szovjet táborhoz tartozó országokban nemcsak a lakáspolitikai megoldások voltak hasonlóak, hanem ezeknek a posztkommunista időszakban tapasztalható társadalmi következményei is párhuzamosságokat mutatnak. Ezért érdemes volna az ingatlancsalások területén a többi volt kommunista országra is kiterjedő nemzetközi kutatást kezdeményezni.

Az ingatlancsalás nem kizárólag kelet-európai jelenség. Németországban több szervezet foglalkozik az ingatlancsalásokkal és a védekezés lehetőségeivel.³ Fogyasztóvédők és ügyvédek szerint 1991 óta több mint 300 ezer család esett áldozatul bankok és befektetési társaságok kis- és középjövedelműek számára hirdetett, adómegettakarítást is ígérő, de csaláson alapuló nyugdíj-előtakarékossági akcióinak⁴. A beruházási konstrukciókban átlag 160%-os piaci újértékben bankhitelből megvásárolt ingatlanok a piaci forgalomban a vásárlási ár töredékét érik. A beruházási konstrukciók forgalmazói időközben köddé váltak, a bankok csak a kötelező tanácsadás elmulasztásával vádolhatóak. A károsultak szervezkednek⁵, megelőzési stratégiákat dolgoznak ki⁶, törvénymódosítást követelnek: különösen az adásvételi szerződés visszavonásával (valamint a szerződési értékre megállapított hitelkamat-fizetési kötelezettség megtámadhatóságával⁷) kapcsolatban.⁸ 1991 óta országszerte 35 000 esetet dolgoztak fel, amelyek összesített kárértéke közel 10 milliárd eurót tesz ki.⁹ Az ilyen ügyek kapcsán a Szövetségi Alkotmánybíróság kérésére a luxemburgi Európai Bíróság nyújtott jogértelmezést.¹⁰ A fejlettebb nyugat-európai országok mai helyzete az ingatlancsalások területén előrajzolja azokat a tendenciákat, amelyek megjelenésével a közeljövőben Magyarországon is számolni kell.

² Az itt bemutatott kutatás médiafigyeléssel, az érintettekkel folytatott konzultációkkal, a rendelkezésre álló jogi, szociológiai háttériródom, valamint eredeti dokumentumok feldolgozásával folyt. A feldolgozott anyag nagy tömege miatt csak a legfontosabbakra hivatkozunk. Köszönettel tartozom Devánszkiné Dr. Molnár Katalinnak, a parlamenti albizottság elnökének az általa nyújtott segítségért.

³ Lásd: www.immobilienbetrug.de

⁴ Altersvorsorge – kaputt finanzieren? <http://www.immobetrug.de>

⁵ Internetcímek: www.immobilienbetrueger.de; www.wolfgang-kynast.de; www.anlagebetrug.de; www.vfe.de; www.s-vd.de

⁶ Renner, G. C.: *Anti-Immobetrugs-Strategie. Viele kleine Leute an vielen kleinen Orten können mit vielen kleinen Schritten viel bewegen.* <http://www.immobetrug.de>

⁷ Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) 506 § és 346 §. Abs. 2.

⁸ Kampf gegen Immobilienbetrug und für Gerechtigkeit im Rechtsstaat Bundesrepublik. Bericht aus Berlin über die Spiele der Mächtigen. 10. Juni 2002. <http://www.immobetrug.de>; Abrechnung am 9. April. Massiv versuchen deutsche Banken ein Urteil des Bundesgerichtshofs zu verhindern, das sie Milliarden Euro kosten könnte. Von M.-L. Hauch-Fleck und M. Rohwetter

⁹ Statistik – Immobilienbetrug in Deutschland. <http://www.immobetrug.de>

¹⁰ Az Európai Bíróság 2001 decemberében kelt C-481/99 számú (G. és H. Heiningen contra Bayerische Hypo- und Vereinsbank AG) állásfoglalása.

Az iránt, hogy Magyarországon is nagy számban folynak különféle, ingatlanokkal kapcsolatos üzelmek, és elkövetőiket szervezett struktúrák fűzik össze, csak a 90-es évek közepén, nem utolsó sorban a hajléktalankérdésre irányuló közfigyelem hatására kezdett érdeklődni a nyilvánosság, és a bűnüldözés. Korábban az ingatlan-adásvétel feltételeinek szigorításával, ügyvédi ellenjegyzéshez kötésével igyekeztek gátat vetni az elszórtnak látszó visszaéléseknek.¹¹ Az állampolgári jogok országgyűlési biztosa 1996. január 23-án kelt levelében hívta fel az országos rendőrfőkapitány figyelmét arra, hogy gyorsan szaporodnak az olyan esetek, amikor kiszolgáltatott helyzetben lévő, idős, beteg embereket erőszakkal vagy trükkel lakásuk elhagyására, a lakással kapcsolatos jogaik átengedésére kényszerítenek.¹²

A lakóingatlanokkal kapcsolatos manipulációk távolról sem új keletűek, végigkísérték a Kádár-korszakot. A kommunista hatalomátvételt követően a városok belső régióiban elhelyezkedő, régi építésű tömbházakban lévő lakásvagyont államosították, és bevonták a központi elvonó-újraelosztó gazdálkodásba. A lakás-kiutalások rendszere széles teret nyitott a korrupció számára. A társadalom totális átalakítására törekvő koncepció tudatosan törekedett a városi polgárság és az annak életformájához kapcsolódó építészeti szubsztancia felszámolására: a háború utáni újjáépítést követően elmulasztotta az említett városnegyedek építészeti karbantartását, és lakosságcsere formájában igyekezett felhígítani vagy kiszorítani a lakónegyedek eredeti – rétegszempontról többé-kevésbé egységes – domináns népességét. Ennek helyébe hely- és közegidegen, jobbára alulprivilegizált társadalmi elemeket telepített.

A politikai és gazdasági folyamatok eredményeképpen Budapest az 1970-es és 80-as években nagymérvű bevándorlás célpontjává vált, de nem tudott eleget tenni az ennek kapcsán jelentkező lakhatási és infrastrukturális igényeknek, ezért korlátozó letelepedési szabályozást léptetett életbe. Ez vidéki illetőségűeknek csak öt éves budapesti ideiglenes tartózkodás és/vagy folyamatos helyi munkaviszony megléte után tette lehetővé lakásigénylés benyújtását vagy öröklakás vásárlását.¹³

A lakásínség körülményei közt hallatlan értékkel bírt a bérlői jog. A Budapesten letelepedni vágyók, a lakásuktól szabadulni akarók és a minőségében a korábitól eltérő lakás szerzésére törekvők találkozásából alakult ki az a másodlagos lakóingatlan-piac, amelyen formailag bérleti jogok cseréltek gazdát, majd alakultak át többszörös áttétellel pénzzé, lakóingatlan vagy más ingatlan tulajdoni jogává. Az eltartási szerződések, többes és fiktív cserék, hamis jogosultságigazolások forgatagában nagy összegű lelépési díjak vándoroltak kézből kézbe, valamint az ügyintézővel foglalkozó kisebb nagyobb hivatalnokok zsebébe. Szerényebb méretekben ugyanez zajlott a vidéki városokban is. Már ekkor sokan szereztek pénzbefektetési céllal bérlői jogokat, és hasznosították bérleményüket másodbéreltetés vagy más formában. Az üzletelésben fontos szerepet játszottak ügyvédek, jogtanácsosok, pártfunkcionáriusok és más „elvtársi” tisztségviselők, akik saját és ügyfeleik hasznára kamatoztatták széles kapcsolatrendszerüket. Csak jóval a rendszerváltás után kísérelt meg – sikertelenül – egy budapesti kerületi önkormányzat határozottan gátat vetni az önkormányzati lakások a fiktív csereberéjének.

¹¹ 1997. évi CXLI. Törvény az ingatlan-nyilvántartásról (Inyvtv.), egységes szerkezetben a végrehajtásáról szóló 109/1999. (XII. 29.) FVM rendelettel. A korábbi szabályozás: 1972. évi 31. törvényerejű rendelet az ingatlan-nyilvántartásról, egységes szerkezetben a végrehajtására kiadott 27/1972. (XII. 31.) MÉM rendelettel. E rendelkezést az 1994. évi V. törvény 9. § (2) bekezdése iktatta be, hatályos 1994. február 4-től.

¹² *Gönczöl Katalin levele Pintér Sándor r. altábornagy országos rendőrfőkapitánynak.* 1996. 01. 23. OBH. Ügyszám: 1821/1995.

¹³ Budapest Főváros Tanács 4/1974. sz. rendelete a Tanács rendelkezése alatt álló lakások elosztásáról, a lakásigények társadalmi elbírálásáról. *Fővárosi Közlöny*, 1974. augusztus 8., melléklet. II–III. o.

A politikai rendszerváltás időszakában szélesre tárult az ingatlanpiac, és legalizálódott a „szürke” ingatlangazdaság. A Világbank tanácsára az 1993. évi LXXVIII. tv. alapján a fővárosban és a vidéki városokban egyaránt privatizálták – a bérlőknek kedvezményes áron és előnyös fizetési feltételek mellett felkínálták, majd eladták – az önkormányzati lakásvagyon nagyobbik hányadát. Egészben vagy nagyrészt önkormányzati tulajdonban a leginkább leromlott épületek vagy kisebbségi tulajdonként a piaci értéket alig képviselő egyedi lakások maradtak. Egyes kerületi önkormányzatok a társasházzá alakult egykori bérházakban megtartották az üzlethelyiségek tulajdonjogát, és béreltetésükből növelték saját jövedelemforrásaikat, egyúttal csökkentették a társasházak fenntartásra, fejlesztésre fordítható bevételi lehetőségeit, előprogramozva a házak állagának további romlását.

A lakások korábbi bérlői, majd tulajdonosai a vásárlással magukra vállalták lakásaik és az adott lakóház valamennyi, a vásárlás időpontjában még fel nem mérhető nagyságú, rövid- és hosszú távú költségterhét (üzemeltetési, karbantartási, felújítási és fejlesztési költségek), amelyet sok esetben már a vásárlás pillanatában sem tudtak fizetni, nem is szólva a későbbiek során jelentkező terhekről. Az önkormányzati és/vagy állami lakás vételára a hasonló adottságú lakások helyi forgalmi értéke alapján került megállapításra: nem lehetett kevesebb, mint az előző éves lakbér háromszorosa, és több mint a beköltözhető forgalmi érték hatvan százaléka. A kínálati ár általában meg sem közelítette a jogszabályban rögzített maximumot, rendszerint a lakás értékének 15-30 százalékát kellett kifizetni. Az egy összegben fizetők további kedvezményeket kaptak. Szerződésalkötéskor a vételár tíz százalékát kellett előre fizetni, a többit 25 évre elosztva havi részletekben. Így a korábbi bérlők átlag 8-10 évi jövedelmüknek megfelelő ajándékot kaptak – lényegében – azoktól, akik saját lakásban éltek, így korábban nem részesültek bérlakás-támogatásban. A legszegényebbek viszont nem tudtak élni a vásárlási lehetőséggel, a mai napig is bérlakásban élnek. Ezért jelenleg a budapesti tömbházak jelentős része vegyes tulajdonban van. Jelenleg a négymilliós magyar lakásállomány 80 százaléka generál-felújításra szorul. A Fővárosi Közgyűlés 1997-ben pályázati rendszerben létrehozta a Városrehabilitációs Keretprogramot, amely vissza nem térítendő támogatást, valamint öt év alatt visszatérítendő kamatmentes kölcsönt kínál felújítási célra, ha ugyanolyan arányban a kerületi önkormányzat is támogatást nyújt. Csupán az országosan mintegy hétszáz ezer panel társasház teljes rekonstrukciója mintegy 2000 milliárd forintba kerülne. A készülőben lévő Nemzeti Lakásprogram 2006-ra hatvanezer lakás felújítását irányozza elő egyharmad állami, egyharmad önkormányzati, egyharmad tulajdonosi önerő költségmegosztással. Egyes elképzelések szerint a fizetésektelen lakástulajdonosoktól az önkormányzat piaci áron visszavásárolná a lakástulajdont, és szociális bérlakásként üzemeltetné tovább, ami persze további szociális igazságtalanság és egyenlőtlenség melegágyává válhat.¹⁴

A kínálati lakásdömping a 90-es évek utolsó harmadáig viszonylag alacsonyan tartotta az árakat, de sejthető volt, hogy a gazdasági fellendüléssel, a lakáspiac külföldiek előtti megnyitásával és az EU-csatlakozás közeledtével, illetve bekövetkezésével jelentős kereslet- és árnövekedés fog mutatkozni. Ezért egyre jelentősebb befektetői pénzek áramlottak a kiszélesült használtlakás-piac felé. A legális forgalomban elsősorban egyéni kisbefektetők játszottak szerepet, akik nagyobb volumenű befektetési lehetőségekhez túl csekély pénzeszközeiket igyekeztek értékállóan elhelyezni. Egyes alvilági csoportok is felfigyeltek a lakáspiacban rejlő lehetőségekre: a szükséges pénz uzsorahitel formájában rendelkezésre állt alvilági pénzkölcsönzőknél, a társadalmi átrendeződés pedig nagy számban produkált pénzsűkében lévő, vagy könnyen ilyen helyzetbe hozható embereket.

¹⁴ Reich O.: *Társasházak. Ajándék ez a lak.* <http://www.mancs.hu/legfrissebb.tdp?azon=0315eletmod1>

A potenciális sértettek tágabb köre

Azok, akik lakásukat anyagi háttér hiányában nem tudták megvásárolni, úgy ruházták át lakásaikat bizonyos haszonnal, hogy vevőjük kölcsönpenzéből vásárlóként léptek fel az önkormányzatnál, ugyanakkor eladóként egy másik, egyidejűleg készült magánszerződésben. Gyakran a privatizált, vagy korábban vásárolt öröklakáson, családi házon halmozódó bank- vagy magánhitel, közüzemi tartozás vagy jelzálog hozza pénzügyileg kilátástalan helyzetbe a tulajdonost. A hitel és kölcsönügyletekkel összefüggő esetekben rendszerint az érintett lakása az egyetlen hitelfedezet, amelyet a hitelező elvonhat, árverésre bocsáthat. Sokakat a 80-as években felvett kedvező OTP építési hitelek hirtelen kamatszint-módosítása hozott szorult helyzetbe.¹⁵ Az ezzel kapcsolatos alkotmányjogi kifogásokat az Alkotmánybíróság két határozatban utasította el.¹⁶

Az Országgyűlési Biztosok Hivatala az 1989 előtt keletkezett kedvezményes kamatozású – úgynevezett szociális – lakáshitelekből adódó tartozások következtében beállott helyzetet elemezve megállapította: a felgyülemlett tartozások következtében fennáll a reális veszélye az érintettek tulajdonában lévő ingatlanok elárverezésének. A végrehajtási jogszabályok rendszere társadalmi többletköltséget okoz azért, hogy a korábbi társadalompolitikai célokból támogatott lakásépítés során épített-vásárolt lakásokat a végrehajtás keretében kiemeli a támogatni kívánt körből, és üzleti alapon valóságos piaci feltételek nélkül juttatja az árverési vevőnek. Így jelentős összeget veszít egyfelől a korábban támogatni kívánt tulajdonos, másfelől pedig az adófizető, mert az adókból nyújtott preferenciákat az a vásárló élvezi, akinek támogatása korábban sem volt és ma sem cél. Ez a helyzet a tulajdon védelmével összefüggésben alkotmányos visszásságot okoz.¹⁷

A mai ingatlanpiaci viszonyokról, és a lakhatási, lakásfenntartási, valamint áttételesen az ezekkel szorosan összefüggő szociális közállapotokról ad számot a 2003 márciusában az Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium támogatásával készült TÁRKI-kutatás.¹⁸ A kutatás szerint a magyar háztartások 30 százalékának gondot okoz a közüzemi számlák és a hitelrészletek kifizetése, félmillió család hat hónapon túli tartozást halmozott fel. Az elmúlt évtizedben elsősorban a lakás- és energiaszektorban végbement változások vezettek a szegényebb háztartások eladósodásához. A lakosság egy részének lakhatási biztonsága a lakásbérleti jogviszony megszüntetése, a hitelszerződések felmondása és a hitel árverés útján történő behajtása következtében veszélybe került. Az adós háztartások közül elsősorban azok a családok veszítik el otthonaikat, amelyekben a családon belüli kötelek és funkciók sérültek, alkoholizmus, pszichés zavarok jelentkeznek. Hajléktalansághoz vezethet a családon belüli erőszak: a bántalmazott családtag általában a gyermekekkel együtt menekül el a közös lakásból. A kilátástalan helyzetbe jutott családok gyakran nagyvárosba költöznek anélkül, hogy ott lehetőségük volna lakásszerzésre. Ez kezelhetetlen problémát jelent a települési önkormányzat számára, amelyek lakásvagyona, ellátórendszere korlátozott. Az albérletben élők helyzete különösen kedvezőtlen: jogi vagy anyagi segítségre nem számíthatnak. Az önkényes lakásfoglalók számára a legnagyobb a hajléktalanság fenyegetése.

¹⁵ Ehhez lásd: 106/1998. (XII. 26.) MT rendelet a lakáscélú támogatásokról. 1110/1995. (XI. 22.) kormányhatározat a lakáshelyzet alakulásáról és a szükséges intézkedésekről. Ezt a kibocsátás napjával hatályon kívül helyezte a 1074/1996. (VII. 10.) kormányhatározat. Lásd még: 24/1997. (VII. 29.) PM rendelet a támogatott lakáshitel díjáról.

¹⁶ 640/B/1990. AB határozat és 32/1991. (VI. 6.) AB határozat

¹⁷ A 9019/1996. OBH számú ügy vizsgálata kapcsán.

¹⁸ Kolosi T. – Tóth I. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 2002*. TÁRKI, Budapest, 2002

A lakásmaffia elsősorban vállalkozókra és anyagilag megszorult, idős, egyedülálló, a létminimum határán élő, gyakran beteg, fogyatékos vagy alkoholfüggő, végképp kilátástalan élethelyzetbe került emberekre veti ki hálóját. Utóbbiak alig számíthatnak intézményes segítségre, a szociális hálóban való megkapaszkodásra, gyakran lehetőségeiket sem ismerik. A lakhatási támogatást kérelmezők legalább felének jövedelme túl sok ahhoz, hogy jogosult legyen a támogatásra, a közüzemi díjakkal tartozók eleve ki vannak zárva a segélyezhető köréből. Az önkormányzatok az elmúlt nyolc év alatt összesen 23 milliárd forintot fizettek ki ilyen címen. Szociális szakemberek számítása szerint a rászorulóknak felszínre tartásához még legalább 35 milliárdra lett volna szükség. Bár a pénz rendelkezésre állt, mégsem osztották szét, az önkormányzatok ugyanis gyakorta másra költik az erre szánt, ám hivatalosan szabad felhasználásúként megjelölt állami költségvetési támogatást. A fővárosi rászorulókat a közműcégek alapítványa is támogatja, amely évente több mint egymilliárd forintot oszt ki kompenzációként a hátralekösök között. A családsegítőknél keresztül elérhető támogatás igénybevételéhez azonban saját erő is kell, ez pedig ritkán áll a segélyért folyamodók rendelkezésére. Az adósságszirált sokszor csak a lakásmaffia megjelenése akasztja meg. Az áldozatok a pénzt és megoldást kínáló ügylet eredményeként többnyire az utcán vagy lakhatatlan épületben találják magukat. Sokuknak havi néhány ezer forintos támogatás is elég lett volna helyzetük rendezéséhez.

A lakásmaffia elleni kezdeményezések

Miután a lakásmaffia jelensége szembetűnővé vált, igény mutatkozott a probléma elkülönített kezelésére, specializált nyomozók és szakemberek bevonására.

A Kaptár-csoport (később alosztály) a BRFK-n

2001 júniusában megalakult a BRFK keretében a lakásokkal összefüggésben elkövetett bűncselekmények felderítésére létrehozott Kaptár-csoport. A tizenhat szakemberből álló egység ideiglenes főkapitányi felhatalmazás alapján működött, munkatársainak többségét más nyomozócsoportoktól kölcsönözte. A Kaptár csoport a „próbaüzem” alatt több száz lakásügyben nyomozott, tippadókat, ingatlanforgalmazókat, ügyvédeket, közjegyzőket hallgatott ki, tizenegy esetben tettek vádemelési javaslatot, az előzetes letartóztatásba helyezettek száma hamarosan tizenkilencre emelkedett. Feltérképezték a szövevényes kapcsolatrendszerben működő ingatlanesélyező csoportokat. Ezek a tapasztalatok szerint 30-40 fős magból és számos alkalmi segítőkötől állnak. A vizsgálatok szerint Budapesten mintegy ötszáz ingatlan cserélt törvénytelenül gazdát. A látókörbe került hivatali személyek gondatlanságból vagy tudatosan követtek el csalásokat, néhányan befolyással üzérkedés révén kapcsolhatók az elkövetői körhöz. A csalások három alapvető módszerét sikerült meghatározni: **csereügylet, kölcsönszerződés, megfélemlítés-erőszak**. Járulékos cselekményként előfordul **pénzmosás, zsarolás, élet elleni cselekmény** is. Mint kiderült, egyes *személyek hirtelen eltűnése* mögött is lakásmaffia-jellegű cselekmény húzódott meg. A BRFK személykörözési alosztálya, amely regisztrálja az eltűnteket, és keresésüket államigazgatási eljárásban végzi, hasznos segítséget nyújtott egyes lakásmaffia ügyek vizsgálatához.

A Kaptár-csoportot 2002 szeptemberében alosztállyá alakították át. 2002 augusztusáig az állampolgárok 350 esetben tettek bejelentést a nap huszonnegy órájában hívható zöld számon. A hívások 50%-ában lakásmaffia-áldozatok jelentkeznek, de számos hatáskörébe nem tartozó ügyben is keresik az alosztályt. A Kaptár-alsosztály bűnmegelőzési tevékenysége keretében az önkormányzatok lakásügyekkel foglalkozó munkatársai, a földhivatalok alkalmazottai, és

ügyvédek figyelmét is felhívja azokra az árulkodó jelekre, amelyek jogellenes ingatlanügyletre utalnak. Az alosztály első önálló ügyének vizsgálata 2003 márciusában fejeződött be.¹⁹

A megyékben folyó felderítő munka

Győr-Moson-Sopron megyében szintén speciális nyomozócsoport alakult, amely 2001 júniusa óta öt lakásmaffia-csoport ellen folytatott nyomozást, majd az ügyeket vádemelési javaslattal átadták az ügyészségnek. Az egyik ügyben egy győri ügyvédet is jelentős értékre üzletszerűen elkövetett csalással gyanúsítottak meg.²⁰ A Győr-Moson-Sopron megyei Rendőr-főkapitányság bűnügyi igazgatójának tájékoztatása szerint a nyomozócsoport a lakásmaffia-jellegű bűncselekmények eredményes felderítése után megszűnt.²¹

Jász-Nagykun-Szolnok megyében a bírósági kezdeményezésre végzett felmérés megállapította: az árverések több mint 90 százalékában az ingatlanok a lehető legolcsóbban kerültek új tulajdonosokhoz. Azt azonban, hogy a végrehajtók az ilyen üzletek után kenőpénzt vagy egyéb juttatást kapnának, hivatalos eljárás nem igazolta.

A *Békés Megyei Rendőr-főkapitányság* 2002-ben két évre visszamenően tíz ingatlannal kapcsolatban folytatott vizsgálatot, miután egy idősödő férfi megszökött a békéscsabai lakásmaffia fogságából. A Gyulai Városi Bíróság ennek kapcsán elrendelte egy család öt tagjának, valamint egy békéscsabai ügyvédnek az előzetes letartóztatását. Utóbbi a gyanú szerint jelentős segítséget nyújtott a többi gyanúsítottaknak, és tudott arról, hogy a sértetteket fenyegetéssel veszik rá lakásuk eladására.

Parlament vizgálóbizottság

2002 novemberében az *alkotmányügyi bizottságon belül hattagú albizottság* alakult a lakásmaffia-jelenség okainak feltárására, amelybe az alkotmány- és igazságügyi, az önkormányzati és a rendészeti bizottság delegált képviselőket. A bizottság a munkát 2003 januárjában kezdte, tevékenységének időtartamát egy évben határozták meg. A bizottság elsősorban a lakástulajdon sérelmére elkövetett cselekményekkel kapcsolatban, de önkormányzati bérlakások ügyében is vizsgálódik. A bizottság elnöke célként jelölte meg a lakásmaffia jellegű tevékenység további terjedésének megakadályozását, olyan *jogszabályi és rendészeti környezet megteremtését, amely meggátolja az önhibájukon kívül nehéz helyzetbe kerülő emberek kisémmizését.*

A lakásmaffia működésének speciális területe az önkormányzati tulajdonú bérlakás, ezért az egyik budapesti kerületi önkormányzat lakásosztályának vezetője szakértőként vesz részt a bizottság munkájában. Egyes közvetítők áron alul ajánlanak lakásokat, de az alacsony ár oka csak később derül ki: a lakás önkormányzati tulajdon.²² Mivel a bérleti jogokkal illegálisan

¹⁹ Koós K.: *Akcióban a Kaptár alosztály. Áron alul gazdagodtak.* Zsaru, 2003/11. szám, 31. o.

²⁰ Bánhalmi Zsolt alezredes, a Győr-Moson-Sopron Megyei Rendőr-főkapitányság nyomozóosztály-vezetőjének tájékoztatása alapján. Népszabadság 2001. június 12.
<http://www.nepszabadsag.hu/Default.asp?DocCollID=9899&DocID=11429#11429>

²¹ Gorgosilits Fábán ezredes, a Győr-Moson-Sopron megyei Rendőr-főkapitányság bűnügyi igazgatójának írásbeli tájékoztatása. 2003.07.28. Ikt. szám: 94-2003. ált.

²² A Tptv. 8. § (1) szerint: tilos a versenyben a fogyasztókat megtéveszteni, olyan magatartást tanúsítani, mely a versenyviszonyok torzításával befolyásolja a fogyasztók döntéseit. A 8. § (2) bek. c) pontja szerint fogyasztók megtévesztésére alkalmas magatartás az áru értékesítésével, forgalmazásával összefüggő, a fogyasztók döntését

üzletelők csalást követnek el, az osztályvezető 2002-ben 21 feljelentést tett bérlakások közvetítésével foglalkozó cégek ellen, de a rendőrség megtagadta, vagy megszüntette a nyomozást. Álláspontja szerint ezek az esetek a magántulajdon sérelmére elkövetett cselekményekkel egyforma súlyúnak: az önkormányzat tulajdonosi joga és a bérlakásra várók érdeke egyaránt sérül. *Az ilyen ügyek több szereplője – egyes ingatlanközvetítő cégek és a szerződéseket jegyző ügyvédek – azonos, de a feljelentések ellenére zavartalanul tevékenykednek.* A nagy összegű adóssággal terhelt lakásokban élőknek törvényes lehetőségük van arra, hogy közvetítő bevonása nélkül az önkormányzat segítségével cseréljenek. Ilyen esetben az adósságok megtérítését vállaló cserepartner letéti szerződést köt a díjbeszedővel, lakbérhátralék esetén a kerületi vagyonkezelővel, ezt követően az ellenőrzött csereszerződéshez az önkormányzat hozzájárul. Ha a bérlakást tulajdonra cserélik, az önkormányzat a helyileg illetékes jegyző segítségével ellenőrzi, valóban beköltözhető, megfelelő értékű és a partner tulajdonában van-e a csereingatlan.

A Sors-Társak Egyesület elnöke a bizottsági meghallgatás során elmondta: gyakran az ingatlant hitelfedezetként ajánlják fel, ám a szerződés adásvételről szól. Az ügyletekben ügyvédek, közjegyzők, telekkönyvi alkalmazottak is részt vesznek, ezek megbízhatóságára építve a jogilag képzetlen emberek olvasatlanul aláírják a szerződéseket. Családi alapon szerveződött, kis számú, név szerint ismert elkövetői kör fosztogatja az embereket. A sértettek tehetetlenek, mivel a bíróságok rendre elutasítják a kereseteket, sokan bosszútól félve feljelentést sem mernek tenni. Segítene a megoldásban, ha *a büntetőeljárásokat összevonnák*, és a szerződés készítésében közreműködő hivatalos személyeket felelősségre vonnák.

A Budapesti Ügyvédi Kamara elnöke hangsúlyozta: A gyanús esetekben országszerte alig tíz, míg Budapesten öt-hat ügyvéd érintett. Ez elenyésző ahhoz képest, hogy évente mintegy 200 ezer földhivatali ügyben működik közre ügyvéd. A meghívott kamarák – Magyar Ügyvédi Kamara, Magyar Országos Közjegyzői Kamara – vezetői javasolták az *on-line kapcsolat kiépítését az ügyvédi irodák és a személyi adatokat nyilvántartó központ között.*

A budapesti rendőrfőkapitány a meghallgatáson elmondta: a BRFK speciális részlegének nyomozati, megelőző és felvilágosító munkája hozzájárul az ilyen bűncselekmények visszaszorításához, ugyanakkor szükség lenne *az ingatlan-nyilvántartási szabályok, az adatokhoz való hozzáférési jog reformjára.* Az elmúlt két évben országosan több száz, lakásokkal összefüggő csalás miatt nyomozott a rendőrség. Vas, Tolna, Bács-Kiskun, Csongrád, Szolnok és Nógrád megyében jobbra ismeretlen ez az elkövetési mód. Az ismertté vált lakáscsalások háromnegyedét a fővárosban követik el.

A parlamenti albizottság meghallgatta a Fővárosi Földhivatal vezetőjét, aki elmondta: ha az adásvételi szerződés megfelel a jogszabályi előírásoknak, és azt a földhivatal belső ellenőrzési rendszere rendben találja, a földhivatalnak át kell vezetnie a tulajdonjog-változást. Különös figyelmet fordítanak a frekvenciált kerületekben lévő, nagy értékű, esetleg külföldi tulajdonos kezében lévő ingatlanok adásvételére, szükség esetén kapcsolatba lépnek a szerződést ellenjegyző ügyvéddel. 2002-ben két eset akadt fenn a szűrőn. A hivatalvezető jelezte, hogy tudnak a soron kívüli eljárást kínáló nepperekről, de nehezen tudnak védekezni ellenük.²³

befolyásoló körülményekről megtévesztő tájékoztatás adása. *Versenyfelügyeleti Értesítő*, 1997/7–8. szám; *Versenyfelügyeleti Értesítő*, 1998/4. szám.

²³ A parlamenti albizottság eredeti jegyzőkönyvei alapján.

A parlamenti albizottság 2003 májusában elkészítette első jelentését²⁴, amely megállapítja: az ingatlanokkal, bérlakásokkal kapcsolatos csalásokat, egyéb bűncselekményeket, eljárási szabálytalanságokat, visszaéléseket nem maffia jellegű bűnszervezet követi el, hanem bizonyos elkövetési magatartásra szakosodott kisebb-nagyobb, egymástól független elkövetői csoportok. Az ilyen bűncselekmények társadalmi veszélyessége igen jelentős, mivel a sértettek legjelentősebb vagyontárgyukat, lakhatási lehetőségüket veszítik el, a visszaélések a jogrendszerbe és az ingatlan-nyilvántartás közhitelességébe vetett bizalmat ássák alá. Ezért az ingatlanokkal kapcsolatos visszaélések, bűncselekmények, eljárási szabálytalanságok megakadályozása a társadalom, az Országgyűlés, a Kormány, az eljáró hatóságok, és az ingatlanügyletekben közreműködő szakmai szervezetek közös érdeke.

Időközben lakásmaffia-munkacsoport alakult a fővárosi közgyűlésben is, amely ez év őszére szintén elkészítette jelentéstervezetét.²⁵

Civil kezdeményezés

A 2002 áprilisában bejegyzett Sors-Társak egyesület a lakásmaffia olyan sértettjeit tömöríti, akik többnyire kölcsönszerződésnek álcázott fiktív adásvételi szerződéssel vesztették el lakásukat. Az egyesület mintegy 700 károsult esetével foglalkozik, de az elnök szerint a kárvallottak száma elérheti a tízezret is. Az elkövetők formailag szabályos, de fiktív adásvételi szerződésekkel, tulajdonihányad-megtévesztéssel, kölcsönszerződésekkel csalják lépre az áldozatokat. Mindezt megkönnyíti *a telekkönyvi kivonatokhoz való egyszerű hozzáférés* és a földhivatalokban uralkodó türhetetlen állapotok, az elkövetők kapcsolatrendszere pedig a rendőrségig, bíróságig, önkormányzatokig nyúlik. A *csalárd kölcsönszerződések* esetében a lebonyolító hozza össze a fedezetadót, a kölcsönadót, és a pénzt állítólagosan befektető vállalkozót, intézi a közjegyzőt, annak honoráriumát pedig a háttérben meghúzó személy fizeti. A tőkebefektetési szakemberként felléptetett személyek *a pénzt azonban nem forgatják*, a határidő lejártakor se a pénzt, se a fedezetül szolgáló ingatlant nem adják vissza. Az egyesület jegyzőkönyvezi az áldozatokkal történeteket, megnevezi a közreműködőket. A *sértetti jegyzék* célja, hogy ne egy állítás álljon szemben egy tagadással, hanem sok állítás egy tagadással. Az egyesület elnöke *nem bízik abban, hogy az igazságszolgáltatás és a bünyildözés mindent megtenne a lakásmaffia felszámolására.*

Jogi és intézményi környezet

Az adásvételi szerződés

Nyilvántartási bejegyzésre alkalmas ingatlan-adásvételi szerződést 1994 óta csak ügyvéd vagy közjegyző készíthet. Az adásvételhez kiterjedt dokumentáció és ügyintézés csatlakozik: az ingatlanl kapcsolatos adatokat tartalmazó tulajdoni lap, a szerződéskötéshez szükséges adatok és ezek dokumentumai, az ingatlan átadáskor regisztrált állapotát, közüzemi szolgáltatások mérőóráinak állását rögzítő átadás-átvételi jegyzőkönyv; a foglaló, vételárelőleg, vételár vagy vételárrészlet átadását/átvételét igazoló elismervény; földhivatali bejegyzéséhez szükséges kérelemnyomtatvány; az illeték és személyi jövedelemadó bevallása, befizetése.

²⁴ Az Alkotmány- és igazságügyi Bizottság, az Önkormányzati Bizottság, valamint a Rendészeti Bizottság az úgynevezett lakásmaffia tevékenységet feltáró közös albizottsága részjelentése. Budapest, 2003. április (kézirat).

²⁵ A lakásmaffia Budapesten, avagy az ingatlanokkal kapcsolatosan elkövetett bűncselekmények szociológiai feltérképezése. A Budapest Fővárosi Közgyűlés úgynevezett lakásmaffia tevékenységet feltáró közös albizottság jelentése. 2003 (kézirat).

Jogorvoslati lehetőségek

A lakásmaffia áldozatainak *jogorvoslati lehetőségei szűkösek*. A csalóval szembeni kártérítési igény – ha ismert valódi személyazonossága és tartózkodási helye – peres úton érvényesíthető. Ha a jogerős ítélet szerint bűncselekmény történt, a károsult kérheti a bíróságot, hogy az kötelezze az elkövetőt a kár megtérítésére. A kár megtérülésére csak akkor van esély, ha az elkövetőnek van elegendő vagyona. Gyakran az elkövető kiléte ismeretlen marad, ugyanis az igazi tulajdonos adatait felhasználva követi el a bűncselekményt. Azokban az esetekben, amikor a sértettek adásvételi szerződésbe bújtatott kölcsönszerződés kezesei voltak és hozzájárultak ingatlanuk fedezetként való felhasználásához, igen nehéz annak bizonyítása, hogy a kölcsönadó szándéka az ingatlan megszerzése volt. A per jogerős befejezéséig több év is eltelhet. Egyszerűbb a helyzet, amikor valakit fenyegetéssel vagy kényszerítéssel vettek rá lakása eladására.

Az ingatlan-nyilvántartás jogi szabályozása

Az ingatlanok nyilvántartását az ingatlan-nyilvántartásról szóló 1997. évi CXLI. törvény és az annak végrehajtásáról szóló 109/1999. (XII. 29.) FVM rendelet – együttesen Inyvtv. – szabályozza. A telekkönyv nyilvános, bárki hozzájuthat bármely lakás tulajdoni lapjához. A földhivatalokban a tulajdonilap-másolatot kérő nyilatkozik ugyan személyazonosságáról, de nehezen ellenőrizhető a közölt adatok valódisága.

A földhivatalok

A lakásmaffia alól csak a *naprakész közhiteles nyilvántartás* húzhatja ki a talajt, de az üzleti élet sem nélkülözheti a tényeknek megfelelő adatközlést az uniós csatlakozás küszöbén. Az ügyek száma az utóbbi években mintegy 25 százalékkal nőtt, 2002-ben négyszer annyi tulajdoni lapot váltottak ki Budapesten, mint egy évvel korábban. Jelentős az ügyhátralék, a Fővárosi Földhivatalban 80-90 ezer, országosan mintegy 250 ezer elintézetlen ügy van. Az *ügyhátralék feldolgozására* 2003 közepéig kaptak haladékat a hivatalok, havonta jelentést készítenek az elvégzettekről. Munkájukat a dologi kiadásokra szánt keret 139 millió forintos növelésével segítette a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium.

Egyes kerületi földhivatalok ma már képesek harmincnapos ügyintézési határidőt tartani, szigorították az ügykezelést, az előadók iratjegyzék alapján veszik át a rájuk kiszignált kérelmeket, ritkán fordul elő, hogy eltűnnek a bejegyzéshez szükséges iratok, *beérkezési sorrendben foglalkoznak a bejegyzési kérelmekkel*. Az FVM Földügyi és Térképészeti Főosztály ingatlan-nyilvántartási osztály vezetőjének közlése szerint felvették a kapcsolatot a Belügyminisztériummal, így a név-, illetve címváltozásokat is követni tudják. Földhivatali vélemény szerint a lakásmaffia lehetőségeit korlátozná, *ha a tulajdonosok időnként ellenőriznék, tulajdoni lapjukon nem keletkezett-e olyan bejegyzés vagy széljegyzet, amelyről ők nem tudnak*. A kerületi földhivatalok számítógépein bárki ingyen megtekintheti saját tulajdoni lapját.

Újabban különleges papírra nyomtatják a tulajdoni lapokat, ez azonban nem jelent megfelelő védelmet, mivel az elkövetők *nem a tulajdoni lapot hamisítják, hanem hamis okmányokat, személyi igazolványt, útlevelet, adó- és tb-kártyát készítenek* a tulajdonos személyes adatainak felhasználásával, hiszen az utóbbi időben az ügyvédek többsége többféle személyi okmányt kér az adásvételi szerződéshez. Folyik a Takarnet nevű informatikai rendszer próbaüzeme, amelynek segítségével bankok, ügyvédi és közjegyzői irodák

csatlakozhatnak on-line a földhivatal adatbázisához. A későbbiekben bárki a saját számítógépén hívhatja majd elő az ingatlanok adatait, mint a cégnyilvántartás esetében. A digitális aláírás bevezetésével informatikai úton is megvalósulhat az ügyintézés. Az internetes információs bázis nem lesz közhiteles, de a valós állapotot mutatja majd. A számítógépes rendszer elindítását hátráltatták adatbiztonsági nehézségek, mára azonban a rendszer elvileg képes visszaverni az illetéktelen behatolásokat.

Folyik a vita az ingatlan-nyilvántartás igazgatásszervezeti helyéről. A kormány felkérte a Földművelésügyi és az Igazságügyi Minisztériumot, dolgozzák ki javaslatukat. A két tárcának azonban nem sikerült közös álláspontot kialakítania. A FVM szerint a rendszer nem szorul átalakításra, a földhivatalok megerősítésére lenne szükség, mivel az ügyek száma tavaly már meghaladta a 3,5 milliót. Az átszervezés ellen szól, hogy az előző átszervezés évekig tartott, az adategyeztetés csak helyszíni szemlékkel, azonosítási eljárásokkal sikerült. Az Igazságügyi Minisztériumban két álláspont is megfogalmazódott. Az egyik *kormányzattól független telekkönyvi hivatal felállítását* javasolja, amely az összes ingatlanjogi kérdésben – adásvétel, jelzálogjog stb. – eljárna. A másik a *bíróságok jogkörébe utalná az ingatlan-nyilvántartást*. Az Országos Igazságszolgáltatási Tanács elnöke azonban csak megfelelő források biztosításával venné át a regisztrációt. Más elképzelés szerint a tulajdonosok jogait rögzítő telekkönyv bírósági intézmény lenne, a térképészet, a kataszter pedig az FVM hatáskörébe tartozna, a kettőt informatika kapcsolná össze. Felvetődött az is, hogy a Miniszterelnöki Hivatal egyik főtisztviselőjét kellene kinevezni miniszteri vagy *kormánybiztosnak*, aki 1997-ben talpra állította a korábban működésképtelen fővárosi cégbíróságot. Egyes szakmai körökben korábban felmerült egy *külön Építési és Lakásügyi Minisztérium*²⁶ létrehozásának gondolata, amelyhez az építőipar, a lakás piac és a területfejlesztés minden részletét szabályozó törvénycsomagnak kellene születnie. Így minden ingatlanpiaci terület irányítása és a rendelkezésre álló források koncentrálódnának, felhasználásuk hatékonyabb lenne, megszülethetne az egységesen szabályozott minőség-ellenőrzési rendszer, összpontosulnának az építésügyi és területfejlesztési teendők.

Az elkövetők és segítők

Budapesten az eddigi információk szerint három-négy, mások lakásának törvénytelen megszerzésére szakosodott bűnelkövető csoport tevékenykedik, ezeket alkalmi segítők támogatják. A gyanúsítottak között vannak a szervezett alvilággal kapcsolatban álló személyek, és hajléktalanok is, akik pár ezer forintért vállalják, hogy eljuttassák a lakástulajdonos szerepét.

Ügyvédek, közjegyzők

Az ingatlancsalások többségében gyanítható az ügyvédi vagy közjegyzői közreműködés: a szerződéseket ügyvédek vagy közjegyzők készítették, vagy ellenjegyezték, azok megfeleltek az előírásoknak. Gyakran a lakásmaffióhoz tartozó ügyvédek keresik meg a potenciális sértetteket valamilyen ajánlattal, és a bérleti jogok illegális értékesítésében is részt vesznek. Ezek az ügyletek jelentős extraprofitot eredményezhetnek.

²⁶ *Kell-e lakásügyi minisztérium?* Népszabadság, 2001. november 16.
<http://www.nepszabadsag.hu/Default.asp?DocCollID=26090&DocID=26995#26995>

Ingatlanközvetítők

Nyugat-Európában az ingatlanok cseréjénél, adásvételénél a tulajdonosok 85-90 százaléka, nálunk mindössze 10-15 százaléka fordul szakemberhez. A magukra hagyatkozók megtakarítják a forgalmi érték 3-6 százalékát kitevő közvetítői díjat, amelyért a komoly cégek az érdeklődőket regisztrálják, helyszínre kísérik, a tulajdoni lapokat ellenőrzik, az adásvételt a bejegyzéséig követik. Bár nincsenek egyértelmű bizonyítékok ingatlanközvetítők és a lakásmaffia összefonódására, a büntetőeljárások tapasztalatai szerint a lakásmaffia károsultjainak egy része ingatlanügyekkel foglalkozó ügyvéd vagy ingatlanközvetítő segítségét kérte.

Az ingatlanpiacon törvényi háttér és megfelelő jogokkal felruházott kamara nélkül szabadon tevékenykedhetnek képzés nélküli ingatlanközvetítők, értékbecslők és ingatlangazdálkodók. A cégjegyzékben közel 53 ezer olyan cég található, amelyek alapító okiratában szerepel ingatlanhoz kapcsolatos tevékenység. A Magyar Kereskedelmi és Iparkamara mintegy 3400 ilyen céget tart nyilván, 12-13 ezren lehetnek, akik a szakma alapjait oktató tanfolyamot elvégezték. Nincs államilag elismert képzés, de több helyen szerezhető ingatlan- és társasház-kezelői, ingatlanközvetítői és -forgalmazói, ingatlanfejlesztői és beruházói, valamint ingatlan-szakértői és értékbecslői szakismeret. Az ingatlangazdálkodók esetében a képzettség nélkül tevékenykedők aránya 70 százalék, a társasházkezelők esetében 30 százalék körül mozoghat. Az ingatlanközvetítési piacon számos, csupán címközvetítéssel foglalkozó vállalkozás működik, amely az üzletbonyolításban nem vesz részt, felelősséget nem vállal. Az ingatlancím-közvetítés sem a szolgáltatási jegyzékben, sem az ingatlanközvetítéssel foglalkozó rendeletekben²⁷ nem szerepel. E cégek tevékenységüket adatbanki szolgáltatásként tüntetik fel, holott a TEÁOR szerint az adatbanki szolgáltatás nem kereskedelmi közvetítői tevékenységet²⁸ jelent.

Az ingatlanfejlesztők és -beruházók esetében a finanszírozó bankok alaposan vizsgálják a hitelfelvevő cégeket. Az értékbecslő visszavásárlási garanciát vállal a tévesen értékelt ingatlanra, ha a bank az ő tévedése miatt nem tudja maradéktalanul érvényesíteni jelzálogjogát. Előírás a szakmai felelősségbiztosítás megléte is. A hazai biztosítótársaságok közül csak az OTP-Garancia vezette be az ingatlanforgalmazók, ingatlanértékelők, ingatlankezelők és ingatlanfejlesztők számára köthető szakmai *felelősségbiztosítást*.

2002 végén a nagyobb ingatlanos egyesületek elfogadták a megalapítandó Magyar Ingatlankamara²⁹ alapszabályát, szakmai és etikai kódexét. A tervezet tisztázza az ingatlanszakmával kapcsolatos alapfogalmakat, meghatározza az alapvető és kötelező érvényű etikai és szakmai normákat, egységesíti, átláthatóvá teszi a képzési rendszert, szakmai felügyeletet biztosít, a feltételeket nem teljesítőket szankcionálhatja. Ezek a szövetségek azonban a piaci szereplők csupán 20 százalékát tömörítik.

Bírósági végrehajtók

A bírósági végrehajtás szervezete feletti általános felügyeletet az igazságügyi miniszter látja el. Az önálló bírósági végrehajtók szakmai felügyelete saját kamarájuk feladata. Csak büntetlen előéletű, vállalkozási igazolvánnyal rendelkező személy lehet végrehajtó. Szükség

²⁷ 8/1990. és 8/1995. BM rendeletek.

²⁸ SZJ-12.

²⁹ *Formálódó kamara*. Népszabadság 2003. február 28.

<http://www.nepszabadsag.hu/Default.asp?DocCollID=97857&DocID=90469#90469>

esetén a fegyelmi eljárásban bírákból és végrehajtókból álló fegyelmi bíróság folytatja le, büntetést szabhat ki, súlyosabb esetben hivatalától is megfoszthatja az érintettet. Ha büntetőeljárásban a bíróság elmarasztalja végrehajtót, és végrehajtandó szabadságvesztést szab ki, a végrehajtó automatikusan elveszti hivatalát.

Más közhivatalnokok

A fővárosban még nem fordult elő, hogy elítéltek volna közhivatalnokot, önkormányzati vagy földhivatali munkatársat, de nemegyszer felmerült, hogy ilyen helyekről kiszivárogtatott adatok alapján választottak áldozatot a bűnözők. Ennek kapcsán az utóbbi időben több letartóztatásra került sor.

Jellegzetes elkövetési módszerek

A lakásmaffia felhajtói nyomozást folytatnak leendő áldozataik után. Beszélgetésbe elegyednek a parkokban sétálgató idős emberekkel, önkormányzatok szociális osztályain vagy orvosi rendelőben ismerkednek, jótékonysági szervezeteknél érdeklődtek segítségre, gyámolításra szoruló idős, egyedülálló emberek után. Megismerkednek leendő áldozataikkal, kinyomozzák, vannak-e rokonaik, örököseik, tartják-e a kapcsolatot szeretteikkel, milyen a viszonyuk a szomszédokkal.

Egyes – rendszerint idős – tulajdonosokhoz albérlőként, eltartóként vagy baráti alapon beköltöznek, és addig terrorizálják őket, míg alá nem írják az adásvételi szerződést.

Van, akit erőszakkal kényszerítenek szerződéskötésre, másoknak kedvezőnek látszó lakáscserét ajánlanak fel. Ilyenkor előleget fizetnek, majd aláíratták a szerződést és a vételár átvételéről szóló igazolást, a vételárat nem fizetik meg, de kiköltöztetik a tulajdonost.

Lakáshirdetésekre jelentkeznek, feltérképezik a megvételre kínált lakást, majd hamis közokiratokat készítenek, amelyeken magukat tüntetik fel tulajdonosokként, és a valódi tulajdonos tudtán kívül eladják a lakást.

Felhajtóik felkutatják a tartósan lakatlan családi házakat és lakásokat is, tájékozódnak arról, ki felügyeli az inatlant a tulajdonos távollétében, majd feltörik és ingatlanközvetítőn keresztül „családi okok miatt rendkívül jutányos áron” meghirdetik, végül hamis okiratokkal és áltulajdonos közbejöttével eladják a lakást, házas ingatlant.

Kedvelt fogás a magánszemélyektől bérelt lakások értékesítése. A bérlők előre fizetnek többhavi lakbért, majd meghirdetik, és akár több érdeklődőnek is eladják a bérleményt. Egyes csoportok személyi igazolványt, TB- és adókártyát, útlevelet is hamisítanak az áltulajdonosnak, ha a vevő ügyvédje több okmányt is kérne az eladó azonosítására.

Hitelfelvételre szoruló kisvállalkozóknak kölcsönt, egyúttal jövedelmező üzletet kínálnak. A vállalkozó felveszi a kölcsönt, de reménybeli partnere visszalép a közös üzlettől. Bevételek hiányában az uzsorakamat felemészti a vállalkozó tartalékait, és miután fizetéseképtelenné vált, a hitelező birtokba veszi a fedezetül adott ingatlant.

Az ügyvéd által készített szabályos szerződéseket az elkövetői csoport tagjai írják alá tanúként, ha büntetőeljárásra kerül sor, tanúsítják, hogy a szerződés az eladó akaratának

megfelelően köttetett. A lakóingatlan többször is gazdát cserél, mire a hivatalok kiderítik, hogy a lakást jogtalanul adták el. A bünszervezet tagjai egymás közt adják-veszik azt, hogy az áltulajdonost a hatóságok minél nehezebben azonosíthassák.

Az ingatlanokkal kapcsolatos visszaélések négy büntetőjogi elkövetési magatartásforma köré csoportosíthatóak. **Áleladói elkövetés:** az ingatlan valódi tulajdonosa helyett valaki más adja ki magát az ingatlan tulajdonosának. **Akarathibás ügyek:** az elkövetők a sértettet megtévesztéssel, kényszerrel, fenyegetéssel értéken alul, vagy ellenérték nélkül ingatlanuk eladására, vagy bérlakásuk cseréjére bírják rá. **Palástolt kölcsönügyletek:** a hitelt felvenni kívánó személlyel, vagy annak ismerősével színlelt – rendszerint adásvételi – szerződést köt a hitelező az ingatlan jelzáloggal való megterhelése helyett. **Szabályos ingatlanárverést követő lakhatási jogtól való megfosztás:** az árverési vevő lakottan megvásárolja az ingatlant, majd a lakhatási jogát igazolni nem tudó volt tulajdonost erőszakkal, fenyegetéssel ráveszi a lakhatási jogról való – általában közjegyző előtti – ingyenes, ellenszolgáltatás nélküli lemondásra, a lakás azonnali elhagyására. Az elkövetési magatartások többsége a Btk. 318. § (1) bekezdésébe ütköző és az értékhatártól, valamint az elkövetési módtól függően tovább minősülő **csalás**. Ennek eszközcselekménye, illetőleg kiegészítője a Btk. 276. §-a szerinti **magánokirat-hamisítás**, vagy a 274. §-a szerinti **közokirat-hamisítás**, amely hatósági személy közreműködésével valósul meg. További bűncselekményi kategóriaként gyakori a Btk. 323. §-a szerinti **zsarolás**, a 174. § szerinti **kényszerítés**, továbbá a **személyi szabadság korlátozása**.³⁰

Védekezési stratégiák

Sokan *haszonélvezetet* vagy *fiktív kölcsönökre hivatkozva jelzálogjogot jegyeztetnek* be saját lakásukra, így próbálnak védekezni a lakásmaffia egyre kifinomultabb módszerei ellen. A tulajdonosok ugyan okirat-hamisítást követnek el, ennek ellenére ez a legbiztonságosabb védelem, a lakásmaffia ugyanis kizárólag a tehermentes lakások iránt érdeklődik. Ügyvédek szerint nyugodtan alkalmazható a módszer, mivel a fiktív okirattal senkinek nem okoznak kárt, így a cselekménynek nincs társadalmi veszélyessége, ezért büntetőeljárás sem indul. Az ügyészség hivatalos álláspontja szerint senkit nem jogosít fel bűncselekmény elkövetésére az a körülmény, hogy a jogsértéssel egy súlyosabb megítélésű törvénysértést akart megakadályozni.

Javaslatok

Az alábbiakban a lakásmaffia megakadályozásával kapcsolatos legfontosabb javaslatokat gyűjtöttük össze.

- Ki kell alakítani a **lakhatási támogatásoknak a költségvetési pénzeket célzottan elhelyező, átfogó, rendszerét**, készüljön **önkormányzati adatbázis** a hajléktalanság veszélyének kitett, illetve állandó bejelentett lakcímmel nem rendelkező családokról.
- Szülessen **átfogó szociális törvény** és annak keretében egy speciális **lakossági csódtörvény**.
- Hivatali mulasztás vagy tévedés esetére **lakásalapot**, kártalanításukra **állami pénzalapot kellene létesíteni a jogsértettek kárpótlására**.

³⁰ Az Alkotmány- és igazságügyi Bizottság, az Önkormányzati Bizottság, valamint a Rendészeti Bizottság az úgynevezett lakásmaffia tevékenységet feltáró közös albizottsága részjelentése. Budapest, 2003. április (kézirat), 5–6. o.

- Tisztázni kell az **ingatlan-nyilvántartás végleges igazgatásszervezeti helyét**.
- **A német minta volna követendő**, ahol az adásvételi szerződés végrehajtását egészen a tulajdonjog bejegyzéséig a szerződést ellenjegyző közjegyző kötelezően felügyeli. Szerződéskötés előtt betekint a telekkönyvbe, megállapítja az eladó tulajdonjogát, az esetleges terheket és igényeket (jelzálog, haszonélvezet). A szerződés rögzíti az említett terhek és igények tulajdonosváltás előtti törlését is. Egy példány ezután a földhivatalhoz kerül, amely a bíróságok felügyelete alatt működik. A tulajdoni lapon rögzítik a széljegyet. Ezt követően az ingatlanra a vevő hozzájárulása nélkül további széljegy, illetve új teher nem jegyezhető be. Amikor a földhivatal a szükséges törléseket elvégezte, és az új terheket bejegyezte, az átírt tulajdoni lapot eljuttatja a közjegyzőnek, aki a vevőt erről értesíti, és felkéri: az átruházás szerződésben rögzített napjáig a vételárat az eladó számlájára utalja át. Az eladó a vételár jóváírását a közjegyzővel írásban közli, ezután adja át az ingatlant a vevőnek, illetve kapja meg a vevő a tulajdoni lap hiteles másolatát. A földhivatallal egyidejűleg a közjegyző az adóhivatali osztályként működő illetékhivatalt is értesíti. A tulajdonjogot a földhivatal majd akkor jegyzi be, ha az adóhivataltól az illeték befizetéséről szóló igazolást megkapta. A szerződéskötés és az átruházás (kockázat, költség, haszon átszállása a vevőre), vagyis a vételár átutalása között általában két hónap telik el. Bonyolultabb esetekben a vevő az átutalást jogosult nem közvetlenül az eladónak, hanem az úgynevezett közjegyzői számlán keresztül teljesíteni.
- Be kellene vezetni a tulajdoni laptól független **lakástörzskönyvet** – hiszen a gépjárműbűnözéssel szemben hatékonynak bizonyult a tulajdonjogot igazoló törzskönyv – valamint kötelezővé tenné a **közműcégek hátralékmentességi igazolásainak beszerzését**, amelyet az új tulajdonosnak, a lakóközösségnek, illetve a tulajdonosváltás bejegyzésének feltételeként a földhivatalnak is be kell mutatni.
- **A jogszabály csak akkor ismerjen el valakit lakástulajdonosnak, ha bejegyzési kérelmét már jogerősen elbírálták**. Miután az új tulajdonos benyújtotta az átíráshoz szükséges iratokat, a földhivatal széljegyzettel látná el a tulajdoni lapot, majd ha mindent rendben talált, meghozza az új tulajdonos bejegyzéséről szóló határozatot, amit postáznak minden érintettnek. A határozat az átvételétől számított harminc napon belül emelkedik jogerőre.
- Nagy értékű ingatlanok adásvétele esetében a földhivatalokra is háruljon olyan **bejelentési kötelezettség**, mint a bankokra a kétmillió forint feletti készpénzes forgalom esetén.
- Szélesíteni kellene a **földhivatalok ellenőrzési jogait**: egyértelműen azonosíthatóak legyenek azok a személyek, akik cím vagy helyrajzi szám alapján kérnek idegen tulajdoni lapot.
- Szigorítani kellene az adósok ingatlanára terhelhető **jelzálogjog-bejegyzés feltételeit**.³¹

³¹ A társasházi törvény további kényeges adminisztratív intézkedéseket is előírnyoz: SZMSZ-t kell kidolgozniuk a társasházaknak, amely szabályozza a közös képviselő megválasztását, leváltását; a hátralékosokkal szembeni fellépés lehetőségeit. A számvizsgáló bizottságok egy tagjának pénzügyi végzettséggel kell rendelkeznie. A számviteli törvény módosítása átláthatóbbá hivatott tenni a közös költség felhasználását is. A közös képviselő ezen túl a tulajdonosoknak egyenként is elszámol. A lakásszövetkezeti törvény a jövőben lehetővé teszi a lakásszövetkezetek felbomlását, összeolvadását, társasházzá alakulását. Önálló törvényt alkotnak a lakbérek megállapítására, a támogatási rendszerre a bérlakások működésére vonatkozó paragrafusokból. Adó- és illetékkezdmények révén a bankoknak, a nyugdíjalapoknak és a biztosítótársaságoknak kedvező befektetési konstrukciókat kínálnak majd. A lakóknak nyújtott állami lakbértámogatások révén a bérlakásépítés, és az üzemeltetés szolid hozamot biztosíthat. A bérlakásépítés állami támogatása csökken, használt lakások vásárlására ösztönzik az önkormányzatokat. Ez segíthet abban, hogy akik korábban anyagi lehetőségeiket meghaladó módon váltak tulajdonosná, újból bérlők lehessenek. Szigorodik az állami források felhasználásának ellenőrzése. Az elmúlt években előfordult, hogy a költségvetésben lakhatási támogatásra elkülönített évi 14-18 milliárd forintot az önkormányzatok másra költötték. Változások várhatók az

- **Kapcsolatot kellene teremteni a lakcím-nyilvántartás és az ingatlan-nyilvántartás között**, mert a földhivatal a saját nyilvántartásában szereplő címre küld értesítést a tulajdonjog változásáról, ez azonban nem mindig egyezik a tartózkodási hellyel.
- **A földhivatal értesítse a tulajdonosokat arról, ha valaki kikérte lakásuk tulajdoni lapját**, illetve visszakereshetővé tenni, hogy egy-egy lakás tulajdoni lapját kik kérték ki. A tulajdoni lapon ugyanis a tulajdonos szinte valamennyi személyes adata megtalálható.
- A jogszabály **csak a tulajdonosnak engedélyezze, hogy hozzájusson ingatlana tulajdoni lapjaihoz**.
- **A földhivatalok tegyék közzé a területükre jellemző átlagárakat**.
- Létesüljön **on-line kapcsolat az ügyvédi irodák és a személyi adatokat nyilvántartó központ között**.
- Lehetővé kellene tenni **az ügyvédeknek, hogy ellenőrizhessék a szerződéskötéskor bemutatott személyi iratok eredetiségét**.
- Az ügyvédi kamarák **szigorítsák meg az ellenjegyzéssel kapcsolatos ügyvédi feladatokat**: az ügyvédek csak olyan iratot ellenjegyezhetnek, amelyet ők maguk vagy irodájuk készített.
- Az ügyvédek a szerződő felek hozzájárulásával másolhassák le a **személyazonosító okmányokat**, készülhessen **videofelvétel** az ügyfelekről és pénzáradásról.
- Az **ügyvédi kamara**, szigorúan véve az ügyvédek pártatlanságát, az adásvételnél **tegye kötelezővé mindkét fél számára a külön ügyvédi képviselést**.³²
- Az uzoraszerveződések elkerülése érdekében felül kellene vizsgálni, esetleg **szabályozni a bankok jelzáloghitelezési üzleteihez kapcsolódó ingatlanértékelési és szerződéskötési gyakorlatát**, ugyanis a fedezeti ingatlanok értékét a bankok jóval a piaci ár alatt állapítják meg, és kényszereladás esetére gyakran elővételi vagy vevőkijelölési jogot is kikötnék maguknak.³³
- **Össze kellene vonni a gyanúsítottak ellen folyó eljárásokat**, mivel a lakásmaffia-ügyek több szereplője azonos.
- **Szigorítani kell a bélyegzőkészítés szabályait**. Ma szabadon rendelhető földhivatali, vagy akár rendőrségi pecsét is, bűncselekmény csak akkor történt, ha fel is használják a jogtalanul készített bélyegzőt.

A fenti javaslatok némelyike számos, többek között jogtechnikai és adatvédelmi problémát vet fel, de olyan javaslat is akad, amely az alkotmányosság korlátait feszegeti vagy régi félelmi reflexeket indíthat be.

építési törvényben is. Szigorítják a minőségellenőrzést, rendet tesznek az önkormányzatok településrendezési tervei között. Építési engedélyt csak akkor lehetne kiadni, ha az adott területre a helyhatóság már rendelkezik szabályozási és rendezési tervvel is.

³² Dobrodinszky D.: *Díj, erkölcs, maffia*. Népszabadság, 2003. március 19.

<http://www.nepszabadsag.hu/Default.asp?DocCollID=100823&DocID=92753#92753>

³³ Ezzel kapcsolatban vizsgálatot indított az állampolgári jogok országgyűlési biztosa. *A hitelezést vizsgálja az ombudsman*. Népszabadság, 2003. november 25. 17. o.

A lakásmaffia-bűncselekmények empirikus vizsgálata

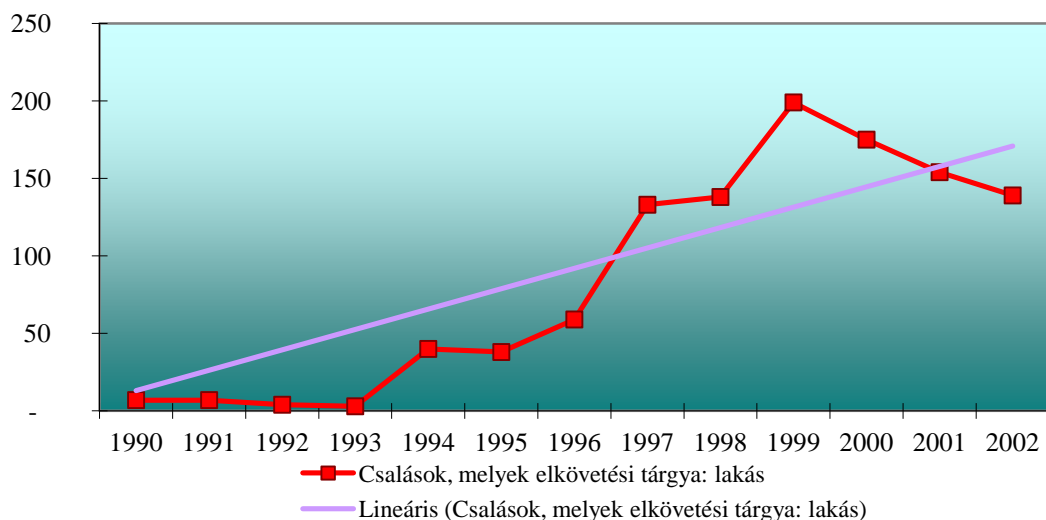
Napjaink egyik súlyos, közfelháborodást és jogos aggodalmat kiváltó társadalmi problémája az úgynevezett lakásmaffia-bűnözés kialakulása és elterjedése. A tanulmány a jelenség kutatása során lefolytatott empirikus vizsgálat eredményeit mutatja be. Megállapítható, hogy e bűnözési szindróma nem csupán a fővárosra és környékére korlátozódik, de ugyanakkor nem beszélhetünk egy, az egész országot behálózó lakásmaffiáról sem. A gyakran összetett cselekmények megítélésénél a legnagyobb problémát a bizonyítási nehézségek, a szemléletbeli különbségek okozzák. Az oksági tényezők között kiemelkedő jelentőségű a sértettek közrehatása, valamint az ügyvédek (közjegyzők) szerepe.

A ténykutatás módszertana, szempontjai és a lakásmaffia-bűnözés definiálása

A lakásmaffia jelenség beható tanulmányozása, a morfológiai, etiológiai jellemzők és a profilaxis lehetőségeinek feltárása érdekében szükségesnek mutatkozott bűnügyi iratok elemzésén alapuló empirikus vizsgálat lefolytatása is. Ennek megtervezésekor két alapvető kérdést kellett megoldani: egyrészt a megfelelő vizsgálati anyag kijelölését, másrészt a szükséges iratok beszerzését.

A vizsgálati kör meghatározása azért jelentett különös problémát, mert a büntető törvénykönyv nem tartalmaz olyan törvényhelyet, amely egyértelműen megfelelné a lakásmaffia névvel illetett bűnözési kategóriának, illetve a statisztikai adatgyűjtés rendszere sem tette lehetővé az ilyen jellegű ügyek kigyűjtését. A jelenség alakulásának megfigyelését illetően hozzávetőleges segítséget csupán az jelentett, hogy – mivel a lakásmaffia-bűncselekmények döntő mértékben a csalás tényállását merítik ki – az ERÜBS alapján kimutatható volt azon csalások számának alakulása, amelyek elkövetési tárgya lakás (1. számú ábra).

1. számú ábra
Az ismertté vált csalások számának alakulása, amelyeknek elkövetési tárgya lakás,
1990–2002 között

Szembetűnő, hogy míg az ilyen jellegű cselekmények a kilencvenes évek elején alig fordultak elő, addig az évtized második felében drasztikusan elszaporodtak, majd az 1999-es csúcsot követően számuk évről évre csökkent. Nem szabad ugyanakkor figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy habár a jelzett folyamat minden bizonnyal paralelnek tekinthető a lakásmaffia-jelenség alakulásával, mégsem teljesen azonos. Egyfelől ugyanis bizonyos esetekben a csalástól eltérő bűncselekmények valósítják meg a lakásmaffiaszerű elkövetést (pl. különböző erőszakos deliktumok, mint többek között a zsarolás, kényszerítés, személyi szabadság megsértése stb.), másfelől pedig nem minden csalás sorolható e körbe, amelynek elkövetési tárgya lakás (elég, ha például a lakásépítésekkel, kivitelezésekkel kapcsolatos csalásokra utalunk).

A helyzet némileg változott 2003. március 1-jétől. Ekkortól – 2003. január 1-jéig visszamenő hatállyal – a Legfőbb Ügyészség Számítástechnika-alkalmazási és Információs Főosztálya 1/2003. (ÜK 2.) főosztályvezetői körlevele alapján az Informatikai Központ által kiadott jegyzetkóddal kell ellátni azokat az ügyeket, melyek tárgya olyan bűncselekmény, ahol a természetes vagy jogi személy sértett tulajdonában vagy jogszerű rendelkezése alatt álló lakás megszerzésére – vagy annak megkísérlésére – jogellenesen, különösen erőszakkal, fenyegetéssel, akaratnyilvánításra, illetőleg védekezésre képtelen állapot kihasználásával, megtévesztéssel, hivatali kötelezettség megszegésével, hivatali hatáskör túllépésével, jogtalan előny juttatásával vagy ennek ígéretével kerül sor.

Jelen kutatás során 12 főügyészségtől (11 megyei és a fővárosi) beérkezett információk, illetve az 1990 után indult eljárások ügyiratai alapján folytattuk le a vizsgálatot. E területek az ország valamennyi régióját reprezentálják az alábbiak szerint:

- Közép-Magyarország: Budapest és Pest megye,
- Közép-Dunántúl: Fejér és Komárom-Esztergom megye,
- Nyugat-Dunántúl: Győr-Moson-Sopron megye,
- Dél-Dunántúl: Somogy és Tolna megye,
- Észak-Magyarország: Borsod-Abaúj-Zemplén megye,
- Észak-Alföld: Jász-Nagykun-Szolnok és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye,
- Dél-Alföld: Bács-Kiskun és Csongrád megye.

Három megyéből – Bács-Kiskun, Tolna és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye – olyan választ kaptunk, miszerint a megye területén 1990 óta nem fordult elő lakásmaffia jellegű bűncselekmény. Tolna megyéből azonban mégis érkezett egy megfelelő ügyirat, mivel elfogultsági kifogás miatt egy ügyben a Dunaújvárosi Városi Bíróság helyett a Szekszárdi Városi Bíróság járt el és a Szekszárdi Városi Ügyészség képviselte a vádat.

A közeljövőben szeretnénk kutatásunkat az ország egész területére teljessé tenni a jelen vizsgálat során még nem érintett megyék anyagának elemzésével.

Összességében 210 eljárással kapcsolatos ügyiratot kaptunk, ezek egy része azonban nem bizonyult alkalmasnak a feldolgozásra, mert vagy nem illeszkedett a vizsgált jelenség körébe, vagy csupán az eljárással kapcsolatos részinformációkat tartalmazott (pl. panasz elbírálása esetén). Több helyről jogerősen elbírált ügyek esetében sem kaptuk meg a teljes bírósági iratanyagot. Így például a Soproni Városi Bíróság vagy a Budapesti IV. és XV. Kerületi Bíróság a megyei főügyész, illetve a kerületi vezető ügyész kérését is elutasította.

A vizsgálati minta kiválasztásánál jelentősége van annak, hogy mely ügyeket sorolunk a lakásmaffia-jelenség körébe. Alapvetően a fentebb idézett, a statisztikai regisztrációval

kapcsolatosan megfogalmazott definíció szelleméből indultunk ki. Azt némiképp azonban átalakítottuk, mert úgy véljük – mivel elkövetési magatartásként csupán lakás *megszerzéséről* szól – expressis verbis nem terjed ki azokra a nem vitásan lakásmaffia jellegű cselekményekre, amikor valójában nem a lakás megszerzése a cél, hanem a tulajdonos tudta nélküli, hamis okiratokkal pénzszerzés céljából történő eladása. Ezen túlmenően helyesebbnek véljük lakás helyett az ingatlan kifejezés használatát, mivel egyes esetekben nem kizárólag lakás, hanem például építési telek vagy nyaraló tekintetében történik a cselekmény, amelyek ugyancsak nem zárhatók ki a köznyelv által megalkotott lakásmaffia-fogalom köréből. Emellett célszerűnek tekintjük a fogalomba bevenni a károkozás elemét is, illetve az arra irányuló kísérletet. Ebből következően nem tekintjük a lakásmaffia-jelenség körébe tartozónak azokat a cselekményeket, amelyek során bár jogtalanul, de a szerződő felek egyetértésével, nekik kárt nem okozva (pl. közokirat-hamisítás által) történik a tulajdonos- vagy bérlőváltás.

Itt jegyezzük meg, hogy bár a *lakásmaffia* meghatározás némiképp szleng ízű, mégsem tartjuk kerülendőnek, hiszen alapjában tömören és megfelelően utal a jelenség lényegére. Éppen ezért nem véletlenül szakzsargonná, majd mára már hivatalosan is elfogadott szakkifejezéssé vált, amint azt a fenti főosztályvezetői körlevél, vagy az ilyen tevékenység feltárására létrehozott országgyűlési albizottság elnevezése is mutatja. Empirikus tapasztalatokon is nyugvó megítélésünk szerint azonban a két jelentéssel bíró *maffia* szónak e vonatkozásban sokkal inkább az *aljas, fondorlatos cselszövés* jelentéstartalom felel meg, mint a *titkos bűnszervezet*.

Az általunk a ténykutatás során kialakított és használt definíció a következőképpen hangzik: *A lakásmaffia-bűncselekmény ingatlan rendelkezési jogának vagy önkormányzati bérlakás bérleti jogának erőszakkal, fenyegetéssel vagy megtévesztéssel történő megváltoztatásával elkövetett, kárt okozó magatartás, illetve annak kísérlete.*

A vizsgált 210 ügyirat megoszlása az alábbiak szerint alakult:

Nyomozásmegtagadás	28
Nyomozásmegszüntetés	34
Nyomozásfelfüggesztés	6
Folyamatban lévő nyomozás	40
Vádirat, vádindítvány	47
Elmarasztaló ítélet	30
Felmentő ítélet	3
Egyéb jellegű ügy	22
Összesen	210

Valamennyi ügyiratot tanulmányoztuk, részletes kérdőíveket azonban csak azokban az ügyekben vettünk fel – a megfelelő büntetőjogi relevancia szempontjaira figyelemmel –, amelyekben már megtörtént a vádemelés és nem született felmentő ítélet. Külön kérdőíveket töltöttünk ki az ügyekről, az elkövetőkről és a sértettekről, amely információk – az adatvédelmi törvény előírásainak betartásával – számítógépes feldolgozásra kerültek. Így összességében 77 ügylap, 259 elkövetői és 285 sértetti kérdőív került felvételre.

A részletesen elemzett 77 ügy főügyészségek szerinti megoszlása a következők szerint alakult:

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Főügyészség	10
Csongrád Megyei Főügyészség	5
Fejér Megyei Főügyészség	6

Győr-Moson-Sopron Megyei Főügyészség	2
Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Főügyészség	4
Komárom-Esztergom Megyei Főügyészség	5
Pest Megyei Főügyészség	15
Somogy Megyei Főügyészség	3
Tolna Megyei Főügyészség	1
Fővárosi Főügyészség	26
Összesen	77

A cselekmények vizsgálata

A bűncselekmények száma

Az egyes ügyekben megvalósított lakásmaffia jellegű bűncselekmények számát az 1. számú táblázat szemlélteti. Hangsúlyozzuk, hogy itt csak az ügghöz tartozó, definíciónknak megfelelő deliktumokat vettük figyelembe, tehát az ugyanabban az eljárásban elbírált más jellegű bűncselekményeket nem.

1. számú táblázat

Az ügyekben megvalósított lakásmaffia-bűncselekmények száma és aránya

bűncselekményszám ügyenként	ügyek száma	%	bűncselekményszám összesen
1	35	45,5	35
2	17	22,1	34
3	7	9,1	21
4	5	6,5	20
5	1	1,3	5
6	2	2,6	12
7	1	1,3	7
9	2	2,6	18
10	2	2,6	20
11	1	1,3	11
13	2	2,6	26
20	1	1,3	20
38	1	1,3	38
összesen	77	100,0	267

Látható, hogy az ügyek több mint felében egynél több lakásmaffia-bűncselekményt követtek el. A 77 ügyben összesen 267-et, tehát átlagosan egy eljárásra 3,5 cselekmény jut. A fővárosban gyakoribbak a sorozatjellegű elkövetések, a négy legtöbb cselekményt magába foglaló ügy Budapesten valósult meg.

Ezek közül az egyik ügyben (13 cselekmény) egy ingatlanközvetítő betéti társaság lakásukra jelentős közüzemi tartozást felhalmozó személyek részére megfelelő kisebb cserelakást és értékkülönbötet megfizetését ígérte. A sértettek annyira megbíztak az irodát működtető cégben, hogy olvasatlanul aláírták az eléjük tett szerződéseket, aminek következtében legtöbbjük sem cserelakást, sem pénzt nem kapott, ingatlanát viszont elveszítette és hajléktalanná vált. A másik – szintén 13 cselekményt tartalmazó – ügyben ugyancsak egy ingatlanközvetítő cég az egyik ügyfelének megbízása alapján, annak önkormányzati lakása értékesítése során, ugyanarra a lakásra számos vevőjelölttől vett át

pénzt, illetve egy másik bérelt lakást három ízben akartak eladni egy ügyvédtől lopott szárazbélyegző felhasználásával.

Húsz cselekmény szerepel abban az ügyben, amelynek vádlottjai befolyással üzérkedéssel arra hivatkozással, hogy kapcsolataik révén, hivatalnokok megvesztegetésével olcsón és gyorsan tudnak önkormányzati bérlakást szerezni, hamis lakáskiutaló határozatokkal csaltak ki pénzt a sértettekől, akik ellen vesztegetés címén büntetőeljárás is indult.

A legtöbb, 38 cselekményt felvonultató ügyben pedig kölcsönügyleteket biztosító fiktív adásvételi szerződések megkötésére került sor, amely számos esetben azzal járt, hogy a fedezetet nyújtó tulajdonos elveszítette ingatlanát. Az ügy jellegzetessége, hogy a hitelek valójában nem az ingatlanok tulajdonosaihoz kerültek, – akik néhány százezer forintért vállalkoztak a fedezet biztosítására – hanem a bűncselekmény sorozat két szervezőjéhez, akiknek az ingatlanokra csak a befektetők bizalmának megnyerése céljából volt szükségük.

Az elkövetők száma

A vizsgált ügyekben szereplő elkövetők számát a 2. számú táblázat mutatja.

2. számú táblázat
Az ügyekben szereplő elkövetők száma és aránya

elkövetők száma ügyenként	ügyek száma	%	elkövetők száma összesen
1	17	22,1	17
2	15	19,5	30
3	14	18,2	42
4	9	11,7	36
5	8	10,4	40
6	4	5,2	24
7	4	5,2	28
9	3	3,9	27
10	1	1,3	10
11	2	2,6	22
összesen	77	100,0	276

A 77 ügyet összesen 276 elkövető valósította meg, de elkövetői kérdőív csak 259 terheltről készült, mivel 7 elkövető személyazonosságát az eljárás során nem sikerült kideríteni. Látható, hogy a lakásaffia-ügyekre kifejezetten a többes elkövetés a jellemző, hiszen csupán az ügyek egyötödét hajtotta végre egyetlen személy.

Az egy ügyben előforduló legtöbb elkövető 11 volt, amelyre két eljárásban akadt példa. Az egyik a fentebb jelzett fiktív kölcsönügylet-sorozat, a másik pedig egy szegedi ügy, amelyben egy népes család tagjai – egy ügyvédnő, egy volt földhivatali főelőadó és egy ingatlanközvetítő iroda közreműködésével – éveken át abból biztosították megélhetésüket, hogy italozó életmódot folytató, beteg, anyagilag leromlott helyzetű, de lakástulajdonnal rendelkező személyeket kutattak fel és lakásukat csalárd módon, anyagi ellenszolgáltatás nélkül megszerezték.

A sértettek száma

Az ügyekben szereplő sértettek számát és előfordulási arányát a 3. számú táblázat szemlélteti.

3. számú táblázat
Az ügyekben szereplő sértettek száma és aránya

sértettek száma ügyenként	ügyek száma	%	sértettek száma összesen
1	31	40,3	31
2	18	23,4	36
3	7	9,1	21
4	6	7,8	24
5	1	1,3	5
6	3	3,9	18
7	1	1,3	7
10	3	3,9	30
11	2	2,6	22
12	1	1,3	12
13	1	1,3	13
14	1	1,3	14
18	1	1,3	18
34	1	1,3	34
összesen	77	100,0	285

Látható, hogy bár a sértettek száma (285) alig tér el az elkövetőkéitől, mégis jóval magasabb azon ügyek előfordulása, amelyben csupán egyetlen áldozat szerepel. Ennek megfelelően ugyanakkor több az olyan, sorozatjellegű ügy is, ahol tizet meghaladó a sértettek száma.

A legtöbb sértett a már említett fiktív kölcsönügylet-sorozatban (34), illetve a befolyással üzérkedési ügyben (18) szerepelt.

A cselekmények jogi minősítése

Megvizsgáltuk, hogy az egyes ügyekben mely törvényi tényállást megvalósító cselekmények, milyen arányban fordultak elő (4. számú táblázat).

Nem okozott különösebb meglepetést az a tény, hogy az esetek döntő hányadában (86%) csalás elkövetésére került sor, többnyire halmaztatban közokirat-, illetve kisebb mértékben magánokirat-hamisításokkal. Az erőszakos cselekmények közül leggyakrabban zsarolás, illetve személyi szabadság megsértése (9-9%), valamint kényszerítés és önbírászkodás (5-5%) valósult meg.

Érdemes néhány észrevételt tenni az okirat-hamisításokkal kapcsolatosan, mivel úgy tűnik, e téren tapasztalható a legtöbb minősítésbeli eltérés, mégpedig mindenekelőtt a Btk. 274. § (1) bekezdés c) pontjában szabályozott ún. intellektuális közokirat-hamisítás esetében. Itt a közvetett tettesség speciális formáját fogalmazzza meg a törvény, amikor az elkövető valótlan információt szolgáltatva tartalmilag vagy formailag hamis közokiratot készít az arra jogosult jóhiszemű személlyel. A lakásaffia-ügyek jelentős részében pontosan erről van szó, hiszen gyakran valótlan tartalmú magánokiratnak (legtöbbször adásvételi szerződés) a földhivatalhoz történő benyújtásával az ingatlan-nyilvántartás mint közokirat meghamisítása, illetőleg annak megkísérlése valósul meg. Természetesen ilyenkor a magánokirat-hamisítással bűnhalmazat nem keletkezhet, lévén az csak eszközcselekmény.

4. számú táblázat

A megvalósított bűncselekmények száma és aránya

bűncselekmény	szám	%
csalás	66	85,7
közokirat-hamisítás	42	54,5
magánokirat-hamisítás	22	28,6
zsarolás	7	9,1
személyi szabadság megsértése	7	9,1
sikkasztás	5	6,5
kényszerítés	4	5,2
önbíráskodás	4	5,2
vesztegetés	2	2,6
ügyvédi visszaélés	2	2,6
hamis tanúzás	2	2,6
bűnpártolás	2	2,6
orgazdaság	2	2,6
emberölés	1	1,3
rongálás	1	1,3
befolyással üzérkedés	1	1,3
jogosulatlan pénzügyi tevékenység	1	1,3
számvetési fejelem megsértése	1	1,3
bankkártyával visszaélés	1	1,3
hivatali visszaélés	1	1,3
könnyű testi sértés	1	1,3
súlyos testi sértés	1	1,3
lopás	1	1,3

Ennek ellenére a vizsgálat során azt tapasztaltuk, hogy főként a régebben elbírált ügyekben, több esetben, hasonló történeti tényállás mellett, magánokirat-hamisítás megállapítására került sor. Úgy tűnik, az utóbbi időben a jogalkalmazási gyakorlat egyre egységesebb e vonatkozásban és ilyen esetekben az intellektuális közokirat-hamisítás minősítése történik meg. Például az egyik ügyben kifejtette a másodfokú bíróság, hogy „nem tévedett az első fokú bíróság, amikor arra a jogi következtetésre jutott, hogy az uzorakölcsön fedezetét jelentő színlelt adásvételi szerződés alapján tett telekkönyvi bejegyzés alkalmas a bűncselekmény megállapítására, hisz egy benyújtott magánokirat segítségével a nem vitásan hivatalosnak tekintendő ingatlan-nyilvántartásba került hamis bejegyzés.” Manapság inkább az figyelhető meg, hogy a csalással halmazatban semmilyen okirat-hamisítás megállapítására sem kerül sor, pedig arra mód nyílna.

A bűncselekmény elkövetési ideje

A vizsgált ügyekben többször előfordult, hogy a cselekmény megvalósítása több évre is kiterjedt. Ilyen esetekben elkövetési évnek a legrégebben végrehajtott bűncselekmény időpontját tekintettük.

A cselekmények negyedét 2000-ben, 21%-át 2001-ben, 14%-át 1999-ben, 12%-át 1998-ban követték el. A legrégebbi általunk elemzett eset 1992-ben történt.

Az ingatlan területi elhelyezkedése

Az 5. számú táblázat szemlélteti, hogy mely megyékben található az ingatlanok, amelyekre nézve a bűncselekményt elkövették, a 6. számú. táblázat pedig a települések közigazgatási beosztás szerinti megoszlását ábrázolja.

5. számú táblázat
Az ingatlan fekvésének helye

megye	szám	%
Borsod-Abaúj-Zemplén	10	13,0
Budapest	27	35,1
Csongrád	5	6,5
Fejér	7	9,1
Győr-Moson-Sopron	2	2,6
Heves	1	1,3
Jász-Nagykun-Szolnok	4	5,2
Komárom-Esztergom	5	6,5
Pest	13	16,9
Somogy	3	3,9
összesen	77	100,0

6. számú táblázat
Az ingatlan fekvése a település jellege szerint

település jellege	szám	%
főváros	27	35,1
megyeszékhely	23	29,9
egyéb város	15	19,5
község	12	15,6
összesen	77	100,0

Látható, hogy a kutatás során vizsgált ügyek döntő hányada Budapesten (35%) és Pest megyében (17%) található, míg Borsod-Abaúj-Zemplén megye a harmadik (13%).

Egyértelműen a városokban lévő ingatlanok a népszerűbbek az elkövetők körében, hiszen 84%-uk itt található. Különösen a nagyvárosi lakások a kedveltek, mivel a fővárosban és a megyeszékhelyeken lévők együttes aránya 65%. Ennek ellenére egyértelműen megállapíthatjuk, hogy nem helytálló az a vélekedés, miszerint a lakásmaffia-bűnözés kizárólag a fővárosra és agglomerációjára korlátozódna.

A jelenség az ország túlnyomó részén előfordul, bár Budapesten intenzívebben. A fővárosra jellemzőbbek a nagyobb sorozatok, a szervezettebben elkövetett cselekmények, ugyanakkor jelentősebb arányt képviselnek az önkormányzati bérlakásokkal kapcsolatos visszaélések, mint vidéken.

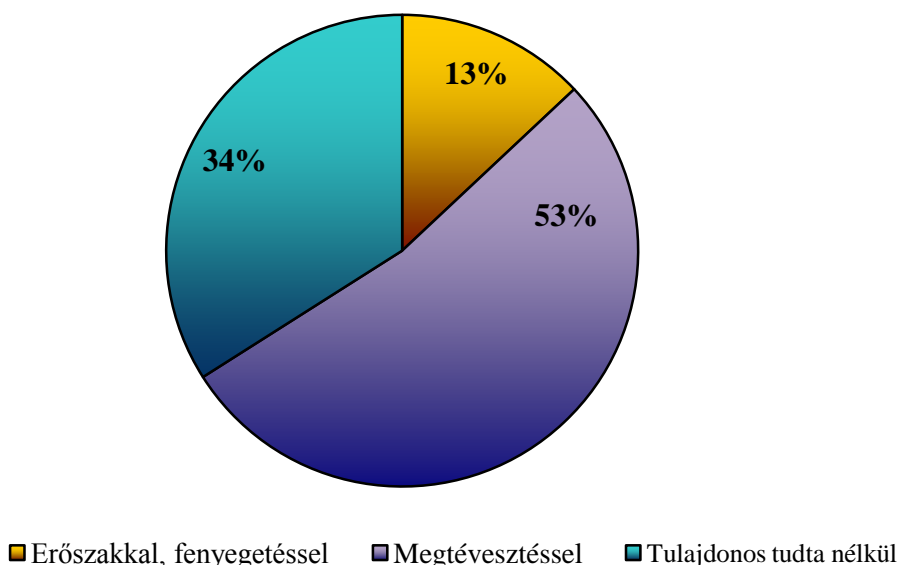
Az elkövetési magatartás

A lakásmaffia-bűnözés terén megvalósuló elkövetési magatartásokat, módszereket többféle szempont alapján lehet tipizálni. A ténykutatás lefolytatása során úgy tapasztaltuk, hogy a legalapvetőbb klasszifikáció három fajta elkövetési mód megkülönböztetését indokolja. E három fő csoport a következő:

- a) megtévesztéssel
- b) tulajdonos tudta nélkül
- c) rőszakkal, fenyegetéssel történő elkövetés.

A 2. számú ábra illusztrálja az egyes kategóriák részarányát.

2. számú ábra
A jellemző elkövetési mód

- a) Látható, hogy a legnagyobb arányban, az esetek valamivel több, mint felénél (53%) a **sértett** valamilyen módon való **megtévesztésével** történik a bűncselekmény végrehajtása. E kategória áldozatainak jelentős része hátrányos helyzetű, csekély érdekérvényesítési képességgel rendelkező, mentális problémákkal küzdő vagy alkoholfüggő, nehéz anyagi viszonyok között élő, illetve idős, egyedülálló személy. Az elkövetők, miután felderítették az ilyen személyek lakókörnyezetét, bizalmukba férkőznek és meggyőzik őket, hogy sokkal olcsóbb fenntartású lakást szereznek számukra, kifizetik helyettük közüzemi díjtartozásukat és még értékkülönbözetet is kapnak. Egyes esetekben megfelelően tűnő cserelakást is mutatnak. A szerződéskötéskor azonban – amely az elkövetők által javasolt ügyvéd vagy közjegyző ellenjegyzésével történik – az eladó nem kapja meg a vételárat, illetve azt különböző indokokkal visszaveszik, vagy lopják tőle. Leggyakrabban arra hivatkoznak, hogy a másik lakás megvételéhez szükséges, illetve, hogy majd a vevő birtokba lépésekor fogja megkapni, de mivel az aláírt szerződés szerint a vételár már kiegyenlítésre került, erre semmi esélye nem marad már a sértettnek. Cserelakás gyanánt pedig többnyire emberi tartózkodásra alkalmatlan helyre vagy olyan bérlakásba költöztetik az áldozatot, ahol jogcím nélküli lakóként hamarosan hatósági kilakoltatás vár rá. Több esetben az elkövetők a sértettet a szerződés aláírása előtt leitatják, illetve aktuális pszichés állapotát használták ki befolyásolására. Ugyancsak e kategóriába tartozó sajátos elkövetési módszer, amikor a sértettet megtévesztik az aláírandó szerződés tekintetében (pl. bérleti, elővásárlási jogról lemondó vagy tartási szerződés helyett valójában adásvételi szerződést íratnak vele alá.). Több ízben előfordult, hogy a sértett olyannyira bizalommal volt az elkövető iránt, hogy üres papírlapot írt alá, vagy teljes körű meghatalmazást adott a részére. Ugyancsak több esetben tapasztalható módszer, hogy az elkövető közelebbi kapcsolatba került áldozatával, együttélést vagy házasságot ígért, majd rávette partnerét lakása értékesítésére az új, közös élet reményében, amely azonban csak addig tartott, amíg a vételárat meg nem szerezte.

Végül e körbe tartozik a már említett és mind a fővárosban, mind vidéken gyakran előforduló hitelügyleteket biztosító fiktív adásvételek esete. E cselekmények sértettjei alapvetően három kategóriát képviselnek:

1. anyagilag megszorult, vagy vállalkozásukat fejleszteni kívánó személyek.
2. előzőek hozzátartozói vagy barátai
3. nyereszkedni kívánó emberek.

Közös ismérv, hogy ingatlanfedezetet biztosítanak a hitelező (vagy az általa megjelölt személy) részére a kölcsön futamidejének lejártára nem fizetés esetén, de jelzálog szerződés helyett adásvételi szerződés megkötésével. Gyakran azonban az ígéret szerint „zsebben maradó” szerződés már a kölcsön futamideje alatt benyújtásra kerül a földhivatalhoz, de általában az adós egyébként sem képes törleszteni a jellemzően havi 10%-os uszoramamattal terhelt kölcsönt.

- b) Az ügyek mintegy harmadában (34%) a **tulajdonos tudta nélkül** történik a cselekmény megvalósítása.

Ezen cselekmények esetén a legkiszolgáltatottabb a sértett, mivel az elkövető az ő háta mögött, hamis iratokkal próbálja megszerezni, értékesíteni vagy megterhelni az ingatlant.

Az ilyen jellegű ügyek egyik tipikus előfordulási esete a hamis iratokkal bérelt lakás eladása, esetenként több vevő részére is. Ugyanakkor a közelmúltban e megoldást „továbbfejlesztve” már olyan cselekmény is történt, amikor a tulajdonos a bérlő szerepét eljátszó ismerősével együtt tervelte ki az akciót, bízva abban, hogy a vevő úgysem fogja tudni érvényesen bejegyeztetni a nem tulajdonostól vett ingatlant, a vételáron pedig a sajnálkozó tulajdonos osztozik a kámforra vált álbérlővel. Emellett megvalósultak olyan cselekmények is, amikor hozzátartozó vagy barát lakásának értékesítésére került sor a fondorlattal megszerzett személyi igazolvány és egyéb iratok segítségével. Ugyancsak e körbe tartozik a már elhunyt, vagy külföldön élő, illetve távol lévő személyek lakatlan, illetve használaton kívüli ingatlanainak hamis iratokkal történő megszerzése vagy eladása.

Más esetekben az elkövetők – hamis vagy már nem érvényes iratokkal – más tulajdonában álló ingatlan felett, annak megterhelésével, jelzálogjog alapításával gyakorolnak rendelkezési jogot, amelynek célja nagyobb összegű hitel felvétele. E magatartások több ízben előfordultak olyankor is, amikor az elkövető az ingatlan tulajdonostársa vagy korábbi tulajdonosa volt.

- c) A legkisebb arányú, de a legveszélyesebb elkövetési mód az **erőszak vagy fenyegetés alkalmazásával** véghezvitt magatartás, amely alapvetően az ügyek 13%-ában volt meghatározó jelentőségű. Összességében ennél többször, a vizsgált esetek 23%-ánál történt valamilyen erőszakos (17%) vagy fenyegető (5%) mozzanat, de az vagy nem közvetlenül a lakás megszerzéséhez kapcsolódott, vagy nem nyert az eljárás során büntetőjogi relevanciát. (Megjegyezzük, hogy erőszak alkalmazása esetén gyakorlatilag minden esetben fenyegetés is történt.)

Az elkövető által eszköz használata az erőszakos jellegű ügyekre sem volt jellemző, mivel csupán négy alkalommal került arra sor. Az elkövető egy-egy ízben pisztolyt, kést, szögekkel kivert lécet, valamint párnát használt. Ez utóbbira éppen a legsúlyosabb kimenetelű cselekmény alkalmával került sor, amikor 2001 nyarán, a börtönből néhány nappal korábban szabadult elkövető, Dob utcai lakása és értékei megszerzése érdekében párnával egy Pozsonyi úti lakásba elcsalva megfojtotta a 79 éves nyugdíjast, majd másnap Jászkarajenő külterületén egy vízelvezető csatorna medrében elásta. Néhány hónappal később az áldozat iratainak felhasználásával, egy a szerepét eljátszó személy segítségével 5 és fél millió forintért értékesítésre került a lakás.

Megvizsgáltuk azt is, hogy az elkövetés elsődleges motívuma miben nyilvánult meg. Ez alapján azt állapítottuk meg, hogy a cselekmények 55%-ánál elsődleges szándékként közvetlenül az ingatlan, míg 45%-nál a pénzszerzés dominált.

Nem találtunk olyan adatot, amely arra utalna, hogy a vizsgált cselekmények elkövetése bármilyen módon összefüggésbe hozható lenne kábítószer fogyasztással, vagy az elkövető alkoholos befolyásoltságával.

Az okozott kár mértéke

A bűncselekménnyel okozott kár összegét a 7. számú táblázat mutatja. A kár mértékének megállapításakor nem az ingatlan értékét, hanem a ténylegesen bekövetkezett kárt vettük alapul. Tehát amennyiben kísérleti stádiumban rekedt a cselekmény, úgy nem keletkezett kár, illetve az elkövető által megtérített összeget minden esetben levontuk a felmerült kárból. Négy esetben nem sikerült megállapítanunk a kár nagyságát, mivel nem találtunk erre utaló adatot. Ez azokban az esetekben fordult elő, amikor nem csalás, hanem többnyire valamilyen erőszakos bűncselekmény elkövetése miatt folyt a büntetőeljárás.

7. számú táblázat
Az okozott kár mértéke

a kár összege	szám	%
nem keletkezett kár	9	11,7
200 000 Ft alatt	1	1,3
200 001–2 000 000 Ft	16	20,8
2 000 001–50 000 000 Ft	44	57,1
50 000 000 Ft felett	3	3,9
nem állapítható meg	4	5,2
összesen	77	100,0

Az ügyek 12%-ában nem keletkezett kár, a leggyakoribb a jelentős értéknek megfelelő, kétmilliótól ötvenmillió forintig terjedő károkozás volt.

Az elkövetők

Az elkövetők minősítése

Amint azt már jeleztük, összesen 259 elkövető adatait dolgoztuk fel. A jellemző többség elkövetésből adódóan a terheltek 59%-a társtettes volt, az önálló tettesek aránya 23%. Bűnsegédi magatartást az elkövetők 16%, míg felbujtóit csupán 2%-a valósította meg.

Mivel az a tény, hogy a terhelt hányadrendű vádlottként szerepelt az eljárásban, különösebb kriminológiai jelentőséggel nem bír, mi annak megfelelően osztályoztuk az elkövetőket, hogy az ügyben meghatározó, főszerepet játszottak-e, döntő mértékben részt vettek-e a végrehajtásban, illetve részesültek-e a megszerzett vagyoni előnyből, vagy csak mellékszereplők voltak, akiknek a tevékenysége elsősorban a potenciális áldozatok felkutatására, valamint főként okirat-hamisítási tevékenységre korlátozódott. E szempontok figyelembevételével az elkövetők 53%-a fő-, míg 47%-a mellékszereplőnek minősült.

Itt jegyezzük meg, hogy az ügyek tanulmányozása során azt tapasztaltuk, hogy nagyon gyakran nem kerültek az igazságszolgáltatás látókörébe a tippadó, „felhajtó” személyek, akiknek bűnös tevékenységét egyébként is meglehetősen nehéz lenne bizonyítani.

Az elkövetők neme

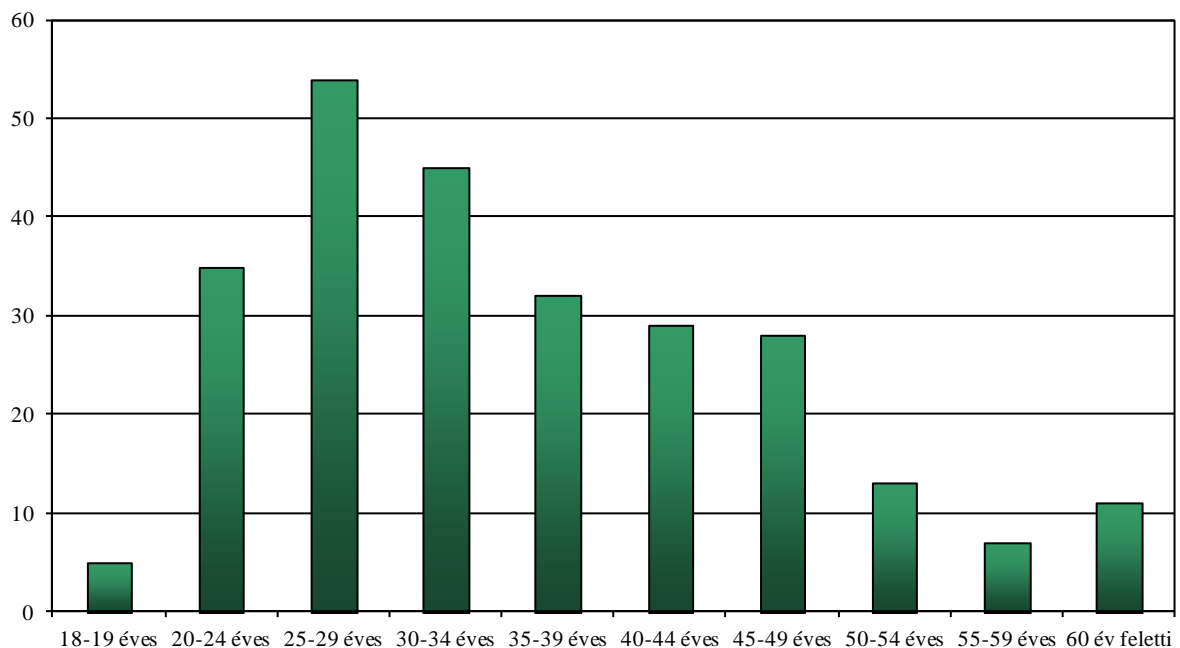
A vizsgálati mintában 178 férfi (69%) és 81 nő (31%) szerepelt, ami magas női részvételi arányt tükröz, hiszen az ismertté vált összбүнözésben a gyengébb nem mindössze 13-14%-ot reprezentál.

Néhány ügyben a női elkövetők komoly szerepet játszottak, és az eljárás alá vont ügyvédek és ingatlanközvetítő munkatársak között is több nő akadt.

Az elkövetők életkora

Az elkövetők korcsoportok szerinti életkori megoszlását a 3. számú ábra illusztrálja. A lakásmaffia-bűnözés a jelek szerint nem a legfiatalabbak „műfaja”, úgy tűnik, többnyire már némi élettapasztalatra van szükség „műveléséhez”. Fiatalkorú elkövető egyáltalán nem akadt, a legfiatalabb terhelt 19, a legidősebb 73 éves volt. A cselekmény végrehajtása leggyakrabban a 25–29 éves, majd a 30–34 éves korosztályban fordult elő.

3. számú ábra
Az elkövetők életkora

Az elkövetők állampolgársága

A terhelték szinte kizárólag magyar állampolgárok voltak, mindössze három külföldi – két román és egy ukrán – akadt közöttük.

Az elkövetők családi állapota

A családi állapot vonatkozásában a rendelkezésre álló iratok alapján 98 elkövetőnél találtunk adatot. Legtöbbjük (35%) házas volt, 29%-uk élettárral élt, 19%-uk elvált, 14%-uk egyedülálló, 3%-uk pedig özvegy.

Az elkövetők iskolai végzettsége

109 elkövető adatai alapján a 8 általános iskolai osztályt végzetek aránya volt a legnagyobb (39%), de kiemelkedően magas (28%) a felsőfokú végzettséggel rendelkezők száma is, ami elsősorban a meglehetősen sok ügyvéd terhelte visszafordított.

Az elkövetők foglalkozása

E vonatkozásban elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy az ingatlanok forgalmazásához kapcsolódó munkakörben hányan dolgoztak. Megállapítottuk, hogy 22 ügyvéd, 10 ingatlanközvetítő és 2 jogtanácsos található a terheltek között. Közjegyző a vádemelésen túljutott ügyekben nem szerepelt, csak a megszüntetéssel befejezettek között.

E helyütt érdemes néhány szót ejteni az ügyvédek (és a közjegyzők) szerepéről. Úgy tűnik, hogy az ellenjegyzés intézményének kötelezővé tétele a földhivatalokba benyújtott szerződések szakmai színvonalát ugyan mindenképpen javította, de a valótlan tartalmú szerződések tekintetében a szűrő-szerep mégsem érvényesül kifogástalanul. Nem is szólva azokról az esetekről, amikor az ellenjegyző ügyvéd a bűnelkövetők cinkosaként szándékosan részt vett a végrehajtásban.

Meg kell említeni, hogy néhány esetben az ügyvédek és az ingatlanközvetítők éberségének volt köszönhető, hogy a tervezett bűncselekményt idejekorán sikerült felderíteni és így az kísérleti szakaszban maradt, valamint gyakoriak az olyan cselekmények is, amikor az elkövetők az ügyvédek, közjegyzőket önhibájukon kívül megtévesztik, vagy lopott, illetve hamis ügyvédi bélyegzővel hitelesítik a szerződéseket. Ezen túlmenően azonban számos ügyben egyértelműen kimutatható az ügyvéd felelőssége, akinek legalábbis felületes eljárása hozzájárult a bűncselekmény megvalósításához.

Ugyanakkor a helyzetet meglehetősen kuszává, bizonytalanná teszi az ügyvédekkel szembeni igazságszolgáltatási praxis. Hasonló jellegű ügyekben egészen eltérő határozatok születtek. Az egyik ügyvédet jogerősen elmarasztalták azért, mert – bár nem tudott arról, hogy a szerződésen a névaláírás hamis – úgy ellenjegyezte az okiratot, hogy a szerződő felek nem voltak jelen. Más esetekben a hatóságok elfogadták az ily módon eljáró ügyvéd magyarázatát, aki arra hivatkozott, hogy megbízott ügyfelében, vagy aki azzal védekezett, hogy pontosan meg nem állapítható személyű ügyvédjelöltje készítette el az okiratot és ő benne bízva ellenjegyezte azt.

Ugyancsak kérdéses és elgondolkodtató annak megítélése, hogy az ellenjegyző ügyvédek és közjegyzők mennyiben tartoznak felelősséggel a szerződésbe foglalt tények ellenőrzésével, illetve miként kell értelmezni a hagyományosan kialakult szóhasználatot.

Megszüntetésre került például a hivatalos személy által elkövetett közokirat-hamisítás miatt egy közjegyző ellen elrendelt nyomozás a következő tényállás alapján: a közjegyző okiratba foglalta azt a jognyilatkozatot, miszerint „*a felek között kialakult hárommillió forint*

vételár kifizetésére a szerződés aláírásával egyidejűleg került sor, mely vételár átvételét az eladó a szerződés aláírásával elismerte”. Bár a vételár átadása valójában nem történt meg, de a határozat indokolása kifejti, hogy az ellenjegyzés nem jelenti a vételár átadás-átvételének és összecszerúségének közjegyzői tanúsítását, valamint az „egyidejűség” nem azonos az „előttemiséggel”. Ezenkívül a határozat azt is megállapítja, hogy a hivatalos személy csak szándékosan követheti el a közokirat-hamisítás büntettét.

Az ügyvédek és a közjegyzők felelőssége már csak azért is hatalmas, mert a hozzájuk forduló személyek általában feltétlenül megbíznak bennük, szóbeli tanácsaikat megfogadják és visszaélésre alkalmat adó eljárásuk az ellenjegyzés egész jogintézményének hitelét kérdőjelezi meg.

Az elkövetők lakóhelye

Az elkövetők lakóhelyének elhelyezkedésével kapcsolatos adatokat a 8. és a 9. számú táblázat tartalmazza. Látható, hogy alapjában véve azonosnak tekinthető a bűncselekmények elkövetési tárgyának – az ingatlanoknak – és a terheltek lakóhelyének megyék szerinti megoszlása. A lakásmaffia-bűncselekményeket általában lakókörnyezetükben vagy annak közelében hajtják végre az elkövetők, nem jellemző az e célból történő hosszabb utazás. Kivételként csupán azt a négy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei delikvenst említhetjük, akik lakóhelyüktől távolabb vettek részt a bűnelkövetésben.

8. számú táblázat
Az elkövetők lakóhelye

megye	szám	%
Baranya	1	0,4
Bács-Kiskun	1	0,4
Békés	1	0,4
Borsod-Abaúj-Zemplén	29	11,2
Budapest	98	37,8
Csongrád	24	9,3
Fejér	15	5,8
Győr-Moson-Sopron	7	2,7
Jász-Nagykun-Szolnok	6	2,3
Komárom-Esztergom	14	5,4
Nógrád	2	0,8
Pest	44	17,0
Somogy	9	3,5
Szabolcs-Szatmár-Bereg	4	1,5
Zala	2	0,8
külföld	2	0,8
összesen	259	100,0

9. számú táblázat
Az elkövetők lakóhelye a település jellege szerint

település jellege	szám	%
főváros	99	38,2
megyeszékhely	63	24,3
egyéb város	46	17,8
község	51	19,7
összesen	259	100,0

Ugyanakkor, ha nem is túlzottan jelentős mértékben, de némileg több a községekben élő elkövető, mint az ott elhelyezkedő, elkövetési tárgyként szereplő ingatlan. Tehát inkább mondhatjuk, hogy időnként a falun élő elkövető hajt végre lakásmaffia-bűncselekményeket a városban, mint fordítva.

Külföldi állandó lakóhellyel rendelkező elkövető kettő volt.

Az elkövető és a sértett kapcsolata

Az elkövetők nagyobb része (57%) a bűncselekmény végrehajtását megelőzően egyáltalán nem ismerte a sértetteket, 10%-uk pedig a több sértettes ügyekben egy részüket ismerte. Nem túl gyakori a hozzátartozó vagy a barát sérelmére megvalósított deliktum, de 5-5 ilyen eset is előfordult, egy ízben pedig a volt élettárs vált áldozattá.

Az egyik miskolci ügyben például a nehéz anyagi helyzetbe került nő terhelt kölcsönkérte barátnője lakását, valamint megszerezte személyi igazolványát, arra hivatkozással, hogy munkát tud szerezni számára és szükség van arra az ügyintézéshez. Ezt követően a lakás tulajdonosának kiadva magát, kihívta egy ingatlanközvetítő munkatársát a lakás eladása céljából, amire végül is csak azért nem került sor, mert kiderült, hogy a barátnő férje rendelkezik a fél tulajdoni hányaddal. Ekkor egy ügyvédnél meghatalmazást próbált készíttetni, de mivel az ügyvéd közölte, hogy ehhez a meghatalmazó személyes jelenlétére is szükség van, abban maradtak, hogy később együtt visszamennek. Mivel erre nem került sor, az ügyvéd a telefonkönyvből kikereste a megadott címhez tartozó telefonszámot, miáltal kiderült a csalási kísérlet és a barátnő az ügyvéd javaslatára feljelentést tett.

Előzetes letartóztatás

Előzetes letartóztatásba a terheltek 29%-a került, három elkövető azonban más ügy miatt. 8% azok aránya, akik kizárólag őrizetben voltak.

Az elkövetők előélete

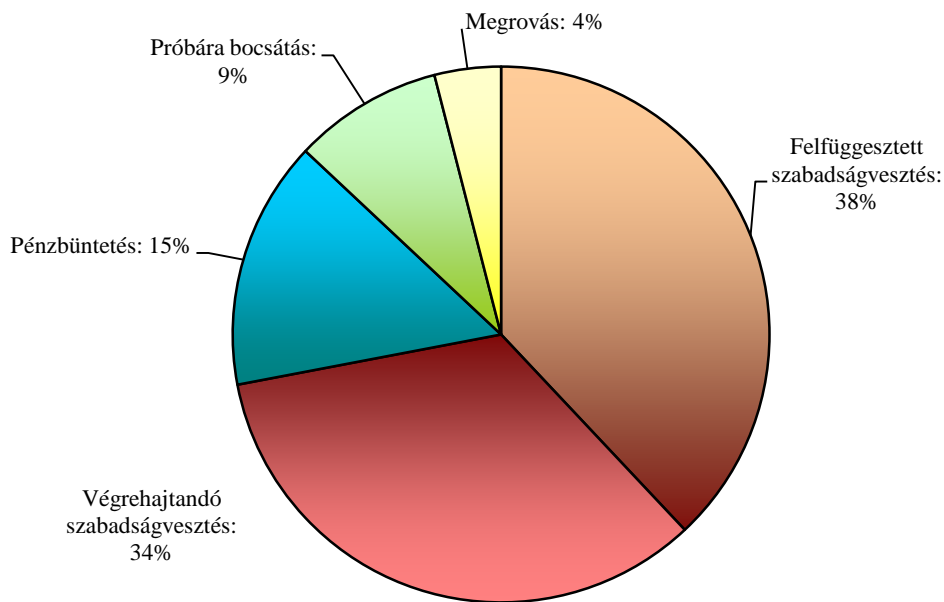
A terheltek nagyobb része, 57%-a büntetlen előéletű volt. Ez némileg kedvezőtlenebb az általános adatoknál, mert az ismertté vált bűnelkövetők 61%-a büntetlen előéletű, a csalások elkövetői pedig néhány százalékkal még magasabb arányban.

Az összes elkövető 15%-a valósított meg korábban már erőszakos bűncselekményt is, 17%-át pedig korábban már ítélték végrehajtandó szabadságvesztésre, azaz börtönviseltnek minősülnek.

A kiszabott büntetések

A bíróságok 49 vádlottal szemben szabtak ki büntetést, vagy alkalmaztak intézkedést, amelyek megoszlását a 4. számú ábra illusztrálja. Látható, hogy meglehetősen súlyosan kezelik a lakásmaffia-bűncselekmények elkövetőinek felelősségre vonását, hiszen az elkövetők 72%-át szabadságvesztés büntetéssel sújtják, amelyből 48% végrehajtandó. Ugyanakkor például a 2002-ben összes jogerősen elítélt felnőtt korúaknak csak 33%-át ítélték szabadságvesztésre, amelyből 39% volt végrehajtandó.

4. számú ábra
A kiszabott főbüntetések, intézkedések

A kiszabott szabadságvesztések 35%-a két évnél, 20%-a pedig három évnél hosszabb volt. A leghosszabb szabadságvesztést 8 év tartamban állapította meg a bíróság. Pénzbüntetés kiszabására az elítéltek 15%-ánál került sor. A napi tételek száma 60 és 420 között, az egynapi tétel összege 60 és 400 forint között változott. Pénzmellékbüntetés alkalmazása 10 esetben történt, 20 000 és 500 000 forint közötti összegben. A kiszabott büntetések 62%-a halmazati büntetés volt.

A sértettek

A vizsgálat során a legnehezebb feladatot a sértetti adatok feltárása okozta. Számos ügyben mindössze olyan iratokat kaptunk (pl. vádirat), amelyek rendkívül korlátozott mértékben tartalmaztak csak a sértettekre vonatkozó információkat, valamint egyes sértettek személyes adataik zártan történő kezelését kérték. Ezért e tekintetben nem tartjuk értékelésre megfelelőnek azokat a jellemzőket (pl. a sértett életkora, foglalkozása), amelyek megbízhatóan csupán a vizsgált sértetti sokaság legfeljebb 10-20%-át reprezentálnák.

Összesen 285 sértetti kérdőív került kitöltésre, amelyek közül 280 természetes, 5 pedig jogi személyre (önkormányzat, rt., kft.) vonatkozik.

A sértettek kategóriái

A lakásmaffia-bűncselekmények sértettjeit három kategóriába sorolhatjuk:

- a) az ingatlanok tulajdonosai vagy bérlői
- b) az ingatlan vevői, illetve azok, akik bérelti jogot szeretnének szerezni az ingatlanon
- c) a jelzálogjogosultak, akiket az elkövető megtevesztett az ingatlan feletti rendelkezési jogára vonatkozóan.

Az elemzett ügyek alapján az állapítható meg, hogy a sértettek leggyakrabban a tulajdonosok (bérlők) közül kerülnek ki, mivel ők teszik ki az összes sértett 69%-át. A megtévesztett vevők 30%-ot, míg a jelzálogjogosultak csupán 1%-ot reprezentálnak.

A sértettek neme

A sértettek 60%-a férfi, 40%-a nő, ami azt jelzi, hogy a nők áldozatként is gyakran válnak a lakásmaffia-bűnözés részesévé. Itt jegyezzük meg, hogy amennyiben házaspár vált a bűncselekmény sértettjévé, úgy természetesen mindkettőjüket külön-külön sértettnek tekintettük.

A sértettek állampolgársága

Az áldozatok között csupán öt külföldi akadt: négy román és egy amerikai–magyar állampolgár.

A sértettek lakóhelye

A sértettek 48%-a budapesti lakos, ami magasabb arányt képvisel nemcsak a fővárosban lakó elkövetőknél, de az itt található ingatlanoknál is. Ez azt jelzi, hogy több esetben budapesti lakos vidéki ingatlana tekintetében valósult meg a bűncselekmény.

A lakóhely közigazgatási jellege szerint az áldozatok 92%-a városban él, ami szintén magasabb az itt található ingatlanok (84%) és a városlakó elkövetők (80%) arányánál.

A sértettek sérülései

Szerencsére az erőszakos elkövetések alkalmával is csak ritkán sérült meg az áldozat. Összességében csupán a sértettek 2%-a, 5 személy szenvedett sérülést. Közülük egy áldozat meghalt, egy súlyos, három pedig könnyű testi sérülést szenvedett.

A sértettekért kár mértéke

Az egy-egy sértettre vonatkoztatott károk mértékét és megoszlását a 10. számú táblázat szemlélteti. Megjegyezzük, hogy itt is a ténylegesen bekövetkezett károkat vettük figyelembe, tulajdonostársak esetén a tulajdoni hányad arányában (amennyiben ez nem derült ki, úgy egyenlő arányban) megosztva.

10. számú táblázat
A sértettet ért kár mértéke

a kár összege	szám	%
nem keletkezett kár	40	14,0
200 000 Ft alatt	15	5,3
200 001–2 000 000 Ft	107	37,5
2 000 001–50 000 000 Ft	112	39,3
50 000 000 Ft felett	1	0,4
nem állapítható meg	10	3,5
összesen	285	100,0

A legnagyobb kár összege jogi személy sértett esetében 56 millió forint, természetes személynél 40 millió 373 ezer forint volt. Az előző esetben az elkövető a sértett pénzügyi rt.-től hitelt vett fel olyan ingatlan fedezetre, amely már nem volt a tulajdonában, míg az utóbbi esetben a sértett vett fel 3 millió forint hitelt uzsorakamatra, fiktív adásvételi szerződéssel biztosítva az ingatlanfedezetet, aminek következtében értékes balatoni házát el is veszítette.

A sértetti közrehatás mértéke

A kutatás tapasztalatai alapján azt lehet megállapítani, hogy az esetek túlnyomó többségében **a sértettek – kisebb-nagyobb mértékben – mindenképpen hozzájárultak a bűncselekmények bekövetkezéséhez.**

Mindössze a sértettek 16%-ánál lehetett arra a következtetésre jutni, hogy egyáltalán nem volt lehetőségük a bűncselekmény meggátlására, mivel általában arról nem is tudtak, 2%-uk pedig fenyegetés hatására írta alá a szerződést.

Csupán kisebb mértékben hibáztatható az áldozatoknak a vevők közül kikerülő az a 7%-os csoportja, akik – bízva az ügyvédi közreműködésben is – nem vették észre, hogy hamis iratokat felhasználó áreladóval van dolguk. Az ő esetükben csak az jelenthetett volna megoldást, ha az eladó személyét nemcsak az iratok alapján, hanem a tulajdonos szomszédai, ismerősei segítségével is azonosították volna.

Ugyanakkor kilenc sértett úgy vett ingatlant, hogy nem nézte meg az ingatlan-nyilvántartást, illetve két sértettet nem zavart, hogy az eladó nem volt abba tulajdonosként bejegyezve.

A sértettek 14%-át képviselik azok, akik uzsorás hitelszerződés fedezeteként fiktív adásvételi szerződést kötöttek és ennek következtében veszítették el lakásukat. A cselekmények elkövetési magatartásainak elemzésénél már kitértünk arra, hogy kik válnak ilyen jellegű bűncselekmények sértettjeivé.

Az áldozatok 13%-a nem olvasta el az általa aláírt szerződést, mivel bízott partnereiben, illetve az eljáró ingatlanközvetítőkből és ügyvédekben.

Számos esetben (a sértettek 19%-ánál) az adásvételi szerződés tartalmától eltérően az eladót megillető vételár kifizetése nem történt meg, vagy azt visszavették a sértettől. Ilyenkor a sértettel elhitették, hogy majd később kapja meg a pénzt vagy azt mondták neki, hogy az ügyvéd előtt történő fizetésre csak a formáság miatt van szükség és vissza kell adnia a vételárat. Gyakori hivatkozási alap, hogy a vételár csak a vevő birtokba lépésekor jár valójában, illetve, hogy a sértett számára az eladott lakás helyett másik, megfelelőbb lakást vesznek, a szerződésbe viszont bonyolult lenne ennek tényét belefoglalni, illetve, hogy majd a jövőben eltartják és gondozni fogják az eladót. Ezek a szóbeli ígérek azután természetesen nem válnak valóra, az áldozatokat gyakran egyik szükséglakásból a másikba költöztetik, emberi tartózkodásra alkalmatlan helyeken tartják, esetenként személyi szabadságában korlátozzák, dolgoztatják. Nem ritka, hogy az egyébként is általában rossz egészségi állapotú sértettek a lakásuk elvesztését követő lelki és testi megrázkódtatások, traumák következtében hamarosan meghalnak. Egyes esetekben a sértettek tisztázatlan körülmények között, bár a hatóságok megállapításai szerint bűncselekményre utaló nyomok nélkül, eltűntek.

A sértettek 6%-a, miközben család áldozatává vált, maga is bűncselekményt követett el, amikor vesztegetéssel kívánt önkormányzati bérlakások kiutalásához jutni, ám kiderült, hogy a kiutaló határozatok hamisak.

A sértettek veszélyeztetettsége

A tapasztalatok alapján bizonyos személyiségjegyekkel rendelkező, társadalmi réteghez tartozó emberek könnyűszerrel válnak lakásmaffia-bűncselekmények áldozataivá.

1. Mindenekelőtt az **anyagi gondokkal** küszködő, főleg a lakásra jelentősebb **közüzemi díjhátralékot**, elmaradt közös költséget, bérleti díjat felhalmozó személyeket kell megemlíteni. A kutatás adatai alapján az áldozatok legalább 20%-a e körbe tartozik.
2. Potenciálisan veszélyeztetettek az **italozó életmódot** folytatók, valamint az **idős, egyedülálló** személyek. A szervezett elkövetők – többnyire segítők, felhajtók révén – nagyon gyakran kocsmákban, italboltokban „gyűjtik be” áldozataikat, majd férköznek bizalmukba.
3. Ugyancsak kiemelten veszélyeztetettek a **mentális vagy pszichés problémákkal** küzdő, könnyen befolyásolható személyek. Több esetben előfordult, hogy az elkövetők pszichiátriai intézményekben ismerkedtek meg a későbbiekben áldozattá váló személyekkel.
4. Könnyen válnak áldozattá azok az **egyedülálló, társas kapcsolat után vágyakozó** nők és férfiak egyaránt, akik többször, válást követően, új életet szeretnének kezdeni, és ennek reményében könnyelműen feláldozzák lakásukat is.
5. Bár nem túl jelentős számban fordultak elő, de meg kell említeni a **külföldi állampolgár** sértetteket, akik többnyire nincsenek tisztában a hazánkban érvényes lakásjogi és ingatlanforgalmazási szabályokkal. Őket különösen a gyors, rugalmas, bürokráciamentes ügyintézés ígéretével lehet becsapni.

Összegezés

A kilencvenes évek végére eszkalálódó, életeket, családokat, egzisztenciákat tönkretévő lakásmaffia-bűnözés nem véletlenül napjaink egyik égető kriminális és egyben társadalmi problémája. Kutatásunk alapján ugyanakkor megállapítható, hogy nem beszélhetünk „a” lakásmaffiáról, a vizsgált ügyek nem utalnak egy, az egész országot, vagy annak nagyobb részét behálózó, maffia jellegű bűnszervezet léteire. Kétségtől gyakraiak a sorozatjellegű, üzletszerűen elkövetett cselekmények, de ezeket alapvetően egymástól független bűnözői csoportok valósították meg, és emellett nem ritkák az eseti jellegű ügyek sem. Éppen ezért a hazai lakásmaffia-jelenségről nem annyira mint titkos bűnszervezetről, hanem inkább mint aljas, fondorlatos cselszövéstről beszélhetünk.

A cselekmények megítélése során a legnagyobb problémát a bizonyítási nehézségek okozzák, mivel számos esetben a csekély érdekérvényesítési képességgel rendelkező sértettek – önmagában hihető és elfogadható – vallomását egybehangzóan cáfolják az okirati bizonyítékok és a tanúvallomások. Ilyen esetekben az in dubio pro reo elvének alkalmazása következtében az eljárások megszüntetésére, illetve a terheltek felmentésére kerül sor, ami ugyanakkor meglehetősen irritálja a társadalom igazságérzetét. Mivel a sokszor összetett, bonyolult cselekmények nyomozása speciális képzettséget igényel, célszerű lenne a BRFK-n létrehozott Kaptár Alosztályhoz hasonló egység felállítása országos vagy regionális szinten is, ami a hasonló jellegű ügyek koordinációját is megkönnyíthetné.

A jogbiztonságot sértő gyakorlatként értékelhető az egyes elkövetési magatartások – különösen a szerződéskötéseket ellenjegyző ügyvédek és közjegyzők esetében – közel sem egységes megítélése.

Az oksági körülmények között kiemelkedő jelentőségű a sértetti közrehatás, amely döntően hozzájárul az elkövetői magatartások sikeréhez.

Preventív intézkedésként szükség lenne a potenciális veszélyforrásokra figyelmeztető jogpropagandára, valamint egyéb, az elkövetéseket megnehezítő megoldásokra (pl. az ügyvédi, közjegyzői ellenjegyzés hatékonyabbá tétele speciális okmánypapír használatával, illetve mindkét szerződő fél részére jogi képviselő biztosításával, bizonyos összeghatár felett a vételár kötelező banki átutalása, ingatlan törzskönyv, vagy tulajdonosi PIN-kód bevezetése, és nem utolsósorban a – különösen a fővárosi – zilált ingatlan-nyilvántartás rendbetétele).

A környezetre veszélyes hulladék jogellenes elhelyezése büntetőtörvényi tényállása

Ez a cikk – amely része egy, a témával bővebben foglalkozó tanulmánynak – bemutatja, hogy a környezetre veszélyes hulladék jogellenes elhelyezése tényállás valójában milyen sok sebből is vérzik. A jogalkotás hiányosságai következtében egyaránt visszasságok mutatkoznak a tényállás elkövetési tárgyai és elkövetési magatartásai tekintetében. A jogalkotó által nem kellő gondossággal megválasztott és sokszor pontatlanul alkalmazott fogalmak egyenesen a szabályozás keretjellegét kérdőjelezzik meg. Maga a tényállás mind az elkövetési tárgyak, mind pedig az elkövetési magatartások meghatározása során olyan kevéssé volt tekintettel a különnormákra, hogy végül – a jogalkotó szándéka ellenére – számos ponton autonóm büntetőjogi szabályozás született. Ez azonban nem tükröződik a jogalkalmazás során, mivel a jogalkalmazó eddig nem ismerte fel a tényállás súlyos ellentmondásait. A pontatlanságok ebben az esetben megközelítik azt a képzeletbeli határt, ami elválasztja a büntetőjogot a jogállami garanciákat sértő, határozatlan tartalmú normáktól. Emiatt a szabályozás érvényessége válik kétségesé és kérdésessé. Természetesen a bírói gyakorlat menetében kialakulhat olyan jogfejlesztő jogértelmezés, ami pontosítja a szabályozás elnagyoltságát, de szerencsésebb lenne az ilyen kiemelkedő diszkrepanciákat jogalkotási szinten kiküszöbölni.

A védett jogi tárgyról

A tényállás két, egymástól elkülönülő, ugyanakkor egymással a rész és egész viszonyában álló jogi tárgyat véd. Az első bekezdés jogi tárgya a természeti környezet zavartalan működése – vagyis e tényállás megalkotásával nem a környezet, mint olyan került büntetőjogi védelem alá, hanem annak csak egy része, hiszen az emberalkotta, élettelen környezet kívül esik a tényállás hatókörén – míg a második bekezdés ezen a jogi tárgyon túl az atomenergia békés célú alkalmazását is védi.

A környezet védelme – legyen szó a természeti környezetről, vagy az ember alkotta mesterséges környezetről – az Alkotmányból vezethető le. Alkotmányunk kimondja: „A Magyar Köztársaság elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez”¹, valamint hogy: „A Magyar Köztársaság területén élőknek joguk van a lehető legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez. Ezt a jogot a Magyar Köztársaság [...] az épített és a természetes környezet védelmével valósítja meg.”² Az Alkotmánybíróság a 28/1994 AB Határozatában³ számos alapvetést mondott ki a környezet alkotmányos jogával összefüggésben. A határozat leszögezi, hogy: „A környezethez való jog jelenlegi formájában nem alanyi alapjog, de nem is pusztán alkotmányos feladat, vagy államcél, amelynek megvalósítási eszközeit az állam szabadon választhatja meg.”⁴ E megállapítás a következővel egészül ki: „A környezetvédelemhez való jog

¹ Alkotmány 18. §

² Alkotmány 70/D. § (1) és (2) bek.

³ Magyar Közlöny, 1994/55. szám

⁴ 28/1994. (V. 20.) AB határozat indokolása

[...] elsősorban önállósult és önmagában vett intézményvédelem, azaz olyan sajátos alapjog, amelynek az objektív, intézményvédelmi oldala túlnyomó és meghatározó.” A határozat mintegy összegzésként leszögezi, hogy: „[...] az állam a környezetvédelem elvi alapjainak és módszereinek megválasztásában szabad, s szabad annak meghatározásában is, hogy a környezethez való jog tartalmát adó sajátos állami kötelezettségből milyen konkrét jogalkotási és kormányzati teendők származnak. A környezethez való jog [...] sajátosságaiból következően azonban az állam nem élvez szabadságot abban, hogy a környezet állapotát romlani engedje, vagy a romlás kockázatát megengedje.”⁵

A jogalkotó Alkotmánybíróság által megállapított szabályozási szabadsága azonban korlátozott. A korlátozó tényezők közül – jogalkotási értelemben – az Európai Unió jogi instrumentumai által megfogalmazott környezetvédelmi kötelezettségek a leghangsúlyosabbak. Az integráció előrehaladtával Magyarország számára is kötelezővé vált a 80/2003/EC Kerethatározat a Környezet Büntetőjogi Védelméről (a továbbiakban: Kerethatározat), amely a hulladékkal – többek között a veszélyes hulladékkal – elkövetett bűncselekményt is büntetni rendeli.⁶ A jogharmonizáció következtében így hazánkban a veszélyes hulladékok jogi rendjét végső soron a büntetőjog mint ultima ratio biztosítja.

Az elkövetési tárgyról⁷

Maga a tényállás úgynevezett kerettényállás, így a cselekmény elkövetési tárgyait – a veszélyes hulladék, a veszélyes radioaktív, illetve robbanásveszélyes hulladék fogalmát – igazgatási jogszabályok – különnormák – határozzák meg.

A hulladékok jogi sorsát az EU igényeinek megfelelő módon a hulladékgazdálkodásról szóló 2000. évi XLIII. törvény (a továbbiakban: Hgt.) biztosítja, amely szükségessé tette a veszélyes hulladékok új szabályozását is, ezért 2002. január 1-jén a veszélyes hulladékokról szóló 102/1996. (VII. 12.) kormányrendeletet (a továbbiakban: Első Vhr.) felváltotta a veszélyes hulladékkal kapcsolatos tevékenységek végzésének feltételeiről szóló 98/2001. (VI. 15.) kormányrendeletben (a továbbiakban: Vhr.) került sor.⁸ A Hgt. a hulladékgazdálkodás kódexe, amely hulladék alatt ért minden olyan tárgyat vagy anyagot, amelytől a birtokosa megválna, megválni szándékozik vagy megválni köteles, és amely a törvény 1. számú mellékletének valamelyik kategóriájában szerepel.⁹ Ehhez képest veszélyes hulladék az a hulladék, amely a törvény II. számú mellékletében felsorolt tulajdonságok közül eggyel vagy többel rendelkezik,

⁵ Uo.

⁶ Kerethatározat 2. cikk c) pont: ”Each Member State shall take the necessary measures to establish as criminal offences under its domestic law: [...] the unlawful disposal, treatment, storage, transport, export or import, of waste, including hazardous waste, which causes or is likely to cause death or serious injury to any person or substantial damage to the quality of air, soil, water, animals or plants; [...]” In: Council Framework Decision 2003/80/JHA.

⁷ A tényállás három elkövetési tárgya közül kizárólag a veszélyes hulladékokkal foglalkozom részletesebben, tekintettel arra, hogy a jogalkalmazói gyakorlatban nincsen adat arra vonatkozóan, hogy a bűncselekményt valaha elkövették volna robbanásveszélyes, avagy veszélyes radioaktív hulladéokra nézve.

⁸ Azonban a 2002. év január hó 1. napján hatályba lépett Vhr. nem helyezte teljesen hatályon kívül az első Vhr.-t, amennyiben a veszélyes hulladékok országhatárokon átnyúló szállítását, továbbá a veszélyes hulladékokra vonatkozó adminisztratív kötelezettségeket jelenleg is az első Vhr. szabályozza.

⁹ Hgt. 3.§ a) pont.

illetve ilyen anyagokat vagy összetevőket tartalmaz,¹⁰ és eredete, összetétele vagy koncentrációja miatt az egészségre, illetve a környezetre kockázatot jelent.¹¹ Vagyis veszélyes hulladék igazgatási rezsimje nem minden, in abstracto veszélyes hulladékot rendel a hatálya alá, hanem pusztán in concreto az egészségre vagy a környezetre kockázatosakat. Tehát jogilag csak a veszély kiváltására alkalmas veszélyes hulladékok jönnek számításba.

A büntetőjog azonban elveti az igazgatási definíciót, hiszen a tényállás első bekezdésének elkövetési tárgyát az olyan anyagot tartalmazó hulladékban határozza meg, amely alkalmas arra, hogy az ember életét, testi épségét, illetőleg egészségét veszélyeztesse, úgyszintén arra, hogy a vizet, a levegőt vagy a talajt szennyezze vagy elváltoztassa, továbbá az állatokat vagy a növényeket veszélyeztesse.¹² A tényállás megfogalmazásából kitűnik, hogy a jogalkotó a tényállás elkövetési tárgyát a veszélyes hulladékok körénél szélesebben kívánta meghatározni. A tényállás ugyanis nem a veszélyes hulladék fogalmát alkalmazza, hanem a meghatározott jogtárgyakat – az emberi életet, egészséget és testi épséget, valamint az egyes környezeti elemeket, illetve a faunát és a florát – veszélyeztető anyagot tartalmazó hulladékokét. Ebből a megfogalmazásból egyértelműen következik, hogy a jogalkotó nem kívánta az igazgatási értelemben vett veszélyes hulladékokra szűkíteni az elkövetési tárgyat, hanem minden egyéb hulladékot is a tényállás alá kívánt rendelni, amennyiben az a tényállásszerű, veszélyeztető képességgel rendelkezik. A jogalkotó tehát a hulladékgazdálkodás szempontjából nem veszélyesnek, hanem kommunálisnak minősülő hulladékok veszélyeztető összetevőit is beépítette a tényállás elkövetési tárgyai közé.¹³

A különnormákban foglaltaktól eltérő veszélyességi kritériumokat alkalmazásával a jogalkotó önálló veszélyeshulladék-fogalmat alkotott.¹⁴ Ezen a tényen az sem változtat, hogy a jogalkotó valójában nem tett mást, mint *veszélyeztetési tárgyként* tételezte az emberi életet és a széles értelemben vett természeti környezetet. Vagyis a tényállásban szereplő veszélyeshulladék-fogalom megismétli az igazgatási jogban már megteremtett konjunktív második feltételt. Ezzel a jogalkotó az igazgatási jogban kockázatként megfogalmazott tulajdonságokat a büntetőjogi dogmatika számára könnyebben értelmezhető absztrakt veszéllyel cseréli fel. A tényállás által

¹⁰ A Hgt. II. számú melléklete szerinti veszélyességi kategóriák a következők: robbanó; oxidáló; tűzveszélyes; kevésbé tűzveszélyes; irritáló vagy izgató; ártalmas; mérgező; karcinogén; maró; fertőző; reprodukciót és az utódok fejlődését károsító; mutagén; mérgező gázokat fejlesztő anyagok; környezetre veszélyes; végül anyag vagy készítmény, amelyből a felsorolt tulajdonságok közül bármelyikkel rendelkező anyag keletkezhet.

¹¹ Hgt. 3.§ b) pont.

¹² A tényállás megfogalmazása nagymértékben emlékeztet a hulladékokról szóló 75/442/EEC-irányelvben megfogalmazott feltételre, amelyre a veszélyes hulladékokról szóló 91/689/EEC-irányelv visszautal. Eszerint:

”Member States shall take the necessary measures to ensure that waste is disposed of without endangering human health and without harming the environment, and in particular:

- without risk to water, air, soil and plants and animals,
- without causing a nuisance through noise or odours,
- without adversely affecting the countryside or places of special interest.”

In : Council Directive 75/442/EEC of 15 July 1975 on Waste, Article 4.

¹³ A tényállás második bekezdésének elkövetési tárgyait a jogalkotó azonos módon állapította meg, amikor a veszélyes radioaktív, illetve a robbanásveszélyes hulladékok helyett a radioaktív anyagot tartalmazó hulladékok közül az egészségre vagy a környezetre veszélyeseket, valamint a robbanásveszélyes és a gyúlékony anyagot tartalmazó hulladékokat rendelte büntetni.

¹⁴ A veszélyes hulladék fogalmának autonóm szabályozása nem változtat a tényállás keretjellegén. A jogalkotó szándéka egyértelműen keretnorma megalkotása volt, a tényállás által alkalmazott egyes fogalmak autonóm volta a jogalkotás hiányosságából fakad.

veszélyeztetési tárgyakként tételezett elkövetési tárgyak között vannak a büntetőjog által ismertek – ilyen például az ember élete, testi épsége, egészsége, amelyek fogalmát a dogmatika és a gyakorlat is kellő alaposan és mélységgel dolgozta ki – míg az állati élet, valamint az egyes környezeti elemek, mint elkövetési tárgyak korábban teljes egészében kívül estek a büntetőjog érdeklődésén. Ez utóbbi fogalmak elemzésével azonban a dogmatika még adós, emiatt a bírói gyakorlatra vár a veszélyes hulladék Btk.-beli fogalmának kialakítása. Erre mostanáig, az esetek viszonylag kis száma miatt még nem került sor. Az eddigi gyakorlatból azonban megállapítható, hogy a jogalkalmazás nincs figyelemmel arra a tényre, hogy a Btk. nem a Hgt. veszélyes hulladék fogalmát használja, hanem önállóan határozza meg az elkövetési tárgyak körét. Ezt igazolja, hogy a vizsgált esetekben a jogalkalmazó a Hgt. – sőt, számos esetben a korábban hatályban volt Első Vhr. – veszélyes hulladék fogalmát alkalmazta.¹⁵ Vagyis a jelenlegi bírói gyakorlat a Hgt. veszélyes hulladék fogalma mentén alakul. Emiatt a tényállás ténylegesen kerettényállás, hiszen az elkövetési tárgy fogalmát a jogalkalmazó a különnormák szerint értelmezi.

Az elkövetőkről

Az első bekezdés első fordulata és a második bekezdés szerinti bűncselekmény alanya bárki lehet, kivéve azt a személyt, aki az első bekezdés első fordulataiban, illetve a második bekezdésben felhívott jogszabályban meghatározott engedéllyel rendelkezik. Ezzel szemben a tényállás első bekezdésének második fordulataiban megállapított bűncselekmény *delictum proprium*, amennyiben azt csak jogszabályban vagy végrehajtható hatósági határozatban megállapított kötelezettség megszegésével lehet elkövetni.

Emiatt meg kell vizsgálni a veszélyes radioaktív hulladékok, a robbanásveszélyes hulladékok, illetve a veszélyes hulladékok körében előforduló jogszabályon alapuló engedélyeket, valamint az ez utóbbiakra vonatkozó jogszabályi és hatósági kötelezéseket.

Ami a veszélyes hulladékokat illeti, a Vhr. általános érvennyel kimondja, hogy hulladékkezelési tevékenység végzésére jogosító engedélyért csak gazdálkodó szervezet folyamodhat.¹⁶ Ez büntetőjogi szempontból különösen jelentős, mivel a magyar büntetőjog csak a személyi felelősség elvét ismeri, a jogi személyt nem tekinti büntethetőnek. Éppen ezért az engedélyes gazdálkodó szervezet és az engedélyhez kötött tevékenység végzésére személyében is jogosított természetes személy kétséget kizáró meghatározása elengedhetetlen. A gazdálkodó szervezet fogalma alatt – tekintettel arra, hogy a veszélyes hulladékokkal foglalkozó igazgatási jogszabályok definícióval nem szolgálnak – a gazdasági társaságokról szóló 1997. évi CXLIV. törvény (a továbbiakban: Gtv.) hatálya alá tartozó gazdasági társaságokat kell értenünk, hiszen többnyire ilyen társaságok szerepelnek az üzleti életben, illetve a gazdasági forgalomban. A társasági jog előírja, hogy *„hatósági engedélyhez kötött tevékenységet, ha jogszabály kivételt nem tesz, gazdasági társaság csak akkor folytathat, ha e tevékenységben személyesen közreműködő*

¹⁵ Jellemző példa, hogy BH 2001/264 – a tényállásról eddig az egyetlen olyan döntés, amely a Bírósági Határozatok Tárában megjelent – teljes természetességgel állapítja meg, hogy az első Vhr. 9–11. §-ában meghatározott veszélyeshulladék-gyűjtési szabályokat sértő tevékenység megvalósítja a veszélyes hulladék tényállást. Vagyis a jogalkalmazó olyannyira egyértelműnek tekintette a tényállás keretnorma jellegét, hogy még csak nem is tartotta vizsgálatra érdemesnek a tényállási elemek és a különnormák tartalmának egymáshoz való viszonyát vizsgálni. In: Complex CD Döntvénytár, KJK, Budapest, 2003

¹⁶ Vhr. 25–27. §

tagjai, munkavállalói, illetve a társasággal kötött tartós polgári jogi szerződés alapján a társaság javára tevékenykedők között legalább egy olyan személy van, aki a jogszabályokban foglalt képesítési követelményeknek megfelel".¹⁷ A veszélyes hulladékok kezelését ilyen, a környezetvédelmi hatóság (a továbbiakban: KöFe) által kiadott engedélyhez kötött tevékenységnek kell tekintetnünk. Vagyis a tényállás szempontjából a Gtv. által meghatározott működési engedélynek a megszerzéséhez szükséges feltételeket kielégítő természetes személyeket kell az engedély személy szerinti jogosítottjának tekinteni. Ilyen jogosított személy természetesen engedélyesenként több is elképzelhető. A veszélyes hulladék kezelését végző gazdálkodó szervezet az erre a tevékenységre vonatkozó engedélyt csak a jogszabályi feltételeket személyükben teljesítő természetes személyek révén kaphatja meg, míg ezek a természetes személyek az engedélyben meghatározott veszélyeshulladék-kezelési tevékenységet csak az engedély hatálya alatt végezhetik jogszerűen. Összegezve: meghatározott természetes személyek általános érvénnyel rendelkezhetnek bizonyos veszélyeshulladék-kezelési tevékenységek végzésére képesítéssel, de konkrét veszélyeshulladék-kezelési tevékenységet csak a Vhr. szerinti engedély alapján végezhetnek jogszerűen. A tényállás szerinti engedély alapján végzett tevékenység nem más, mint a személyében az engedéllyel rendelkező természetes személy által az engedélyes gazdálkodó szervezet részére az ilyen engedély hatálya alatt teljesített cselekvés, ami így nem valósít meg bűncselekményt.

A veszélyes radioaktív hulladékok elhelyezése kérdésében a 240/1997. (XII. 18.) kormányrendelet (a radioaktív hulladékok és a kiégett üzemanyag elhelyezésére, valamint a nukleáris létesítmények leszerelésére kijelölt szerv létrehozásáról és tevékenységének pénzügyi forrásáról; a továbbiakban: Atr.) egyértelmű helyzetet teremt, hiszen leszögezi, hogy „*a radioaktív hulladékok végleges elhelyezését, valamint az atomreaktorok kiégett üzemanyagának átmeneti és végleges elhelyezésére szolgáló tárolók létesítését, üzemeltetését, illetve a nukleáris létesítmények leszerelését (lebontását) Radioaktív Hulladékokat Kezelő Közhasznú Társaság végzi*".¹⁸ A megfogalmazásból kitűnik – a magyar jogi nyelv azon sajátosságából következően, hogy a kötelezést kijelentő móddal fejezi ki – hogy ezt a tevékenységet a nevezett közhasznú társaságon kívül senki sem végezheti jogszerűen. Vagyis a közhasznú társaságot leszámítva bárki, aki veszélyes radioaktív hulladékot elhelyez, avagy azzal más, az elkövetési magatartások elemzésénél részletesen kifejtett tevékenységet végez, megvalósítja a tényállást.

A robbanásveszélyes hulladékok elhelyezése szintén bűncselekmény, amennyiben jogszabályban meghatározott engedély hiányában végzik. A kémiai biztonságról szóló 2000. évi XXV. törvény (a továbbiakban: Kbt.) értelmében a robbanásveszélyes anyagokkal végezhető minden tevékenység – így az elhelyezés is – bejelentéshez és engedélyhez van kötve. A bejelentési kötelezettséget az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat területileg illetékes városi intézete felé kell teljesíteni. A bejelentési és az engedélyeztetési kötelezettség azt a természetes vagy jogi személyt terheli, aki robbanásveszélyes hulladékokat kíván elhelyezni.¹⁹ Ebből az következik, hogy az engedély jogosítottjává is ez a személy válik.

Végül, de nem utolsósorban a jogszabályban meghatározott kötelezettségekről annyit, hogy már maga a hulladékkezelési tevékenység végzéséhez szükséges engedély előírása is

¹⁷ Gtv. 6. § (2)–(3) bek.

¹⁸ Atr. 1. § (1) bek.

¹⁹ Kbt. 28–31. §

jogszabályban meghatározott kötelezettség, amely kötelezettség alanya az engedélyhez kötött tevékenységet végző gazdálkodó szervezet. Ugyanakkor más jogszabályok számos egyéb kötelezettséget írnak elő. Ilyen kötelezettségek elsősorban a Vhr. – akár alapelvekként is felfogható – előírásai, amelyek a kezelt veszélyes hulladék mennyiségére, veszélyességére, újrahasznosítási rátájára, a folyamatok ellenőrzésére és a humán és környezeti biztonságra vonatkoznak.²⁰

A tényállás alanyainak e második körében érdekesebb lehet a hatósági határozatban kötelezettek köre. A hatósági kötelező határozatok közül néhány fontosabb típust a Hgt. és a Vhr. is megemlíti. Talán a legjellemzőbb, a Hgt. szabályain alapuló kötelező határozat a hulladékbírság intézménye, amit a KöFe mindig határozatilag szab ki.²¹ Ezen túlmenően a Vhr. kötelezések címszó alatt a KöFe jogsértő állapot megszüntetésére kötelező, a tevékenység folytatását feltételtől függővé tevő vagy határidőhöz kötő, illetőleg a tevékenységet felfüggesztő vagy korlátozó határozatairól tesz említést.²² Csak a veszélyes hulladékok tekintetében elképzelhető hatósági határozat a Környezet és Természetvédelmi Főfelügyelőség hulladék veszélyességét megállapító minősítő határozata, ami a Vhr. értelmében csak a minősítést kérelmező ügyfélre vonatkozik.²³

Az elkövetési magatartásról

A kerettényállás már máshol is említett sajátossága, hogy tartalmát különnormák határozzák meg. Ezért az elkövetési magatartások pontos természetét a veszélyes hulladékra, a veszélyes radioaktív hulladékra és a robbanásveszélyes hulladékra külön-külön, az igazgatási szabályokban kell keresnünk.

A jogalkotó a tényállás első bekezdésében megfogalmazott veszélyes hulladékok tekintetében az ilyen anyagok büntetőjog-ellenes gyűjtését, tárolását, kezelését, elhelyezését, illetve szállítását pönalizálja, anélkül, hogy az egyes fogalmakat meghatározná. Az igazgatási szabályok azonban – kimerítő jelleggel – az alábbi veszélyes hulladékokkal kapcsolatos tevékenység-fajtákat ismerik: hasznosítás, ártalmatlanítás, kezelés, gyűjtés, begyűjtés, szállítás, előkezelés, tárolás.²⁴

A Vhr. a veszélyes hulladékok tekintetében értelemszerűen ugyanezeket a tevékenységfajtákat ismeri. Az Első Vhr. is előír bizonyos, veszélyes hulladékokkal kapcsolatos adminisztratív tevékenységeket. Vagyis a tényállás nem szól a veszélyes hulladékok hasznosításáról, ártalmatlanításáról, előkezeléséről és begyűjtéséről, valamint hallgat a veszélyes hulladékok nyilvántartásáról, anyagmérlegéről és bejelentéséről. Ebből az következik, hogy a büntetőjog-alkotó – a veszélyes hulladék büntetőjogi fogalmához hasonlóan és ismét csak nyilvánvalóan erre irányuló szándék hiányában – az elkövetési magatartásokat is önállóan szabályozta.²⁵ Ugyanakkor megfigyelhető, hogy a jogalkalmazó – akár csak a veszélyeshulladék-fogalom

²⁰ Vhr. 5. §

²¹ Hgt. 49. §

²² Vhr. 33. §

²³ Vhr. 4. §

²⁴ Hgt. 3.§ j)–q) pont

²⁵ Az önálló fogalomalkotás azonban ismételtelen csak a jogalkotás hiányosságainak nem kívánt hatása, az ebben az esetben sem változtat azon, hogy a tényállás keretnorma.

esetében – ezúttal sincsen tekintettel arra, hogy a tényállás autonóm módon, az igazgatási normáktól függetlenül határozta meg az elkövetési magatartást. Ez a gyakorlatban azzal jár, hogy a jogalkalmazó a Hgt. és a Vhr. – illetve az esetek jelentős részében az Első Vhr. – szerinti tevékenységet veszi alapul. Emiatt egyelőre megválaszolatlan az a kérdés, hogy a tényállás által nem ismert, de az igazgatási normákban szereplő és értelemszerűen a gyakorlatban is megjelenő tevékenység típusok miként minősülnek a büntetőjog szempontjából. Ennek eldöntése ezúttal is a bírói gyakorlatra vár.

A tényállás második bekezdése a robbanásveszélyes hulladékok és veszélyes radioaktív hulladékok jogszabályban meghatározott engedély nélkül történő elhelyezését bünteti. Ami a veszélyes radioaktív hulladékokat illeti, az elkövetők vizsgálata kapcsán már felhívott Atr. meghatározásaiból²⁶ az következik, hogy az igazgatási norma által alkalmazott fogalmak ismételen figyelmen kívül maradtak a büntetőjogi norma megalkotása során, vagyis a büntetőjog önállóan állapítja meg az elkövetési magatartást is.²⁷ Természetesen a bírói gyakorlat ezúttal sem mondta még ki, hogy a tényállásbeli elhelyezés fogalmába a különnormák szerinti tevékenységek közül melyek férnek bele. E hiánypótló hatású bírói döntés mielőbbi megszületése azért is kívánatos, mert ésszerűen nem feltételezhető, hogy a jogalkotó büntetlenül kívánta hagyni példának okáért a veszélyes radioaktív hulladékok jogellenes kezelését, vagy az ilyen kezelő létesítmények jogellenes működtetését. A robbanásveszélyes hulladékok jogellenes elhelyezésével kapcsolatban gyakorlatilag szó szerint meg lehet ismételni a veszélyes radioaktív hulladékok vonatkozásában elmondottakat.

Mindezt összegezve megállapíthatjuk, hogy a jogalkotó által alkalmazott fogalmak értelmezést igényelnek. A második bekezdés esetében az elkövetési magatartás meghatározása már a hibás fogalomhasználat kérdését veti fel, ami feltehetően a nem kellően körültekintő előkészítő munkálatok eredménye. Alappal vélhető, hogy a jogalkotó a tényállás megfogalmazásakor az irányadó igazgatási szabályt nem a szükséges mélységben ismerte meg, ami a határozatlan tartalmú büntetőjogi szabály alkotása tilalmának megszegését eredményezheti, így jogállami garanciákat sért. Az ebből fakadó értelmezési vákuum – újabb jogalkotás híján – csak a bírói gyakorlatban kialakuló, a jogalkotói szándékot szem előtt tartó interpretáció útján tölthető ki.

A veszélyeztetésre alkalmasságról

A tényállás első bekezdésében meghatározott bűncselekmény immateriális bűncselekmény, amely az elkövetési magatartás maradéktalan kifejtésével befejezetté válik. A bűncselekmény elkövetéséhez sem károsító, sem pedig veszélyeztető eredmény bekövetkezése nem szükséges.

²⁶ Az Atr. 2. § (2)–(4) bekezdéseiben az alábbi, tevékenység-fajtákat tartalmazza: kis és közepes aktivitású radioaktív hulladékok végleges elhelyezésére szolgáló tárolók létesítésének előkészítése és megvalósítása; kiégett üzemanyag átmeneti elhelyezésére szolgáló tárolók létesítése; nagy aktivitású radioaktív hulladékok végleges tárolója létesítésének előkészítése és megvalósítása; kis és közepes aktivitású radioaktív hulladékok végleges elhelyezésére szolgáló tárolók működtetése és őrzése; kiégett üzemanyag átmeneti elhelyezésére szolgáló tárolók működtetése; nagy aktivitású radioaktív hulladék végleges tárolójának működtetése és őrzése; kis, közepes és nagy aktivitású radioaktív hulladékok beszállítása a tárolóba; nukleáris létesítmények végleges leállítását követően – leszerelésükig – azok fenntartása és őrzése; nukleáris létesítmények lebontása, helyszínük rekultiválása.

²⁷ Ez azonban ismételen a jogalkotás hiányosságainak következménye és nem változtatja meg a tényállás keretjellegét.

A bűncselekmény elkövetéséhez elegendő az elkövetési tárgyakkal végzett büntetőjog-ellenes tevékenység. Így tehát a tényállás nem absztrakt veszélyeztető bűncselekményt fogalmaz meg, az absztrakt veszély, mint képességet, mint a veszély kiváltására alkalmas reális esélyt az egyes elkövetési tárgyak hordozzák. Erre a tényállás szövegében az „alkalmas” kifejezés. Ebből a megfogalmazásból kikövetkeztethető, hogy a jogalkotó szándéka absztrakt veszélyeztető tényállás megalkotása volt. Absztrakt veszélyeztető tényállásról azonban akkor beszélhetünk, ha a jogalkotó a tényállásszerű tevékenység, az elkövetési magatartás kifejtéséhez kapcsolja feltételként, hogy annak a veszély kiváltására alkalmasnak kell lennie.²⁸ Vagyis a veszély kialakítására való alkalmasság az elkövetési magatartás objektív tulajdonsága kell legyen.²⁹ A jelen tényállásnál azonban a jogalkotó nem a kötelelességszegő magatartástól követeli meg, hogy alkalmas legyen az emberi élet, testi épség, egészség, valamint a flóra és a fauna veszélyeztetésére. A veszély kiváltására való képesség ennél a bűncselekménynél az elkövetési tárgy immanens eleme. Vagyis a jogalkotó a konkrét veszélyhelyzet kialakulásának lehetőségét, a *veszély veszélyét* magában rejtő elkövetési tárgyakkal kapcsolatos tevékenységek jogi rendjét részesíti védelemben. Így a tényállás maga formális bűncselekményt tartalmaz, amelynek az elkövetési tárgya hordozza a veszélyt, ezzel mintegy *absztrakt veszélyeztetési tárggyá* válva.

Az absztrakt veszély tárgyi elemként való megjelenése azzal az eredménnyel jár, hogy amennyiben az elkövetési tárgy nem hordozza magában az absztrakt veszélyt, nincs bűncselekmény. Figyelemmel azonban a veszélyes hulladék igazgatási definíciójára, ez nem más, mintha azt mondanánk, hogy amennyiben a veszélyes hulladékok jogellenes elhelyezését nem veszélyes hulladékokra követik el, nincsen bűncselekmény.

Az absztrakt veszély értékelése, avagy hiányának megállapítása természetesen az állandónak közölről sem nevezhető jogalkalmazói gyakorlatban is komoly értelmezési problémák forrása. Az alábbi néhány eset az egyébként igencsak szűkös forrásanyagból igyekszik kiemelni azokat, amelyek jelzik, jogalkotói korrekció, avagy legalább iránymutató bírói döntés szükséges.

A D. városi bíróság egy marasztaló ítéletében, amelyben elítélte a lejárt szavatosságú festékszármarazékokat engedély nélkül egy ismerőse telkén tároló vádlottat, döntését azzal indokolta, hogy a cselekmény, figyelemmel a tárolás körülményeire, alkalmas volt a környezet szennyezésére. Az egyébként helyes és alapos döntés e ponton téves, amennyiben a környezetkárosítás büntetőtörvényi tényállásának elemeit vizsgálja, szükségtelenül. Ezzel szemben a B. városi bíróság végzésének indokolásában – nagyon helyesen – csak azt vizsgálta, hogy a jogellenesen tárolt nehézfém- és könnyűfémhulladék mint anyag alkalmas volt-e környezeti kockázatok kiváltására.

Ennél is jelentősebb H. város bíróságának ítélete, amely indokolásában leszögezte, hogy a veszélyeshulladék-bűncselekmény a kötelezettség megszegésével befejezett, a szennyezés, avagy a tartós elváltozás bekövetkezése ehhez nem szükséges. Figyelemreméltó következtetésre jutott Ny. város ügyészsége is, amikor a nyomozás megszüntetése ellen bejelentett panaszt elbíráló határozatában kimondta, hogy a veszélyeshulladék-bűncselekmény elkövetése befejezett azzal,

²⁸ Ilyen esettel találkozunk példának okáért a garázdaság vétségénél, amely bűncselekményi tényállás egyértelműen az elkövetési magatartáshoz kapcsolja a veszélyeztetésre alkalmasságot és a bírói gyakorlat is megállapította, hogy elkövetéséhez elegendő, ha a mások megbotránkozása mint reális lehetőség fennáll.

²⁹ In: Complex CD Jogtár; Kommentár a BTK. Különös Részéhez, KJK, Budapest, 2003

hogy az ismeretlenül maradt elkövető motorolajat öntött a település határában lévő állatitató kútba, a bűnösség szempontjából irreleváns, hogy a kút valójában itatásra alkalmatlanná vált. Az eset további érdekessége, hogy a kút ilyen módon történt „megmérgezése” konkurens állattenyésztők harcának egy állomása volt.

Az alanyi oldalról

A bűncselekmény – a tényállásban meghatározott kötelezettség megszegésével – mind szándékosan, mind gondatlanul elkövethető. A szándékosság, illetve a gondatlanság szempontjából eredendően tehát azt kell vizsgálni, hogy az elkövető tudott-e a kötelezettségről és annak ismeretében a kötelezettség megszegéséhez milyen érzelmi-akarati viszony fűzte, illetve amennyiben nem ismerte a kötelezettséget, az ismeret hiánya bűnös volt-e. Lévén a tényállás keretdiszpozíció, vizsgálni szükséges a különnormák hatását a büntetőjogi felelősség alakulása szempontjából. A különnormák tényállási elemmé tétele elsődlegesen azzal jár, hogy azok maradéktalan betartása – vagyis a köteleességszegés hiánya – kizárja a büntetőjogi felelősség megállapíthatóságát.³⁰ Amit a különnormák nem fednek le, vagyis az a károsító vagy veszélyeztető eredmény, avagy a veszély kialakulásának reális esélye, ami a szakmai szabályok betartása ellenére is kialakul, nem tekinthető társadalmilag elfogadhatatlan mértékűnek. A konkrét esetben ez azzal jár, hogy bűncselekmény hiányában nem lesz büntethető az, aki veszélyes hulladékokkal kapcsolatos tevékenységet a jogszabályi és hatósági előírásokat maradéktalanul betartva végez. Ezzel a felelősség már a tárgyi oldalon kizárható, annak vizsgálatát fölösleges az alanyi oldalra is átvinni.³¹

Az elkövetés szándékosságával összefüggésben érdemes kiemelni, hogy a köteleesség megszegésén túlterjedő szándék már valamely más bűncselekményt valósít meg, leggyakrabban szándékos foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetést vagy materiális károsító környezet vagy természetkárosítást. A gondatlan elkövetési alakzat tekintetében – amelynek a pönalizálását a jogalkotó a cselekmény különösen veszélyes voltával indokolta³² – a luxuria megállapíthatósága jelent problémát, hiszen éppen a szakmai szabályok mint különnormák létezése feltételezi azt, hogy az adott tevékenységet végzők tudják, hogy tevékenységük mely igazgatási norma, illetve szakmai kötelezettség hatókörébe tartozik. Emiatt életszerűtlenné válhat az a védekezés, miszerint az elkövető tud a tevékenység általában vett engedélyhez kötöttségéről, de könnyelműen bízik abban, hogy az ő általa konkrétan végzett cselekvés nem esik az ilyen kötelezettség hatálya alá. Negligencia akkor kerül szóba, ha az elkövető azért nem tud az engedély megszerzésére vonatkozó köteleességéről, mert nem tanúsítja a tőle elvárható gondosságot. A gondatlanság szempontjából az objektív gondossági köteleesség mint norma tartalmát – mivel az elkövető meghatározott hivatás szabályainak hatálya alatt áll – az adott hivatásra fennálló írott vagy íratlan szabályok alkotják.³³ A különnormák tehát eldöntik egyrészt,

³⁰ Ez a tény sokkal eklatánsabb azoknál a keretdiszpozícióknál, amelyek nem formális tényállásokat, hanem eredmény bűncselekményt, vagy legalább absztrakt, távoli veszélyt fogalmaznak meg. Így például a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés nem valósul meg, ha a szakmai szabályok maradéktalan betartása ellenére alakul ki a közvetlen veszélyhelyzet. Elvileg ugyanis a foglalkozási és szakmai szabályok betartása kizárja a társadalmilag elfogadhatatlan mértékű veszély kialakulását.

³¹ In: Wiener A. I.: *A Btk. általános része, de lege ferenda*. MTA Közlemények 17., Budapest, 2003, 89. o.

³² 1996. évi LII. törvény részletes miniszteri indokolása.

³³ BH 1994/168.

hogyan az elkövetőtől milyen magatartás tanúsítása várható el, másrészt azt is meghatározzák, hogy a szabályok ismeretének a hiánya mikor éri el azt a szintet, amikor már a büntetőjognak kell értékelnie a magatartást.

A különnormák ilyen szerepe következtében a gyakorlatban könnyen objektivizálódhat a büntetőjogi felelősség, ami abban nyilvánul meg, hogy a felelősség megállapítása szempontjából csak a tárgyi oldal jön számításba. Vagyis ha a különnormák betartása állapítható meg, nincs bűncselekmény, ha azok nem kerültek betartásra, a bűncselekmény elkövetése szándékos, mert a jogalkalmazó nem honorálja azt a védekezést, hogy adott szakma szakemberei nem ismerik a rájuk vonatkozó előírást, avagy nem tudják eldönteni, hogy tevékenységük a szakmai szabályok hatálya alá esik-e. A másik, az előbbihez mérten kevésbé szélsőséges gyakorlati következmény, hogy a jogalkalmazás során a kötelezettség megszegése csak akkor minősül szándékosnak, ha az elkövető számára a kötelezettség létezése ismert volt, míg gondatlannak akkor tekintendő a bűncselekmény, ha a kötelezettség ismeretének hiánya bűnös. Ebben az esetben a tudatos gondatlanság mint elkövetési alakzat kiesik.

A jogi személyről

A büntetőjogi felelősség szempontjából a jelen bűncselekmény azért különösen izgalmas, mert, büntetlenséget elvileg csak gazdálkodó szervezet élvezhet. Vagyis azon jogszabályi engedély, aminek megléte kizárja a köteleességszegést, csak gazdálkodó szervezeteknek adható. Így tehát egyértelmű, hogy a bűncselekmény által fenyegetett tevékenységek általában a jogi személyek – és más gazdálkodók – gazdálkodása körébe esnek, olyan cselekvések, amelyek jogi személy gazdálkodása során, a jogi személy érdekében kerülnek elkövetésre. Éppen ezért vizsgálni kell azt is, hogy a tevékenység bűnös végzése, azaz a büntetőjog-ellenes cselekvés mennyiben áll összefüggésben a tevékenységre egyébként engedéllyel rendelkező, avagy az ilyen engedélyt egyáltalán meg nem szerző jogi személlyel. Végül soron tehát felvetődik a jogi személy szankcionálásának a kérdése. A jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről szóló 2001. évi CIV. törvény (a továbbiakban: JszBtk.) az intézkedések alkalmazásának – azaz a jogi személy megszüntetésének, tevékenysége korlátozásának, avagy a jogi személy bírságolásának – feltételül az alábbiakat szabja:

- a) szándékos bűncselekmény elkövetése, ha a bűncselekmény elkövetése a jogi személy javára vagyoni előny szerzését célozta vagy eredményezte, és a bűncselekményt a jogi személy:
 - ügyvezetésre vagy képviselőre feljogosított tagja vagy tisztségviselője, felügyelő bizottságának tagja, illetőleg ezek megbízottja a jogi személy tevékenységi körében követte el;
 - tagja vagy alkalmazottja a jogi személy tevékenységi körében követte el, és azt a vezető tisztségviselő felügyeleti vagy ellenőrzési kötelezettségének teljesítése megakadályozhatta volna.
- b) ha a bűncselekmény elkövetése a jogi személy javára vagyoni előny szerzését eredményezte, és a jogi személy ügyvezetésre vagy képviselőre feljogosított tagja vagy tisztségviselője a bűncselekmény elkövetéséről tudott³⁴.

³⁴ JszBtk. 2. § (1)–(2) bek.

Kétségtelen, hogy a környezetre veszélyes hulladék jogellenes elhelyezése bűncselekmény elkövetése szinte kivétel nélkül a gazdálkodó szervezet – jogi személy – javára vagyoni előny megszerzését célozza. A jogi személy felelősségének megállapíthatósága szempontjából nem is ez az egyébiránt nyilvánvaló körülmény bizonyítása okoz nehézséget, hanem a vezető mulasztásos felelősségének, illetve annak a bizonyítása, hogy a büntetőjog-ellenes tevékenységet konkrétan kifejtő személy a jogi személlyel a törvény által előírt jogviszonyban áll. Az alábbi néhány jogesettel a jogi személy bűnös gazdagodásának célját kívánom alátámasztani. E rövid áttekintésnek akár az is lehetne a mottója, hogy a bűnözés olcsóbb a megelőzésnél.

Mind a jogi személy érdekében, jogtalan vagyoni előny megszerzése céljából történő elkövetésre, mind pedig a vezetői felelősség megvalósulására kiváló példát szolgáltat az a H. megyei eset, amikor az egyik vegyszerekkel, leginkább növényvédő szerekkel foglalkozó Kft.-nek a lejárt szavatosságú és ezáltal veszélyes hulladéknak minősülő készítmények szakszerű kezeléséért felelős, vezető beosztású alkalmazottja arra utasította a Kft. egyik sofőrjét, hogy a cég telepének egyik gödrébe kiborítson mintegy kétszáz liter romlott gombaölő csávázót. A helyi bíróság marasztaló ítéletében – nagyon helyesen az adott Kft.-nél megvalósuló és a terhelt védekezésének ellentmondó, tényleges gyakorlat ismeretében – nem fogadta el a vádlott azon védekezését, hogy maga is beosztott alkalmazott lévén, nem rendelkezett utasításadási jogkörrel. A bíróság az ítéletben megállapította, hogy az engedély nélküli kiborításra a lényegesen költségesebb elszállítás elkerülése érdekében került sor. A megyei bíróság jogerős ítéletében az elsőfokú döntést helybenhagyta.

Sajnálatos módon szinte tipikusnak tekinthető elkövetési magatartás a tengelyen szállított – veszélyes összetevőket is tartalmazó – települési folyékonyhulladék engedély nélkül, avagy attól eltérő módon történő lerakása. A hazai szennyvízkezelés egyik legnagyobb és máig megoldatlan kihívása a nem csatornázott települések vagy településrészek szennyvíz-szippantásának kiugróan magas költsége. Ezért történhetett meg S. városban, hogy a helyi szippantóskocsival szennyvíztisztítást végző terhelt mintegy öt köbméter szennyvizet a település árvízelvezető árkába eresztett, ahelyett, hogy megfizette volna a szennyvíztelepen a befogadási díjat. Tettének nem kívánatos következményeivel szembesülve a vádlott önként kármentesítette a területet, aminek keretében negyvennégy köbméter termőtalajt cseréltetett ki. Ugyanebben a városban egy másik, hasonló tevékenységet végző vállalkozó – szintén a magas átvételi díj megtakarítása érdekében – a termőföldekre eresztette ki az általa korábban kiszippantott szennyvizet. A bíróság mindkét esetben bizonyítottan látta az engedély nélküli veszélyes hulladék lerakást és a vádlottakat elmarasztalta.

S. megyében a megyei bíróság jogerősen elmarasztalta azt a vállalkozót, aki az állati fehérje feldolgozásával foglalkozó Kft.-je telepén keletkezett, állati maradványokkal és állati zsírral is szennyezett szennyvizet a kommunális szennyvíz kezelésére szolgáló telepre szállította. Az utasítást kiadó vállalkozót a bíróság büntett miatt marasztalta el. Ugyanakkor téves és önmagának is ellentmond az ítélet rendelkező része annyiban, amennyiben a veszélyes hulladék szállítását engedély nélkül végző szippantóskocsi-sofőr felelősségét csak vétségért állapította meg, hiszen maga az ítélet is indokként hozta fel, hogy a sofőrnek tudnia kellett: saját telepe nem alkalmas az átvett anyag szakszerű és jogszerű ártalommentesítésére.

Ny. város bírósága társtettesekként négy személyt – büntetett előéletűkre és a halmazatban lévő más bűncselekményekre is tekintettel – felfüggesztett börtönbüntetésre ítélt, mert közösen

tulajdonolt és üzemeltett Kft.-jük engedély nélkül tárolt olyan veszélyes hulladékokat, amelyeket meglévő környezetvédelmi engedélyük alapján, egyéves időtartamon keresztül, köztes tárolásban tarthattak és a szükséges mértékben előkezelhettek volna. Ám az engedély szerinti időtartam elteltével saját költségükön kellett volna a veszélyes hulladékokat végleges kezelésre átadniuk arra engedéllyel rendelkezőnek. A magas költségek megtakarítása helyett a terheltek a veszélyes hulladékot tanyákon és erdőkben rejtették el, végül az elkerülhetetlen környezetvédelmi ellenőrzést hamisított okiratokkal kívánták hátráltatni.

P. városban egy földmunkákkal foglalkozó vállalkozó az útburkolati bontásból keletkezett aszfalttörmelékét saját gépállomásán tárolta, közvetlenül a járműveiből leeresztett fáradt olaj mellett. Engedéllyel egyik esetben sem rendelkezett. A terhelte azzal védekezett, hogy csak rövidebb ideig kívánta a veszélyes hulladékokat a telephelyén tárolni, amire egyébként is azért került sor, mert a megbízója kifejezetten azzal fenyegette, hogy amennyiben a veszélyes hulladékok fuvarozása miatt a szerződéses munkával késedelembe esik, megbízását visszavonja. A bíróság nem honorálta a terhelte védekezését.

D. városban két vállalkozó épületbontás során keletkezett veszélyes hulladékokat – kábelcsatornáknál felhalmozott fáradt olajat – ártalmatlanításra átadás helyett egy mellékúton a földre kihelyezett. A műanyagbordák még a rakodás során megsérültek, így a veszélyes hulladék hamarosan szivárogni kezdett és a talajt szennyezte.

Ezekben az esetekben visszatérően az tapasztalható, hogy a veszélyes hulladékok ártalmatlanítása, szakszerű kezelése vagy kezeltetése helyett az elkövetők inkább a birtokukban lévő ilyen anyagoktól való gyors, rövid úton történő megszabadulást választják. Szűklátókörűségük sajnos ritkán végződik hatósági vagy büntetőbírói eljárással, így az általuk okozott környezeti kockázat is csak ritkán kap figyelmet és nyer megoldást. Az mindenestre egyértelmű – de természetesen nem csak e néhány büntetőüggyel alátámasztható – hogy Magyarországon a gazdaság szereplői számára nem jelent alternatívát a környezettudatos viselkedés, a környezetért felelősséget vállaló gazdálkodás.

De lege ferenda

Az eddigiekben leírt jogértelmezési visszasságok miatt célszerűnek mutatkozik de lege ferenda javaslatot készíteni a tényállás szövegére. Olyan tényállást szükséges alkotni, amely összhangban áll a háttérjogszabályokkal, és amely figyelemmel van az igazgatási és szakmai normák tartalmára. Ez természetesen nem csak ennél a tényállásnál, de minden keretdiszpozíciónál követelmény, hiszen maga a keretjellegű szabályozás veszíti el az értelmét akkor, ha már a jogszabály szövegének elemzése sem vezet megnyugtató eredményre.

Alapjában véve három ponton kell a jogalkotói szemléletet megváltoztatni. Egyrészt nem adott tevékenység-típus önállóítása a cél, hanem adott emberi cselekvések összessége jogi rendjének védelme. Emiatt már a tényállás elnevezésénél célszerű elszakadni a tevékenység fajtájának a megnevezésétől. Nem a veszélyes hulladék jogellenes elhelyezését kell büntetni, hanem a hulladékgazdálkodás rendjét sértő magatartások azon részét, amelyek büntetőjogi értékelésre tartanak számot. Ezért helyénvalóbb a visszaélészerű, avagy a sérelmes magatartásra utalás alkalmazása. Magának a tényállásnak pedig tartalmaznia kell arra való utalást, hogy

kerettényállásról van szó, amely adott igazgatási normák által rendszerezett gazdasági, gazdálkodási tevékenység rendjét védi. Másodszor a tényállás megfogalmazása során figyelemmel kell lenni az elkövetési tárgy pontos meghatározására, így kerülni szükséges a nem egyértelmű szóhasználatot. Harmadszor olyan tényállást kell alkotni, amely minden, hulladékká válva a környezetre kockázatot, a társadalmilag elfogadhatónál nagyobb terhelést jelentő anyagot és magatartást átfog.

A feltételezett normaszöveg az alábbi lehetne:

A veszélyeshulladék-gazdálkodás rendjének megsértése

- aki a veszélyes hulladékokra vonatkozó, jogszabályban vagy hatósági határozatban megállapított kötelezettséget megszegve veszélyes hulladékkal olyan magatartást tanúsít, amely alkalmas arra, hogy az ember életét, testi épségét, egészségét, az állatokat vagy a növényeket, illetve a környezetet vagy annak valamely elemét veszélyeztesse, büntetett követ el, és öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő;
- aki e bűncselekményt gondatlanságból követi el, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő;
- e tényállás alkalmazása szempontjából veszélyes hulladék a külön jogszabály szerint veszélyesnek minősülő hulladék, a gyúlékony, tűz- vagy robbanásveszélyes hulladék, az emberi életre, testi épségre, egészségre vagy a környezetre veszélyes radioaktív hulladék, a szennyvíz, valamint minden olyan hulladék, amely eredete, avagy összetétele folytán alkalmas arra, hogy az ember életét, testi épségét, egészségét, az állatokat vagy a növényeket, illetve a környezetet vagy annak valamely elemét veszélyeztesse;
- e tényállás alkalmazásában a környezet fogalma magában foglalja a környezeti elemeket, azok rendszereit, folyamatait és szerkezetét; környezeti elem a föld, a levegő, a víz, az élővilág, valamint az ember által létrehozott épített – mesterséges – környezet, továbbá ezek összetevői.

Ezzel a fogalomhasználattal egyértelművé válna, hogy a tényállás tartalmát teljes mértékben a háttérjogszabályok töltik ki, ugyanis a büntetőjognak tartózkodnia kell a különnormákra tartozó fogalmak autonóm meghatározásától. Ez a normaszöveg büntetni rendeli az összes olyan tevékenységet – cselekvést és mulasztást – amely a veszélyes hulladékokra nézve előfordulhat, továbbá minden olyan anyagot, amely veszélyes hulladéknak minősülhet, illetve amely – minősítéstől függetlenül – különösen kockázatos. Ilyen módon kiküszöbölhetők azok a félreértések, amelyek a háttérjogszabályok és a büntetőjogszabály eltéréséből adódnak. Úgyszintén elkerülhető az a probléma, amely a hatályos tényállás absztrakt veszélyeztető voltának kérdésességéből adódik. A tényállás további sajátossága lenne, hogy megszüntetné a speciális alanyú elkövetési fordulatokat, ugyanis így elkerülhetővé válik a felelősség alóli kibúvás azon az alapon, hogy a feltételezett elkövető nem volt alanya az adott kötelezettségnek. Ezen túlmenően szükségtelen a hatósági határozat végrehajthatóságára utalni, hiszen egyértelmű, hogy kötelezettség csak végrehajtható – jogerős vagy előzetesen végrehajthatóvá nyilvánított – aktusból származhat. Végül a bűncselekmény ilyen megfogalmazása alkalmas arra, hogy a háttérjogszabályok jövőben bekövetkező esetleges változásait egyből lefedje, az ugyanis bizonyos, hogy a veszélyes hulladékok kezelését mindig szükséges lesz szabályozni, változás legfeljebb a szabályozás módjában következhet be.

A javasolt normaszöveg hangsúlyozottan absztrakt veszélyeztető tényállást fogalmaz meg, aminek két indoka is van. Nyilvánvaló, hogy a büntetőjog elsősorban azokat a magatartásokat bünteti, amelyek valamilyen tényállásszerű eredményt hoznak létre. Emiatt általánosan irányadó, hogy a büntetőjogi felelősség megállapításához bizonyítani szükséges az elkövetés tényét, a tényállásszerű eredményt és a kettő közötti okozati összefüggést. Ez a séma azonban nem alkalmazható a környezet büntetőjogi védelme terén, mivel ebben az esetben a kár fogalma, mint tényállásszerű eredmény igen kevésbé meghatározható, illetve a védett jogtárgy sajátosságaiból következően már a káros eredmény bekövetkezésének veszélye is komoly társadalmi kockázattal járhat. Egyrészt ez indokolja a büntetőjogi felelősség előrehozatalát, amely célt a cselekmény és a jogi tárgy közötti kapcsolatot fellazító³⁵ absztrakt veszély bevezetése kiválóan szolgálja, hiszen lehetővé teszi a felelősség megállapítását tényállásszerű eredmény bekövetkezésének hiányában is.³⁶ Másrészt a Kerethatározat is hasonló szellemben jár el a tényállás előirányzásakor, hiszen a bűnös magatartástól valamilyen káros, kockázatos következményt vár el, de az ilyen eredmény hiányában, a kockázat kiváltására való alkalmasság büntetését is lehetővé teszi.³⁷ Vagyis az absztrakt veszély tényállási elemmé tétele az uniós elvárásoknak való hatályosabb megfelelést biztosít.

Abból azonban, hogy a káros eredmény nem tényállási elem, nem következhet, hogy a környezet büntetőjogi védelmének örve alatt az emberi lét gazdasági alapjának megteremtéséhez szükséges cselekvéseket összességében büntetőjogi eszközökkel szabályozzuk. Meg kell barátkozni a gondolattal, hogy a büntetőjogi fenyegetettség nem a környezetvédelem leghatékonyabb eszköze. Emiatt szükséges alaposan kimunkálni a veszélyeztetésre alkalmasság kritériumrendszerét, mert egyedül ez alkalmazható olyan tesztként, ami a formálisan jogellenes magatartások bűnösségének megállapítására alkalmazható lenne. Vagyis a formálisan jogellenes magatartásokat, amennyiben a veszélyeztetésre alkalmasság tesztjén átmennek, szükségtelen és tilos büntetni. Így ezekben az esetekben bűncselekmény elkövetése nem állapítható meg és a büntetőjogi felelősség már a különnormák szintjén kizárható.

³⁵ Kuhlen, L.: *Környezetvédelmi büntetőjog – új dogmatika keresése közben*. In: Irk F. (szerk.): II. német-magyar büntetőjogi és kriminológiai kollokvium. OKRI–KJK, Budapest, 1994, 203. o.

³⁶ Az állandó bírói gyakorlat is ezt a nézetet osztja, így például kimondta, hogy a vasúti, légi, vagy vízi közlekedés veszélyeztetése bűncselekmény tényállásában megjelenő veszély absztrakt veszély, mert az elkövetési tárgy különösen kockázatos volta miatt elegendő az elkövetési magatartásban rejlő távoli veszély is a felelősség megállapításához.

³⁷ A kerethatározat annyit ír elő, hogy minden tagállam köteles megtenni a szükséges intézkedést olyan bűncselekményi tényállásnak a nemzeti jogában történő megalkotása érdekében, amely büntetni rendeli a hulladék – beleértve a veszélyes hulladékot is – jogellenes elhelyezését, kezelését, tárolását, szállítását, exportját vagy importját, amely bármely személy halálát vagy egészségének, illetve testi épségének súlyos romlását okozza, úgyszintén jelentősen károsítja a levegőt, a talajt vagy a víz minőségét, illetve a növényeket vagy az állatokat, avagy alkalmas ilyen következmények okozására.

Irodalom

- Bándi Gy. – Bese E. – Csepregi I. – Erdey Gy. – Markó Cs. – Nagy Gy.:** Hulladékgazdálkodási Kézikönyv. KJK, Budapest, 2002
- Bándi Gy. (szerk.):** Kézikönyv a veszélyes hulladékokról. KJK, Budapest, 2001
- Bándi Gy. (szerk.):** Környezetvédelmi kézikönyv. Negyedik, átdolgozott kiadás. KJK, Budapest, 2002
- Bárd K. – Gellér B. – Ligeti K. – Margitán É. – Wiener A. I.:** Büntetőjog, Általános Rész. Átdolgozott Kiadás. KJK, Budapest, 2001
- Belovics E. – Molnár G. – Sinku P.:** A Büntetőjog Különös Része. HVG-Orac, Budapest, 2001
- Berkes Gy. – Kiss Zs. – Kónya I. – Molnár G. – Rabóczki E.:** Magyar Büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára. HVG-Orac, Budapest, 2002
- Györgyi K. – Wiener A. I. (szerk.):** A büntető törvénykönyv magyarázata. Különös rész. KJK, Budapest, 1998
- Kuhlen, L.:** Környezetvédelmi büntetőjog – új dogmatika keresése közben. In: **Irk F. (szerk.):** II. német-magyar büntetőjogi és kriminológiai kollokvium. OKRI–KJK, Budapest, 1994
- Nagy F. – Tokaji G.:** A Büntetőjog Általános Része. Korona Kiadó, Budapest, 1998
- Tilki K.:** Környezetvédelem és büntetőjog. In: **Irk F. (szerk.):** Kriminológiai Tanulmányok, 38. OKRI, Budapest, 2001, 314–336. o.
- Wiener A. I. (szerk.):** Büntetendőség – büntethetőség. Büntetőjogi tanulmányok. MTA Állam- és Jogtudományi Intézete–KJK, Budapest, 1997
- Wiener A. I.:** A Btk. általános része, de lege ferenda. MTA Állam- és Jogtudományi Intézete–KJK, Budapest, 2003

A környezetkárosítás és a természetkárosítás jogalkalmazói gyakorlata

A tanulmány a 2003-ban lefolytatott empirikus vizsgálat részletes eredményeit mutatja be, amelynek során 257 környezet- és természetkárosító büntetőügy feldolgozására került sor. A szerző bemutatja a környezetvédelmi hatóságok jogalkalmazó tevékenységét is.

A fontosabb megállapítások a következők: magas a nyomozás-megtagadások és -megszüntetések aránya (különösen a környezetkárosítások során), differenciált elkövetési magatartásokkal lehet találkozni, egyes kérdésekben nem egységes a jogalkalmazói gyakorlat, tipikus szankció a pénzbüntetés kiszabása.

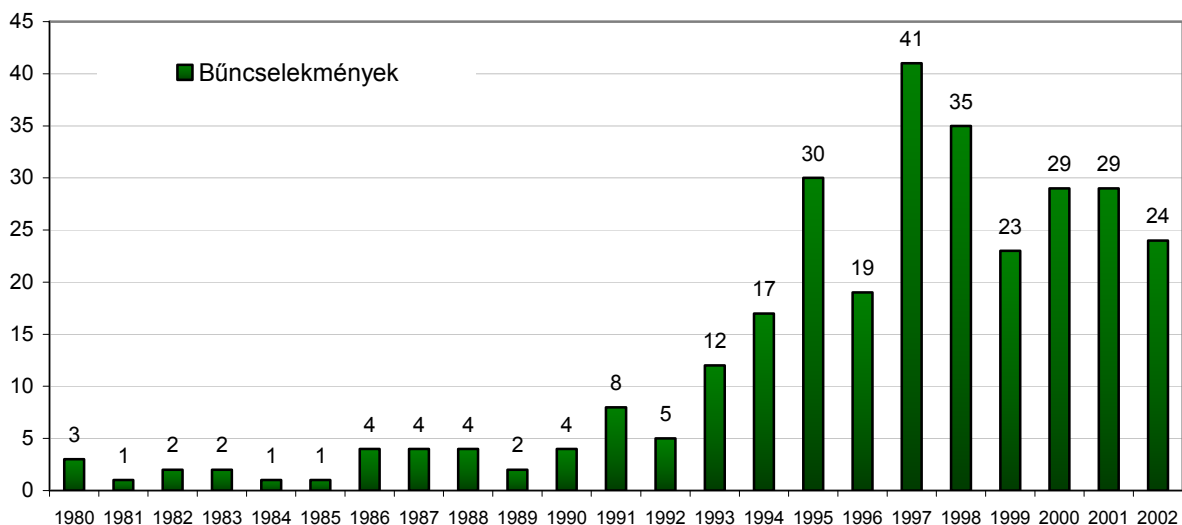
A környezeti bűnözés helyzete Magyarországon

Miközben a környezetvédelem ügye világszerte – így hazánkban is – mindinkább az érdeklődés középpontjába került, és egyre többen erőteljesebb büntetőjogi fellépést sürgettek a normaszegőkkel szemben, addig Magyarországon az ismertté vált környezeti bűncselekmények száma hosszú ideig minimális szinten maradt.

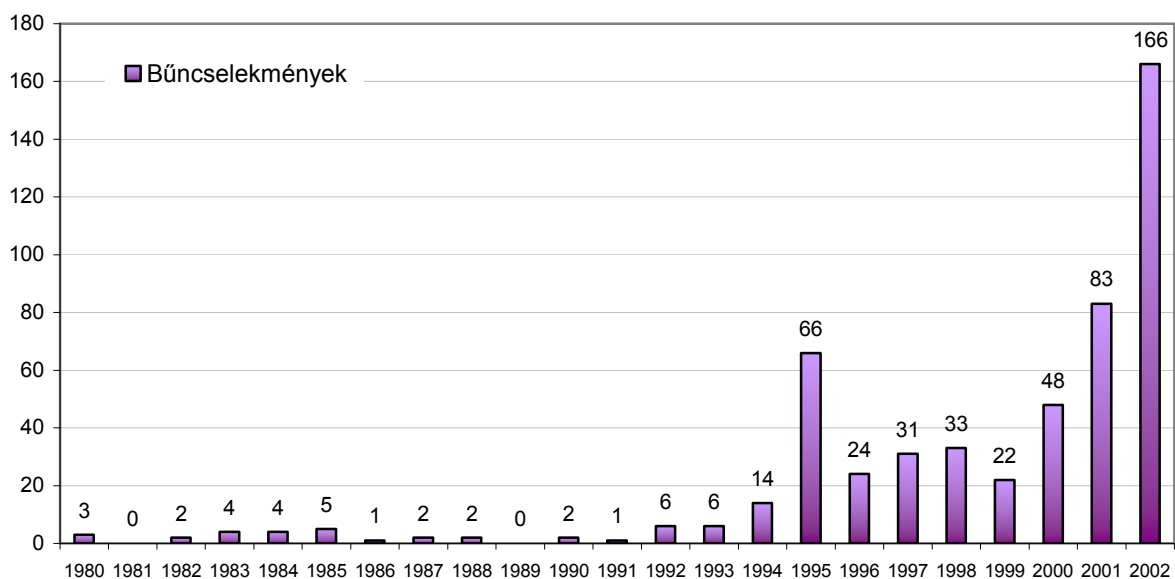
A Btk.-módosításokat követően némi emelkedés tanúi lehetünk, a természetkárosítások elkövetése miatt megindított büntetőeljárások száma pedig a közelmúltban komoly mértékben megnőtt. A következő két ábra (1., 2. számú ábra) és az 1. számú táblázat az ismertté vált környezeti bűnözés alakulását szemlélteti.

Az ismertté vált *környezetkárosítások* száma a nyolcvanas években szinte szimbolikusnak tekinthető, hiszen sohasem haladta meg a 4 esetet, a felderített bűnelkövetők aránya pedig még alacsonyabb volt (1981-ben, 1982-ben és 1984-ben nem is akadt ismertté vált bűnelkövető). 1993-tól kezdődően emelkedés történt, amely 1997-ben 41 ismertté vált bűncselekménnyel tetőzött, az utóbbi négy évben, pedig 23-29 eset vált ismertté.

1. számú ábra
Ismertté vált környezetkárosítások (1980–2002)

2. számú ábra
Ismertté vált természetkárosítások (1980–2002)

1. számú táblázat
Az ismertté vált környezet- és természetkárosítás bűncselekmények és elkövetőik (1980–2002)

év	környeztkárosítás		természetkárosítás	
	<i>bűncselekmények</i>	<i>bűnelkövetők</i>	<i>bűncselekmények</i>	<i>bűnelkövetők</i>
1980	3	2	3	8
1981	1	0	0	0
1982	2	0	2	0
1983	2	2	4	5
1984	1	0	6	1
1985	1	1	5	1
1986	4	3	1	1
1987	4	3	2	1
1988	4	4	2	2
1989	2	1	0	0
1990	4	5	2	0
1991	8	4	1	0
1992	5	2	6	2
1993	12	5	6	2
1994	17	8	14	6
1995	30	9	66	5
1996	19	6	24	12
1997	41	51	31	25
1998	35	26	33	21
1999	23	10	22	18
2000	29	20	48	33
2001	29	8	83	48
2002	24	19	165	136

A 2. számú táblázat a környezetkárosítás elkövetési hely szerinti megoszlását mutatja be. Ennek alapján megállapítható, hogy a legtöbb környezetkárosító bűncselekményt az utóbbi években Pest, Bács-Kiskun, Jász-Nagykun-Szolnok, valamint Csongrád megyében követték el.

2. számú táblázat

Az ismertté vált környeztkárosítások az elkövetés helye szerint (1998–2002)

az elkövetés helye	év				
	1998	1999	2000	2001	2002
Baranya	0	0	0	1	0
Bács-Kiskun	1	1	3	4	5
Békés	2	1	2	0	2
Borsod-Abaúj-Zemplén	3	1	0	0	0
Csongrád	3	2	3	2	0
Fejér	3	0	1	0	2
Győr-Moson-Sopron	1	0	2	1	1
Hajdú-Bihar	1	2	0	3	1
Heves	2	2	0	2	2
Jász-Nagykun-Szolnok	3	1	6	0	1
Komárom-Esztergom	0	1	2	0	0
Nógrád	1	0	0	1	0
Pest	4	2	5	7	5
Somogy	2	0	0	0	1
Szabolcs-Szatmár-Bereg	0	1	1	1	0
Tolna	0	0	0	3	0
Vas	1	0	2	2	1
Veszprém	4	1	0	0	1
Zala	3	1	2	1	1
Budapest	1	6	0	1	1
összesen	35	22	29	29	24

A természetkárosítások terén is komoly változások következtek be. A nyolcvanas években e bűncselekmény alig néhány alkalommal fordult elő évente, sőt 1981-ben és 1989-ben nem volt ismertté vált eset. 1995-től azonban jelentősen megemelkedett e bűncselekmények száma, 2002-re, pedig már drámai arányú növekedés tanúi lehettünk, hiszen 165 természetkárosítás vált ismertté.

3. számú táblázat

Az ismertté vált természetkárosítások az elkövetés helye szerint (1998–2002)

az elkövetés helye	év				
	1998	1999	2000	2001	2002
Baranya	3	0	2	1	3
Bács-Kiskun	3	0	4	5	18
Békés	1	0	3	9	14
Borsod-Abaúj-Zemplén	1	0	3	5	9
Csongrád	5	2	4	7	21
Fejér	1	1	2	0	2
Győr-Moson-Sopron	1	1	3	12	1
Hajdú-Bihar	1	3	8	7	30
Heves	1	0	1	2	4
Jász-Nagykun-Szolnok	0	0	2	1	5
Komárom-Esztergom	1	4	4	1	2
Nógrád	0	0	0	2	2
Pest	2	5	1	3	3
Somogy	1	1	2	0	0
Szabolcs-Szatmár-Bereg	3	0	1	22	34
Tolna	0	2	0	1	2
Vas	0	0	1	0	3
Veszprém	2	1	0	1	1
Zala	2	1	1	2	3
Budapest	4	1	6	1	8
összesen	32	22	48	82	165

A 3. számú táblázat szerint a legtöbb természetkárosító bűncselekményt az utóbbi öt évben Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar, Csongrád, Bács-Kiskun, Békés megyében követték el és a főváros területén.

Érdemes szemügyre venni a környezetvédelmi bűncselekmények miatt jogerősen elítéltekre vonatkozó 4., 5. és 6. számú táblázatot. Meg kell jegyezni azonban, hogy a bírósági statisztika a környezetkárosítás és a természetkárosítás miatt elítéltek adatait összevontan tartalmazza.

Látható, hogy a büntetési tételek szigorítása ellenére végrehajtandó szabadságvesztés kiszabására csak kivételes esetekben kerül sor (4. számú táblázat). A környezetvédelmi bűncselekmények miatt elítéltek általában magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek a többi terheltnél (5. számú táblázat), ugyanakkor jóval nagyobb a büntetlen előéletűek aránya is (6. számú táblázat).

4. számú táblázat

A környezet- és természetkárosítás miatt jogerősen elítélt felnőtt korúak megoszlása büntetések és intézkedések szerint (1980–2002)*

év	összesen	szabadság-vesztés összesen	szabadságvesztés		közérdekű munka	pénzfőbüntetés		büntetés kiszabásának mellőzése	önállóan alkalmazott mellékbüntetés	
			végre- hajtandó	fel- függesztett		végre- hajtandó	fel- függesztett		összesen	ebből: próbára bocsátás
1980	7	4	3	1	0	3	0	0	0	0
1981	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1982	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1983	8	2	0	2	0	3	0	0	3	3
1984	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0
1985	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1986	2	2	1	1	0	0	0	0	0	0
1987	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1988	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1989	4	1	0	1	0	3	0	0	0	0
1990	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1991	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1992	2	0	0	0	0	2	0	0	0	0
1993	2	0	0	0	0	2	0	0	0	0
1994	4	0	0	0	0	2	0	0	2	2
1995	8	1	0	1	0	7	0	0	0	0
1996	8	1	1	0	0	1	0	0	6	6
1997	21	9	0	9	0	8	1	0	3	3
1998	11	2	0	2	0	2	0	0	7	7
1999	30	7	1	6	0	14	1	0	8	8
2000	54	22	1	21	0	30	0	0	2	2
2001	56	20	0	20	1	30	0	0	5	5
2002	98	21	0	21	0	62	3	0	12	9

* Az Igazságügyi Minisztérium által kiadott bírósági statisztika a környezet- és a természetkárosítás miatt jogerősen elítéltek adatait összevontan tartalmazza

5. számú táblázat

Az összes, valamint a környezet- és természetkárosítás miatt jogerősen elítélt felnőtt korúak iskolázottsági fok szerint (1996–2002)

év	jogerősen elítéltek	az elítélt iskolázottsági foka								összesen	
		írástudatlan		általános (elemi) iskolát végzett		középiskolát végzett		főiskolát végzett			
		szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
1996	összesen	1049	1,4	51 464	68,9	19 508	26,1	2632	3,5	74 653	100,0
	környezet- és természetkárosítás miatt	0	0,0	4	50,0	2	25,0	2	25,0	8	100,0
1997	összesen	978	1,2	54 227	67,9	21 738	27,2	2870	3,6	79 813	100,0
	környezet- és természetkárosítás miatt	1	4,8	12	57,1	8	38,1	0	0,0	21	100,0
1998	összesen	1123	1,3	60 074	67,9	24 107	27,2	3220	3,6	88 524	100,0
	környezet- és természetkárosítás miatt	2	18,2	8	72,7	1	9,1	0	0,0	11	100,0
1999	összesen	1155	1,3	58 189	66,4	24 997	28,5	3352	3,8	87 693	100,0
	környezet- és természetkárosítás miatt	0	0,0	18	60,0	4	13,3	8	26,7	30	100,0
2000	összesen	1086	1,2	56 385	64,8	25 956	29,8	3535	4,1	86 962	100,0
	környezet- és természetkárosítás miatt	2	3,7	24	44,4	17	31,5	11	20,4	54	100,0
2001	összesen	1004	1,1	55 329	63,2	27 504	31,4	3702	4,2	87 539	100,0
	környezet- és természetkárosítás miatt	0	0,0	33	58,9	17	30,4	6	10,7	56	100,0
2002	összesen	916	1,0	56 587	61,8	29 836	32,6	4234	4,6	91 573	100,0
	környezet- és természetkárosítás miatt	1	1,0	47	48,0	42	42,9	8	8,2	98	100,0

6. számú táblázat

Az összes, valamint a környezet- és természetkárosítás miatt jogerősen elítélt felnőtt korúak előélete szerint (1996–2002)

év	jogerősen elítéltek	az elítélt előélete										összesen	
		büntetlen		egyszerű bűnismétlő		visszaeső		különös visszaeső		többszörös visszaeső			
		szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
1996	összesen	46 441	62,2	19 371	25,9	970	1,3	1971	2,6	5900	7,9	74 653	100,0
	környezet- és természetkárosítás miatt	7	87,5	1	12,5	0	0,0	0	0,0	0	0,0	8	100,0
1997	összesen	48 644	60,9	21 965	27,5	886	1,1	2230	2,8	6088	7,6	79 813	100,0
	környezet- és természetkárosítás miatt	14	66,7	6	28,6	0	0,0	0	0,0	1	4,8	21	100,0
1998	összesen	53 523	60,5	25 487	28,8	985	1,1	2300	2,6	6229	7,0	88 524	100,0
	környezet- és természetkárosítás miatt	7	63,6	4	36,4	0	0,0	0	0,0	0	0,0	11	100,0
1999	összesen	52 081	59,4	26 517	30,2	963	1,1	2372	2,7	5760	6,6	87 693	100,0
	környezet- és természetkárosítás miatt	24	80,0	6	20,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	30	100,0
2000	összesen	51 445	59,2	27 049	31,1	1049	1,2	2295	2,6	5124	5,9	86 962	100,0
	környezet- és természetkárosítás miatt	36	66,7	16	29,6	1	1,9	0	0,0	1	1,9	54	100,0
2001	összesen	51 249	58,5	27 788	31,7	1188	1,4	2153	2,5	5161	5,9	87 539	100,0
	környezet- és természetkárosítás miatt	49	87,5	7	12,5	0	0,0	0	0,0	0	0,0	56	100,0
2002	összesen	54 291	59,3	28 922	31,6	1156	1,3	2293	2,5	4911	5,4	91 573	100,0
	környezet- és természetkárosítás miatt	87	88,8	8	8,2	3	3,1	0	0,0	0	0,0	98	100,0

A büntető-jogalkalmazási gyakorlat

A büntető-jogalkalmazási gyakorlatban jelentkező tényleges ismérvek feltárására, az elkövetési körülmények felmérésére empirikus vizsgálat lefolytatására került sor.

A ténykutatás módszere

Bírósági, ügyészségi és rendőrségi iratok képezték a kutatás alapját, melyeket a Legfőbb Ügyészség Közigazgatási Jogi Főosztálya a szakági együttműködés keretében kért be és bocsátott rendelkezésünkre. Az elmúlt három esztendő (2000–2002) olyan ügyei kerültek tanulmányozásra, amelyekben nyomozást megszüntető vagy megtagadó határozat született, vádemelésre került sor, vagy a bíróság ítéletet hozott. A megyék kiválasztásánál arra törekedtünk, hogy az ország valamennyi régiója képviseltesse magát a következők szerint:

- Közép-Magyarország: Budapest és Pest megye,
- Közép-Dunántúl: Komárom-Esztergom megye,
- Nyugat-Dunántúl: Győr-Moson-Sopron megye,
- Dél-Dunántúl: Baranya megye,
- Észak-Magyarország: Heves megye,
- Észak-Alföld: Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye,
- Dél-Alföld: Bács-Kiskun megye.

Így végül összesen 257 ügyet vizsgáltunk (95 környezetkárosítás, 162 természetkárosítás), amelyeket 187 ismertté vált elkövető valósított meg. Valamennyi ügyről és elkövetőről külön kérdőívet állítottunk ki.

Nyomozásmegszüntetéssel vagy -megtagadással befejezett környezetkárosítások

Összesen 162 ügy (a vizsgált esetek 63%-a) zárult nyomozás megszüntetéssel vagy megtagadással, ebből 71 esetben környezetkárosítás miatt. Tehát a vizsgált környezetkárosítások háromnegyedében került sor az eljárás e jogcímen történő befejezésére. A 71 esetből leggyakrabban a rendőrség szüntette meg (45 eset), vagy tagadta meg (17 eset) a nyomozást. Nyomozás megszüntetésre vagy megtagadásra 21 ügyben azért került sor, mert a cselekmény nem minősült bűncselekménynek, 15-ben az elkövető kiléte nem volt megállapítható, 12 esetről az derült ki, hogy a cselekmény nem bűncselekmény, hanem szabálysértés, 11-nél pedig nem volt megállapítható bűncselekmény elkövetése. Általában ezekben az ügyekben a Btk. 280. § (1) bekezdése szerinti környezetkárosítás büntette miatt indult meg a nyomozás. Igazságügyi szakértő kirendelésére 30 ügyben került sor, többségükben környezetvédelmi szakértő működött közre.

Néhány konkrét példa:

- Környezetvédelmi szabálysértést követtek el a gyanúsítottak, amikor a szeméttelen tűzgyújtási tilalom ellenére papírtartalmú hulladékot égettek el abból a célból, hogy fémeket nyerjenek belőle.
- Megtagadták a nyomozást (tekintettel arra, hogy a feljelentett cselekmény nem bűncselekmény) akkor, amikor ismeretlen tettes az önkormányzat szántó ingatlanán, engedély nélkül, baromfitrágyát ürített ki tartálykocsiból. A hígtrágya termőföldön történő hasznosítása engedélyköteles tevékenység, mivel ez nem került kiadásra, így a cselekmény a talajvédelmi kötelezettségek súlyos megsértésének minősült.

- Az elkövető felderítésének sikertelensége miatt került sor a nyomozás megszüntetésére, amikor szántóföldre engedély nélkül, vegyes kommunális szerves hulladékot raktak le nagy mennyiségben.
- A rendőrség megszüntette a nyomozást (mivel a feljelentett cselekmény nem bűncselekmény), amikor ismeretlen tettes az erdőszet területére földdel és szeméttel kevert téglá-, illetve betontörmelékkel terített le. A szakértő megállapította, hogy talajszennyezés nem történt.
- Magántulajdonban lévő ingatlanon létesített ásott kút vizébe ismeretlen olajszármazék öntése és ezzel a kút vizének szennyezése úgy, hogy az használhatatlanná vált, vízszennyezés szabálysértését valósította meg.
- A gyanúsítottak kb. 2 kg kábélról engedély nélkül égették le a gumi és műanyag borítást, ezért velük szemben légszennyezési bírságot szabtak ki.

Nyomozásmegszüntetéssel vagy -megtagadással befejezett természetkárosítások

Természetkárosítás miatt 91 esetben történt nyomozás megszüntetés vagy megtagadás (a vizsgált ügyek 56%-a). Ebből 56 ügyben rendőrségi, 20-ban ügyészségi nyomozás megszüntetéssel zárult az ügy. Nyomozás megszüntetésre vagy megtagadásra 26 esetben azért került sor, mert az elkövetőt nem sikerült felderíteni, 21 ügyben az nyert bizonyítást, hogy a cselekmény nem bűncselekmény, illetve 10 eljárásban került megállapításra szabálysértés. 48 ügyben a Btk. 281. § (1) bekezdés *a*) pontja, 25 ügyben a Btk. 281. § (1) bekezdés *b*) pontja szerinti természetkárosítás büntette miatt indult meg a nyomozás. Igazságügyi szakértő kirendelésére 26, szaktanácsadó közreműködésére 9 esetben került sor. 7 ügyben természetvédelmi szakértő segítette a nyomozó hatóság munkáját, 13 eljárás során nem lehetett megállapítani, hogy milyen szakértő járt el.

Néhány példa:

- Nem volt megállapítható bűncselekmény elkövetése, amikor a gyanúsítottak a nagybani virágpiacon védett (nemzetközi egyezmény hatálya alá nem tartozó) virágokat árultak, tekintettel arra, hogy erről a tényről nem volt tudomásuk és ismeretlen személyektől vásárolták, illetve szedték azokat.
- Nem bűncselekményt, hanem lopás szabálysértését valósították meg a gyanúsítottak, amikor a külterületen lévő vörösmarty geológiai alapszelvényből vörösmartyt tulajdonítottak el és ezzel 150 000 forintos kárt okoztak.
- Természetvédelmi szabálysértést követett el az, aki természetvédelmi területre építési törmelékkel juttatott.
- A nyomozó hatóság megtagadta a nyomozást abban az esetben, amikor a gyanúsított védett madarakat tartott a lakásában. A madarak között fokozottan védett madarat nem találtak.
- Nyomozás megszüntetésre került akkor, amikor a gyanúsított egy szervél és egy sziklapiton (amelyek a veszélyeztetett vadon élő állat- és növényfajok nemzetközi kereskedelméről szóló, 1986. évi 15. tvr.-rel kihirdetett Washingtoni Egyezmény hatálya alá tartoznak) állatbőrt hozott be az országba a származási ország engedélye és vámkezelésre bemutatás nélkül.
- Megszüntették a nyomozást akkor is, amikor négy krokodilbőr érkezett az országba egy cég részére. Ezek a krokodilok a Washingtoni Egyezmény hatálya alá tartoznak, így behozatalukhoz engedély szükséges a származási országból és abból az országból is, ahonnan a csomag jött. Ez utóbbi engedélyt a cég a körültekintést elmulasztva, gondatlanságból nem szerezte be.

Több ügyben azért került sor a feljelentés megtételére és a nyomozás megindítására, mert az eljárás kezdetén azt feltételezte a feljelentő és a nyomozó hatóság, hogy a gyanúsított birtokában a védett madarak mellett fokozottan védettek is találhatóak. Majd az eljárás során kiderült, hogy a terhelt csak védett madarakat tartott a birtokában engedély nélkül, így megszüntették a nyomozást. Egyébként a védett madarak engedély nélküli tartása szabálysértés. Hasonló volt a helyzet akkor, amikor a károsított területéről az eljárás során derült ki, hogy nem áll természetvédelmi oltalom alatt.

A természetkárosító cselekményeknél általános probléma, hogy több olyan esetben megszüntették a nyomozást, amikor megállapítható lett volna a bűncselekmény elkövetése. Erre akkor került sor, amikor az ország területére nemzetközi szerződés hatálya alá tartozó, vagy fokozottan védett állat preparátumát vagy származékát hozták be. A törvény pedig, egyértelműen fogalmaz: „*Aki nemzetközi szerződés hatálya alá tartozó, vagy fokozottan védetté nyilvánított 1) élő szervezetet, 2) élő szervezet bármely fejlődési alakjában vagy szakaszában lévő egyedét, 3) fajok kereszteződéseként létrejött élő szervezetet, 4) élő szervezet származékát jogellenesen megszerez, tart, forgalomba hoz, az országba behoz, onnan kivisz, azzal kereskedik, vagy elpusztítja, büntetést követ el.*” E rendelkezést megerősíti a 8/1998. (I. 23.) kormányrendelet, amely egyértelművé teszi, hogy a védelem nemcsak élő, hanem az élettelen egyedekre, azok fejlődési alakjára és szakaszára, valamint származékára is kiterjed. Az érvényesülő gyakorlat elemzése nyomán megfontolandó, hogy egy kormányrendelet értelmezhet-e kiterjesztően büntetőjogi tényállást. Ha a büntetőjogi védelem hatókörét növelni kell, ahhoz a Btk. módosítása szükséges.

A következőkben a környezetkárosítással és a természetkárosítással kapcsolatos azon ügyeket és a vonatkozó vizsgálati eredményeket mutatjuk be, amelyek esetében nem került sor az eljárás megtagadására vagy megszüntetésére. Az ügyek két csoportját különböztetjük meg mindkét bűncselekménynél: az egyikbe (I. csoport) azok az esetek tartoznak, amelyekben vádirat, vádindítvány született, illetve vádemelés elhalasztására vagy rendőrségi nyomozást megszüntető határozat ügyészségi megváltoztatására került sor, a másikba (II. csoport) az ítélettel vagy végzéssel zárult ügyek kerültek. A két csoportba együttesen 95 ügy sorolható (az I. csoportba 30, a II. csoportba 65).

Jogesetek a környezetkárosítás köréből

Az első csoportban összesen 10 folyamatban lévő ügyről van szó, amelyben vádirat, illetve vádindítvány készült. A bűncselekményeket 1999 és 2002 között követték el. Öt bűncselekményt Pest megyében, kettőt-kettőt Szabolcs-Szatmár-Bereg és Bács-Kiskun, egyet pedig Hajdú-Bihar megyében valósítottak meg. Az elkövetés helyszíne öt esetben község, két-két ízben város, illetve külterület, egyszer pedig tanya volt. Az elkövetési magatartások nagyon változatosak, ahány eset, annyiféle magatartás különböztethető meg. Így például veszélyes hulladék helytelen tárolása, papír-műanyag hulladék égetése, műanyag szigetelés leégetése, szennyvízürítés, vegyszerrel permetezés, kőkitermelés, építési törmelék elhelyezése, a levegő szennyezése. Szervezett bűnözésre utaló jelleg egyik esetben sem fordult elő. A cselekmény következménye négy ügyben a talaj szennyezése volt, kettőben jelentős mértékű légszennyezés, míg a többi ügyben védett terület károsodása, természetes növénytakaró károsítása, ökológiai folyosó természetes működésének befolyásolása. Igazságügyi szakértőként leggyakrabban környezetvédelmi és élővilágvédelmi szakértő nyújtott segítséget.

Az alábbiakban röviden bemutatjuk a környezetkárosító cselekményeket:

- Veszélyes hulladékok helytelen elhelyezése és tárolása, melynek következtében a terület talaja szennyezett lett.
- Faipari Kft. ügyvezetője és az alapító cég általános meghatalmazottja nem tettek eleget a környezetvédelmi hatóság kötelező határozatainak, amelyek környezetvédelmi intézkedéseket írtak elő, így az üzem működése levegő tisztaságvédelmi mulasztások miatt környezetveszélyeztető tevékenységet valósított meg.
- A vádlottak egy tanyán öt tonna papír-műanyag hulladékot égettek el fém visszanyerése céljából, és ezzel jelentős mértékű légszennyezést okoztak.
- A vádlott kárpótlás során szerzett földterületet a város külterületén. Az általa kimért területen lévő fákat tövestől kivágatta, majd hatósági engedélyek nélkül durva tereprendezést hajtott végre, amelynek során a területen kb. öt méter mélységig az eredeti talajt kitermelte, majd építési törmelékkel és egyéb hulladékkal töltötte fel. Később kiderült, hogy az általa kimért földterület mások tulajdona, ezért azt termőfölddel betakarta. A talajba került nehézfémek egyrészt szennyezték a talajt, másrészt a közelben lévő vízbázist közvetlenül veszélyeztették.
- Egy vegyi üzem szennyezőanyagok határértékét meghatározó hatósági előírásokat megszegve, működése során magas fémtartalmú, fémiszapot is tartalmazó technológiai szennyvizet vezetett ki és ezzel veszélyeztette a közelben lévő ivóvíz bázist. A kibocsátott anyagok károsították a környezeti elemeket, bekerülve a táplálékláncba veszélyeztették és károsították az élővilágot, a talajt és a vízkészletet.
- A vádlott védett területen hatósági engedélyek nélkül különböző földmunkákat végzett, lápföldet termelt ki engedély nélkül nagy mennyiségben, így az ott lévő ökológiai folyosó természetes működését befolyásolta.

A második csoportba tartozik 14 ügy, amelyek ítélettel vagy végzéssel zárultak le. A bűncselekmények elkövetési ideje 1995 és 2002 közé tehető. Hat cselekményt Bács-Kiskun megyében, hármát a fővárosban, a további ötöt Győr-Moson-Sopron, Heves, Komárom-Esztergom, Pest és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében követték el. A település jellegét tekintve városban (8) és községben (4) követték el leginkább a cselekményeket, míg két ízben külterületen. A városban megvalósított cselekmények közül 3 a fővárosban történt. A konkrét elkövetési hely négy esetben cégek telephelye volt, míg a többi ügyben eltérő helyszínek szerepeltek (pl. nemzeti park, magánlakás, utca, beépítetlen terület, horgászto stb.). Egy rendbeli bűncselekményekről van szó, amelyeket a vád kilenc, az elsőfokú bíróság pedig hét esetben minősített a Btk. 280. § (1) bekezdés szerinti környezetkárosítás büntettének. Összesen a bíróság kilenc esetben állapította meg a környezetkárosítás büntettét, négyszer a környezetkárosítás vétségét és egyszer került sor a büntetőeljárás megszüntetésére. A cselekmény minősítése három ügyben tért el az eljárás előző szakaszában történt minősítéstől. Két ügyben állapították meg a környezetkárosítás mellett lopás bűncselekményét, egyszer veszélyes hulladék jogellenes elhelyezését, egyszer pedig rongálást. Az ügyészség a bűncselekmények elkövetéséről általában a rendőrségtől szerzett tudomást, és csak két esetben a környezetvédelmi felügyelőségtől. A tipikus elkövetési magatartások között szerepelnek: tüzgyújtás, veszélyes hulladék ártalmatlanítási kötelezettségének megszegése, trágya szivattyúzása csatornába, vegyi anyag folyóba ömlése, terméktávvezetékbe olaj és benzin szivárgása stb. A cselekmények eszköze és következménye ugyanolyan változatos, mint az elkövetési magatartás. A következmények között szerepel például: a talaj szennyezése, a vízének, a környezetnek, a levegőnek jelentős mértékű szennyezése, a környezet veszélybe kerülése stb.

Példák az ítélettel vagy végzéssel zárult környezetkárosításokra:

- Felmentette a másodfokú bíróság a vádlottat a környezetkárosítás büntette és a rongálás büntette miatt emelt vád alól, amikor út menti fák gallyazására, koronaalakító metszésre, illetve bokrok és gyomok irtására került sor. A bíróság megállapította, hogy a hársfákban, azok fejlődésében károkozás nem történt, a vádlott által elvégzett gallyazás – bár szakmailag nem volt teljesen megfelelő – a fák fejlődését nem befolyásolta és azokban nem okozott olyan kárt, amely kiemelt ápolási tevékenységet tett volna szükségessé.
- Környezetkárosítás vétségét követte el a vádlott, amikor a vegyszert tartalmazó oldatot (15–20-szoros hígításban) a közcsatornába szivattyúzta, mely a csatornarendszeren keresztül a Dunába került. Ennek következtében a Duna ökológiai egyensúlya megbomlott és kb. 300 q hal pusztult el. A Duna Budapest alatti szakaszán élő, világritkaságnak számító, szigorúan védett dunai ingola állománya végzetesen károsodott. Az ivóvíz ellátást három városban fel kellett függeszteni a szennyezés levonulásának időszakára.
- A vádlott egy cég telephelyén található szemetet összeszedte, majd meggyújtotta. Az égő dezodoros flakonok felrobbanása következtében kb. 200 gumiabroncs kigyulladt, melynek következtében keletkezett égéstermékek a levegőt jelentős mértékben szennyezték, így a vádlott tettével elkövette a környezetkárosítás vétségét.
- A vádlottak az egyik nemzeti park igazgatóságához tartozó fokozottan védett erdőterületen engedély nélkül kőkitermelést végeztek azzal a céllal, hogy a követ majd eladják. Egy erdész tetten érte őket. A vádlottak a földet károsították, mely csak szakszerű tájrendezési terv alapján volt helyreállítható. Így elkövették a környezetkárosítás büntettét és a lopás vétségének kísérletét, mint társtettesek.
- A vádlott nem tett eleget azon kötelezettségének, hogy a telephelyén található szennyezett talajt összegyűjtse és annak környezetkímélő tárolását megoldja. Így a vádlott ezzel a magatartásával megvalósította a Btk. 280.§ (1) bekezdésben szabályozott bűncselekményt.
- Környezetkárosítás büntettét valósította meg a vádlott, amikor nem tett eleget veszélyeshulladék-ártalmatlanítási kötelezettségének. E miatt a talaj szennyezett lett, a mérgező anyagok kedvezőtlenül megváltoztatták a talajvíz minőségét.

Jogesetek a természetkárosítás köréből

Összesen 20 ügyet vizsgáltunk, amelyek vádemelési szakaszban vannak. A bűncselekmények elkövetési ideje a 2000-tól 2003-ig terjedő időre tehető. A természetkárosító cselekmények évszakonkénti megoszlása a következőképpen alakult: télen követték el a legtöbbet – hetet –, tavasszal és ősszel hármat, illetve négyet. A vizsgálati mintában a nyár kivételt képez, ekkor ugyanis egyetlen ilyen típusú bűncselekményt sem követtek el.

A megyék szerinti megoszlást tekintve Bács-Kiskun (6), Heves (4) és Hajdú-Bihar (3) emelkedik ki. A település jellege szempontjából községekben 8, városokban 6 deliktumot hajtottak végre. A konkrét elkövetési helyet tekintve pedig leginkább magánlakásban követték el a cselekményeket. Az ügyek 75%-ában egy rendbeli bűncselekményről van szó.

Általában természetkárosítás büntetteként minősítette a vád az elkövetett cselekményeket: Btk. 281. § (1) bekezdés a) pont, illetve 281. § (1) bekezdés a/1. pont. Csak három esetben szerepelt a természetkárosítás mellett lopás is. A vádhatóság az ügyek 94%-ában a rendőrségtől szerzett tudomást ezekről a cselekményekről.

Az elkövetők száma az esetek 70%-ában egyetlen személy volt. A legtipikusabb elkövetési magatartás (30%) a fokozottan védett állatok engedély nélküli tartása volt, de előfordult még állatok lelövése, fokozottan védett növény letépése, illegális elárasztás, fokozottan védett állat származékának jogellenes birtoklása, nemzetközi szerződés hatálya alá tartozó védett állat engedély nélküli behozatala, fokozottan védett állat élettelen egyedének behozatala engedély nélkül, lótrágya lerakása védett természeti területen.

Szervezett bűnözésre utaló jelleg egy ügyben volt fellelhető: Az olasz vendégvadászok részéről igény merült fel arra, hogy a vadászható állatfajokon túlmenően, védelem alatt álló madárfajokra is vadászhasznak, külön ellenszolgáltatás fejében. Megállapodtak abban, hogy az egyes vendégvadász csoportok által jogosulatlan vadászat keretében elejtett vadak tetemeit összegyűjtik, hűtve tárolják, és időszakonként Olaszországba exportálják, ily módon eltulajdonítják. A védett madarak országból történő elszállítását úgy kívánták megoldani, hogy a hűtőkamionban lévő legálisan lőtt vadak egy részét kicserélik a védett madárfajok tetemeivel. Tekintettel arra, hogy a vámhatóság nem találta rendben papírjaikat, tételes áruvizsgálatot fogadosított. Ennek során fokozottan védett, illetve nemzetközi szerződés hatálya alá tartozó védett madárfajok tetemei kerültek elő. Összesen az elejtett 40 faj eszmei értéke: 300 311 000 forint. Az ügyben 11 vádlott szerepel, ebből 6 magyar, 5 pedig olasz állampolgár. A cselekmény következménye az esetek többségében fokozottan védett állat pusztulása volt.

Néhány idetartozó eset:

- A vádlott gyermekével az egyik nemzeti-park-igazgatóság kezelésében lévő fokozottan védett természeti területen tartózkodott. A terhelt tudott arról, hogy az ott nyíló bánáti bazsarózsa fokozottan védett növény (eszmei értéke számlanként 50 000 forint), mégis megengedte gyermekének, hogy 16 szál virágot letépjen, és hazavigyen. Ezzel megvalósította a természetkárosítás vétségét és a lopás büntetettét.
- Az elkövető (kft. ügyvezetője) kezelte a város külterületén lévő szeméthyűjtő telepet és gyűjtötte a város kommunális hulladékát. A telepen található hulladék takarása céljából munkagépekkel elhordatta a telep melletti természetvédelmi területéről a talaj felső rétegét, engedély nélkül. Ennek következtében a területen található védett természeti érték megsemmisült (30 fokozottan védett növény). Emellett a védett természeti területet jelentős mértékben megváltoztatta a talaj felső-élőrétegének elhordása. Így a vádlott elkövette a természetkárosítás büntetettét.
- A terhelt házában, több éven át, engedély nélkül tartott fokozottan védett állatokat (3 holló, 1 egerészölyv, 2 vörösvércse, 1 gyöngybagoly), így elkövette a Btk. 281. § (1) bekezdés a/1. pontja szerinti természetkárosítás büntetettét.
- Gondatlanságból elkövetett természetkárosítás vétsége valósult meg, amikor az elkövető lótrágyát szállított az általa bérelt ingatlanra, mely védett természeti terület. A vádlott cselekményével, a természetvédelmi hatóság engedélye nélkül, jelentős mértékben megváltoztatta a védett természeti területet úgy, hogy az ott lévő védett növénytársulás teljesen megsemmisült.
- Az elkövető horvát állampolgárt és társát a Vám- és Pénzügyőrség Központi Járőrszolgálat Parancsnoksága és a Megyei Rendőr-főkapitányság járőrei ellenőrzés alá vonták, és a csomagtartóból a Washingtoni Egyezmény hatálya alá tartozó 50 egyed indiai csillagteknős, valamint szintén az egyezmény hatálya alá tartozó, 4 kakadu került elő. Tekintettel arra, hogy ezeknek az állatoknak a birtoklásához engedély szükséges, és ezzel a vádlottak nem rendelkeztek, megvalósították a természetkárosítás büntetettét.
- A vádlottak vidrabőr kucsomát árusítottak. A vidra fokozottan védett állat, így a Btk. 281. § (1) bekezdés a/4. pontjában meghatározott természetkárosítás büntette valósult meg.

A bíróságok által elbírált 51 ügy jellemzői a következők:

A bűncselekményeket 1990 és 2003 között (7. számú táblázat), a téli, nyári és őszi hónapokban követték el (3. számú ábra).

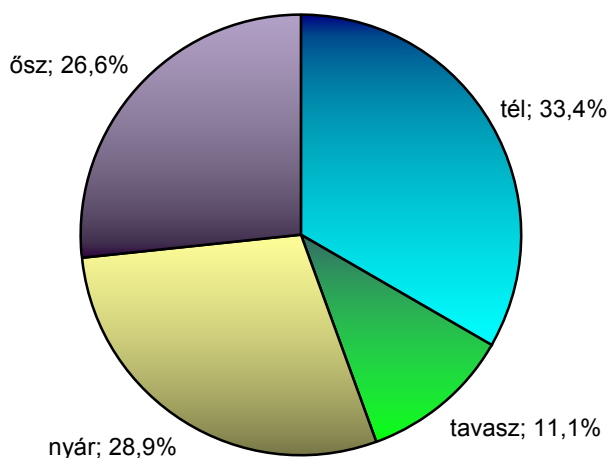
7. számú táblázat

A természetkárosító bűncselekmények elkövetési ideje évek szerint

év	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
ügyek száma	1	1	1	2	3	5	12	12	11	2

3. számú ábra

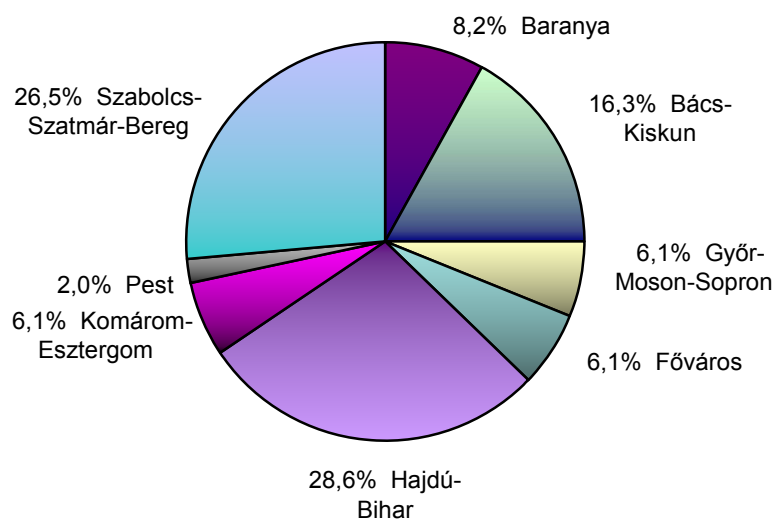
A természetkárosító bűncselekmények elkövetési ideje évszakok szerint

A megyék közül kiemelkedik Hajdú-Bihar (14), Szabolcs-Szatmár-Bereg (13) és Bács-Kiskun megye (8 eset) (4. sz. ábra).

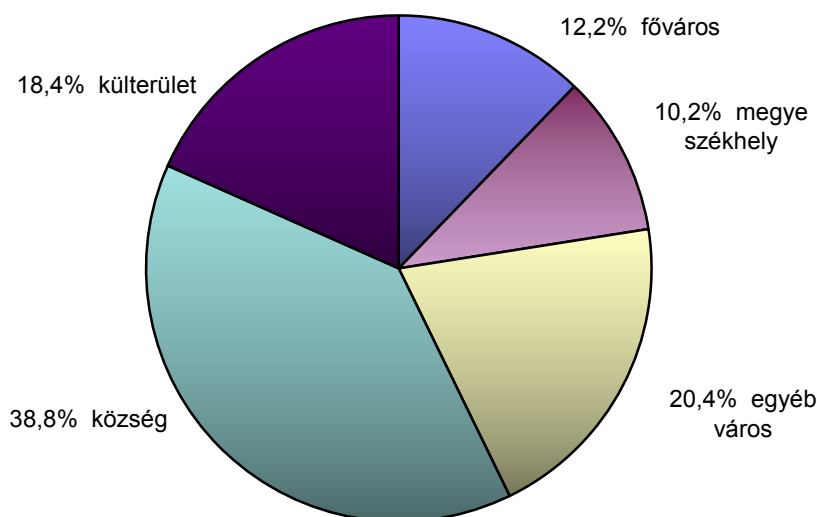
4. számú ábra

A természetkárosító bűncselekmények elkövetési helye megyénként

A települések közül két határátkelőhely érdemel említést: Ártánd és Csengersima, amelyeknél 5, illetve 4 esetre derült fény. Az elkövetési hely közigazgatási jellege szerint 21 ízben városban – 6 esetben Budapesten –, 19-szer községben, míg a többi alkalommal külterületen történt az elkövetés (5. sz. ábra).

5. számú ábra
A természetkárosító bűncselekmények elkövetési helye a település jellege szerint

A konkrét helyszínt illetően a határátkelőhelyek (13) és a magánlakások (9 eset) emelkednek ki. Az ügyészség többségében természetkárosítás büntetvének minősítette az elkövetett cselekményeket, így a Btk. 281. § (1) bekezdés a/1. pont és az a/4. pont került legtöbbször megállapításra. A bíróság elsőfokú ítéletében követte ezt a gyakorlatot. A cselekmény minősítése csak 7 esetben tért el az eljárás egyes szakaszaiban az előzőtől, mégpedig valahányszor az elsőfokú ítélet módosult a vádhoz képest. Egyéb bűncselekmény 14 esetben szerepelt a természetkárosítás mellett. Ez hét ügyben lopás, háromban csempészet, kettőben rongálás, illetve egy-egy ügyben az orgazdaság és a löfegyverrel visszaélés volt. A bűncselekmények többségét a vámhatóság fedezte fel (a 33 esetből 16-ot), a rendőrség és a nemzetipark-igazgatóságok pedig 7-7 ügyben kezdeményezték az eljárást.

Az elkövetési magatartások közül egyértelműen kiemelkedik a nemzetközi szerződés hatálya alá tartozó védett madarak engedély nélküli behozatala az országba. További elkövetési módok: állat lelövése, fokozottan védett állat behozatalához szükséges engedély hiánya, illetve engedély nélküli tartása, nemzetközi szerződés hatálya alá tartozó védett madarak jogellenes megszerzése, illetve ilyen madarak tartása, nemzetközi szerződés hatálya alá tartozó állatok bőrének behozatala engedély nélkül stb. Az okozott kár összegének megoszlását a 8. számú táblázat mutatja be, amelyből látható, hogy az esetek egynegyedében a kár mértéke nem haladta meg a százezer, háromnegyedében pedig az egymillió forintot. A cselekmény következménye 15 ügyben védett madarak, 5-ben fokozottan védett állatok pusztulása volt. A többi esetenél például fokozottan védett növények, valamint élő szervezet tömeges pusztulása, a tájképi jelleg károsodása, védett természeti terület jelentős változása következett be. Szakértő 28 ügyben működött közre, ebből 15-ben a rendelkezésre álló iratok

alapján nem volt pontosan megállapítható a szakértő szakterülete, 6 esetben természetvédelmi, a többi esetben zoológus, botanikus, környezetvédelmi és igazságügyi fegyverszakértő nyújtott segítséget. A vádemelés és az ítélet meghozatala között általában maximum két hónap, három ügyben négy, két esetben 18 hónap telt el.

8. számú táblázat

Az okozott kár ügyek szerinti megoszlása a természetkárosító bűncselekményeknél

okozott kár	ügyek száma	%
100 000 forint alatt	7	23
100 000–500 000 forint	13	42
500 001–1 000 000 forint	4	13
1 000 001–5 000 000 forint	5	16
20 millió forint felett	1	3
30 millió forint felett	1	3
összesen	31	100

Példák az esetek ezen csoportjából:

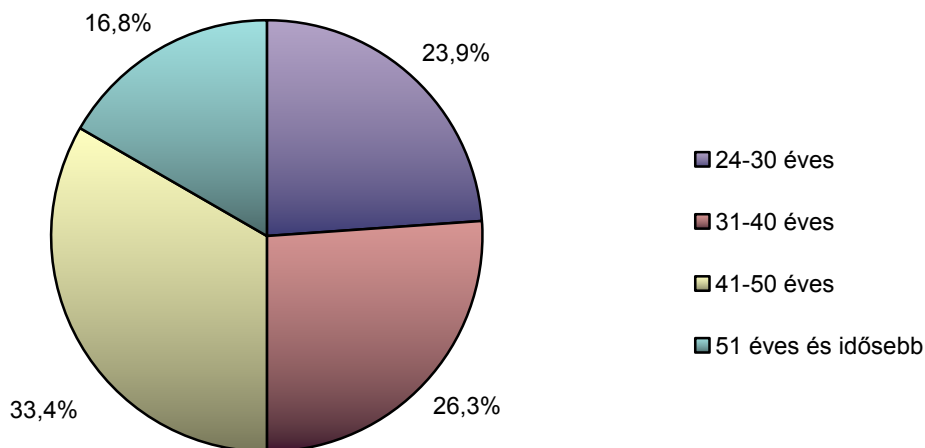
- Az elkövető engedélyezte két osztrák állampolgárnak, hogy az állatkert tulajdonában lévő barnamedvét az állatkert területén kilőjék. Ezt követően a medvét megnyúzták, bőrét kikészítették, húsát hűtőházba vitték. A barnamedve védett állat, nemzetközi egyezmény hatálya alá tartozik, ezért kilövéséhez engedélyre lett volna szükség. Ezzel a terhelt nem rendelkezett, így cselekményével megvalósította a természetkárosítás büntettét.
- A vádlottak a Washingtoni Egyezmény hatálya alá tartozó fokozottan védett madarakat vásároltak, de a behozatalukhoz szükséges engedéllyel nem rendelkeztek, így megvalósították a természetkárosítás büntettét.
- A jugoszláv állampolgár vádlott a vámvizsgálat során úgy nyilatkozott, hogy vámáruval nem rendelkezik. A tételes vámvizsgálat során hűtőtáskába rejtve összesen 480 példány védett madártetemet találtak meg (eszmei értékük összesen 21 098 000 forint), melyeket Olaszországba kívánt szállítani. Cselekményével a természetkárosítás büntettét valósította meg.
- Az olasz állampolgár vádlott – a Vadászatszervező Utazási Iroda Kft. ügyvezetője – három olasz vendégvadászával nem értesítette a vadászat megkezdésének tervezett időpontjáról a vadásztársaságot, ezért a vadásztársaság nem biztosított kísérő vadászt. Ilyen körülmények között zajlott a vadászat, melynek során nemzetközi egyezmény hatálya alá tartozó védett madarakat is lelőtt a terhelt.
- A vádlottak – valamennyien olasz állampolgárok – a vadásztársaság területén vadásztak, melynek során 55 vadászati tilalom alá eső védett fürjet megszereztek és azt az országból magukkal kívánták vinni. Cselekményükkel 2 750 000 forint kárt okoztak. A Btk. 281. § (1) bek. a/4. pontja szerinti természetkárosítás büntettét, valamint jelentős értékre elkövetett orgazdaság büntettét követték el, mint társtettesek.
- Az elkövető több alkalommal bement a múzeum kertjébe, mely a Magyar Állam tulajdonát képezi és kivágott, majd elvitt négy mázsa tűzifát és 0,23 köbméter körisfát, ezzel megvalósítva a természetkárosítás büntettét és a folytatólagosan elkövetett lopás vétségét.

A környezetkárosítás elkövetői

Összesen 42 terhelt valósította meg ezen bűncselekményeket, 45%-ukat tettesnek, 55%-ukat társtettesnek minősítették. Túlnyomó többségében (90%) férfiak követték el a környezetkárosításokat.

Az elkövetők kor szerinti megoszlását a 6. számú ábra mutatja be. A terheltek között nem volt fiatalkorú, a legfiatalabb 24, a legidősebb 76 éves volt. Általában szellemi foglalkozású, magyar állampolgárok valósították meg ezeket a cselekményeket. Az elkövetők többségének lakóhelye Pest (34%) és Bács-Kiskun megyében (29%) található. A terheltek mintegy fele (49%) városban, 39%-a községben, míg a többiek tanyán laktak. Megvizsgáltuk azt is, hogy volt-e összefüggés a lakóhely és az elkövetési hely között. A terheltek felénél nem mutatkozott ilyen jellegű kapcsolat, míg 45%-uk az elkövetési helyen lakott, 5%-uk pedig közeli településen. Az elkövetők 85%-a első bűntényes. Kilencen voltak egyszer büntetve, két terhelt büntetőjogilag többszörös visszaesőnek minősült. Három személy követett el már korábban környezeti bűncselekményt. Végrehajtandó szabadságvesztésre korábban már 6 személyt ítélték. Az elkövetésben egyetlen esetben sem játszott szerepet kábítószer. Csupán két elkövető volt előzetes letartóztatásban. A feldolgozás idején 28 elkövető ügye ügyészségi szakban tartott, 14-üknél született jogerős ítélet (első fokon 11, másodfokon 3 terhelnél). Főbüntetésként általában pénzbüntetést szabtak ki. A pénzbüntetés napi tételeinek száma az esetek többségében 250 napi tétel volt, egynapi tétel összegeként 100, illetve 150 Ft szerepelt.

6. számú ábra
Az elkövetők kor szerinti megoszlása a környezetkárosító bűncselekményeknél

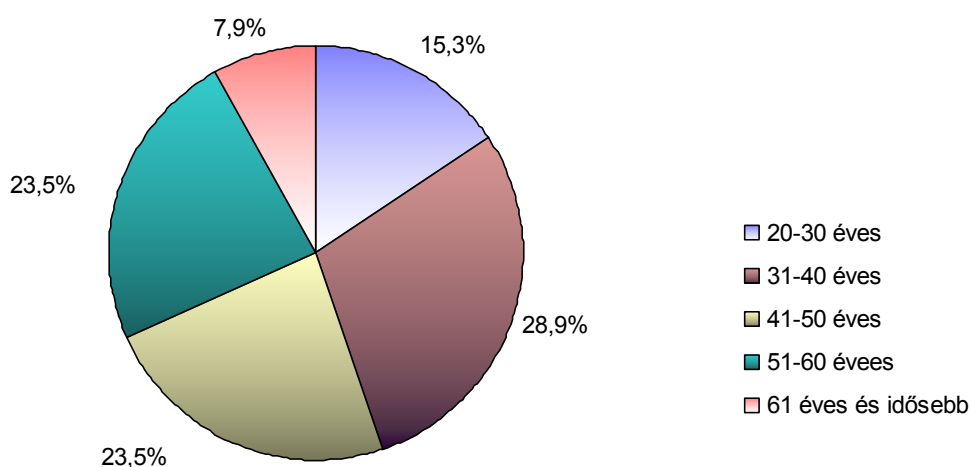
A természetkárosítást elkövetők köre

Összesen 132 elkövető sorolható ebbe a csoportba. 83 terhelt tettesként, 39 pedig társtettesként követte el cselekményét. A 7. számú ábra szemlélteti a kor szerinti megoszlást. Látható, hogy a természetkárosítások elkövetői némiképp fiatalabbak, mint a környezetkárosításoké, fiatalkorú azonban itt sem akad. A foglalkozás szerinti megoszlást a 9. számú táblázat ismerteti. Az iratok alapján e jellemzőt sok esetben nem sikerült megállapítani, mindenesetre feltűnő, hogy 8 vadász foglalkozású elkövető akadt. A terheltek között kiemelkedően magas, 33% a külföldiek aránya. Ezen belül is kimagasló az olaszok részvétele, akik a külföldi állampolgárok kétharmadát képviselik. Rajtuk kívül még – elenyésző számban – előfordult román, finn, német, jugoszláv, horvát, bolgár, francia, ukrán, osztrák és dominikai állampolgár is. A legtöbb elkövető lakóhelye Hajdú-Bihar és Bács-Kiskun megyében található. A városban és a községben lakók aránya közel azonos. Az elkövetők 55%-ánál nem volt összefüggés a lakóhely és az elkövetési hely között, 42%-ánál

megegyezett a két helyszínen. Az elkövetők többsége lakásában követte el a bűncselekményt (44 személy), 29 határátlépés, 20 munka, 16 pedig vadászat céljából tartózkodott a helyszínen. Összesen 10 terhelt volt előzetes letartóztatásban. Az elkövetők 97%-a először követett el bűncselekményt. Korábban 9 terhelt volt már büntetve, egyikőjük sem környezeti bűncselekmény elkövetése miatt. A bíróságok legtöbbször, 28 személynél, pénzbüntetést szabtak ki főbüntetésként, 18 elkövetővel szemben felfüggesztett szabadságvesztést alkalmaztak. A pénzbüntetés napi tételeinek száma 29 elkövetőből 11-nél 200 napi tétel, egy napi tétel összege legtöbbször 100, 200 vagy 1000 Ft volt. Mellékbüntetésként 13 elkövetővel szemben kiutasítást, 7-nél pénzmellékbüntetést alkalmaztak. Intézkedésre 10 elkövetőnél került sor, amely nyolcnál próbára bocsátást, kettőnél megrovást jelentett. Jogerős ítéletet 60 terheltnél hoztak, 52 személynél már az elsőfokú bíróságon.

7. számú ábra

Az elkövetők kor szerinti megoszlása a természetkárosító bűncselekményeknél

9. számú táblázat

Az elkövetők foglalkozás szerinti megoszlása a természetkárosító bűncselekményeknél

foglalkozás	elkövetők száma
nyugdíjas	5
munkanélküli	12
alkalmi munkás	3
fizikai foglalkozású	10
szellemi foglalkozású	12
vállalkozó	8
kisállat- és díszmadártenyésztő	3
vadász	8
egyéb	6
nem állapítható meg	65

A környezetvédelmi hatóságok szerepe

A környezetvédelmi hatóságok jogalkalmazó tevékenységéről, a szabálysértési eljárásokról, illetve a büntető feljelentésekről a Környezetvédelmi Minisztérium Közigazgatási, Jogi és Hatósági Főosztálya segítségével, a Környezet- és Természetvédelmi Főfelügyelőség által rendelkezésünkre bocsátott adatok alapján nyertünk bepillantást.

Tekintettel arra, hogy a szabálysértési jog területén nincs évekre visszamenő, egységes és pontos statisztika, így csak a kérésünkre összeállított, két évet felölelő anyagot tudtuk megvizsgálni. A következőkben elsőként a 2001-ben kezdeményezett, illetve lefolytatott szabálysértési eljárásokat és büntetőfeljelentéseket tekintjük át.

Tíz nemzetipark-igazgatóság létezik: Aggteleki, Balaton-Felvidéki, Bükk, Duna-Dráva, Duna-Ipoly, Fertő-Hanság, Hortobágyi, Kiskunsági, Körös-Maros, Őrségi.

A nemzetipark-igazgatóságok összesen 348 szabálysértési eljárást kezdeményeztek, illetve folytattak le, amelyek közül 137 valamilyen természetkárosító cselekmény volt. Ez utóbbiakról nyújt információt a 10. számú táblázat. Láthatjuk, hogy a természetvédelmi szabálysértés, az engedély nélküli fakitermelés és az engedély nélküli horgászat vezet a sornak. Ehhez tudni kell, hogy az Aggteleki, a Balaton-Felvidéki, a Duna-Dráva és a Kiskunsági Nemzeti Park Igazgatóság a szabálysértési eljárások helyett a kiszabott bírságok adatait közölte. Az Őrségi Nemzeti Park Igazgatóság pedig csak 2002. március elsejétől létezik.

10. számú táblázat

A nemzetipark-igazgatóságok által kezdeményezett, illetve lefolytatott szabálysértési eljárások (2001)

engedély nélküli fakitermelés	25
engedély nélküli csigafelvásárlás	2
védett madár/állat engedély nélküli tartása	5
engedély nélküli kőfejtés	3
engedély nélküli terepmotorozás	1
gyepkárosítás	1
személygépkocsival engedély nélküli behajtás	2
búza égetése	2
engedély nélküli horgászat	15
engedély nélküli barlangtúra	1
erdészeti út engedély nélküli használata	1
kerítés engedély nélküli építése	1
védett virág árusítása	1
természetvédelmi terület helyreállításának elmulasztása	1
természetvédelmi szabálysértés	48
védett növény birtoklása	1
fokozottan védett területen engedély nélküli tartózkodás	7
engedély nélküli tűzgyújtás	8
engedély nélküli tartózkodás védett területen	6
engedély nélküli méhészet	2
engedély nélküli kaszálás	1
engedély nélküli legeltetés	1
tiltott módon közlekedés	1
természetvédelmi célokkal össze nem egyeztethető tevékenység	1

Tizenkét környezetvédelmi felügyelőség működik az országban: Alsó- Duna-völgyi, Alsó-Tisza-vidéki, Dél-Dunántúli, Észak-Dunántúli, Észak-Magyarországi, Felső-Tisza-vidéki, Körös-vidéki, Közép-Duna-völgyi, Közép- Dunántúli, Közép-Tisza-vidéki, Nyugat-Dunántúli és Tiszántúli.

A környezetvédelmi felügyelőségek összesen 554 szabálysértési eljárást kezdeményeztek, ebből 78 valamilyen környezetkárosító cselekmény volt. Ezekről tájékozódhatunk a 11. számú táblázatból, mely szerint a levegőtisztaság-védelem és a vízminőség-védelem vezet a sornak.

11. számú táblázat

A környezetvédelmi felügyelőségek által kezdeményezett szabálysértési eljárások (2001)

Levegőtisztaság-védelem	50
Vízminőség-védelem	14
Környezetvédelmi szabálysértés	9
Vízjogi szabálysértés	2
Talajvédelmi kötelezettség elmulasztása	2
Vízszennyezés	1

A nemzetipark-igazgatóságok összesen 66 esetben tettek büntetőfeljelentést, ebből 44-et természetkárosítás miatt. A büntetőfeljelentések igazgatóságok közötti megoszlását mutatja be a 12. számú táblázat, melyből kitűnik, hogy a Bükki Nemzeti Park Igazgatóság tette a legtöbb feljelentést természetkárosító ügyekben. A környezetvédelmi felügyelőségek összesen 22 büntetőfeljelentést tettek, ebből 7-et természetkárosítás miatt. A 13. számú táblázatból kiderül, hogy a felügyelőségek fele nem tett feljelentést természetkárosító cselekmények miatt.

12. számú táblázat

A nemzetipark-igazgatóságok által tett büntetőfeljelentések természetkárosító ügyekben (2001)

Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság	4
Balaton-Felvidéki Nemzeti Park Igazgatóság	–
Bükki Nemzeti Park Igazgatóság	15
Duna–Dráva Nemzeti Park Igazgatóság	8
Duna–Ipoly Nemzeti Park Igazgatóság	7
Fertő–Hansági Nemzeti Park Igazgatóság	1
Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság	7
Kiskunsági Nemzeti Park Igazgatóság	–
Körös–Maros Nemzeti Park Igazgatóság	2

13. számú táblázat

A környezetvédelmi felügyelőségek által tett büntetőfeljelentések természetkárosító ügyekben (2001)

Alsó-Duna-Völgyi	1
Alsó-Tisza Vidéki	1
Dél-Dunántúli	2
Észak-Dunántúli	–
Észak-Magyarországi	1
Felső-Tisza-Vidéki	1
Körös-Vidéki	–
Közép-Duna-Völgyi	–
Közép-Dunántúli	–
Közép-Tisza-Vidéki	–
Nyugat-Dunántúli	1
Tiszántúli	–

A 2002-es adatok a szabálysértési eljárásokról és büntetőfeljelentésekről a következők szerint alakultak.

A nemzetipark-igazgatóságok 2002-ben összesen 593 szabálysértési eljárást kezdeményeztek, illetve folytattak le, ebből 422 valamilyen természetkárosító szabálysértés volt. A 14. számú táblázat szerint a természetvédelmi szabálysértés emelkedik ki a sorból, ezt követi az engedély nélküli fakivágás, az engedély nélküli horgászat és a védett területen engedély nélküli tartózkodás.

14. számú táblázat

A nemzeti park-igazgatóságok által kezdeményezett, illetve lefolytatott szabálysértési eljárások (2002)

engedély nélküli fakivágás védett természeti területen	1
védett természeti területen szakhatósági hozzájárulás nélkül végzett tevékenység	1
engedély nélküli sátorozás	6
engedély nélküli építkezés, tereprendezés	7
engedély nélküli belépés fokozottan védett természeti területre	11
engedély nélküli behajtás	6
engedély nélküli legeltetés	11
engedély nélküli fakivágás	40
engedély nélküli nádvágás	2
engedély nélküli csigafelvásárlás	1
védett madár engedély nélküli tartása	13
engedély nélküli barlangászat	3
védett területre engedély nélküli behajtás	25
védett faj engedély nélküli gyűjtése	8
védett területről engedély nélküli gyűjtés	1
védett területen tűzgyűjtés	1
védett területen engedély nélküli építés	1
védett területen engedély nélküli szántás	2
engedély nélküli horgászat	40
védett növény engedély nélküli gyűjtése	7
engedély nélküli halászat	6
fokozottan védett természeti területen, engedély nélküli tartózkodás	22
védett állatfajok engedély nélküli birtoklása	6
természet védelmére vonatkozó rendelkezés megsértése	3
természetvédelmi célokkal össze nem egyeztethető tevékenység	13
védett természeti területen engedély nélküli kemping üzemeltetése	1
fokozottan védett természeti területen engedély nélküli munkavégzés	1
természetvédelmi szabálysértés	111
engedély nélküli tűzgyűjtés	7
védett területen engedély nélküli tartózkodás	35
engedély nélküli méhészet	3
engedély nélküli kaszálás	8
engedély nélküli tevékenység	4
engedély nélküli gyűjtés	4
védett szervezet elpusztítása	1
engedély nélküli veszélyeztetés	1
engedély nélküli lovagoltatás	1
engedélytől eltérő legeltetés	1
engedély nélküli magasles építése	3
engedély nélküli halastó létesítése	1
védett természet terület károsítása	1
védett természeti értékek károsítása	1
védett állatfaj elpusztítása	1

A környezetvédelmi felügyelőségek összesen 331 szabálysértési eljárást kezdeményeztek, ebből 52 valamilyen környezetet károsító szabálysértés volt. A 15. számú táblázat szerint a levegőtisztaság-védelem és a környezetvédelmi szabálysértés emelkedik ki.

A nemzeti park igazgatóságok 2002-ben összesen 102 esetben tettek büntetőfeljelentést, ebből 72-t természetkárosítás miatt. A legtöbb feljelentést a Kiskunsági, a Bükki és a Duna–Dráva Nemzeti Park igazgatóság tette (16. számú táblázat).

A környezetvédelmi felügyelőségek összesen 15 büntetőfeljelentést tettek, ebből 9-et természetkárosítás miatt. A feljelentések felügyelőségek közötti megoszlását a 17. számú táblázat szemlélteti.

15. számú táblázat

A környezetvédelmi felügyelőségek által kezdeményezett szabálysértési eljárások (2002)

Levegőtisztaság-védelem	26
Vízminőség-védelem	3
Vízszennyezés	3
Zajvédelem	1
Felszíni vizek veszélyeztetése	6
Vízvédelmi szabálysértés	2
Környezetvédelmi szabálysértés	11

16. számú táblázat

A nemzeti park-igazgatóságok által tett büntetőfeljelentések természetkárosító ügyekben (2001)

Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság	1
Balaton-Felvidéki Nemzeti Park Igazgatóság	2
Bükk Nemzeti Park Igazgatóság	18
Duna–Dráva Nemzeti Park Igazgatóság	11
Duna–Ipoly Nemzeti Park Igazgatóság	2
Fertő-Hansági Nemzeti Park Igazgatóság	1
Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság	6
Kiskunsági Nemzeti Park Igazgatóság	20
Körös–Maros Nemzeti Park Igazgatóság	8
Órségi Nemzeti Park Igazgatóság	3

17. számú táblázat

A környezetvédelmi felügyelőségek által tett büntetőfeljelentések környezetkárosító ügyekben (2002)

Alsó-Duna-Völgyi	1
Alsó-Tisza Vidéki	2
Dél-Dunántúli	–
Észak-Dunántúli	1
Észak-Magyarországi	–
Felső-Tisza-Vidéki	–
Körös-Vidéki	–
Közép-Duna-Völgyi	1
Közép-Dunántúli	1
Közép-Tisza-Vidéki	–
Nyugat-Dunántúli	1
Tiszaántúli	2

Összegezés

A környezetvédelemmel kapcsolatos társadalmi igények változásokat hoztak mind a jogalkotás, mind a jogalkalmazás terén.

A bűnügyek száma jelentősen emelkedett. Ebben szerepet játszik a kodifikáció, a törvényi tényállások által oltalomban részesített elkövetési tárgyak szélesedő köre, a hatóságok – különösen a Vám- és Pénzügyőrség – felderítő tevékenységének és együttműködésének hatékonyabbá válása, szakembereik speciális szakmai felkészítése, de nem utolsósorban a változó közfelfogás, a társadalom és a média részéről érezhető figyelem is.

A környezeti jogsértések területén a cselekmények büntetőjogi értékelése még nem nevezhető kiforrottnak. Erre utal többek között a nyomozás-megtagadások és - megszüntetések magas aránya. Egyes kérdésekben nem egységes az eljáró hatóságok gyakorlata, nincsenek tekintettel a megváltozott törvényi előírásokra. Példának okáért nem

tekintik természetkárosításnak a védelemben részesített élő szervezetek származékaira elkövetett cselekményeket, holott a büntetőjog oltalma ezekre is kiterjed.

A kutatás azt is feltárta, hogy az elemzett kategóriákban rendkívül sokrétű, változatos elkövetési magatartásokkal lehet találkozni, ami nehezíti a bűnügyek ténybeli és jogi értékelését. Megállapítható, hogy a bűnelkövetők túlnyomó többsége, különösen a természetkárosításoknál – az általános bűnelkövetői populációt is meghaladó mértékben – férfi, akik cselekményeiket főként nem lakóhelyükön valósítják meg.

Jellemző, hogy míg a környezetkárosítás elkövetői szinte kizárólag magyar állampolgárok, addig a természetkárosítók egyharmada külföldi, nagyobb részt olasz állampolgár.

Új fejlemény, hogy a természetkárosítás terén megjelent a szervezett jellegű elkövetés. A nagy horderejű, konspirált esetek felderítése és bizonyítása hatványozott és a korábbiaktól eltérő feladatokat ró az illetékes hatóságokra.

Végezetül feltehetjük a kérdést, hogy mennyire vegyük komolyan a környezetünk pusztulására vonatkozó ijesztő előrejelzéseket? Egyesek szerint ugyanis az ember és a természet rendkívül ellenálló, nyugodtan folytatni lehet a jelenlegi gyakorlatot. Mások szerint csak néhány, technikai jellegű változtatásra van szükség. Az ellenkező oldal egyes képviselői viszont azt állítják, olyannyira pusztítjuk ökológiai rendszerünket, hogy az már egyenesen civilizációnkat veszélyezteti. Kétségtelen, hogy környezeti problémák mindig is léteztek a történelem folyamán, de ezeket korábban rendszerint a természet okozta. Korunkban azonban az emberi tevékenység jelenti a legfontosabb veszélyforrást. Ezért is kap hangsúlyt a büntetőjog szerepvállalása is. Hatékony környezetvédelmi büntető jogszabályok kidolgozása azonban nagyon összetett feladat. Hosszú távon az optimális cél az lenne, hogy a környezetvédelmi büntetőjog függetlenedjen a közigazgatási jogtól. Mindenesetre a jövőben a tényállásoknál kimunkáltabb fogalmi elemekre, a mainál egzaktabb és egységesebb, a környezetet megfelelő módon védő, ugyanakkor a jogbiztonságot is szem előtt tartó szabályozásra és jól képzett szakemberekre van szükség.

A környezetvédelem terén nem szabad lebecsülni a jogi eszközök jelentőségét, de valójában ebben az esetben is elsődleges szerepe a megelőzésnek van. A 996/B/1990. AB határozat rámutat arra, hogy a környezethez való jog védelmének eszközei között a megelőzésnek elsőbbsége van, hiszen a visszafordíthatatlan károk utólagos szankcionálása nem tudja helyreállítani az eredeti állapotot.

Végezetül érdemes megjegyezni, hogy miszerint annak ellenére, hogy kutatásunk büntetőjogi megközelítésű volt, tisztában vagyunk azzal, hogy a környezettudatos magatartás kialakítása nem lehet bűnüldözési feladat.

Az internetes bűncselekmények nyomozásának egyes kérdései

A tanulmány egy, 2003-ban lefolytatott kutatás keretében kísérletet tesz az interneten megvalósuló bűncselekmények nyomozása során felmerülő felderítési, adat-, illetőleg bizonyítékszerzési, bizonyítási buktatók felvonultatására. Elemzi a nyomozó hatósággal kapcsolatba lépő személyek, szervek, hatóságok tevékenységét, amelyek együttműködése nélkül a nyomozás, a bizonyítás nem lenne, nem lehetne eredményes.

Bevezetés

Napjainkban a „hagyományos” bűncselekmények mind nagyobb hányada, egyre nagyobb gyakorisággal jelenik meg a világhálón. A háló kellő hozzáértés mellett a bűncselekmények gyors, egyszerű és közvetlen megvalósításának lehetőségét kínálja. Számos „előnye” között említhetnénk az anonimitást és az elkövetési hely megválasztásának szabadságát, a transznacionális jellegét és a joghézagok által biztosított védeltséget. A másik oldalon épp ezek a lehetőségek nehezítik meg a bűnözés követését. A jogalkotás a fizikai világ normáihoz igazodik, egyes szabályok nem alkalmazhatók, sőt, egyszerűen értelmezhetetlenek a virtuális térben. A technikai fejlődés a jogrendszer egyfajta mutációját kívánja meg. A jogrendszer használhatóvá tételének feladata az elsődleges jogalkalmazókra, a nyomozókra hárul. A nyomozó hatóság a felderítés során először lép kapcsolatba a bűnelkövetővel, tehát a rendszer hiányosságai is itt jelentkeznek először.

Jelen tanulmányban a 2003. évi kutatás eredményeiről lesz szó, dióhéjban. A kutatás keretében a 2001-2003-ban, az interneten megjelenő bűncselekmények tárgyában indult azon büntetőeljárások nyomozati iratainak vizsgálatára került sor, amelyekhez az adatokat az ORFK Internet Csoport¹szolgáltatta.

A vizsgált aktákban leggyakrabban tiltott pornográf felvétellel visszaélés gyanúja miatt indult eljárás. Ezt követte a számítástechnikai rendszer és adatok elleni bűncselekmény. E bűncselekményeken kívül kisebb értékre elkövetett csalás, nagy nyilvánosság előtt elkövetett rágalmozás, üzletszerű kéjelgés elősegítése, szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok megsértése, kiskorú veszélyeztetése, valamint közösség elleni izgatás és önkényuralmi jelképek használata is előfordult a vizsgált anyagban.

A nyomozás általában hosszú hónapokat vesz igénybe, de még a megszüntetéssel végződött nyomozások is egyenként négy hónapig tartottak. A hálón megvalósított bűncselekmények esetében célszerű volna a nyomozás idejének lerövidítése, a felderítés eredményessége érdekében. E bűncselekményeknél számos olyan tényező akaszthatja meg a nyomozást, amelyek gyors reagálással (nyomozati cselekményekkel) elkerülhetők lennének (pl. a házkutatás és a lefoglalás foganatosítása, még mielőtt a gyanúsított tudomást szerez a büntetőeljárásról és törli az inkriminált anyagokat, vagy a felhasználói adatok bekérése, mielőtt a szolgáltató törli azokat). Az internetes bűncselekmények nyomozása ugyanakkor

¹ Országos Rendőr-főkapitányság Bűnügyi Főigazgatóság, Elemző és Koordinációs Főosztály, Operatív Elemző és Koordinációs Osztály, Internet Csoport

különböző szakmák magas szintű együttműködését indukálja (szolgáltatók, informatikai szakértők, rendszergazdák, más állam hatóságai, nemzetközi szervezetek), mely együttműködésben a feleknek tudniuk kell egymással megfelelően kommunikálni (azonos fogalmakkal, és akár tanácsokkal a nyomozás irányának meghatározása érdekében). A vizsgálat tárgyává tett ügyekben ez nem mindig valósult meg, sőt, néhány esetben a nyomozás szereplői (pl. a szakértő) kifejezetten az idő, illetve saját feladata, szerepe ellen dolgozott (nem tartva a határidőket, nem válaszolva a feltett kérdésekre, illetve nem azokra válaszolva, bizonyításra alkalmatlan eszközöket szolgáltatva). Az internetes nyomozás interaktív jellegét az eljárás minden résztvevőjének – magának a nyomozó hatóságnak és a külső, független szereplőknek is – mindenkor szem előtt kell tartania.

A nyomozás nehézségei

Az időtényező

A kiberbűnözés sajátossága a gyors változási képesség. Ez a képesség nemcsak a technikai újítások, de a cselekmények detektálhatósága – az adatok állapotváltozása, a bizonyítékok eltüntetése – terén is megmutatkozik. Ennek megfelelően a nyomozást is a lehető legrövidebb idő alatt kell lefolytatni, hiszen a bizonyítékok elveszhetnek – törölődhetnek vagy törlik azokat, felismerhetetlenné válnak. Ennek ellenére a nyomozás az internetes bűncselekmények esetében *sem* különösebben rövid, az adatok beszerzése során a szolgáltató, a szakértő és az egyéb közreműködők magatartása sem nem együttműködő, sem nem célravezető.

A hagyományos közegben elkövetett bűncselekményekhez hasonlóan, az interneten megvalósuló bűncselekmények esetében is két hónap áll rendelkezésre a nyomozásra.² Az interneten megjelenő adatok, képek, fájlok stb. azonban a „kézzel fogható” bizonyítékoknál (kinyomtatott, papíralapú szöveg, ujjnyom, egyéb biometrikus jelek stb.) sokkal egyszerűbben és gyorsabban változtathatók, átalakíthatók, vagy akár hozzáférhetetlenné tehetőek. Ez a sajátosság természetesen csökkenti a bizonyítékok összegyűjtésére nyitva álló időt. A tartalom- és hozzáférés-szolgáltatókkal a kapcsolattartás lassú és nehézkes. A szolgáltatók nem kidolgozott protokoll alapján kommunikálnak a nyomozó hatósággal, a többszöri levélváltás (írásbeli levelezés, hivatalos megkeresés) – ami egyáltalán nem biztos, hogy eredményes – sokszor heteket vesz igénybe, nem említve, amikor külföldi szolgáltatóval kell kapcsolatot létesíteni, mert ez hosszú hónapokig is eltarthat.

Lehetséges ugyanakkor, hogy már a büntetőeljárás előtt kifutottunk az időből: a bűncselekmény késedelmes észlelése miatt nem lehet lefolytatni eredményes nyomozást, így a büntetőeljárás megindítása nem célszerű. Az interneten elkövetett bűncselekmények *felfedezése* – a hálón megjelenő információ óriási tömege miatt – gyakran *több évvel a cselekmény elkövetése után* következik be. Az időmúlás számos területen kifejtheti negatív hatását: a szolgáltató a felhasználói adatokat már törölte, az e-mail címhez tartozó regisztrációs adatok visszakereshetetlenek, a számítógép időközben számos alkalommal gazdát cserélt, a felhasználó személyes környezete megváltozott, és nem emlékszik, hogy évekkel ezelőtt – a bűncselekmény elkövetésekor – ki vagy kik használták, használhatták a számítógépét.

² 1973. évi Be. 131. § (3) bek.; Be. 176. § (1) bek.

Internetes adatbázisok

A *Ripe*³ Internet Protokoll- (a továbbiakban: IP-)⁴ címeket bérbeadó, IP-címek nyilvántartásával foglalkozó nemzetközi szervezet. Adatbázisa online elérhető, a nyomozó hatóság innen szerez információt arról, hogy az adott IP-címet melyik szolgáltató használja. A Ripe az IP-címek olyan tömegével gazdálkodik, hogy kapacitása csak *IP-tartományok* nyilvántartását teszi lehetővé. Tehát az adatbázisból megtudhatjuk, hogy a Ripe mely szolgáltatónak milyen IP-címtartományt adott ki használatra. Arról azonban, hogy az egyes IP-címeket mely egyéni előfizető (és mely időpontban) jogosult felhasználni, csak a szolgáltató tudhat, aki „továbbértékesíti” a rendelkezésére bocsátott IP-címeket. Természetesen lehetséges, hogy a Ripe egyéni IP-címekről is rendelkezik információkkal. Jellemzően azonban csak az IP-címek (tovább)szolgáltatóinak adatait tartalmazza. Mindezek ellenére az egyéni felhasználó adataihoz hozzájutni nem lehetetlen küldetés. A Ripe-ba bejegyzett szolgáltató ugyanis köteles nyilvántartani előfizetőit – a szolgáltató és az előfizető felelőssége szerződésben szabályozott. A szolgáltatónak tehát tudnia kell (kellene), hogy mely előfizetőjének, illetve szabad tárhely-felhasználónak milyen IP-címet/címtartományt engedett át. A valóságban ez sajnos nem így működik: a szolgáltató bizonyos idő elteltével törli a felhasználói adatokat, amelyek ezt követően semmilyen adatbázisból nem szerezhetőek be.

A szolgáltató

A 2001. évi XL. törvény a hírközlésről (Hktv.) a szolgáltatókra nézve néhol kötelező, néhol megengedő, diszkrecionális szabályokat tartalmazott. A 2004. január 1-jétől hatályos 2003. évi C. törvény az elektronikus hírközlésről (Ehtv.) azonban hatályon kívül helyezi a Hktv.-t, egyben a korábbiaktól eltérő, korszerűbb szabályokat állapít meg az elektronikus hírközlési tevékenységet végzőkre. A vizsgált büntetőeljárások azonban 2001–2003-ban indultak, így a szolgáltatókra kivétel nélkül a Hktv. szabályai voltak érvényesek. A szolgáltató nyomozó hatósággal történő együttműködését tehát a Hktv. tükrében tárgyaljuk.

Az igazságszolgáltatási, rendvédelmi, védelmi igények érvényesítése érdekében a Hkt. meghatározta a szolgáltató együttműködési kötelezettségét „(...) *a nemzetbiztonság, a honvédelem és a közbiztonság védelme, a közvadás büncselekmények, valamint a távközlési rendszer jogosulatlan felhasználásának üldözése céljából*”. A szolgáltató az együttműködés keretében a felhasználó azonosításra alkalmas adatait (cím, a hívás vagy egyéb szolgáltatás típusa, iránya, kezdő időpontja, a továbbított adat terjedelme stb.) *átadhatta* a nemzetbiztonsági szerveknek, nyomozó hatóságoknak, valamint a bíróságnak.⁵A törvény tehát bizonyos esetekben – ha nem is előírta, de – feltételezte a szolgáltató együttműködési kötelezettségét. De a törvény főszabályként azt is kimondta, hogy az előfizetői adatokat anonimízálni, illetve törölni kell, kivéve a szolgáltató által kezelhető adatok körét. Rögzítette, hogy ezek az adatok meddig és milyen körben kezelhetők. „Az (...) *adatok a számla teljesítésének határidejét követő hat hónapig, illetőleg a díjtartozás (...) elévüléséig*

³ *Ripe*: Réseaux IP Européens, Európában regisztrált IP-címeket nyilvántartó társadalmi szervezet.

⁴ Az IP (Internet Protocol) az adatüzeneteket csomagokká alakító, és a csomagok küldőtől a fogadó hálózati vagy állomásig tartó forgalmának irányítását és a célállomáson a csomagok eredeti üzenetére történő összeillesztését végző hálózati kommunikációs protokoll. Az IP-címet az internet-szolgáltató adja ki a magát regisztráló felhasználónak. Az IP-cím egy 4 darab, egyenként 1 bite-nál kisebb számból álló azonosító kulcs, amely az adott felhasználó gépéhez tartozik, így annak azonosítására alkalmas. Az IP-ről lásd például Parti K.: *A számítógépes bűnözés és az internet*. In: Irk F. (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok*, 40. OKRI, Budapest, 2003, 200–201. o.

⁵ Hktv. 59. § (5) bekezdés c) pont

kezelhetők, kivéve, ha más törvény az adatkezelésre eltérő határidőt ír elő.⁶ Az adatvédelmi törvény (Avtv.) szerint az adatok csak az adatkezelés céljának megvalósításához szükséges ideig kezelhetők.⁷ Az adat tárolóját, nyilvántartóját (esetünkben a szolgáltatót) az új Be. is a büntetőeljárásban történő együttműködésre kötelezi. A Be. alapján „a bíróság, az ügyész, illetőleg a nyomozó hatóság elrendeli annak a számítástechnikai rendszer útján rögzített adatnak a megőrzését, amely bizonyítási eszköz, vagy bizonyítási eszköz felderítéséhez, a gyanúsított kilétének, tartózkodási helyének a megállapításához szükséges.” A megőrzésre kötelezés a bizonyítékul szolgáló adat lefoglalásáig, de legfeljebb három hónapig tarthat, a büntetőeljárás befejezésével pedig ipso iure megszűnik.⁸

Az igazságszolgáltatás érdekében történő együttműködést a szolgáltatók sajátosan interpretálták. Egyes értelmezések szerint, ha felhasználói adatok kezelésének maximális határideje (hat hónap) letelt, akkor adatátadást sem teljesíthettek, mivel az adatkezelés fogalma magában foglalja az adatátadást is. Ebből következően, a szolgáltató a Hktv. alapján arra hivatkozott, hogy a megkereséseket (így a nyomozó szervtől érkező megkereséseket is) kizárólag az adatkezelésre nyitva álló időtartam alatt teljesítheti. Mindazon megkeresésre, amely e határidőt követően érkezik, vagy olyan időszakra vonatkozik, amely a törvényben meghatározott időtartamon kívül esik, az adatok nem kezelhetők, tehát nem is adhatók át.

Az adatszolgáltatást ugyanakkor a már ismert probléma, az időmúlás is megakadályozhatja. A szolgáltató, helyszűke miatt, a törvény által meghatározott *felső nyilvántartási határidő* leteltével törli rendszeréből az előfizetői adatokat. (Meg kell jegyezni, hogy a szolgáltató általában azzal indokolja az adatszolgáltatás megtagadását, hogy a kért adatokat már törölte. De előfordult az is, hogy a fogyasztó-, illetve adatvédelmi jogszabályok rendelkezéseire hivatkozva tagadta meg a felvilágosítást.)

A Hktv. tehát csak az adatkezelés maximális időtartamát határozta meg, ezen belül a szolgáltató döntött arról, hogy tárolókapacitásának megfelelően meddig őrizte („kezelte”) a felhasználói adatokat. Arról, hogy az adott időpontban mely IP-címről milyen online forgalmat generáltak, a szolgáltatón kívül más nem tud tájékoztatást nyújtani. Amennyiben tehát a nyomozó hatóság megkeresése későn – az adatok törlése után – érkezett, az IP-címhez tartozó felhasználó adatokat a szolgáltató már nem tudta megadni, ez pedig a nyomozás megszüntetését eredményezhette.⁹

Egyes esetekben nem annyira a tárolókapacitás, hanem inkább gyakorlati szempontok befolyásolják az adatokhoz való hozzájutás sikerét. Szabad tárhelyen (*free web*) elhelyezett dokumentumok esetében az IP-hez tartozó felhasználói adatokat szinte lehetetlen beszerezni, hiszen a *free web*-szolgáltató egyszeri szolgáltatásra köt szerződést, és a teljesítés után már nem őrzi meg a felhasználói adatokat, tehát a felhasználó azonosíthatatlan lesz.

⁶ Hktv. 59. § (2) és (3) bek.

⁷ 1992. évi LXIII. törvény a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról, 5. § (2) bek.

⁸ Be. 158/A. §

⁹ Az Ehtv. adatkezelésre vonatkozó szabályozása a már jóval konkrétabb és részletesebb, amennyiben a szolgáltatás kezdő, befejező időpontja, iránya, a továbbított adat terjedelme, illetve az alkalmazott IP-azonosítók az előfizetői szerződés teljesítéséből eredő igények elévülését követő egy évig tárolhatók, utána a szolgáltató törölni köteles azokat. A nemzetbiztonsági szerveknek, illetve nyomozó hatóságnak, ügyésznek, bíróságnak átadott adatokat pedig három évig köteles eredetben megőrizni az elektronikus hírközlési szolgáltató. Ehtv. 157. § (3) és (6) bek.

Az adatszolgáltatás előli elzárkózásnak azonban van az eddigieknél egyszerűbb indoka is: a hírnév védelme. A következő példában éppen az egyik szolgáltató tett feljelentést, mert az általa üzemeltetett honlapot hackertámadás érte.

„A jogellenes behatoló korábban a sértett cég alkalmazásában állt. Rendszergazdaként ismerte a rendszer gyenge pontjait, ezeket kihasználva intézett támadást, szándékosan nyomokat hagyva, és a biztonsági résekre rávezető információkat közölve. (...) A számítástechnikai szakértő megvizsgálta a sértett által rendelkezésre bocsátott adathordozókat (amelyek a jogellenes behatolás részleteit tartalmazták). Azonban, root-ként (rendszergazdaként) indított folyamatokra¹⁰ vonatkozó naplóállományokat nem talált. A feljelentő cég jelenlegi rendszergazdája elmondta, hogy ezeket nem is naplózták. A hacker tevékenységére tehát a sértett naplóállományában nem sikerült bizonyítékot találni.” (Számítástechnikai rendszer és adatok elleni bűncselekmény, nyomozati iratok, részlet)

Az idézett esetben a hacker tevékenységére csak következtetni lehetett, kizárásos alapon: „nem lekövethető kiindulópontú változás történt a rendszerben, amely változtatás valószínűleg hackertámadás eredménye.” A nyomozati iratnak ezt a kitételét azonban megcáfolja egy technikai evidencia: a *root* anyaprogram-természete, amely abban áll, hogy a felhasználók bejelentkezésekor automatikusan naplóz minden online cselekményt. Az automatikus naplózás a *root* minimális védelmi mechanizmusa. A *root*-nak tehát rögzítenie kell minden felhasználói csatlakozást, így a „*root*-ként indított folyamatokat” is. A vizsgált esetben a rendszergazda (aki mellel a támadó riválisa volt) valószínűleg nem kívánta nyilvánosságra hozni a támadás részleteit.

Az internet-szolgáltatót a nyomozó hatósággal ellentétes érdek mozgatja: a felhasználói adatok védelme. A szolgáltató piacképessége, reputációja megőrzésére, erősítésére törekszik, arra, hogy minél több fogyasztót csábítson felhasználói táborába. A szolgáltató az adatvédelmi szabályok pajzsát használja magatartásának igazolására. Vita tárgya lehet, hogy a fogyasztói jogok előtérbe helyezhetők-e az igazságszolgáltatáshoz, az osztársadalmi érdekekhez képest. Tény, hogy a szolgáltatói-felhasználói és az igazságszolgáltatási érdek ezen a ponton ellenkező irányú. Hangsúlyozni kell, hogy a felhasználó természetesen jogosult az adatvédelemre, ezen a ponton azonban nyitott kapukat döngöztünk, mert az igazságszolgáltatás szereplőit (és más hatóságokat) is adatvédelmi szabályok kötik, a szolgáltatóval azonos titoktartási kötelezettségük van, a kapott adatokkal nem élhetnek vissza, azokat csak a büntetőeljárás céljaira használhatják fel.

Együtműködés más államban található szolgáltatóval

Az internet talán legmarkánsabb tulajdonsága az államhatárok elhomályosítása, az ún. „láthatatlan zóna”-jelleg.¹¹ A bűnelkövetők kihasználják a „távoli támadás” (*remoteness*)¹² lehetőségét, és fizikailag közeli, viszont az információ által bejárt utat tekintve távoli

¹⁰ A *root* (azaz „gyökér”) egy hierarchikusan felépített információhalmaz fő vagy legfelső szintje. Ebből a pontból részhalmozok ágaznak el logikus sorrendben. MoBiDic 4 Számítógép Szótár, SZAK Kiadó, 2001. Magyarul a *root* a rendszergazdának, a szolgáltatónak felel meg, hiszen minden folyamatot, amely a központi számítógépről indult a rendszergazda indít el, a *root*-ként indított folyamatokra befolyással a rendszergazda rendelkezik. A *root* érzékel minden online akciót, hiszen becsatlakozáskor, illetve a rendszerből történő kilépéskor minden esetben a *root*-tal kerül kapcsolatba a felhasználó.

¹¹ Parti K.: i. m. 199–201. o.

¹² Moitra, S. D.: *Analysis and Modelling of Cybercrime: Prospects and Potential*. Max-Planck-Institut for Foreign and International Criminal Law, Freiburg im Breisgau, 2003, p. 15.

számítógépről/számítógéppel büntetendő cselekményeket valósíthatnak meg – jellemzően betörhetnek idegen rendszerekbe. Az elkövető leplezni kívánja tettét, tehát olyan szolgáltatót keres, amely a hatóság számára nehezen elérhető helyen – külföldön – van. A körültekintő európai elkövető tipikusan távol-keleti IP-szolgáltatót választ, bízva abban, hogy a szolgáltatóval való kapcsolatfelvétel nem lesz zökkenőmentes, illetőleg a szolgáltató egyáltalán nem fog együttműködni a nyomozó hatósággal.

A külföldi online-hozzáférés szolgáltató különféle okokból megtagadhatja az együttműködést. Ezek az okok a következők lehetnek: a szolgáltató országában a felhasználó cselekménye nem büntetendő, vagy az adat-, illetve fogyasztóvédelmi szabályok megakadályozzák, hogy a felhasználók azonosítására alkalmas adatokat a szolgáltató kiadja.

Ha a szolgáltató olyan országban található, amely hazánkkal nem kötött jogsegély-egyezményt, a kapcsolat-felvétel gondokat okozhat. A kapcsolattartási protokoll nem mindig kimunkált, az adott államban hiányozhatnak a kapcsolattartás szervei (például mint hazánkban a Nemzetközi Bűnügyi Együttműködési Központ [NEBEK], vagy az Interpol).

A kapcsolattartás nehézkes, a hivatalos megkérés hosszú időt vesz igénybe, az információ-áramlás lassú. Az időmúlás az internetes felderítésnek különösen nem kedvez, a bűncselekmény bizonyíthatóságának esélye rohamos tempóban csökken. Lehetséges, hogy mire a hivatalos kapcsolattartás útját végigjárva a kérelem eljut a címzetthez, az adatot a szolgáltató már törölte, vagy mire a kért információ eljut a nyomozó hatósághoz, az elkövető ismeretlen helyre távozik (pl. eladja a számítógépét, amelyhez az adott IP-cím tartozott; vagy az elkövető személye egyébként sem volna megállapítható, mert nyilvános helyen felállított terminál segítségével csatlakozott a webre).

A szakértő

Az orvos-, és antropológus-, illetve elmeorvos-szakértőt a tiltott pornográf felvétellel visszaélés bizonyítása során hívják segítségül. Az orvos-, és antropológus-szakértőnek meg kell állapítania az ábrázolt személy valószínű életkorát. A szakértői vizsgálat jogalapja és célszerűsége azonban bizonyos esetekben megkérdőjelezhető. Az életkor megállapításához szükség van szakértőre, amennyiben az általános szemlélő számára nem egyértelmű, hogy felnőttől, vagy gyermekkorú sértettől van-e szó. Azonban nyomozási gyakorlat, hogy szakértőt rendelnek ki annak a kérdésnek a megválaszolására is, hogy a kiskorú (pl. 10 év alatti) személy hány éves lehet, hogy az illető fiatalkorúsága egyértelmű-e az általános szemlélő számára, hogy az ábra (kép, video, film) a nemi vágy felkeltésére célzatosan irányuló-e, illetve a kép a nemiségre nézve súlyosan szemérem sértő-e. Ezeknek a kérdéseknek az eldöntése valójában nem szakértői feladat: a szakértő épphogy *nem* az általános szemlélők, nem a „laikus többség” képviselője. A szakértő speciális ismereteit veti latba az életkor megállapításánál is, mint az összes neki feltett kérdés megválaszolásánál. Annak megállapítása, hogy mi az általános közvélekedés, hogy a közérkölcst mit tart „súlyosan szemérem sértőnek”, vagy „célzatosan a nemi vágy felkeltésére irányulónak”, a bírói gyakorlat feladata lenne. A szakértő véleménye tehát ezekben az esetekben nem releváns, sőt, *jogkérdésekben* egyenesen *tilos* állást foglalnia.

Az elmeorvos-szakértő feladata, hogy nyilatkozzon az elkövető beszámíthatóságáról, a pszichológus pedig a sértett gyermeket vizsgálja a kiskorú veszélyeztetése esetében, jellemzően amikor a szülők a számítógépen (jelszavas vagy egyéb) titkosítás nélkül helyezték el a pornográf állományokat (pl. a „Kedvencek” listáján szerepeltetve a honlap elérhetőségét).

A kiskorú veszélyeztetése esetén ismét feltehető a szakértői vélemény relevanciájának kérdése – a bűncselekmény megállapításához ugyanis az absztrakt veszély is elegendő. Nem szükséges, hogy a cselekménnyel okozati összefüggésben a gyermek sérülést is szenvedjen, de az sem, hogy *ténylegesen* veszélybe kerüljön.

Az informatikai szakértő a lefoglalt számítógép adatállományát vizsgálja. Előfordulhat, hogy megválaszolhatatlan kérdéseket kap, vagy a nyomozás szempontjából lényegtelen kérdésekre is nyilatkoznia kell. A szakvéleménynek természetesen ezekre a (nyomozó hatóság által meghatározott) pontokra is ki kell térnie, azonban a válaszokat megfelelő magyarázatokkal kell(ene) ellátni. Mivel nem a nyomozók, hanem a szakértő rendelkezik a megfelelő technikai ismeretekkel, ezért célszerű, ha a szakértő felhívja a figyelmet arra, hogy milyen további adatokat, milyen forrásból kell még beszerezni a bizonyításhoz. Hangsúlyozni kell azonban, hogy nem dönthet a nyomozás további irányára vonatkozó, illetve bizonyítási kérdésekben.

A kutatás tapasztalatai szerint a szakértő nem mindig válaszolt a neki feltett kérdésekre, viszont néha a nyomozás számára fontos tényeket *nem közölt*. Az informatikus szakértő által közölt, egyébként technikailag helytálló megállapítások a nyomozó hatóság számára több esetben félrevezetőek voltak. Ha a szakértő által közölt tények nem elég pontosak, ez a nyomozó hatóság, illetőleg az igazságszolgáltatás egyéb szereplői (pl. bíróság) számára helytelen (büntetőjogi) következtetések kiindulópontja lehet. Például a nyomozást/büntetőeljárást megszüntető határozat/végzés nem mindegy, hogy milyen indokolást tartalmaz: *a megszüntetés oka a bűncselekmény hiánya, vagy a bizonyítottság hiánya*. (Nem bizonyítható a bűncselekmény elkövetése, ha nem található a gépen az állomány,¹³ és nem állapítható meg a bűncselekmény elkövetése, ha nem az illető géppel követték el a bűncselekményt.¹⁴)

Az egyik, tiltott pornográf felvétellel visszaélés miatt indult ügyben a számítástechnikai szakértő megvizsgálta a lefoglalt számítógépet, és megállapította, hogy *nem azzal követték el a bűncselekményt*. Egyes vélekedések szerint azonban a számítógép memóriájából csak azt lehetne megállapítani, hogy a bűncselekmény elkövetésére utaló képfájlok sem az aktív, sem a törölt (de visszaállítható) állományban nem találhatók.¹⁵ Természetesen ettől még felhasználhatták a gépet a bűncselekmény elkövetésére, ha később a törölt adatok közül is törölték a képfájlokat. A törölt anyagok illetve a látogatott weboldalak végleges „eltüntetésére” egy másik módszer a *cache* megfelelő beállítása. A *cache* az internet-böngésző program átmeneti tárolója, melynek egyik funkciója, hogy a megtekintett oldalak címét illetve az oldalak bizonyos részeit tárolja, így azok offline is elérhetők lesznek.¹⁶ De a tároló programozható úgy is, hogy bizonyos weboldalak címét, látogatásának idejét, sőt, a weboldallal létesített

¹³ Az 1973. évi I. tv. szerint a „A nyomozást határozattal meg kell szüntetni, ha a) a cselekmény nem bűncselekmény, vagy azt nem a gyanúsított követte el” (1973. évi I. tv. a büntetőeljárásról, 139.§ (1) a)); a Be. kimondja, hogy „Az ügyész a nyomozást határozattal megszünteti, (...) c) ha nem a gyanúsított követte el a bűncselekményt, illetve ha a nyomozás adatai alapján nem állapítható meg, hogy a bűncselekményt a gyanúsított követte el” (Be. 190.§ (1) c) pont)

¹⁴ Az 1973. évi I. tv. szerint „A nyomozást határozattal meg kell szüntetni, ha (...) b) a nyomozás adatai alapján nem állapítható meg bűncselekmény elkövetése, az elkövető kiléte, illetőleg az, hogy a bűncselekményt a gyanúsított követte el, és az eljárás folytatásától sem várható eredmény”. (1973. évi I. tv. a büntetőeljárásról, 139.§ (1) b)); A Be. kimondja, hogy „Az ügyész a nyomozást határozattal megszünteti, (...) b) ha a nyomozás adatai alapján nem állapítható meg bűncselekmény elkövetése, és az eljárás folytatásáról sem várható eredmény” (Be. 190.§ (1) b) pont)

¹⁵ Ehelyütt az Axelero Internet Rt rendszergazdáinak véleményét tolmácsoljuk.

¹⁶ A „cache” (gyorsíró tár) a gyors adathozzáférés érdekében használt különleges memória-alrendszer, amelyben a gyakran használt adatértékeket duplikálják. A cache a gyakran használt tárhelyek tartalmát és memóriacímét tartalmazza. MoBiDic 4 Számítógépes Szótár, SZAK Kiadó, 2001

bárminemű kapcsolatot ne lehessen a programból visszakeresni. (Néha a bizonyítás sokkal egyszerűbb, és kétséget kizáró módon megállapítható, hogy az adott számítógéppel nem követték el, nem *követhették* el a cselekményt. Például ha az adott gyártási számú, típusú és tárolókapacitású merevlemezek nem készülhettek 2001 előtt, akkor teljes bizonyossággal kijelenthető, hogy a vizsgált számítógéppel nem követték el a bűncselekményt 1999-ben.)

A bizonyítás érdekeit szolgáló tények megállapítása a számítástechnikai szakértő felelőssége is. Előfordult, hogy a szakértő csak az általa a büntetőeljárás szempontjából relevánsnak ítélt tartományokat *különítette el* az adathordozóról. Ez félrevezető lehet a nyomozás további irányára nézve, nem beszélve arról, hogy az elkülönített anyag tartalmát tekintve, tehát logikailag sem volt alkalmas a bizonyításra. (Az elkülönítés a vizsgált adatok egy részének elmentése, mely nem egyezik meg a hiteles másolatkészítéssel. A hiteles másolatkészítés esetén fogalmilag kizárt *csupán bizonyos adatok* elkülönítése. A teljes adathordozóról kell kópiát készíteni, az állomány megnyitása nélkül. Az adatok lefuttatásával a program a tárolókapacitás előnyös kihasználása érdekében tömöríti az állományt, aminek következtében egyes törölt fájlok egymásra íródhatnak, így visszakeresésük, eredeti állapotba visszaállításuk nem lesz lehetséges. A büntetőeljárásban csak az adathordozó hiteles másolatának vizsgálatával megállapított tényeknek van bizonyítóereje.)

Ha a szakértő nem a bevett bűnügyi informatikai eljárásokat hívja segítségül, lehetséges, hogy az adattárolóról készült másolat nem lesz alkalmas az egzakt vizsgálatra, azaz annak tartalmából nem vonhatók le olyan következtetések, amelyek a bizonyíthatóság szempontjából fontosak lennének. Ha nem a merevlemezzel készített hiteles másolattal dolgozik, hanem az eredeti adathordozóval, ez magában hordozza a vizsgálandó tárgy, mint bizonyíték sérülésének veszélyét, amely a későbbi bizonyítást is veszélyezteti. A vizsgálati anyagban előfordult, hogy a szakértő nem a hiteles bűnügyi technikai (fotótechnikai) eljárással¹⁷ készítette el az adathordozó kópiáját, amelynek következtében több, a bizonyítás szempontjából fontos adat elveszett.

A szakértő a fent idézett esetben rossz technikai döntéseket hozott, amelynek következtében a nyomozás menetét egyértelműen negatív irányba terelte. (Az adattárolóról újabb másolatot kellett készíteni, és a másolatot újból megvizsgálni.) A nyomozási idő indokolatlanul meghosszabbodott, amihez az is hozzájárult, hogy a szakértő nem válaszolt a nyomozó hatóság által feltett kérdésekre.

„A rendszerbe való belépésre vonatkozó adatok hiányában (...) csak speciális eljárások segítségével lehetne a belépés helyére vonatkozó információt megszerezni. Az ilyen eljárások rendkívül költségesek és nem szolgáltatnak közvetlen bizonyítékot az elkövető személyére vonatkozóan, csupán az elkövetés helye és eszköze lenne behatárolható.” (szakértői vélemény, részlet)

Az idézett esetben a szakértő érvelése a takarékosági szempontok mellett nem volt megfelelő – a bizonyítás lehetőségeit illetően. A szakértő az elkövetés helyén és eszközén a csatlakozási pont, azaz a csatlakozó számítógép meghatározását értette. A szolgáltató felelősséggel tartozik azért, hogy tudja, kinek adta ki az adott IP-címet. Hasonlóan, az is megállapítható, hogy a tulajdonos kinek engedte át a gépe használatát (ki járt a lakásban az adott időben, a

¹⁷ Az adathordozó hiteles másolatát ún. fotoelektromos eljárással készítik el. A fotoelektromos készülék elektromos jel létrehozásához vagy modulációjához fényt alkalmazó eszköz. MoBiDic 4 Számítógépes Szótár, SZAK Kiadó, 2001. Lásd még Mandia, K. – Prosis, S.: *Incident response: Investigating Computer Crime*. Osborne/McGraw-Hill, 2001. pp. 114–121.

családtagok közül ki ért a számítógép használatához, ki nem használja a gépet stb.). Ily módon kikövetkeztethető (esetleg kizárásos módszerrel), hogy ki lehet a bűncselekmény alanya. Az elkövetés helyének és eszközének meghatározása tehát, igaz, költségekkel jár, viszont – további nyomozati cselekményekkel kiegészítve – közvetlen adalékokkal szolgálhat a büntetőeljárás eredményes befejezéséhez. A büntetőeljárás érdeke a gyanú megállapítása, az elkövető kézre kerítése. Ez az érdek pedig nem veszélyeztethető a költségtakarékosság okán.

Egy másik esetben a szakértő – ugyancsak takarékosági indokkal – a naplófájlnak csupán azt a részét nyomtatta ki, amely a cselekmény elkövetésének idejében a gyanúsított online mozgására vonatkozott, tehát, amikor a felhasználó az adott IP-címmel az adott időben létesített online kapcsolatot. Ahhoz azonban, hogy a bizonyításban részt vevő felek (rendőrnnyomozó, ügyész, bíró) számára világossá váljon az adott IP-cím használatának mechanizmusa, ki kellene nyomtatni a kérdéses részt *megelőző*, illetőleg az *azt követő*, más felhasználókra, illetve *ugyanazon felhasználó más tevékenységére* utaló részt is a naplófájlból. A gyanúsított online tevékenységének ilyen módon történő szemléltetése lehetővé tenné, hogy a bíróság a korábbi és a későbbi folyamatokra tekintettel másként értékelje a cselekményt, illetőleg enyhítő körülményeket vegyen figyelembe. Ha például, a naplófájl tanúsága szerint a gyanúsított azonnal letörölte az inkriminált anyagot (pl. tiltott pornográf tartalmú fájlokat), akkor már alappal feltételezhető, hogy nem szándékosan, hanem csak gondatlanul cselekedett. Ekkor pedig nincs bűncselekmény, hiszen a Btk. 195/A. §-a csak a szándékos elkövetést rendeli büntetni. Ha azonban a szakértő nem bocsátja rendelkezésre nyomtatott formában az IP-hez tartozó *valamennyi* autentikációt (a vizsgált időszakot megelőző és az azt követő adatokat is), akkor az *elkövetés után* tanúsított magatartás nem értékelhető a büntetőeljárás során.

Kérdés, hogy az informatikus-szakértővel történő együttműködést értelmezzük-e tágan: azaz a szakértő eldöntheti-e a nyomozás irányát, a további nyomozati cselekmények sorrendjét azon az alapon, hogy speciális informatikai ismeretekkel rendelkezik. Ha a válasz igen, akkor lehet, hogy a bizonyíthatóságot és az eljárás rendjét kockáztatjuk. Viszont nemleges válasz esetén sem lehetünk biztosak abban, hogy jól döntöttünk, mert a szakértő előállhat olyan javaslatokkal, amelyek előmozdíthatják a nyomozás sikerét. Ezért a szakértő véleményét célszerű kikérni – esetenként a további nyomozati cselekmények tekintetében is – , ugyanakkor kellő kritikával fogadjuk tanácsait, hiszen a számítástechnikai ismeret nem feltételez egyben büntetőeljárás-jogi tudást is.

Dinamikus IP, fix IP

Az IP-cím nem felhasználóhoz, hanem számítógéphez kapcsolódó kommunikációs szabvány. Lehet állandó (fix), de lehet meghatározott időközönként változó (dinamikus), például minden csatlakozáskor más. A dinamikus IP azt jelenti, hogy az adott számítógéphez tartozó IP állandóan változik,¹⁸ ennek következtében a gépet nehezebb beazonosítani. A kapcsoltvonalis (telefonvonalas) szolgáltatáshoz ilyen dinamikus IP-cím tartozik. Ilyenkor a gép azonosításához a telefonvonal-szolgáltatótól meg kell kérni a híváslistát.

A nyomozás buktatója lehet a dinamikus IP működésével analóg ún. anonimizáló programok használata. Az anonimizáló szoftver olyan program, amelyet az online világ

¹⁸ A dinamikus IP olyan internet elérést jelent, ahol a felhasználónak nincs állandó IP-címe, hanem azt egy készletből kapja minden egyes belépésekor, vagy a rendszergazda által meghatározott időközönként – általában 4-24 óránként. Így az internetszolgáltató által felkínálandó IP-címek száma az egy időben használható kapcsolatok számával egyezik meg, nem pedig az összes előfizető számával. MoBiDic 4 Számítógép Szótár, SZAK Kiadó, 2001

betörői, a hackerek használnak manővereik leplezésére. A program a géphez tartozó IP-címeket gyors egymásutánban, akár két-három másodpercenként változtatja. Ilyen mértékű IP-forgalom esetén sokkal nehezebb meghatározni azt, hogy az adott időpontban mely felhasználó (illetve gép) alkalmazta a kérdéses IP-t. Mi több, lehetséges, hogy a szolgáltatói rendszer nem is képes az ilyen sebességű mozgások érzékelésére.¹⁹

A dinamikushoz viszonyítva a fix, azaz állandó IP-címek egyszerűbben lekövethetők. Azonban a fix IP-forrás meghatározása sem mindig komplikációmentes. Amennyiben a felhasználó meghatározott ideig (általában 90 napig) nem használja az IP-t, azaz nem létesít online kapcsolatot, a kiszolgáltatót IP-cím újra kiadható egy másik felhasználónak. Ebben az esetben az IP-hez tartozó számítógép megtalálásához az IP-címen és az autentikáción (log-in, log-out időpontok) túl feltétlenül szükség van az e-mail címre is.

A szabad tárhely (free web)

A free web, azaz szabad tárhely olyan internetes oldal, ahol az általános szerződési feltételek elfogadása mellett, előfizetés, és további kötelezettségek nélkül, bárki elhelyezheti képeit, dokumentumait, hirdetéseit.²⁰ A szabad tárhelyre történő regisztrációhoz a felhasználó bármilyen nevet, címet, elektronikus levelezési címet választhat. Az e-mail cím létesítője a címben olyan szavakat használhat, amelyek valamely más személy nevére, életkorára utalhatnak (ez általánosan azt a látszatot kelthetik, hogy az adott személy használja az e-mail címet, nem pedig a létesítője). A szolgáltató észlelés esetén törli a törvénytörő anyagokat, azonban nem köteles megőrizni azokat, ahogyan a felhasználókról sem köteles nyilvántartást vezetni (éppen a fiktív adatszolgáltatás eshetősége miatt). A szabad tárhely tehát a nyomozás szempontjából információs zsákutca. Természetesen jogszabály nem tiltja, hogy a tárhelyszolgáltató nyilvántartást vezessen a felhasználókról, így lehetséges, hogy az elkövetőről is regisztrációs adatokkal szolgál. Emellett szerencsés, ha a nyomozó hatóság olyan felhasználó adatait kéri meg, aki jóhiszeműen, valódi adataival regisztrált. E feltételek együttes előfordulása azonban ritka: a nyomozó hatóság főszabály szerint nem számíthat a szabad tárhely-szolgáltató segítségére.

A nyomok eltüntetése

Az internetes bűncselekmények esetében a nyomok eltüntetése könnyebb és gyorsabb. Előzetes tudakozódás, *körültekintőbb felderítés* kell hogy megelőzze a „hagyományos” nyomozati cselekményeket. A hálóról a dokumentumok viszonylag egyszerűen, gyorsan és nyom nélkül eltávolíthatók, ezért a tényleges nyomozati cselekmények előtt célszerű a weboldalt letölteni, és arról bizonyításra alkalmas másolatot készíteni.

A vizsgált anyagban több példát is találtunk arra, hogy a nyomokat még kellő hozzáértéssel rendelkező szakember is megsemmisítheti. A büntetőeljárásban a hatóságok a lehetőségekhez képest eredeti iratokkal dolgoznak.²¹ A számítógép lefoglalt adattárolójáról azonban minden esetben másolatot kell készíteni, és a továbbiakban a másolatot vizsgálni. A szakértő a másolati anyaggal dolgozik, de a bizonyításhoz (a bíróság előtt) már az eredeti adathordozót

¹⁹ Az IP-címek változtatását természetesen távolról sem hacker-védelmi szempontok indukálják. Az IP-címek „bérletéért” a szolgáltatók súlyos összegeket fizetnek az eredeti szolgáltatóknak (pl. a Ripe-nak, az ARIN-nak). A már kiadott IP-címek gyakori cserélgetésére azért van szükség, hogy a felhasználók nehegy továbbértékesítsék a használatukban lévő IP-eket.

²⁰ Ilyen szabad tárhely-szolgáltató például a Tar, a Nexus, vagy az Extra.

²¹ Vö.: Be.-kommentár a lefoglalásról, Complex CD Jogtár, KJK-Kerszöv, 2003. december 1.

használják fel. A másolatot úgy kell elkészíteni, hogy az minden tekintetben hűen modellezze az eredeti adattárolót. Tehát meg kell egyeznie a tárolási kapacitásnak, és nem szabad részekre bontani az átmásolandó anyagot, nehogy az operációs rendszer átalakítsa (pl. letörölje) a tárolt adatokat, megváltoztassa azok konfigurációit, illetve nehogy sérüljön a rendszer. A számítógépek működését irányító ún. operációs rendszer működése során adatokat jegyez fel, módosít. Emiatt a tárolt adatok mennyisége és összetétele működés közben folyton változik – általában a mennyiség nő. Az állandó változás miatt sok (aktív állományú és törölt) dokumentum változhat. Így ezek későbbi állapotát megismerve nem minden esetben lehet következtetni a korábbi állapotra. A bizonyítékok megváltoztatását tiltó jogelven felül ez az oka annak, hogy a számítógépek tartalmát vizsgáló szakértőnek nem szabad a számítógép tartalmát módosítani, ami azt jelenti, hogy még a számítógép operációs rendszerét sem szabad elindítani – csak azután, hogy másolat készült a tároló teljes tartalmáról. Ellenkező esetben fontos adatok tűnhetnek el. Ez a veszély különösen nagy a számítógép által nem védett, általa törölhetőnek nyilvánított adathalmaz esetén.

Magyarországon a lefoglalt adathordozók hiteles másolatát az informatikai szakértő készíti el, és véleményével együtt a releváns bizonyítási anyagot megküldi a hatóságnak. Azonban a szakértő sem mindig rendelkezik a vizsgálandó adathordozó tárolókapacitását elérő adathordozóval. A hiányzó eszköz beszerzése több hónapot vehet igénybe, ami veszélyeztetheti a bizonyítás eredményességét. Nagyobb számítástechnikai cégek számára, melyek szakértői tevékenységet is folytatnak, természetesen nem okoz gondot a másolat elkészítése.²² Tény viszont, hogy túlterheltség miatt a megbízásokat esetenként csak féléves, háromnegyedéves várakozási idővel vállalják. A nyomozás viszont nem várhat, tehát egyéni számítástechnikai szakértőt bíznak meg, aki viszont lehet, hogy nem rendelkezik a szükséges technikai felszereléssel.

A bizonyítás nehézségei

Az elkövető személye

Prepaid (előre fizetett) szolgáltatás esetén az ügyfél egy, az internetszolgáltatótól vásárolt kód birtokában létesít időlimites internet-hozzáférést. A regisztrációs oldalon a szolgáltató által kért adatokat a felhasználó saját maga írja be, így elképzelhető, hogy azok nem felelnek meg a valóságnak. Azonban egyéb, nem számlázási fizetési rendszerű szolgáltatásoknál is előfordulhat, hogy fiktív adatok kerülnek a regisztrációs rendszerbe. Ilyen például a már említett *szabad tárhely*, amelyhez a felhasználó a tárhely-szolgáltatótól *hozzáférési jogot* kap meghatározott időtartamra. Ennek értelmében a felhasználó meghatározott ideig különböző fájlokat, képanyagokat stb. helyezhet el a weboldalon anélkül, hogy ezt bárki (értelemszerűen a szolgáltató) megakadályozná.²³

Az elkövető személye beazonosítható *hívószám* alapján is, amennyiben az internet-kapcsolathoz telefonvonalat használnak (*dialup* szolgáltatás). Az internet-szolgáltató által vezetett login-listán azonban csak akkor szerepel a csatlakozási telefonszám is, hogyha az

²² Hazánkban az egyetlen ilyen multinacionális cég a Computer Forensics Hungary.

²³ A weboldalon elhelyezett anyagot a szolgáltató nem ellenőrzi. Az elektronikus kereskedelemről szóló törvény szerint a szolgáltatónak el kell távolítania a webről a jogsértő, jogellenes információt, vagy meg kell tagadnia a további hozzáférés biztosítását. A szolgáltató ugyanakkor nem végezhet monitoring-tevékenységet. (2001. évi CVIII. törvény az elektronikus kereskedelmi szolgáltatások, valamint az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások egyes kérdéseiről, 10. §; 7.§ (4) bek.)

adott telefonállomáson a hívószámkielzés engedélyezett a vizsgált időszakban. Ha a felhasználó (előfizető) nem engedélyezte a híváskijelzést, akkor meg kell keresni a telefonszolgáltatót a hívószám lekérdezése érdekében.

A szolgáltatói előfizetéssel nem rendelkező, „szabad” internet-használó önmagáról bármilyen fiktív adatot (nemcsak fiktív személyes adatokat, de akár fiktív, máshol nem regisztrált e-mail címet is) beírhat a rendszerbe – mely lehetetlenné teszi az azonosítását. Ugyanígy, az online hirdetőoldalakon megjelenő hirdetések feladójára sem mindig lehet következtetni a regisztrációs adatokból. A legtöbb internetes szolgáltatás kéri ugyan a felhasználó (hirdetés-feladó stb.) személyes adatait, amelyeket azonban sokszor nem a valóság, hanem a felhasználó fantáziája határoz meg. Ezért a szabad felhasználó regisztrációs adatai helyett a számítógépek azonosítására alkalmas IP-cím lehet a nyomozás kiinduló pontja.

Tévedés lenne azonban azt feltételezni, hogy az IP-cím elegendő az elkövető személyének azonosításához. A számítástechnikai szleng *spoofing*-nak hívja az IP-címek „meghamisítását”. A *spoofing*, azaz „átejtés” a hozzáférési jogok kijátszása. Az internetes adatátvitelt úgy tüntetik fel (és ennek megfelelően az úgy jelenik meg a rendszernaplóban), mintha az adott IP használatára jogosulttól származna. Az elkövető nem rendelkezik hozzáférési jogosultsággal. Egy jogosult felhasználó IP-címét adja meg azért, hogy egy számítógéphez vagy hálózathoz hozzáférjen. Elképzelhető az is, hogy az elkövető jogosult ugyan hozzáférésre, de saját manővereit úgy kívánja feltüntetni, mintha azok egy másik felhasználótól származnának. Tehát a felhasználó részére kiosztott IP-cím *használata* nem jelenti feltétlenül, hogy a felhasználó az elkövetésben érintett lenne.

Mint arról már szó esett, az IP-cím géphez, nem pedig személyhez kapcsolódik. Ha a gépet az adott időben többen használták (pl. közös háztartásban élők), nem egyértelmű a gyanúsított személye. Ilyenkor további bizonyítékok beszerzésére van szükség – jellemzően tanúkutatásra. Hasonló helyzet állhat elő kollégiumokban, illetve az egy közös előfizetéssel rendelkező kisebb cégeknél, amikor az azonos hálózatra kapcsolt gépek ugyanazzal az IP-címmel kommunikálnak. Ilyenkor nem állapítható meg, hogy melyik számítógépről, ki használta a webet. A kollégiumokban az egyes szobákban elhelyezett számítógépeket minden diák alanyi jogon használhatja, a belépéshez, a csatlakozáshoz általában nem szükséges jelszó. Tehát az azonos hálózatra kapcsolt gépek összes lehetséges használója gyanúsított lehet.

Ez a probléma kísértetiesen emlékeztethet az előfizetéssel nem rendelkező felhasználó esetére, aki közterületen (aluljáróban, közhivatalban nyilvános terminálon, internetes kávézóban) elhelyezett számítógépek internet-kapcsolatát használja online cselekményekhez. Ekkor az elkövető személye még visszakövetkeztetéses módszerrel (tanúvallomások) is csak igen ritkán azonosítható.

A szolgáltatói rendszer megbízhatósága

Egy esetben amiatt indult büntetőeljárás, mert a feljelentő honlapjára ismeretlen tettes jogellenesen behatolt, és ott rágalmozó tartalmú hirdetést helyezett el. A honlapot üzemeltető társaság napló-adatai szerint a honlapot a megadott IP-cím használatával törték fel. Azonban az IP-cím szolgáltatója azt a tájékoztatást adta, hogy az érintett IP-t a megadott időpontban senkinek nem adta ki felhasználásra. Hogyan lehetséges, hogy az adott IP-cím a kérdéses időpontban nem üzemelt? A válasz egyszerű: sehogyan. Az már inkább valószínű, hogy a szolgáltató rendszere „lyukas”, és ezért nem állapítható meg, hogy a megadott IP-t épp melyik

felhasználó vette igénybe a csatlakozáshoz. Bizonyos hackerprogramokkal elérhető, hogy a szolgáltató teljes IP-rendelkezési állományát (vagy annak egy részét) használják. A támadó célja éppen az, hogy ne legyen azonosítható a gépe – ne legyen megállapítható, hogy mely gépről látogattak egy bizonyos weboldalt, honnan töltöttek fel/le képanyagot, szerzőijogdíj-fizetési kötelezettség alá eső terméket, vagy éppen mely számítógépről csatlakoztak online felhasználói jogosultság nélkül. A mechanizmus hasonló a DoS, illetve a DDoS támadás elvéhez: a „támadó” gép a szolgáltató szerverétől rövid időközönként egyre újabb és újabb IP-címeket kér. Ily módon a támadó gép a szolgáltató teljes IP-tárjával vagy annak egy meghatározott állományával szabadon gazdálkodik: a hackerprogram a számítógéphez tartozó IP-címeket gyors egymásutánban variálhatja. A program tehát kihasználja a szolgáltató biztonsági hálózatának elégtelenségeit. A szerver válaszol, viszont a felé irányuló forgalom olyan mértékű, hogy a támadást már nem érzékeli, a támadásról nem rendelkezik adatokkal, és azokat utólag sem képes előhívni. Így a nyomozó hatóság a szolgáltatótól azt az információt kapja, miszerint a keresett IP az adott időpontban nem volt „forgalomban”. Valójában a szolgáltató gépe egyszerűen nem érzékelte a használatot. (Az idézett esetben a bíróság megszüntette a büntetőeljárást, mert az elkövető kiléte nem volt megállapítható.)

Idegen országban lévő tárhely-szolgáltató

A nyomozás nehézségeinek elemzésénél már foglalkoztunk a más államban található szolgáltatóval történő együttműködés problémájával. Az egyes országokban található tárhely-szolgáltatókra vonatkozó szakmai szabályok nem azonosak. Ennek következtében, ha az elkövető idegen országbeli szolgáltató honlapját használja a bűncselekmény elkövetésére, az a nyomozás megszüntetéséhez vezethet. Az „idegen” szolgáltató ugyanis nem minden esetben kommunikál a nyomozó hatósággal (ill. a kapcsolattartó nemzetközi szervezetekkel). Ha az illető magatartás a szolgáltató országában nem bűncselekmény, vagy a szolgáltató nem kötelezett az igazságszolgáltatás érdekében adatszolgáltatásra, akkor nem adja meg a felhasználó, ill. a felhasználó által használt számítógép azonosítására alkalmas adatokat, sőt lehet, hogy nem is válaszol a megkeresésre.

A szoftver eredete

Az internet közegében tömeges méretekben megvalósítható a szerzői és szerzői joghoz kapcsolódó jogok megsértésének bűncselekménye, melynek tipikus elkövetési magatartása az illegális szoftverek (*warez*) letöltése. Azonban nem minden szoftver illegális, amelynek a tulajdonosa nem tudja igazolni az eredetét. A vizsgálati anyagban több esetben előfordult, hogy a nyomozó hatóság vádemelési javaslatot írt anélkül, hogy meggyőződött volna a gyanúsított számítógépén talált szoftverek illegális mivoltáról. Az illető ügyben a (egyébként más bűncselekmény elkövetésével is) gyanúsított védekezéséül előadta, hogy a szoftvereket az internetről, szabad szoftverként töltötte le, valamint egyes szoftvereket a számítógéppel együtt vásárolt. A szoftverek *eredetéről* a szakértő nem tudott konkrét tényeket megállapítani, ezért a nyomozó hatóság nem fogadta el a gyanúsított érvelést. Figyelmen kívül hagyták, hogy a legális szoftverek tulajdonságai között a gyártó mindenkor feltünteti az alkalmazhatóság feltételeit, amelyből megállapítható, hogy milyen fajtába tartozó (*freeware*, *shareware* vagy kereskedelmi forgalomban kapható) szoftverről van szó, kizárásos alapon – hogyha a program nem tartalmazza a gyártó által megállapított, korlátozott használatra vonatkozó feltételeket – pedig az is, hogyha az illető program kalóziprogram, azaz *warez*.²⁴ (A

²⁴ A *warez* programok illegális szoftvermásolatok, melyeket az interneten és más online csatornákon (faliújságok, FTP-kiszolgálók) terjesztenek. A *shareware* (vagy regisztrációs szoftver) egy „próbáld ki, mielőtt megveszed” alapon terjesztett szoftver. Ha a felhasználó a próbaidő után tovább akarja használni a programot,

szakértő valószínűleg nem futtatta le körültekintően a programot.) Bevett gyakorlat továbbá, hogy a számítástechnikai piac szereplői (pl. szoftvergyártók és számítógépgyártók, szoftvergyártók és nyomtatóberendezés-gyártók stb.) szerződészerű megállapodásának megfelelően bizonyos számítástechnikai eszközöket (pl. asztali számítógépet) a szoftverprogrammal együtt értékesítenek. Ilyen megállapodás esetén a felhasználó *a számítógéppel együtt* megveszi a már telepített programot, tehát a program ára a fizetendő összegben benne foglaltatik. Az adásvételi szerződés pedig már nem tartalmazza a gyártók előzetes megállapodását. Ha a fogyasztó a géppel együtt megkapta a programot, azt a gépet értékesítő cégnek kell igazolnia. Mindezek alapján elképzelhető, hogy a felhasználó a gép megvásárlásáról számlát nem tud felmutatni, mégis *legális* szoftverrel rendelkezik. (A kérdéses ügyben nem találtunk utalást arra, hogy a nyomozó hatóság megpróbálta volna beszerezni a kereskedői igazolást a szoftver kapcsolt áru-természetéről. A szakértő véleményét a szoftverek ismeretlen eredetéről pedig nem vizsgálták felül.)

A szoftver eredetének meghatározásához tartozik az a probléma, amikor a nyomozó hatóság az installálási időpontokat tekinti *kiindulási pontként* a gépen talált programok eredetének megállapításához. Ám a telepítés memóriában szereplő dátumok egy szoftverprogram segítségével könnyedén módosíthatók – akár utólag is. Így egyáltalán nem biztos, hogy a gépen megtalált programok ténylegesen a feltüntetett időpontokban kerültek telepítésre.

A nyomozók felkészültsége

Az online világ sokkal dinamikusabb, mint „valós” párja. A gyors fejlődés, ami az online világ lényege, viszont nem kedvez a nyomozás eredményességének. A hiányos ismeretekkel rendelkező nyomozó segítséget, magyarázatot kérhet más szervektől (leginkább a nyomozati jogkörrel nem rendelkező Internet Csoporttól), a kirendelt szakértőtől, ez azonban olyan mértékben elnyújthatja az eljárást, hogy a további nyomozati cselekményeket lehetetlenné, sikertelenné vagy egyenesen értelmetlenné teheti.

Mint láttuk, az internetes bűncselekmények nyomozása speciális szakértelmet igényel. Ennek a ténynek egy sor további vonzata van. Nem elegendő az elhivatottság, az alapképzést a komputeres ismeretek magas szintű elsajátításának kell követnie. Ehhez viszont szükség van a képzési feltételek megteremtésére és megfelelő költség-ráfordításra.

Az Internet Csoport munkatársai részint saját, részint állami finanszírozású tanfolyamokon, továbbképzéseken, államközi konferenciákon igyekeznek a munkavégzéshez szükséges tudást elsajátítani. A hazai szakemberek élénk kapcsolatot ápolnak német kollégáikkal, gyakran gyűlnek össze tanácskozások, konferenciák tartására, a tapasztalatcsere magas szintű. Emellett azonban szükség lenne országos szintű, egységes szakképesítésre – amely a nyomozati jogkörrel nem rendelkezők mellett (és főképpen) a tényleges nyomozást végző

annak díját el kell küldenie a program szerzőjének. A *freeware* (vagy szabad szoftver) díjfizetés nélkül rendelkezésre bocsátott számítógépes szoftver, amely gyakran hozzáférhető az interneten vagy felhasználói csoportokon keresztül. Egy független szoftverfejlesztő kedvtelésből, vagy az adott csoporton belül várható fogadtatás felbecslésére ajánlja freeware-ként a termékét. A fejlesztő általában minden jogot fenntart a szoftverrel kapcsolatban, sőt a program másolását és további terjesztését is megtilthatja. A freeware általában nem tartalmaz minden olyan tulajdonságot, alkalmazást, amelyekkel a kereskedelmi forgalomban kapható szoftverek rendelkeznek: a freeware a kereskedelmi forgalomban lévő szoftverekhez képest „csökkent képességű” változat.

helyi rendőrkapitányságok munkatársainak nyújtana naprakész, általános informatikai, valamint nyomozástechnikai, és -taktikai ismereteket.

Általánosságban elmondható, hogy a rendőrnnyomozó, akinek a feladata a bizonyítékok beszerzése, egyéni érdeklődésén túlmenő ismeretekkel nem rendelkezik a számítógépekről, a számítógépes hálózatokról, a kapcsolódási rendszerekről, az online mechanizmusokról. Ezért nem látja át a bizonyítékok megszerzésének és a bizonyításnak az akadályait, buktatóit.

Összefoglalás

A számítógépes, illetve az internettel kapcsolatos bűncselekmények nyomozása speciális szakértelmet kíván, amellyel a jogalkalmazók általában nem rendelkeznek. A nyomozásnak segítségül kell hívnia az informatika tudományát, ezért a kibertérben elkövetett bűncselekmények felderítése, nyomozása, bizonyítása legalább olyan szintű számítástechnikai felkészültséget igényel, mint jogi tudást és gyakorlatot. Számos szerző kiemeli nemcsak az informatikai szakemberek, de a számítástechnikai ipar, a nagy számítástechnikai cégek büntetőjoggal való együttműködésének célszerűségét – a prevenció és a felderítési arányok javítása érdekében.²⁵

Az internetes bűncselekmények nyomozásában (adatgyűjtésben, bizonyítékszerzésben) „külső” személyek, intézmények, illetve egyéb hatóságok kulcsfontosságú szerepet játszanak. Egyes szolgáltatók együttműködési hajlandósága csekély, saját piaci érdekeik miatt. A nyomozást végzők informatikai tudása, tapasztalata esetenként nem célravezető döntéseket eredményez, vagy megnehezíti a bizonyítást. A számítástechnikai közegben elkövetett bűncselekmények bizonyítása egyébként sem egyszerű: sok tekintetben nem hasonlítható a „hagyományos” közegben előforduló bűncselekményekéhez – gondoljunk csak például az elkövető személyének beazonosítására.

A 2001-2003-ban az ORFK Internet Csoport adatai alapján indult büntetőeljárások egy része nyomozati, illetőleg bírósági szakban megszüntetésre került – a bizonyítottság hiánya, illetve az elkövető kilétének megállapíthatatlansága miatt. Az ügyek túlnyomó részében azonban a kutatás lezárásakor a nyomozás, illetve az ügyészi vádemelés még folyamatban volt. Ezekben az esetekben van esély az eljárás eredményes befejezésére, ami, ha nem is az internetes bűncselekmények megelőzésének ígéretét, de legalábbis pozitív képet vetít elénk.

Irodalom

Belovics E. – Molnár G. – Sinku P.: Büntetőjog, Különös Rész. 2. kiadás. HVG-ORAC, Budapest, 2002

Denning, D. E. – Denning, P. J. (eds.): Internet Besieged. Countering Cyberspace Scofflaws. Addison-Wesley, 2001

Friedrichs, D. O.: Trusted Criminals – White Collar Crimes in Contemporary Society. Wadsworth Publishing Company, 1996

²⁵ Például Friedrichs, D. O.: *Trusted Criminals – White Collar Crimes in Contemporary Society*. Wadsworth Publishing Company, 1996, pp. 180–181.

- Furnell, S. (ed.):** Cybercrime. Vandalizing the Information Society. Addison-Wesley, 2002
- Korsell, E. L. – Söderman, K.:** IT-related Crime – Old Crimes in New Guise, But New Directions Too! In: Criminology and Crime Prevention. Journal of Scandinavian Studies, vol. 2, no. 1, 2001
- Matus M.:** A számítógépes adat mint bizonyítási eszköz a bizonyítási eljárás során. Szakdolgozat. Rendőrtiszti Főiskola, Budapest, 1997
- Medveczky G.:** Elkövetési formák és újabb visszaélési formák a számítógépes bűncselekmények körében. Ügyészek Lapja, 2003/1., 5–32. o.
- Mitnick, K. D. – Simon, W. L.:** A legendás hacker – A megtévesztés művészete. Perfact-Pro Kft., Budapest, 2003
- Moitra, S. D.:** Analysis and Modelling of Cybercrime: Prospects and Potential. Max-Planck-Institut for Foreign and International Criminal Law, Freiburg im Breisgau, 2003
- Parker, D. B.:** Fighting Computer Crime – A New Framework for Protecting Information. Wiley Computer Publishing, 1998
- Soós L. (szerk.):** A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. tv. és indokolása. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2003
- Wallace, P.:** Az internet pszichológiája. Osiris, Budapest, 2002

A képviselői mentelmi jog szabályozása Európában és a hazai gyakorlat

A mentelmi jog hazai és nyugat-európai szabályozási megoldásainak áttekintése mellett értékeltük a témakört érintő empirikus ismereteket. A tanulmány összefoglalja a nyugat-európai tapasztalatokat, elemzi a jogintézmény hatályos hazai szabályozását, és javaslatokat fogalmaz meg a mentelmi jog de lege ferenda kialakítására. Az európai tapasztalatok azt igazolják, hogy a mentelmi jog klasszikus felfogásával szemben mind jobban teret nyer az a törekvés, amely a képviselői privilégiumokat a minimumra kívánja szorítani, hogy helyette a politikai felelősséget és annak számonkérhetőségét hangsúlyozza. A szerzők utalnak arra is, hogy az uniós parlamenti képvisellel összefüggésben a jövőben a mentelmi jog egységes értelmezését az integráció is megköveteli. Nem megnyugtató a titkos információgyűjtéssel kapcsolatos szabályozás, mert ezen a területen a bűnügyi felderítés nélkülözi a külső kontrollokat. Ebben a kérdésben az előrelépést az ügyészi törvényességi felügyelet kiterjesztése jelentené. A jogintézmény teljes újragondolása azonban csak egy új alkotmányozás keretei között lehetséges.

A kutatás során az országgyűlési képviselők mentelmi jogával összefüggésben tanulmányoztuk:

- a külföldi tapasztalatokat,
- az intézmény hatályos szabályozását hazai jogunkban,
- az igazságszolgáltatási szerveknek és az Országgyűlésnek a mentelmi ügyekben követett gyakorlatát, és végül
- az elkövetkezendő alkotmányozásban lehetséges új megoldásokat.

A munka során a joganyag és az európai források mellett áttekintettük a rendszerváltás óta a Legfőbb Ügyészségen rendelkezésre álló és a tárgykörre vonatkozó dokumentumokat, különösen pedig a Központi Ügyészségi Nyomozó Hivatalnál az elmúlt két esztendőben keletkezett mentelmi ügyek irattári anyagait, azonban az ezek során szerzett tapasztalataink ismertetését terjedelmi okok miatt mellőzzük.

A mentelmi jog alkotmányjogi értelmezése a nemzetközi irodalomban, az indemnitás és az immunitás¹

Az országgyűlési képviselő mentelmi joga a tételes alkotmányjog intézménye. Ezen a területen két megoldás lehetséges.

¹ A mentelmi jog két formájára általunk alkalmazott terminológia a német tudományból érkezett hozzánk és hosszabb időn keresztül általánosan elfogadott volt a magyar nyelvű alkotmánytani irodalomban. Ugyanakkor ettől eltérő szóhasználattal is találkozhatunk. A későbbiekben többször hivatkozott Gyöngyi Gyula-tanulmányban a felelőtlenséget immunitásnak, a sérthetlenséget pedig inviolabilitásnak nevezi. A francia nyelvterületen az immunité a mentelmi jog teljességét jelöli, ezen belül pedig a felelőtlenséget az irresponsabilité, a sérthetlenséget az inviolabilité szó illeti. Azt is mondhatnánk, hogy a leghelyesebb lenne mindenhol kizárólag a magyar változattal élni, de ennek ellentmond, hogy a nemzetközi források felhasználása az idegen szavak egységes értelmezése nélkül bizonytalanná válhat. Dolgozatunkban az utóbbira figyelemmel követjük a német terminológiát, úgy azonban, hogy emellett mindenkor alkalmazzuk a magyar kifejezést. Itt is megfigyelhető némi átalakulás. A magyar szerzők többsége minden aggály nélkül nevezi felelőtlenségnek a mentelmi jog egyik formáját, de vannak, akik ebben az esetben a felelősségmentességet pontosabbnak vélik. Mi a két változatot felváltva, azonos értelemben alkalmazzuk.

Az alkotmányos jogállamok többségében a képviselői indemnitás (felelőtlenség vagy felelősségmentesség) és immunitás (sérthetlenség) részletes szabályait az Alkotmány tartalmazza. (Ezt követi egyebek között a görög, a francia, a holland, a német, a spanyol, a svéd alaptörvény is.)² Ezekben az esetekben csupán az eljárási rendelkezések kerülnek a közigazgatási, valamint a büntetőeljárás kódexekbe, illetve a parlamenti házszabályba.

Általános megfigyelés, hogy a parlamentáris demokráciák klasszikus angol és francia változataiban a törvényhozásnak hosszú és gyakran kegyetlen harcot kellett folytatni az abszolút hatalommal szemben. Az alkotmányos vívmányok megőrzésében mindenhol jelentős szerepet kapott a képviselői mentelmi jog, amely alkalmasnak bizonyult arra, hogy a végrehajtó hatalom intervencióival szemben fenntartsa a képviselőház működőképességét és megakadályozza a politikai csatározások kriminalizálását. Ugyanakkor a mentelmi jog intézményének magának is ki kellett állnia az alkotmányosság próbáját, nem válhatott kiválasztottak privilégiumává, nem sérthette a törvény előtti egyenlőséget és a jog uralmát. Az itt mutatkozó ellentmondás feloldására megszületett az a fikció, hogy ugyanis a mentesség nem személyes kiváltság, hanem a törvényhozás egészét védelmező garancia. Ennek a kívánalomnak azután a különböző szabályozások igyekeztek is eleget tenni. A mandátum gyakorlásával szoros kapcsolatban kialakított felelőtlenség példának okáért abban találja meg jogpolitikai magyarázatát, hogy a parlamentarizmus fundamentuma a szólás- és a véleménynyilvánítás szabadsága. A sérthetlenség értelme pedig az, hogy a képviselő ne legyen fenyegethető olyan represszív eljárásokkal, amelyek a politikai manipuláció eszközeként szolgálhatnak. A törvényhozás megválasztott tagja kizárólag testi és lelki függetlenség birtokában teljesítheti küldetését.

A képviselő mentelmi jogának terjedelme a francia alkotmányban

A francia alkotmány 1995-ös módosítása az indemnitást, a felelősségmentességet (irresponsabilité) szélesre tárja, amikor nem tesz kivételt sem a becsületsértő, sem a titoksértő cselekmények tekintetében, sőt a képviselő parlamenti szerepléseire hivatkozva vele szemben polgári jogi igényt sem lehet érvényesíteni. „A parlament egyetlen tagját sem lehet eljárás alá vonni, ellene nyomozást indítani, elfogni, letartóztatni vagy elítélni azon véleményéért vagy szavazatáért, amelyet képviselői minőségében gyakorol” (a francia alkotmány 26. cikke). Az indemnitás intézményéhez szorosan illeszkednek azok a törvények, amelyek szerint a képviselői felszólalást szöveghűen és jóhiszeműen tudósító újság szerkesztője, illetve az ilyen írás szerzője nem tartozik jogi felelősséggel (az 1881. évi július 29-i és az 1950. évi január 6-i törvények 21. cikke).³

Hogy azonban itt valóban nem személyes privilégiumról van szó, azt a francia Alkotmányjogi Tanács (Le Conseil constitutionnel) egy 1989-es állásfoglalása is hangsúlyozza, amikor megállapítja, hogy a képviselői felelőtlenség csak a szűken felfogott parlamenti szerepléshez tapad, azon túl ez a védelem már nem illeti meg. Ugyancsak nem hivatkozhat a mentelmi jogra az a képviselő sem, aki valamely kormány megbízatást teljesít, olyat, amelynek ellátásához nincs szükség a mandátum birtoklására (az Alkotmányjogi Tanács 1989. november 7-i 89-262 számú határozata). Hasonló elvi megfontolásból a

² Drinóczi T. – Petrétei J.: A képviselői mentelmi jogról de lege ferenda. *Jogtudományi Közlöny*, 2002/6. szám, 257–267. o.

³ Hamon, F. – Troper, M. – Burdeau, G.: *Droit constitutionnel*. L.G.D.J., Paris, 2001, p. 606.

nemzetgyűlésben felszólalásra jogosult nem képviselői jogállású közjogi méltóságok ugyancsak nem hivatkozhatnak az indemnitásra.⁴

A francia gyakorlatban az *indemnitás* annyiban is klasszikusnak számít, hogy abszolút és személyes hatású. *Abszolút*, mert anyagi jogi intézményként büntethetőséget kizáró ok, amely alól felmentést a nemzetgyűlés és egyetlen más hatóság sem adhat. *Személyes*, mert a képviselőt mandátumának megszűnése után is, minden korlátozás nélkül, megilleti. Másfelől viszont a parlamenti fórumokra szorítkozik, nem terjed ki a képviselő nemzetgyűlésen kívüli politikai közszerepléseire, a sajtóban megjelent – esetlegesen rágalmozó – megnyilvánulásaira, és arra sem, amikor sztrájk szervezésében vesz részt.

A sérthetlenség az előbbiekkal szemben relatív és személytelen. *Relatív* annyiban, hogy a képviselő elleni eljárás megindításának csupán eljárásjogi akadálya, amelyet az illetékes parlamenti fórum felfüggeszthet. *Személytelen*, mert nem a képviselő privilégiuma, hanem a parlament zavartalan működésének szolgálatában áll. Erre tekintettel a francia gyakorlat szerint ez a védelem nem terjed ki a polgári felelősségre és a szabálysértési eljárásokra, minthogy ezek jogkövetkezményei a képviselőt mandátumának szabad gyakorlásában nem korlátozzák. A mandátum megszűnésével a sérthetlenség is megszűnik.

A jogirodalom egységes abban, hogy a sérthetlenség akkor szükséges, ha a képviselő elleni eljárást politikai motívumok befolyásolják, ellenben nem használható fel arra, hogy a jogsértő képviselőt kivonják a büntető felelősség alól. Az 1995 előtti francia szabályozás különbséget tett a sérthetlenség időbeli hatálya tekintetében az ülésszakok és a parlamenti szünetek tartama között. Az ülésszak idején a képviselő ellen eljárást indítani vagy vele szemben szabadságkorlátozást alkalmazni csak a nemzetgyűlés előzetes jóváhagyásával lehetett. A törvényalkotási szünetek idején viszont az eljárások kezdeményezéséhez nem kellett parlamenti engedély, a szabadságkorlátozó kényszerintézkedésekhez pedig elégséges volt a nemzetgyűlés hivatalának az előzetes hozzájárulása. Utóbb viszont az összeülő törvényhozás plenáris ülése jogosult volt a már megindított eljárás és az elrendelt szabadságkorlátozás felfüggesztésére, ha úgy ítélte meg, hogy az a nemzetgyűlés munkájának zavartalansága érdekében szükséges. Az alkotmánymódosítás során ezt a gyakorlatot erős kritika érte. Az elemzők kimutatták, hogy a sérthetlenségnek ez az érvénysülése alkalmas arra, hogy a deliktumot elkövetőt indokolatlan privilégiumokban részesítse, gyengítve ezzel a törvény előtti egyenlőséget. Továbbá felmerült, hogy a plenáris ülésen a mentelmi jog tárgyában lefolytatott vita az ügy egyfajta prejudikációjának veszélyét is magában rejtette. Végül praktikus érv volt, hogy a törvényhozói munka halmozódása szinte állandósította az ülésezést, ezért az időbeli hatályhoz fűződő kétféle megítélés elvesztette gyakorlati jelentőségét.

Az 1995-ös alkotmánymódosítás megszüntette az eltérő időbeli hatályt, egységessé tette a sérthetlenség alá vonható ügyekben követett eljárást, ugyanakkor azonban *jelentősen szűkítette a mentelmi jog által biztosított védelmet*. A hatályos francia szabályozás szerint a képviselő ellen büntető- vagy polgári eljárás minden előzetes hozzájárulás nélkül indulhat, a szabadságkorlátozás elrendeléséhez azonban szükséges a nemzetgyűlés hivatalának (és nem a plénumnak) az előzetes engedélye. Tettezés esetében ilyen hozzájárulásra nincs szükség akkor, ha az ügy egyéb körülményei is megalapozzák az elkövetői gyanút. Később azonban a nemzetgyűlés mindkét esetben dönthet úgy, hogy a képviselő elleni eljárást és az alkalmazott szabadságkorlátozást felfüggeszti. Alkotmányjogászok értékelése szerint lényeges szemléleti változás történt a mentelmi jog hagyományos kontinentális felfogásában. A klasszikus forma

⁴ Hamon–Troper–Burdeau: i. m.

abból a vélelemből indult ki, hogy a képviselő elleni eljárásnak az igazságosságot veszélyeztető politikai indítékai lehetnek, ezért a nemzetgyűlés tulajdonképpen ezt a vélelmet döntötte meg akkor, amikor a képviselőt kiadta az igazságszolgáltatásnak. A jelenleg érvényesülő vélelem pedig az, hogy a képviselő elleni eljárás törvényes és megalapozott, ezért a már megindított eljárást a parlamenti fórum csak akkor függeszti fel, ha ezt a pozitív vélelmet látja megdönthetőnek.⁵

A német példa

A német szövetségi alkotmány szerint a képviselő valamennyi e minőségben kifejtett tevékenysége az indemnitás védelme alatt áll (kivéve a rágalalmazást), továbbá a parlamenti akciókért a szövetségi gyűlés tagja polgári jogi felelősséggel sem tartozik. Érdekes viszont, hogy az egyes tartományi alkotmányok ettől eltérő megoldásokat is tartalmaznak. Van, ahol az indemnitás kizárólag a szavazási aktusra korlátozódik (Bajorország), máshol viszont a frakcióban tett nyilatkozatok is védelem alatt állnak (Alsó-Szászország), végül előfordul, hogy a felelősségmentesség a rágalmazásnak minősülő cselekményekre is kiterjed.⁶ Az indemnitásnak ezt a széles érvényesülését még az 1850. évi porosz alkotmány alapozta meg, amely nem csupán a kifejezések, de a tények közlésének tekintetében is korlátlan szólásszabadságot engedélyezett, beleértve a titoksértés és az állam elleni bűncselekményre való felbujtás eseteit is. A hatályos szövetségi alkotmány ezt a felfogást követi. A felelőtlenség számára ugyanakkor szűk határokat jelent, hogy a parlamenti fórumon kívüli képviselői szereplés (sajtónyilatkozatok stb.) már nem kapja meg ezt a kiváltságot. Viszont a nyilvános ülésről szóló korrekt sajtótájékoztatóért, az előbb idézett francia példához hasonlóan, a tudósító a német jog szerint sem vonható felelősségre. A személyi hatály tekintetében egyebekben szigorú követelmény a képviselői minőség, ezért a szövetségi gyűlésben nem képviselőként megszólaló az általános szabályok szerint tartozik jogi felelősséggel az általa elmondottakért. Felmerült viszont, hogy azon grémiumok tagjainak, akik rendkívüli állapot esetén törvényhozási jogosítványokat gyakorolnak, részesedniük kellene az indemnitásból. A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlata szerint a frakcióülések „parlamenti térnek” minősülnek, de nem sorolhatóak ide a politizálás pártfórumai, sőt az sem, ha a képviselő valamely vizsgálóbizottság előtt nem e minőségében, hanem például tanúként szerepel.

A szövetségi alkotmány 46. cikkének 2–4. bekezdései meghatározzák az immunitás, a képviselő sérthetlenség tartalmi elemeit. Az immunitás eljárási akadály, amelyet csak a Bundestag mentelmi jogot felfüggesztő döntése háríthat el. A mentelmi jog keletkezése előtt megindított eljárások folytatásához is szükséges a szövetségi parlament hozzájárulása. A sérthetlenség megilleti a parlament mindkét házának tagjait, a tartományi parlamenteket és a szövetségi elnököt. Tárgyi hatálya kiterjed a büntető, a fegyelmi és a szabálysértési ügyekre egyaránt. (Volt kezdeményezés arra, hogy a szabálysértések kerüljenek ki a védelem alól, de ezt a Bundestag végül elvetette.) A helyszíni bírságolásra viszont nem érvényes a mentelmi jog, kivéve azt az esetet, ha a bírság elzárásra való átváltásának a szüksége merül fel.

A képviselő előzetes hozzájárulás nélkül nem vehető őrizetbe, kivéve a tettenérés esetét. Tettenérésnek minősül az is, ha az elkövetőt a bűncselekmény megvalósulását követő 24 óra során fogják el.

⁵ Uo., p. 608.

⁶ Klein, H. H.: *Indemnität und Immunität*. In: *Parlamentsrecht und Parlamentspraxis in der Bundesrepublik Deutschland*. Ein Handbuch de Gruyter, Berlin–New York, 1989, p. 556. (Fordította: Kármán G. OKRI munkatárs)

A német gyakorlat sajátos intézménye a mentelmi jognak a választási ciklus elején történő *általános hatályú előzetes felfüggesztése*, amely azonban nem terjed ki az esetleges szabadságkorlátozáshoz való hozzájárulásra, továbbá nem vonatkozhat politikai bűncselekményekre sem. Ennek indoka egyfelől az, hogy a mentelmi ügyek tárgyalása a képviselőre is jelentős terhet jelent, és alkalmat ad a sajtónak a megalapozatlan szenzációhajhász találgatásokra. Másfelől pedig a mentelmi ügyek egyedi tárgyalása ténylegesen alkalmas törvényhozás folyamatos és zavartalan munkájának akadályozására, holott a sérthetlenség éppen ezt szeretné kiküszöbölni. A másik könnyítés, hogy egyes bagatell bűnügyekben, de főleg a közlekedési vétségek esetében az előzetes jóváhagyás megadása a plénumtól átkerült a mentelmi, illetve az ügyrendi bizottságok hatáskörébe. E döntésekről a házelnököt írásban kell tájékoztatni, ha arra hét napon belül nem érkezik elutasítás, akkor az a Bundestag döntésének minősül. (Ezt a megoldást a parlamenti szokásjog alakította ki, tételes alkotmányos szabályozására eddig nem került sor.)

Végül megjegyzendő, hogy az immunitás felfüggesztése mindig konkrét ügyben történik és a képviselő kiadása nem jár a mentelmi jog általános megszüntetésével. Ezért minden újabb ügy megindításához ismételt döntésre van szükség.

A francia és a német példák azért is tanulságosak, mert bár más technikákkal, de mindkét országban a mentelmi jog szűkítésének irányában történtek lépések. Az alkotmányos demokrácia intézményeinek és alapelveinek érvényesülésével, a politikai kultúra erősödésével ezt általános törekvésnek kell tekintenünk. Ebből a szempontból figyelmet érdemel, hogy az Egyesült Államok alkotmányának, amely szabad országok föderációját alapozta meg, nem kellett számolnia azokkal a történelmi körülményekkel, amelyek közepette az európai parlamentarizmust megteremtették, csak igen szűk körben enged utat a mentelmi jog intézményének.

Figyelemmel az integrációra, a mentelmi jog jövője az egységesen elfogadható megoldás felé mutat. Az Európai Unió parlamentjének képviselői jelenleg az uniós Protokoll 9. szakasza alapján részesülnek indemnításban (felelőtlenségben). A Protokoll 10. szakasza akként rendelkezik, hogy az immunitás (sérthetlenség) tekintetében az uniós képviselőket a saját hazájuk szerinti védelem illeti, továbbá egy másik tagállam területén őket letartóztatni, vagy ellenük eljárást indítani nem lehet. Kivétel itt is a tettenérés. A sérthetlenség az ülés idején, az oda utazás és a visszatérés alatt is megilleti az európai képviselőket.

Mentelmi jog a fiatal demokráciákban

Az előzőekben felsorakoztatott elveket követi a legtöbb rendszerváltó ország új alkotmánya. Eltekintve a lengyel és az észti alkotmányoktól, amelyek a miénkhez hasonlóan csupán a képviselői mentelmi jog létét deklarálják – noha a magyarhoz képest még ezek is részletesebben határozzák meg annak tartalmát – a további kelet-európai példák tanúsága szerint a jogintézmény lényeges elemei az alaptörvényekben találhatóak. A másik megfigyelésünk az lehet, hogy a litván alkotmány kivételével, amelynek 62. cikke szerint a mentelmi jog terjedelme a magyarhoz hasonlóan szinte korlátlan sérthetlenséget nyújt a képviselőnek, a rendszerváltó országok valamennyien szűkebbre szabják a mentesség határait. A tettenérés (vagy a közvetlenül az elkövetés utáni elfogás) például mindenhol lehetőséget ad az igazságszolgáltatásnak a szabadságkorlátozással együtt a büntetőeljárás megkezdésére. Ilyenkor csak a parlament mentelmi jogot fenntartó utólagos döntése függeszti fel kötelező erővel a már elkezdett nyomozást. Az alkotmányok gondoskodnak arról is, hogy a mentelmi

jog kérdésében szükséges sürgősségi döntést a plénum állásfoglalásának beszerzéséig vagy a törvényhozás elnöke [cseh alkotmány, 27. cikk (5) bekezdés], avagy a mentelmi bizottság elnöke (horvát alkotmány, 75. cikk) haladéktalanul (a cseh változat szerint 24 órán belül) hozhassa meg, amelyet utólag a parlamentnek kell megerősíteni. Megjegyezzük, hogy a cseh alkotmány 28. cikke szerint a mandátum gyakorlásával összefüggő tényekre vonatkozóan a képviselő a tanúvallomást is megtagadhatja, és ez a jog a mandátum megszűnése után is megilleti. A horvát, a jugoszláv és a szlovén alkotmány a tettenérést csak akkor tekinti a mentelmi jogot ideiglenesen felfüggesztő körülménynek, ha az elkövetett bűncselekményt a törvény öt évnél súlyosabb szabadságvesztéssel fenyegeti. Az orosz alkotmány 98. cikke a képviselő feltartóztatását, a házkutatást és a motozást a tettenérés esetén túl, akkor is megengedi, ha ezeket a kényszerintézkedéseket törvény más személyek biztonságának megóvása érdekében teszi lehetővé. A tettenérés a román alkotmány szerint is megalapozza a büntetőeljárás megindítását, de ilyen esetben az igazságügyi miniszternek kell értesíteni a Ház elnökét, aki intézkedhet az eljárás megszüntetéséről. Speciális a román szabályozás abban is, hogy a képviselő ellen ítéletet csak a Legfőbb Igazságügyi Bíróság (legfelsőbb bíróság) hozhat (román alkotmány, 69. cikk). A tettenérést a szlovák alkotmány is a büntetőeljárás megindítására okot adó körülménynek határozza meg, ellenben a Nemzeti Tanácsnak a mentelmi jogot fenntartó döntését abszolút büntethetőséget kizáró oknak tekinti, ezért a mentelmi jog hatálya alá tartozó cselekményért a képviselő ellen mandátumának megszűnése után sem indulhat eljárás (szlovák alkotmány, 78. cikk).⁷

A képviselő mentelmi joga hazánkban

A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény 20. § (1) bekezdése szerint az országgyűlési képviselők tevékenységüket a köz érdekében végzik. A (3) bekezdés akként rendelkezik, hogy az országgyűlési képviselőt – az országgyűlési képviselők jogállásáról szóló törvényben szabályozottak szerint – mentelmi jog illeti meg. A (6) bekezdés értelmében az országgyűlési képviselők jogállásáról szóló törvény elfogadásához a jelenlévő országgyűlési képviselők kétharmadának a szavazata szükséges.

Az országgyűlési képviselők jogállásáról szóló 1990. évi LV. törvény (továbbiakban: Kjt.) 4. §-a szerint a képviselő és a volt képviselő bíróság vagy más hatóság előtt nem vonható felelősségre leadott szavazata, továbbá a megbízatásának gyakorlása során általa közölt tény vagy vélemény miatt. Ez a mentesség nem vonatkozik az államtitoksértésre, a rágalmaszra és a becsületsértésre, valamint a képviselők polgári jogi felelősségére. Az 5. § (1) bekezdése szerint a képviselőt csak tettenérés esetén lehet őrizetbe venni, és ellene csak az Országgyűlés előzetes hozzájárulásával lehet büntető- valamint szabálysértési eljárást indítani vagy folytatni, továbbá büntetőeljárás-jogi kényszerintézkedést alkalmazni.

A nemzetközi összevetésben látszik, hogy kivételes az a nálunk alkalmazott szabályozási technika, amely szerint az alaptörvény kizárólag az elvet rögzíti, és a részletes rendezést külön törvényre bízta. A magyar megoldás abban is páratlan, hogy még a tettenérés során alkalmazott őrizetbe vétel sem ad lehetőséget a büntetőeljárás megkezdésére, továbbá, sem a házelnöknek, sem a mentelmi bizottság elnökének nincs jogosultsága arra, hogy a parlamenti plénum döntéséig ideiglenesen állást foglaljon a mentelmi jog felfüggesztéséről. Szélesebbre tárja viszont a büntető igény érvényesítésének lehetőségét a Btk. legutóbbi módosítása, amikor az elévülési időbe nem számítja be azt a tartamot, amely alatt a mentelmi jog fennáll.

⁷ *Kelet-Európa új alkotmányai*. JATE ÁJK Alkotmányjogi Tanszék, Szeged, 1997

Ez azonban nem változtat a mentesség személyes privilégium jellegén, hiszen éppen azt a látszatot erősíti, miszerint a közhatalom viselése egyéni előnyökkel jár, annak elvesztése viszont lehetőséget ad az utólagos számonkérésre. Ellentmondásos a most idézett megoldás azért is, mert az elévülés nyugvása alól kivieszi a becsületsértési és rágalalmazási ügyeket, holott „az európai államokban általános szabály, hogyha a képviselő becsületsértést követett el, akkor a képviselői megbízatása során nincs elévülés”.⁸ A hazai megoldás az lehetne, hogy amennyiben a mentelmi jog nem került felfüggesztésre, a magánindítvány előterjesztésére nyitva álló határidő a mandátum megszűnésének napján újra kezdődne.

Az Alkotmánybíróság 65/1992. (XII. 17.) számú AB határozatának indokolásában többek között kifejtette, miszerint a „mentelmi jog az országgyűlési képviselői jogálláshoz fűződő jog, a képviselőt nem állampolgári, hanem képviselői minőségében, az Országgyűlés tagjaként megillető jogosultság. Olyan jog, amelyet bár a képviselő jogaként fogalmaz meg, az Alkotmány, az Országgyűlés védelmét is szolgálja más hatalmi ágakkal szemben. A mentelmi jog ugyan a képviselő személyes jogaként jelenik meg, e jogával a képviselő mégsem rendelkezhet, mentelmi jogáról a képviselő – a szabálysértési eljárás kivételével – nem mondhat le, mentelmi jogára az eljárás során hivatkoznia kell. A mentelmi jog feletti rendelkezés, a mentelmi jog felfüggesztése – a sérthetlenség körében, ahol erre a Kjt. lehetőséget ad – a parlament joga”.

A mentelmi jog két formája, egyfelől a képviselői felelősségmentesség (felelőtlenség), másfelől pedig a sérthetlenség eltérő szabályozási elvekre épül és következményeiben is jelentős különbségeket mutat.

Az indemnitás (felelősségmentesség)

A képviselő és a volt képviselő bíróság vagy más hatóság előtt nem vonható felelősségre leadott szavazata, továbbá a megbízatásának gyakorlása során általa közölt tény vagy vélemény miatt. Ennek a rendelkezésnek alkotmányos alapja az, hogy a képviselő tevékenységét a köz érdekében végzi, ezért minden cselekedete, amely a mandátumához tapad, *feltétlen és személyes* védelmet igényel más hatalmi ágak intervencióival szemben.

Feltétlen annyiban, hogy a képviselőt és a volt képviselőt akár a későbbi felelősségre vonástól is időkorlátozás nélkül védelmezi, továbbá annak felfüggesztésére vagy megkerülésére semmilyen parlamenti intézmény vagy más hatóság számára nem ad lehetőséget. *Személyes* annyiban, hogy a mandátummal rendelkező képviselőt és a volt képviselőt egyaránt megilleti, de a Parlament rendeltetésszerű működésével is kapcsolatban van, minthogy az indemnitás a szólásszabadság, a véleménynyilvánítás szabadsága és a döntéshozatalban való szabad részvétel egyik feltétele. Valójában itt a képviselői státuszhoz kapcsolódó személyi büntethetőséget kizáró ok keletkezik. Ezért is mondjuk, hogy az indemnitás a büntető anyagi jog szempontjából büntethetőséget kizáró ok, amely az alannyá válás akadálya. Nem hivatkozhat viszont erre a mentességre a Parlamentben felszólalási jogot szerzett olyan közjogi méltóság, aki maga nem képviselő.

A mentelmi jog ezen feltétlen formája a képviselő személyes privilégiuma, de éppen ezért annak terjedelme rendkívül szűk. Egyfelől kizárólag a mandátum gyakorlása rendjén kifejtett egyes képviselői aktusokat védelmezi (szavazás, tény vagy vélemény közlése), másfelől pedig

⁸ Drinóczi–Petrétei: i. m., 269. o.

a kivételek (becsületsértés, rágalmozás, államtitoksértés, polgári jogi felelősség), az ezen mentesség alá eső deliktumokat szorítják a minimumra. A szűkítés abban is megjelenik, hogy csak az ún. parlamenti térben kifejtett tevékenységre alkalmazható. Ez vonatkozik a plenáris ülésre, a frakcióban elmondottakra és a bizottsági szereplésre. Kérdés lehet, amire ez idő szerint nincs gyakorlat, hogy az ún. vitanapokon, valamint a Parlament épületében az ülések szüneteiben szokásos sajtótájékoztatókra kiterjed-e a felelőtlenség szabálya. Az sem tisztázott, hogy néhány külföldi megoldással összhangban, a képviselői megbízatás írásbeli teljesítése megkaphatja-e ezt a védelmet.

A Legfelsőbb Bíróság Bfv.III.1060/1993. számú ítélete szerint a képviselőnek a televíziós műsorban való szereplése nem tekinthető a képviselői megbízatás gyakorlásának, még akkor sem, ha a felkérés e minőségére tekintettel történt. A most hivatkozott ítélet továbbá elvi érveléssel mutat rá arra is, hogy a bíróságnak mindig érdemben kell vizsgálnia azt, hogy az eléje került ügy esetében nincs-e szó a mentelmi jog abszolút védelmet biztosító formájáról. Utóbbi esetben az országgyűlés mentelmi jogot felfüggesztő határozata ellenére, a büntethetőséget kizáró okra tekintettel, felmentő ítéletet kell hozni.

Mint ahogy a felelősségmentesség igen korlátozott, értelmezést igényelt az a helyzet, amikor a képviselő megbízatásának gyakorlása során az általa közölt tényvel vagy véleménnyel becsületsértést, rágalmozást, avagy államtitoksértést követ el. Természetesen ilyenkor a mentelmi jog sérthetlenséget garantáló formája továbbra is fennáll, de ez már nem nyújt feltétlen védelmet, mert ebben az esetben az országgyűlés a mentelmi jogot felfüggesztheti. [Lásd az Országgyűlés 1/1991. (XII. 4.) OGY számú elvi állásfoglalását. Megjegyezzük, hogy az államtitoksértés a most hivatkozott állásfoglalást követően, 1995-ben került ki a felelősségmentesség köréből, de ez a követendő eljárás formáján mit sem változtatott.]

A hatályos jog szerinti mentelmi eljárás a becsületsértést és a rágalmozást azonos módon kezeli akkor, amikor a bűncselekményt a képviselőtárs, illetve amikor kívülálló harmadik személy sérelmére követik el. Ez annál inkább aggályos, mert amennyiben a Parlament a gyalázkodó képviselőt nem adja ki, a jogsértést elszenvedő nem hivatkozhat az elévülés nyugvására [Btk. 35. § (3) bekezdés utolsó mondata]. Másfelől viszont, minthogy a büntető felelőtlenség szabálya nem zárja ki a parlamenti képviselő fegyelmi felelősségét, ezért vannak olyan elgondolások, miszerint a képviselőtárs sérelmére a mandátumgyakorlás során elkövetett becsületsértő és rágalmozó magatartásokat a felelőtlenség, a felelősségmentesség körébe kellene vonni. A „parlamenti térben” elkövetett kölcsönös sértegetések nem kerülhetnének büntető megítélésre, nem állhatna elő olyan helyzet, amikor a vitán elhangzottakra kellene bizonyítást felvenni a büntető bíróság előtt, viszont a magukról megfélemlített képviselőket hatékonyan el lehetne marasztalni fegyelmi eljárásban is.⁹ Ez megnyugtató törvényi megoldás lenne, szemben azzal a váltakozó következetességgel érvényesülő parlamenti szokásjoggal, amely szerint az ilyen cselekmények nagyobb hányadában a Parlament a képviselőt nem adja ki az igazságszolgáltatásnak.¹⁰ Megjegyezzük, hogy az indemnitás (felelőtlenség) egyik alkotmányos indoka éppen az, hogy a képviselőházi intézmények ne váljanak nyomozási cselekmények helyszínévé. (Az amerikai alkotmány szerint a vádhatóságnak „tilos egy kongresszusi tag törvényhozási akcióinak körülményeit kutatni. Ha azonban egy bűncselekmény tényállása egy ilyen vizsgálat nélkül is megállapítható, lehetséges a vád alá helyezés és az elítélés”.¹¹)

⁹ A hazai gyakorlattal szemben megfogalmazott egyik kritika éppen az, hogy a Hárszabály elégtelen eszközöket nyújt a képviselő fegyelmi felelősségre vonásához. Drinóczi–Petrétei, Uo.

¹⁰ Karsai J.: Mentelmi ügyek az új ciklusban. In: *Parlamenti Dolgozatok IV. kötet*, Budapest, 1996, 287. o.

¹¹ Veress B.: A kongresszus tagjainak jogállása az Egyesült Államokban. In: *Parlamenti Dolgozatok*, i. m. 209. o.

A magánvádas ügyekben kialakult gyakorlat más szempontból is kifogásolható. A bíróságok a magánvádas ügyekben előterjesztett magánindítványokat anélkül terjesztik az Országgyűlés elé, hogy az ügyet érdemben vizsgálják. Ennek hiányában pedig a bíróságok a minősítés kérdésében a döntést lényegében átengedik a parlamenti fórumnak. A magánindítvány érdemi vizsgálatával megakadályozható lenne a képviselői tekintély alaptalan megsértése, minthogy nem keletkezhetne olyan hamis látszat, amely szerint a büntető felelősségre vonás nem azért maradt el, mert nem valósult meg bűncselekmény, hanem csupán azért, mert a parlament a képviselő mentelmi jogát nem függesztette fel.¹²

Ha megvizsgáljuk a sérthetlenség és a felelőtlenség közti viszonyt, azt láthatjuk, hogy a sérthetlenség egyfajta általános mentességet biztosít a képviselő számára, tekintet nélkül a büntetőeljárás tárgyára. Erre a jogra ráépülve a felelőtlenség intézménye többletvédelmet biztosít az olyan büntetőeljárásokkal szemben, amelyek tárgya a képviselőnek e minőségében kifejtett valamely cselekedete. A felelőtlenség tehát a képviselői tevékenység büntethetlenségére irányul. Ennek hiányában ugyanis illúzió volna szabad törvényhozói munkáról beszélni. A felelőtlenség által biztosított oltalom rendkívül erős, csaknem abszolút védelmet keletkeztet. Mivel azonban a képviselő törvényhozói minőségében is követhet el olyan bűncselekményeket, amelyek törvényes üldözése nem tekinthető a parlament függetlensége elleni támadásnak, a védelem mégsem teljes. Az indemnitás a képviselő politikai véleménynyilvánításának szabadságára koncentrál. Elvi alapja az a feltételezés, mely szerint csak akkor lehet szó a parlament szabad működéséről, ha a képviselők politikai tevékenységükért nem vonhatók felelősségre. A politikai felelősséget a megbízás időtartama alatt a szabad mandátum, a büntetőjogi felelőtlenséget a mentelmi jog intézménye hivatott biztosítani.

Mindez azt jelenti, hogy a képviselőt a parlamenten kívül nem lehet felelősségre vonni képviselői tevékenységének gyakorlása, különösen leadott szavazata, a parlament plénumán vagy bizottságában kifejtett véleménye miatt, ami viszont nem lehet akadálya annak, hogy a parlamenti avagy a frakciófegyelem normái szerint ne lenne elmarasztalható. Ez azonban nem lehet jogi értelemben vett felelősségre vonás.

Ami a felelőtlenség korlátait illeti, a jogállási törvény (Kjtv.) a védelem köréből kiemeli az államtitoksértést, a rágalalmazást és a becsületsértést. A felelőtlenség ugyanis nem biztosít korlátlan véleménynyilvánítási szabadságot. A modern parlamenti jogokban a rágalmozó és becsületsértő állítások általában nem élvezik a mentelmi jog védelmét, mert ilyen esetben a képviselői szólásszabadság védelme aránytalan árral, mások jogainak megsértésével járna. Márpedig a szabad képviselői véleménynyilvánításnak aligha része a mások rágalmozásához való jog.¹³ Erre az álláspontra helyezkedett a Legfelsőbb Bíróság BH 2002. 178. számon közzétett döntésében, amely szerint „az Országgyűlés vizsgálóbizottságának zárt ülésén meghallgatott személy tényállításának valóságáért helytállni tartozik a bizottság tagja, ha az elhangzottakat – anélkül, hogy ez joga vagy kötelezettsége volna – a sajtó útján nyilvánosságra hozza. [...] A Ptk. 75. §-ának (1) bekezdése alapján a személyhez fűződő jogok a törvény védelme alatt állnak. E jogokat mindenki köteles tiszteletben tartani. A képviselők jogállásáról szóló 1990. évi LV. törvény eltérő rendelkezése hiányában más személyhez fűződő jogait az országgyűlési képviselő a képviselői tevékenysége során is köteles tiszteletben tartani, és ha tevékenységével jogsértést követ el, ezért közvetlen felelősséggel tartozik. A Ptk. ezen rendelkezése összhangban áll az 1976. évi 8. tvr.-rel

¹² Gyöngyi Gy.: A mentelmi jogra és a személyes mentességre vonatkozó szabályok értelmezése és alkalmazása. In: *Parlamenti Dolgozatok*, i. m. 83. o.

¹³ Szente Z.: A képviselői jogállás főbb jellemzői a polgári demokráciákban. In: *Parlamenti Dolgozatok*, i. m. 167–168. o.

kihirdetett, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 2. cikkének 3/b. pontjában foglalt azon rendelkezéssel, mely szerint minden olyan személy, akinek jogai vagy szabadságai sérelmet szenvednek, hatékony jogorvoslattal élhet akkor is, ha a jogok megsértését hivatalos minőségben eljáró személyek követték el. Azonosan rendelkezik az 1993. évi XXXI. törvénnyel kihirdetett, az Emberi jogok és az alapvető szabadságjogok védelméről szóló Egyezmény 13. cikke is. A fentiekből következően a polgári jogi felelősség alól az alperes nem mentesülhet arra hivatkozással sem, hogy országgyűlési képviselőként, tehát hivatalos minőségében tette meg a sérelmezett nyilatkozatot”.

Az említett három bűncselekmény tekintetében – hasonlóan a sérthetlenséghez – tehát nem áll fenn feltétlen jellegű mentesség, hanem az Országgyűlésnek kell határoznia a képviselő mentelmi jogának fenntartásáról vagy felfüggesztéséről.

Az immunitás (sérthetlenség)

A Kjtv. a sérthetlenséggel kapcsolatosan előírja:

„5. § (1) A képviselőt csak tettenérés esetén lehet őrizetbe venni, és ellene csak az Országgyűlés előzetes hozzájárulásával lehet büntetőeljárást, valamint szabálysértési eljárást indítani, vagy folytatni, továbbá büntető eljárásjogi kényszerintézkedést alkalmazni.”

A mentelmi jog másik alkotóeleme a sérthetlenség (inviolabilitás) – mintegy „foglalkozási immunitás” – a képviselő számára biztosítja, hogy megbízatásának ideje alatt valamely büntetéssel fenyegetett cselekmény miatt felelősségre vonni – a tettenérést kivéve –, letartóztatni, szabad mozgásában korlátozni kizárólag a parlament hozzájárulásával lehet. A sérthetlenség célja tehát, hogy védelmet nyújtson a megalapozatlan büntetőeljárásokkal szemben, mentesítse a képviselőket az ilyen eljárások fenyegetésétől.

A sérthetlenség – ellentétben a felelőtlenséggel – nem jelent feltétlen mentességet, mert

- a mentesség csak a mentelmi jog felfüggesztéséig áll fenn, az tehát felfüggeszhető és ezzel a felelősségre vonás akadályá elhárítható,
- a sérthetlenség a mentelmi jog fenntartása esetén is időleges, az a képviselői megbízatás fennállásáig tart, annak megszűntével ez is elenyészik, ami azt eredményezi, hogy ha csak valamely büntethetőséget megszüntető ok folytán nem szűnik meg a cselekmény büntethetősége, a képviselői megbízatás lejártával a felelősségre vonásnak nem lesz akadály¹⁴, és végül
- az immunitást a Btk. legújabb módosítása annyiban korlátozza, hogy az elévülés határidejébe nem számít be az a tartam, amely alatt a büntetőeljárás azért nem volt lefolytatható, mert a törvényben biztosított mentelmi jogot a döntésre jogosult nem függesztette fel. [Btk. 35. § (3) bekezdés]

A sérthetlenség tehát feltételes mentességet biztosít a képviselő számára, mert – az előbb tárgyalt indemnitás körébe tartozó cselekményeken kívül – valamennyi bűncselekményt illetően mentességgel rendelkezik (a mentelmi jog felfüggesztéséig).

¹⁴ Gyöngyi Gy.: i. m. 78. o.

A sérthetlenség, illetve a mentelmi jog egész konstrukciójának elvi nehézsége, hogy két ellentétes érdek találkozási pontján áll: egyfelől speciális védelmet kell nyújtania a képviselőknek, ugyanakkor fontos érdek az állam büntetőigényének érvényesítése és a törvény előtti egyenlőség érvényesülése. Nyilvánvaló, hogy a képviselői jogállás nem mentesíthet a büntetőjogi következmények alól olyan esetekben, amikor az ilyen státussal nem rendelkező állampolgárokkal szemben érvényesül a büntetőjogi felelősség. (A társtettes nem hivatkozhat arra, hogy társát védi a mentelmi jog.)

Ezen ellentmondást a mentelmi jog szabályozása a fejlett demokráciákban azzal oldja fel, hogy a törvényhozó testület tagjait nem veszi ki a büntető igazságszolgáltatás hatálya alól, csupán fenntartja a parlament jogát, hogy megítélje, a konkrét esetben nincs-e szó a törvényhozás függetlensége elleni támadásról. Ennek során azonban a parlament rendszerint nem veheti át a bíróság feladatait, vagyis nem arról dönt, hogy az adott bűncselekményt a képviselő elkövette-e, s annak mi a megfelelő jogi megítélése, hanem arról, vajon a konkrét esetben az igazságszolgáltatás nem a képviselő törvényhozói autonómiája ellen irányul-e.

A közjog ezért külön eljárási szabályokat alkalmaz arra az esetre, ha egy büntetőeljárást egy parlamenti képviselővel szemben akarnak megindítani. A sérthetlenség tartalma azonban nem csak a büntetőeljárás automatikus megindításával kapcsolatos, hanem tiltja a képviselő őrizetbe vételét (előzetes letartóztatását), mivel a képviselő személyes szabadságának korlátozásán keresztül ez is alkalmas a képviselőnek a törvényhozás munkájától való elvonására.

A sérthetlenség tartalma – mint már említettük – tehát az, hogy a büntetendő cselekmény elkövetésével gyanúsított vagy vádolt parlamenti képviselőt a parlament előzetes jóváhagyása nélkül nem lehet elfogni, letartóztatni vagy elítélni, illetve ezen engedély hiánya a büntetőeljárás megkezdésének és lefolytatásának jogi akadály. Ilyen esetekben az arra illetékes hatóságoknak (a bíróságnak vagy az ügyészségnek) a törvényhozó testülettől kérniük kell a képviselő mentelmi jogának, azaz sérthetlenségéhez fűződő jogának a konkrét ügyben való felfüggesztését. A parlament egy erre a célra létrehozott állandó bizottsága, a mentelmi, összeférhetlenségi és mandátumvizsgáló bizottság készíti elő a döntést, amit a törvényhozó testület plénuma hoz meg. Az őrizetbe vétel tilalma nem vonatkozik a tettenérés esetére, mert ilyenkor majdnem bizonyos, hogy a képviselő a bűncselekményt olyan magánszemélyi minőségében követte el, amely nem élvezheti a mentelmi jog nyújtotta védelmet.¹⁵

Összefoglalás

Az országgyűlési képviselők mentelmi jogának szabályozása magán viseli azt a tény, hogy a Magyar Köztársaság a rendszerváltás tizenharmadik évében is ideiglenes alaptörvénnyel rendelkezik. A jogintézmény kialakítását nyilvánvalóan befolyásolta az a törekvés, hogy a korábbi tekintélyelvű politikai berendezkedést a parlamentarizmus helyreállítása váltsa fel, ami a mentelmi jog adta védelem szélesebbre tárását igényelte.

Az európai tapasztalatok azt igazolják, hogy a mentelmi jog klasszikus felfogásával szemben mind jobban teret nyer az a törekvés, amely a képviselői privilégiumokat a minimumra kívánja szorítani, hogy helyette a politikusi felelősséget és annak számon kérhetőségét hangsúlyozza.

¹⁵ Szente Z.: i. m. 169–170. o.

Nem megnyugtató a titkos információgyűjtéssel kapcsolatos szabályozás, mert ezen a területen a bűnügyi felderítés nélkülözi a külső kontrollokat. Ebben a kérdésben jelentős előrelépés lehet az ügyészi felügyelet kiterjesztése a titkos nyomozás egész folyamatára.

Ismételten meg kellene fontolni, hogy milyen körben jelenthetnek kivételt a felelőtlenség hatálya alól a „parlamenti térben” elkövetett becsületsértések és rágalmazások. Továbbá a parlament tekintélyét növelné, ha a képviselői fegyelmi felelősség alapelvei alkotmányos megerősítést kapnának.

Az 2003. július 1-jén hatályba lépő büntetőeljárás törvény nem érinthette a képviselők mentelmi jogának hatályos rendelkezéseit. Arra csak az új alkotmány lehet hivatott. Az ismét elinduló alkotmányozás az egész kérdéskör újra gondolására adhat alkalmat, ami azt is jelenti, hogy a mentelmi jogra vonatkozó részletes szabályok az alaptörvényben kapnának helyet, a mentelmi jog terjedelmének tekintetében pedig a később kialakítandó uniós normák lesznek irányadók.

ELTERELÉS VAGY ELZÁRÁS?

Magyarországon, miközben a hivatalos statisztika szerint évről évre csökken a bűnözés, mind túlterheltebbek a börtönök, a fogvatartottak száma folyamatosan nő. A bebörtönzöttek aránya annyira magas, hogy az állam csak újabb fegyházak építésével látja megoldhatónak a kialakult helyzetet. Európa-szerte másként reagálnak erre a kérdésre, és rendszerint az alternatív büntetések bevezetésével, és az ún. elterelés alkalmazásával kívánják a börtönök telítettségét csökkenteni. Ezek olyan gazdaságos megoldások általában, amelyek a szabadságvesztés árának megtakarítása mellett súlyt fektetnek az áldozatok kártalanítására is, aminek jó példája a mediáció, vagyis a tettes-áldozat egyezség. Ennek megvalósítási lehetőségeit vizsgálja az alábbi tanulmány a már bűncselekményt elkövetettek, illetve sértettek körében.

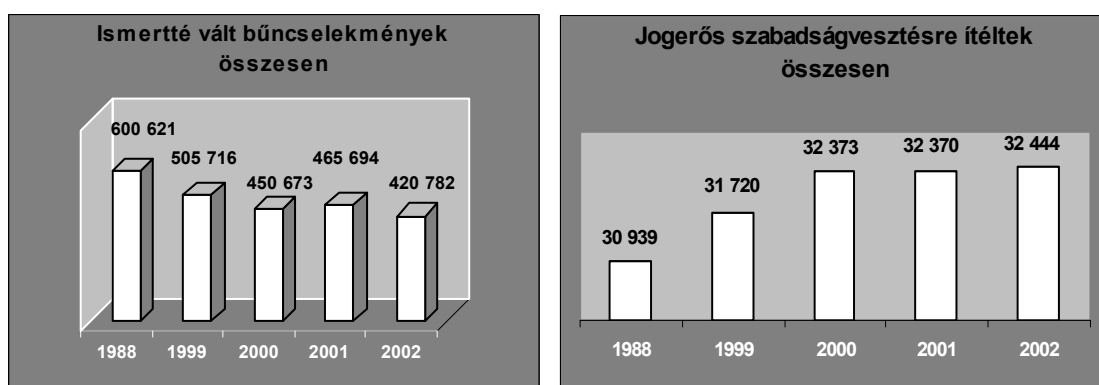
A kutatás

A kutatás indoka és háttere

A rendszerváltást követő években Magyarországon addig nem tapasztalt mértékben ugrott meg a bűnözés, tetőpontját 1998-ban érte el, azóta lassú, de állandó csökkenést mutat. 1988 és 1998 között az ismertté vált bűncselekmények száma a háromszorosára emelkedett (185 ezerről 600 ezerre), miközben a fogvatartottak száma majdnem a felére csökkent (21 ezerről 14 ezerre). 1999-ben ez a fejlődés megfordult, a börtönpopuláció ismét emelkedni kezdett. Ez a tendencia nem változott a bűncselekmények számának újabb apadását követően sem, és azóta is folyamatosan tart.¹ Jól tükrözi ezt a folyamatot a statisztika is. Amíg 1998-ban a mintegy 600 ezer elkövetett bűncselekményre kb. 30 ezer börtönbüntetés jutott, addig 2002-ben 420 ezer bűncselekményhez 32 ezer szabadságvesztést kiszabó ítélet társult. Természetesen ez csak egy iránymutató, hiszen az ítéletek általában nem abban az évben születnek, mint amikor a bűncselekményt elkövették.

1–2. számú ábra:

Az ismertté vált bűncselekmények és a jogerős szabadságvesztésre ítélték számának alakulása 1998 és 2002 között²

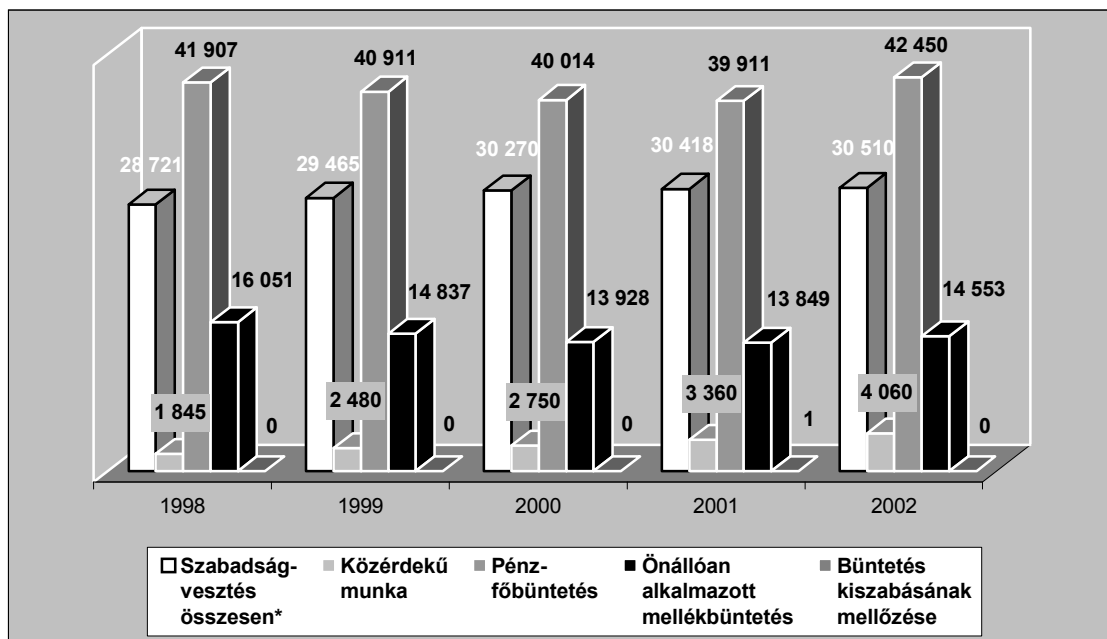
¹ Forrás: Kertész I.: Börtönpolitika – Bűnmegelőzés. *Büntetőjogi Kodifikáció*, 2002/4. szám, 21–24. o.

² Forrás: *Egységes Rendőrségi és Ügyészségi Statisztika* (a továbbiakban: ERÜBS), 1992–2002.

Az előállt helyzet egyrészt a szankciórendszer hiányosságaiból fakad, mivel nincsenek „igazi” alternatívák a kisebb és középsúlyos ügyekben, másrészt pedig a még létező lehetőségek sem igen működnek. A leggyakrabban alkalmazott pénzbüntetés például, amiből évente kb. 10 000-rel többet szabnak ki, mint a szabadságvesztésből, behajthatatlansága miatt gyakran alakul át börtönbüntetéssé. A közérdekű munka végrehajtása pedig nehezen megoldható megfelelő fogadó munkahelyek hiányában, ez okozhatja ritka alkalmazását (2002-ben az összes büntetés kb. 4,5 százalékát tette ki). Így nem véletlen, hogy továbbra is a szabadságvesztés marad a legbiztosabb megoldás a kevésbé súlyos esetek szankcionálására.

3. számú ábra:

*Jogerősen elítélt felnőtt korúak megoszlása intézkedés szerint
Közvédelmi bűncselekmények, 1998-2002³*

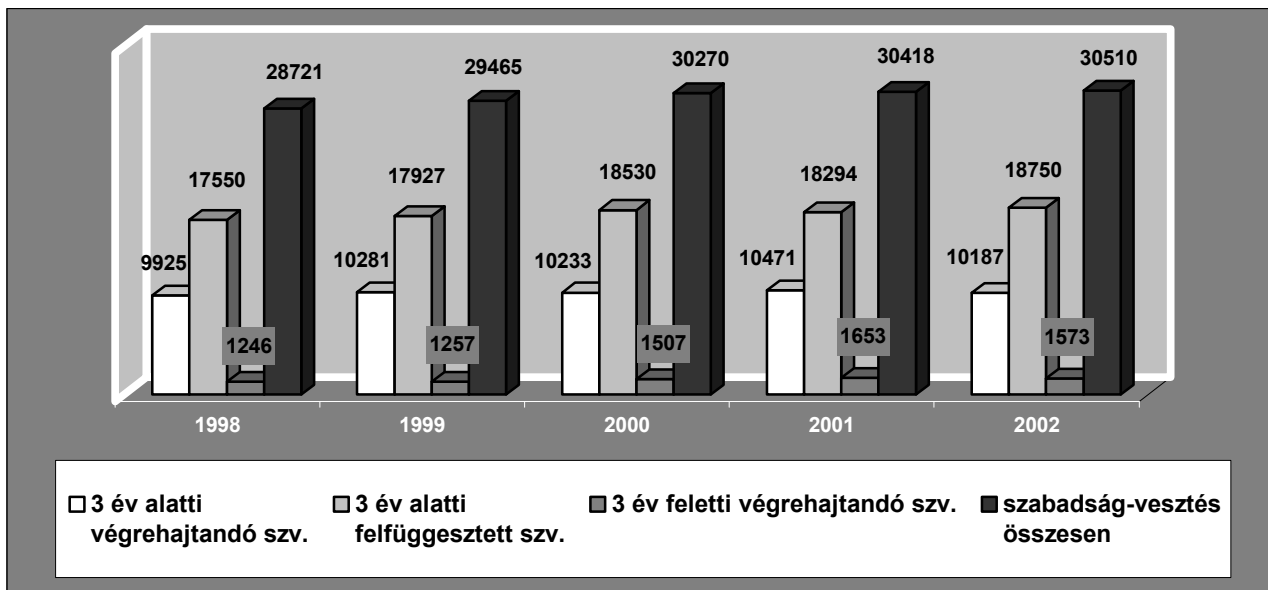
Ezt igazolja az a tény is, hogy 2002-ben a felnőttekkel szemben kiszabott szabadságelvonásoknak csak kb. 5 százaléka volt három év feletti, a fiatalkorúaknál pedig ez az arány kb. 2 százalék. Eszerint csak a megrögzött, súlyos bűncselekményeket elkövetők kerülnek hosszabb időre rács mögé. Kérdéses azonban, hogy minden rövidebb szabadságvesztésre ítélt okkal kerül-e börtönbe.

³ Forrás: ERÜBS, i. m.

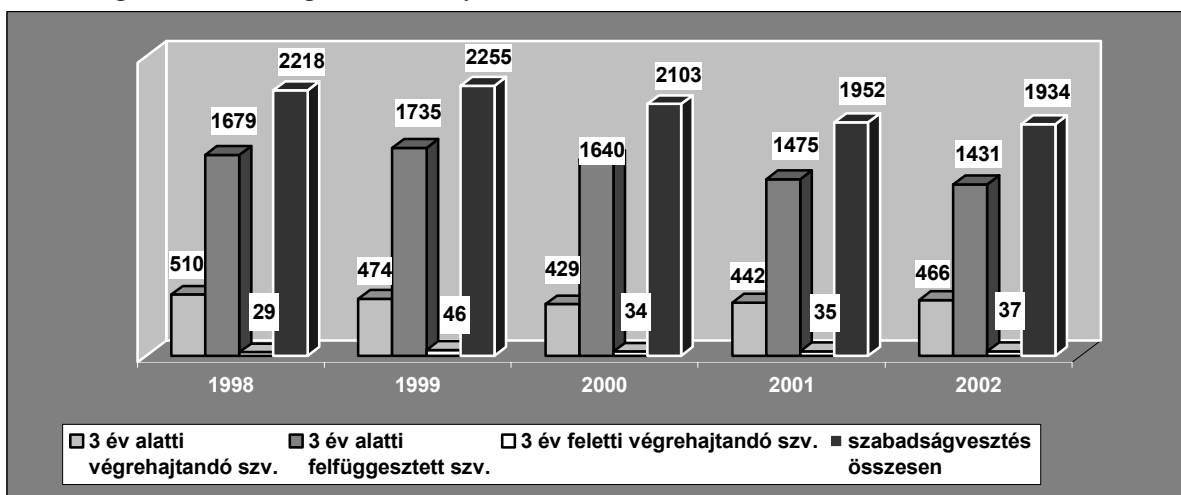
4-5. számú ábra:

Jogerősen szabadságvesztésre ítélt felnőtt és fiatalok – 1998-2002⁴

Jogerősen szabadságvesztésre ítélt felnőtt korúak

Jogerősen szabadságvesztésre ítélt fiatalok

A szabadságvesztés gyakoriságát tekintve, ami a 100 000 lakosra jutó fogvatartottak számából állapítható meg, hazánk a középmezőnyben helyezkedik el a nemzetközi összehasonlításban. A fogvatartotti ráta az Európai Unió mutatójának több mint másfélszerese, Oroszországhoz képest viszont elenyészően kicsi. Ehhez tudni kell azt is, hogy Magyarországon a börtönök túlszűfoltak, még a kelet-európai országokhoz képest is. Ezt a tarthatatlan helyzetet az EU-országjelentések is rendszeresen a megoldandó feladatok körében említik. Legutóbb éppen egy Közép- és Kelet-Európa szankcionálási rendszereivel és praxisával foglalkozó nemzetközi kutatás tette közzé az eredményeket, amelyek szerint a térségben a magyar túlterheltségi ráta a legnagyobb, azaz nálunk a leginkább telítettek a börtönök.

⁴ Forrás: Uo.

Hozzá kell tenni, hogy a „keleti térség” adatai különböző időpontokra vonatkoznak, van amelyek például 1997-ből származnak, vagyis az összehasonlításból levont következtetések megalapozottsága nem egyértelmű.⁵

Bárhogyan nézzük is, mindenképpen riasztó ez a szám. Az pedig, hogy 2002-ben 17 544 elítéltet tartottak számon a 10 799 börtönhelyen, azt mutatja, hogy a folyamat még nem zárult le, hiszen a túlszűfoltóság a 70 százalékot is eléri.⁶

A helyzet többféleképpen orvosolható. A legegyszerűbb, legalábbis elvben, kimondani azt, hogy további börtönök építésére van szükség. Ez azonban igen költséges az állam számára, amit jelenleg a börtönépítés és működtetés privatizálásával próbál megoldani. Ehhez képest egyszerűbb és olcsóbb lenne a szabadságvesztés-büntetés visszaszorítása, az alternatív megoldások keresése és alkalmazása. Ezt indokolná az is, hogy a fogvatartottak 90 százaléka maximum három évig terjedő büntetését tölti. Ez egyrészt a kis- és közepesen súlyos bűncselekmények elszaporodásával – a 80-as évek dinamikus bűnözési hullámának folytatásaként –, másrészt viszont a tényleges alternatív lehetőségek hiányával, továbbá a meglévők nem megfelelő alkalmazásával hozható összefüggésbe.⁷

Mindez szükségessé tette az alternatív utak számbavételét, a külföldön már jó eredményeket felmutató tettes-áldozat-egyezség hazai megvalósítási lehetőségeinek feltérképezését. Az Országos Kriminológiai Intézetben (OKRI) már 1993-ban végeztünk kutatást a mediáció lehetőségével kapcsolatban, amely az érintettek – a tettesek és áldozataik – attitűdjét és hajlandóságát vizsgálta egy jóvátételről szóló megegyezés iránt. A felmérésbe főként a vagyon elleni, a vagyon elleni erőszakos és a személy elleni erőszakos kisebb, valamint közepes súlyú bűncselekmények elkövetőit vontuk be, akik szabadságvesztésüket a baracskai büntetés-végrehajtási intézetben töltötték. Kísérletet tettünk a sértettek felkutatására is, az ő véleményük megismerése céljából. A teljes körű kérdezés a sértetti adatok hiányossága miatt nem volt lehetséges, így erről a területről csak tájékoztató jellegű információt nyertünk.⁸

2003-ban „*A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében*” című OTKA kutatás keretében megismételhetjük a tíz évvel ezelőtti vizsgálatot.⁹ Ez alkalommal már három büntetés-végrehajtási intézetet sikerült a kutatásba bevonni, így a baracskai mellett eljutottunk a tököli és a szirmabesenyői börtönbe is.

Hipotézisünk – mind az 1993-as mind a 2003-as kutatásban egyaránt – az volt, hogy a kisebb- és közepsúlyos bűncselekmény elkövetése miatt elítélt fiatalok és felnőtt bűnelkövetők elfogadják a kiegyezés és a kárhelyreállítás gondolatát, és nyitottak a mediáció

⁵ Stern, V.: *Developing alternatives to prison in Central and Eastern Europe and Asia*. University of London, 2002, p. 12.

⁶ Az adatokról részletesen: Kerezsi, K. – Gosztonyi, G. – Bogschütz, Z. – Éliás, D.: *Probation and probation Services in the EU accession countries. Chapter 5. Hungary*, 2003, pp. 139–175.

⁷ Ehhez lásd Nagy F.: *Büntetés-kiszabási gyakorlat alakulása – európai kitekintéssel*. Kézirat, 1993; valamint Nagy F.: A nyugatnémet és a magyar szankció- és büntetés-végrehajtási gyakorlat összehasonlítása. *Magyar Jog*, 1990/3. szám, 226–235. o.; végül Vavró I.: *Az ítélkezési gyakorlat változása 1980–1989 között. Tematika a Büntetőjogászok Klubjának üléséhez*. Separatum, 1991.

⁸ Erről részletesen lásd Barabás A. T.: *A mediáció esélyei Magyarországon egy empirikus vizsgálat tükrében*. In: Irk F. (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok 33 kötet*. OKRI, Budapest, 1996, 142–158. o.

⁹ Windt Sz.: *A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében*. OTKA T037854 számú Kutatási beszámoló, Budapest, 2003.

nyújtotta lehetőségekre. Az elkövetők esetében feltételezhető volt, hogy ha nem feltétlenül lelki-érzelmi megfontolásokból is, de érdekeik felismerésével az okozott kár jóvátételét – büntetésük mérséklése vagy elkerülése céljából – vállalnák.

Vizsgálati előzmények

A bűncselekmény elkövetőjének és sértettjének egymáshoz, illetve a büntetthez való viszonyával több vizsgálat is foglalkozott már hazánkban. Ezek általában nem vagy kevéssé érintették a jóvátétel, illetve az esetleges tettes–áldozat-egyezség kérdését, és csak bizonyos kiragadott bűncselekménytípusokat, illetve azok érintettjeinek körét elemezték.¹⁰ A téma szempontjából jelentős volt a lakosság jogtudatának *Sajó* és *Sessar* féle magyar-német összehasonlító vizsgálata.¹¹ A külföldi kutatások közül kifejezetten a jóvátételre összpontosított *Sessar* és *Frehsee*, akik részletesen foglalkoztak a tettes–áldozat-egyezség kérdéseivel is.¹² *Sessar* főként a népesség és az igazságszolgáltatás szereplői, míg *Frehsee* a közvetlen érintettek (tettes és áldozat) jóvátételhez való attitűdjét kívánta feltárni. Kérdőívünk összeállításakor elsősorban e kutatások tapasztalataira támaszkodtunk.

A kutatás módszere

A kérdőív

A vizsgálatot mindkét alkalommal kérdőív segítségével folytattuk le. A kérdőív két részből (*A* és *B* lap) állt. Az „*A*” lap zárt kérdések formájában a vizsgálandó ügyet dolgozta fel a büntetés-végrehajtási intézetben található, az elkövetőre vonatkozó iratanyag alapján. Célunk ezzel az eset részletesebb feltárása mellett a bűncselekményre, valamint annak körülményeire (pl. beismerés, előzetes kárjóvátétel, az elkövető családi körülményei, a tettes életkörülményei, korábbi büntetettsége stb.) vonatkozó adatok megismerése volt. A „*B*” lapot az „*A*” lap kitöltése után, vagyis az eset alapvető tényeinek ismeretében vették fel a kérdezőbiztosok. Ennek a módszernek köszönhetően vált lehetővé a két lap utólagos egybevetése, illetve ellenőrzése, ami a kutatásból levont következtetések megalapozottságát hivatott biztosítani. A „*B*” lap kérdéseinek célja elsősorban az elkövető életkörülményeinek (a kérdezett demográfiai jellegzetességeinek feltérképezésének), az áldozathoz való viszonyának, a bűncselekményről alkotott véleményének, valamint jóvátétel-nyújtási hajlandóságának felmérése volt.

A 1993-as kutatásban még készítettünk egy harmadik kérdőívet is, amelyen az elkövetők áldozatait kérdeztük egy esetleges tettes–áldozat-egyezségről alkotott véleményükről. A sértettek megkeresése a 2003-as vizsgálat során már nem volt lehetséges az adatvédelmi jogszabályok szigorodása miatt.

¹⁰ Lásd például Fehér L.: *A betöréses lopás sértettje – egy empirikus vizsgálat tanulságai*. In: Irk F. (szerk.): *Kriminológiai Közlemények 38–39. kötet*. OKRI, Budapest, 1991, 47–64. o.; valamint Tóth T.: *A betöréses lopások viktimológiai sajátosságai*. In: Uo., 84–94. o. A bűnelkövetők helyzetével, anyagi és szociális hátterével kapcsolatban az egyik legszéleskörűbb vizsgálat: Vigh J. – Tauber I. – Madáchi I.: *A hátrányos társadalmi helyzet és a bűnözés kapcsolata*. BM Könyvkiadó, Budapest, 1988.

¹¹ Erről lásd Sajó A.: *Társadalmi reakciók a devianciára*. In: *Társadalmi beilleszkedési zavarok, XVI*. Budapest, 1989, pp. 1–299.

¹² *Sessar*, K.: *Wiedergutmachung oder Strafen*. *Hamburger Studien zur Kriminologie*, Bd. II., 1992.; és *Frehsee*, D.: i. m.

Az OKRI-ban 2003-ban megkezdődött viktimológiai vizsgálat előzetes eredményei alapján egy jóval nagyobb sértetti kör békülési hajlandóságáról kaptunk választ, hangsúlyozni kell, hogy ők egy másik, országos reprezentatív minta válaszadói.

Az empirikus vizsgálat helyszíne és a minta kiválasztása

A tettesi interjúk felvételére 1993-ban a Baracskai Börtön és Fogház Intézetben került sor. 2003-ban már az ország három börtönében, így Baracska mellett Szirmabesenyőn és Tökölön is folyt lekérdezés.¹³ Erre azért volt szükség, mert az elmúlt évek kutatásai nyilvánvalóvá tették, hogy a mediáció a fiatalkorúaknál különösen jól alkalmazható. Így a baracskai intézet mellett – ahol egyébként az ország szinte minden részéről nagy számban találhatóak a vizsgálni kívánt rövidebb tartamú börtönbüntetésre ítélt „középsúlyos” elkövetők – megkerestük a fiatalkorúak fogvatartási helyeit is.

Az ügyek kiválasztása mindkét alkalommal a végrehajtási intézetek elítélti adatbázisából történt. Döntő szempont volt, hogy az ítélet tartama nem lehetett több három évi szabadságvesztésnél. Az elkövető büntetett előélete nem volt korlátozó tényező.

Az első kutatás során összesen 147 esetet dolgoztunk fel, 2003-ban pedig 194-et. A vizsgált négy bűncselekmény-csoportba az alábbi cselekmények tartoztak az ERÜBS által alkalmazott kategóriák figyelembevételével:

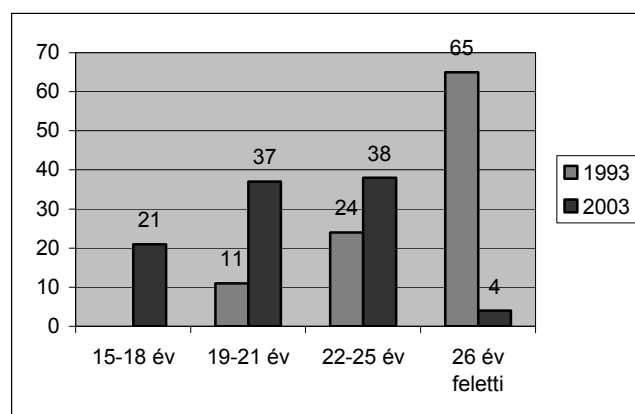
1. *Személy elleni erőszakos*: súlyos testi sértés, életveszélyt okozó súlyos testi sértés, önbírászkodás, személyi szabadság megsértése.
2. *Vagyron elleni*: lopás, betöréses lopás, rongálás, csalás, sikkasztás, orgazdaság.
3. *Vagyron elleni erőszakos*: rablás, kifosztás.
4. *Egyéb*: közüzem megzavarása, közúti baleset gondatlan okozása, köz-, illetve magánokirat hamisítás, kábítószerrel való visszaélés stb.

Az elkövetői oldal és a bűncselekmény

Az elkövetők *kor szerinti besorolása* alapján az alábbi csoportokat különböztettük meg:

6. számú ábra:

Az elkövetők korcsoportonkénti megoszlása (%)

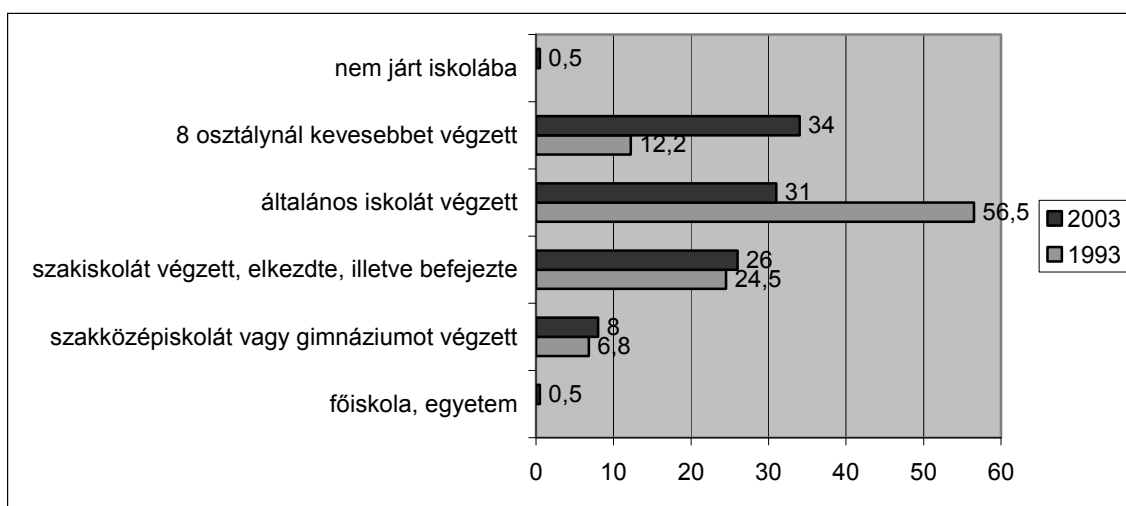

¹³ Említeni kell azonban, hogy kontrollként pártfogoltakkal is készültek kérdőívek, de az összehasonlítást nem tudjuk így elvégezni.

A megkérdezettek eltérő kor megoszlása egyértelműen abból következett, hogy 2003-ban a vizsgálati körbe fiatalok is kerültek. Szemben az első kutatással, amikor a válaszolók nagyobb része – több mint 80 százaléka – 26 év feletti volt, és csupán 20 százaléka volt ennél fiatalabb, valamint, hogy a lekérdezettek között fiatalok egyáltalán nem voltak. A 2003-as kutatásban kérdezettek 70 százaléka 19 és 25 év közötti elkövető volt. E korcsoporton belül, a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően, elkülönítettek az ún. fiatal felnőttek kategóriáját, amelybe a 19–21 év közötti fogvatartottakat soroltuk. Ezt az elkülönítő szempontot már az első kutatás során is alkalmaztuk, akkor ide tartozott a megkérdezettek 11 százaléka, jelenleg pedig 37 százaléka. Fontos megjegyezni azt is, hogy a megkérdezettek kizárólag férfiak voltak.

A vizsgált elkövetők iskolai végzettsége az alábbiak szerint alakult.

7. számú ábra:
Az elkövetők iskolai végzettség szerinti megoszlása

Ez a végzettségi megoszlás mindkét alkalommal megfelelt annak a tézisnek, amely szerint az alacsony iskolai végzettség a hátrányos helyzet egyik legjelentősebb faktora.¹⁴ 2003-ban a megkérdezettek több mint 34 százaléka nem fejezte be az általános iskolát (ez 1993-ban 12 százalék volt). Romlott a nyolc osztályt végzettek aránya is: ők már csak 31 százalékot képviseltek, míg a korábbi vizsgálatban 56 százalékot. A többi kategóriában, vagyis a középiskolára vonatkozó adatok esetében ekkora eltéréseket nem tapasztaltunk. Bár a 2003-ban megkérdezetteknek több mint 20 százaléka 15 és 18 év közötti volt, a kevésbé iskolázottak aránya ennél jóval nagyobb, vagyis ezzel nem indokolható a különbség. Az sem elfogadható magyarázat, hogy korábban a képzettebbek is magasabb arányban bűnöztek, ma viszont már sokkal kevésbé. Sokkal inkább egy negatív társadalmi folyamat tükröződik a megváltozott adatokban. A rendszerváltás közeli évek bűnözői ugyanis olyan társadalmi környezetben nőttek fel, ahol a nyolc osztály elvégzése evidenciának számított. A demokráciával járó nagyobb önállóság, a köztisztviselők betartatásának enyhülése, az ellenőrzés és a szigor csökkenése a hátrányos helyzetben lévők körében sokszor még nagyobb mértékű leszakadást eredményezett. Növekedett azoknak a száma, akik a nyolc osztályos alapoktatásnak sem tudtak vagy voltak képesek a végére jutni. Az életesélyek romlása, a céltalanság érzete, valamint a kihasználatlan idő is hozzájárul a bűncselekmények

¹⁴ Vigh-Tauber-Madáchi I.: i. m., 223. o.

elkövetéséhez, a bűnözői csoportok kialakulásához, elsősorban a fiatalkorúak körében. Nem véletlen a visszaesések állandó emelkedése sem, hiszen ilyen körülmények között semmi sem determinál a „megjavulásra”.

A vizsgált személyek körében növekedett a *visszaesések* aránya is. 1993-ban az összes elkövető 55 százaléka volt büntetlen, 45 százaléka pedig már büntetett. Ez az arány is romlott az elmúlt tíz évben, hiszen a 2003-as eredmények szerint a megkérdezetteknek már csak 30 százaléka volt *elsőbűntényes*, míg 70 százaléka *visszaeső*.¹⁵ 1993-ban a korábbi büntetések 12 százaléka volt szabadságvesztés és 18 százaléka felfüggesztett szabadságvesztés, a többi pedig megoszlott a pénzbüntetés, a szigorított javító-nevelő munka, illetve a javítóintézeti nevelés között. 2003-ban ehhez képest a végrehajtandó szabadságvesztés előző büntetésként 28 százalékot, a felfüggesztett szabadságvesztés pedig 20 százalékot tett ki. Amíg a korábban elkövetett és a jelenlegi bűncselekmény között 1993-ban szignifikáns összefüggés volt kimutatható, vagyis a legtöbb visszaeső ismételten hasonló típusú bűncselekményt követett el, addig 2003-ra ez a kapcsolat már nem volt egyértelmű.

Ha a *visszaesések emelkedésének okait* vizsgáljuk, akkor elsőként a szankcionálás hatástalanságát, a speciális prevenció hiányát lehet kiemelni. Emellett sok egyéb körülmény közrejátszhat még a növekedésben, így például a romló élethelyzet, az újrakezdés nehézségei, a kilátástalanság, de ide tartozik a rendőrség felderítési mutatóinak romlása, ami a leleplezéstől való félelem csökkenéséhez vezet. A tendencia mögött állhat ugyanakkor az is, hogy az elsőbűntényeseket kevésbé ítéli a bíróság szabadságvesztésre.

Az *elkövetett bűncselekmények aránya* a vizsgált elkövetők körében nagyjából hasonlóan alakult, mint tíz évvel ezelőtt. Így míg 1993-ban a választott büntetési tartamok és bűncselekményfajta alapján az esetek 69 százalékában vagyon elleni, 11 százalékában vagyon elleni erőszakos, 13 százalékában pedig személy elleni bűncselekményeket dolgoztunk fel, addig 2003-ban a vagyon elleni cselekmények a vizsgált esetek 64 százalékát, a vagyon elleni erőszakos cselekmények a 15 százalékát, a személy elleniek pedig 11 százalékát alkották. A vagyon elleni esetek nagy száma megfelel a statisztikai adatoknak, amelyek szerint a vagyon elleni bűncselekmények az összes cselekmény kb. 70 százalékát teszik ki. A mediáció szempontjából azért lényeges ez a tény, mert a kiegyezést a legegyszerűbben és leginkább érzelmentesen ezeknél a cselekményeknél lehet elfogadtatni, továbbá a kár meghatározása is itt a legegyszerűbb.

A kárjótétel iránti hajlandóság

A kárjótétel iránti hajlandóság megismeréséhez az elkövető által okozott kárról, annak helyreállításáról is igyekeztünk információt szerezni.

A bűncselekmény elkövetésével okozott kár összegére mindkét kérdőívben rákérdeztünk. Erre azért került sor, mert szerettük volna összehasonlítani a két adatot, azt, hogy az elkövető milyen módon ítéli meg a kár értékét és mekkora a „valós” összeg, amelyet a hatósági iratok tartalmaznak.¹⁶ Az akták szerint az esetek 80 százalékában volt anyagi kár, amelyek kétharmada 50 000 forintnál alacsonyabb összeg volt.

¹⁵ Itt ismét fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az utóbbi vizsgálat során a vizsgált személyek többnyire 25 év alattiak voltak.

¹⁶ A 2003-as vizsgálat adataival szeretnénk rávilágítani az ezzel a kérdéssel kapcsolatos tapasztalatainkra.

Arra a kérdésre, hogy az elkövető a bűncselekmény során okozott-e a sértettnek kárt, a válaszadók 13 százaléka azt mondta, hogy *nem, semmilyen*.¹⁷ A kérdezettek 70 százaléka mondta, hogy anyagi kárt okozott, alulbecsülve tette következményét. Az összegre vonatkozó kérdés szintén más adatot mutat.¹⁸ Jellemzően 50 000 forintnál magasabb értéket mondtak (29 százalék), valamint jelentős volt azoknak a száma is, akik nem tudták megbecsülni az általuk okozott kár nagyságát.

A fentiekből arra következtethetünk, hogy az elkövetők (fiatal koruk miatt is) nem tudják reálisan megbecsülni és anyagiakban is kifejezni az általuk okozott kár nagyságát. Vagy túl sokat mondanak, vagy egyáltalán nem tartják kárnak azt a következményt, amely az elkövetett bűncselekmény folytán beállt. A kérdőív felvétele során a megkérdezett fiatalok a „kár” szót nem vagy csak nehezen tudták értelmezni.

A helyreállító igazságszolgáltatás jó működésének kulcsa ezeknek a félreértéseknek a tisztázásában keresendő. Amíg a sértett esetleges személyes kapcsolatának romlását, bosszúságát, ijedtségét, kellemetlenségét is a „kár”-ba, a következményekbe számolja, addig a fiatalok elkövetők ezzel nincsenek tisztában. Nem egyértelmű számukra, mi az a „kár”, a kellemetlenség (a ténylegesen okozott vagyoni veszteségen túlmenően), amit a sértettnek okoztak.

A kutatás során a kárral kapcsolatban rákérdeztünk arra is, hogy az elkövető *helyrehozta-e* az általa okozott kárt, akár részben, akár egészen. A korábbiakban már jelzett megértési problémák ennél a kérdéssornál is mindvégig jelen voltak, a válaszadók nagy része nem tudta eldönteni a kérdésre a választ.

A kérdezettek közel 60 százaléka nem hozta helyre az okozott kárt, 40 százalékuk viszont azt állította, hogy igen. Az utóbbiak leggyakrabban visszaadták az ellopott dolgot, vagy azt a rendőrség foglalta le, míg közel 20 százalékuk azt állította, hogy *megtérítette* az okozott kárt. Azoknak, akik saját állításuk szerint nem tettek semmit a kár helyreállítása érdekében, feltettünk még egy kérdést, amelyben arról érdeklődtünk, hogyha eddig még nem tette meg, hajlandó lenne-e a jövőben helyrehozni azt. Figyelemre méltóan jelentős azoknak a száma (a megkérdezettek 58 százaléka), akik nem is óhajtják helyrehozni az általuk okozott kárt, az elkövetett bűncselekmény következményeinek helyreállítását „letudják” a szabadságvesztés-büntetés letöltésével. Az ő szempontjukból még érthetőnek is tekinthető az a válasz, miszerint már börtönben vannak, ezért úgy érzik, hogy ez elég a büntett helyrehozására.

Ugyanakkor arra a kérdésre, hogy hajlandó lenne-e megtéríteni a kárt, ha azzal részben vagy egészben elkerülhetné a börtönbüntetést, 1993-ban a 147 elkövető közül mindössze hárman (2 százalék) válaszoltak nemlegesen. Ez a három válaszoló a sértetteket egyébként már korábbról ismerte és a közöttük lévő rossz viszonytal indokolta döntését (pl. anyós-vő). 2003-ban ez az arány nem sokat romlott, hiszen a 194 elkövetőből 186 vállalta volna a kár megtérítését (96 százalék), 8 nem. Ez alapján azt mondhatjuk, hogy az elkövetők a szabadságvesztés mellett nem, sokkal inkább helyette vállalnák az okozott hátrány helyreállítását.

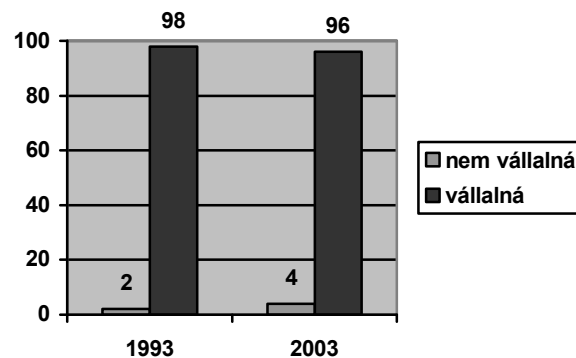
Az általános pozitív hozzáállást erősíti az is, hogy mennyire tartja a sértettet is vétkesnek a bűncselekmény elkövetésében. Az elkövetők közel 70 százaléka egyáltalán nem okolta

¹⁷ Ugyanakkor csupán az akták 6 százalékában talákoztunk azzal, hogy nem volt kára a sértettnek.

¹⁸ 50 000 forintnál alacsonyabb kárról csupán 40 százalékuk számolt be.

áldozatát, még könnyelműséggel sem. Ez a hozzáállás szintén a mediáció lehetőségét erősítheti, hiszen hajlamosabbá teszi a tettest a kiegyezésre, mintha mást okolna vétkeiséggel saját ügyében.

8. számú ábra:
Megtérítési hajlandóság

Jó jelnek tekinthető a mediáció szempontjából, hogy a jóvátételi hajlandóságot nem befolyásolták az elkövetők családi és anyagi körülményei, a válaszadók különböző csoportjai egyformán elfogadták a kiegyezés lehetőségét.

A kártérítés mértékét vizsgáló kérdésre, vagyis hogy az elkövető *milyen mértékben* lenne hajlandó a kárt megtéríteni, 1993-ban a válaszadók 61 százaléka vállalta volna a teljes kár megtérítését, 2003-ban pedig 80 százaléka. A „részben térítené meg” választ az első vizsgálatnál egyáltalán nem jelölték meg, míg 2003-ban is csupán az elkövetők 6 százaléka, míg az „amennyit a sértett kér” lehetőséget 1993-ban 37 százaléka, 2003-ban 12 százaléka adta a válaszadóknak. Ez a jelenség összefügghet az elmúlt tíz év változásaival: azt tükrözi ugyanis, hogy az elítéltek egyfajta bizonyosságra törekcsenek, kevésbé vállalnának egy számukra nem egyértelmű megoldást. A mediáció szempontjából kedvezőnek látszik ez a reális helyzetfelismerésen alapuló álláspont.

Szemben azzal, hogy 1993-ban a kártérítés vállalandó mértékét az elkövető családi állapota szignifikánsan befolyásolta, és e szerint a családostok általában a tényleges kár megtérítését vállalták volna (kb. 80 százalékuk), míg az egyedülállók inkább annyit, amennyit az áldozat kér. Ilyen összefüggés a mostani kutatásban nem volt kimutatható.¹⁹ Hasonlóan nem mutatott szoros kapcsolatot – a korábbi kutatással ellentétben – a sértetthez fűződő viszony sem. A kártérítés mértéke az elkövető anyagi helyzete között sem most, sem korábban nem volt szignifikáns összefüggés.

2003-ban megvizsgáltuk azt is, hogy mennyiben vannak az elkövetőknek *reális lehetőségei a vállalt kár megtérítésére*, és erről mennyire van világos elképzelésük. A válaszadók közel 47 százaléka választotta a részletfizetést a felsorolt lehetőségekből. Emellett 26 százalék a félretett pénzét jelölte meg forrásként. A többség, úgy tűnik, jól látja a lehetőségeit, és nem vállalna teljesíthetetlen kötelezettséget.

¹⁹ De itt ismét utalni kell a két mintában szereplők korkülönbségére.

A fogvatartottak véleménye tettükről

A kérdőív utolsó részében megpróbáltuk tisztázni, *hogyan is látja a tettes a tettet* a saját szemszögéből. Itt különösen érdekesnek tűnt annak felderítése, mennyiben a felismert érdek és mennyiben inkább a „megbánás” motiválja az elkövetők kártérítési hajlandóságát.

1993-ban a kérdezettek mintegy 4 százaléka „nem bánta meg tettét”. 2003-ban ez az arány közel 7 százalékos volt. A „bánja, de megtenné újra/nem volt más választása” választ 53 százalékban, vagyis a legnagyobb mértékben jelölték meg az első, míg 13 százalékban a második vizsgálat során. Emellett szintén viszonylag nagy számban (36 százalék) választották először a „bánja, és nem tenné meg újra” lehetőséget, amelyet 2003-ban a legtöbben, vagyis 71 százalékban választottak. A fennmaradó válasz mindkét esetben a „nem tudja” volt. Elgondolkodtató ez az arányváltozás. Nem lehet megítélni, vajon a romló életkörülmények sokkoló hatása váltotta-e ki tíz évvel ezelőtti azt a reakciót, hogy bár megbánta tettét az elkövető, de szükség esetén újra elkövette volna. Az is elképzelhető azonban, hogy korábban őszintebben nyilatkoztak a válaszadók, míg most sokkal inkább a „megfelelni akarás” működött.

Ezt követően vizsgáltuk meg a *vallásosság és a megbánás* esetleges összefüggését. Ennek során külön hangsúlyoztuk a válaszadás önkéntességét. A válaszok mind 1993-ban, mind 2003-ban hasonlóan alakultak. A külföldi tapasztalatoknak megfelelően, nem mutattak szignifikáns összefüggést, bár meg kell említenünk, hogy 2003-ban az elkövetők több mint fele tartotta magát vallásosnak.

Végül a közvetítés konkrét megvalósítását illetően az érintetteket megkérdeztük arról is, milyen személy, illetve hatóság előtt lennének hajlandók egy ilyen egyeztetésen részt venni. 1993-ban az elkövetők a legnagyobb számban (54 százalék) az önkormányzat munkatársát, illetve „a más hivatalos személyt” jelölték meg, viszonylag ritkábban a bíróságot (8 százalék) és a rendőrséget (3 százalék). Ehhez képest jelentősnek mondható a változás 2003-ban, mert a válaszolók legnagyobb része, közel 29 százaléka az egymás közötti megegyezést tartotta a legelfogadhatóbbnak.²⁰ Emellett viszonylag sokan (18 százalék) választották az ügyvéd, illetve más jogi végzettségű személy közreműködését. Az önkormányzat munkatársát, valamint más hivatalos személyt mindössze a megkérdezettek 10 százaléka, a bíróságot 6 százaléka, a rendőrséget pedig mindössze fél százaléka választotta. Ez azt jelzi, hogy az elmúlt évtizedben jelentősen csökkent a hivatalos intézményekbe vetett bizalom, hiszen az elkövetők többsége nem érezné megfelelőnek ezeknek a szervezeteknek a részvételét a mediációban. Ugyanakkor a megkérdezetteknek több mint 6 százaléka választotta a második kutatás során az erre a célra alapított szervezet közreműködését, míg 1 százalékuk a sértett döntésétől tette függővé az eljáró közvetítő személyét.

A bűncselekmények sértettjeinek vizsgálata

Ahhoz, hogy a tettes-áldozat-egyezség vonatkozásában teljes képet kaphassunk, 1993-ban terveztük a megkérdezett elkövetők áldozatainak megkeresését is. Ez már akkor is sok esetben akadályba ütközött, pl. abba, hogy az ügyiratokban a sértettre vonatkozóan semmiféle adat nem volt fellelhető, vagy ha mégis, akkor azok gyakran a felhasználhatatlanságig hiányosnak bizonyultak. Így a 147 esetből 79 sértett nevét és címét sikerült felkutatni. A kitöltve

²⁰ Érdeemes megjegyezni, hogy az elkövetők csupán 38százaléka ismerte a sértettet, mégis ezt találta a legjobb megoldásnak.

visszaküldött kérdőívek („C” lapok) közül összesen 39 volt feldolgozásra alkalmas. Ebből következően, bár az egyes sértettek vonatkozásában értékes információkat nyertünk, a válaszok csak „tájékoztató jellegűek” voltak a minta kicsinsége miatt.

A válaszadók több mint a fele férfi volt 1993-ban. Koruk megoszlása a tettesektől eltérően a következőképpen alakult: 19–35 éves 31 százalék; 36–55 éves 46 százalék; végül 55 éven felüli 23 százalék. Az elszenvedett bűncselekmény típusa a legtöbb esetben – 90 százalékban – vagyon elleni, míg 2 százalékban személy elleni, és 8 százalékban vagyon elleni erőszakos cselekmény volt.

A tettes–áldozat-egyezségre vonatkozó kérdés úgy hangzott, hogy a kár megtérítése esetén a sértett: 1) a feljelentéstől elállna-e; 2) ha a büntetőeljárás már megindult, kívánná-e az elkövető megbüntetését. Míg az első kérdésre (feljelentéstől elállás) a sértettek 56 százaléka válaszolt igennel és 36 százaléka nemmel, addig a büntetés elengedése kérdésében az alábbiak szerint foglaltak állást: 1) engedjék el a büntetést – 13 százalék; 2) csökkentsék a büntetést – 46 százalék; 3) nem tudja – 18 százalék; 4) nem fogadná el a kártérítést, illetve elfogadná, de büntessék is meg – 23 százalék. Arra a kérdésre, hogy *milyen formában fogadna el kártérítést*, a sértettek az alábbiakat válaszolták: 1) kizárólag egy összegben – 33 százalék; 2) ha ez nem lehetséges, akkor részletekben is – 44 százalék; 3) egyéb hasonló érték tárgy adásával – 13 százalék.

E felsorolásból megállapítható, hogy a sértettek semmilyen egyéb lehetőséget nem kívántak igénybe venni, beleértve a náluk végzendő munkát is. Itt figyelembe kell venni azt is, hogy szinte kizárólag vagyon elleni bűncselekmények áldozatairól van szó.

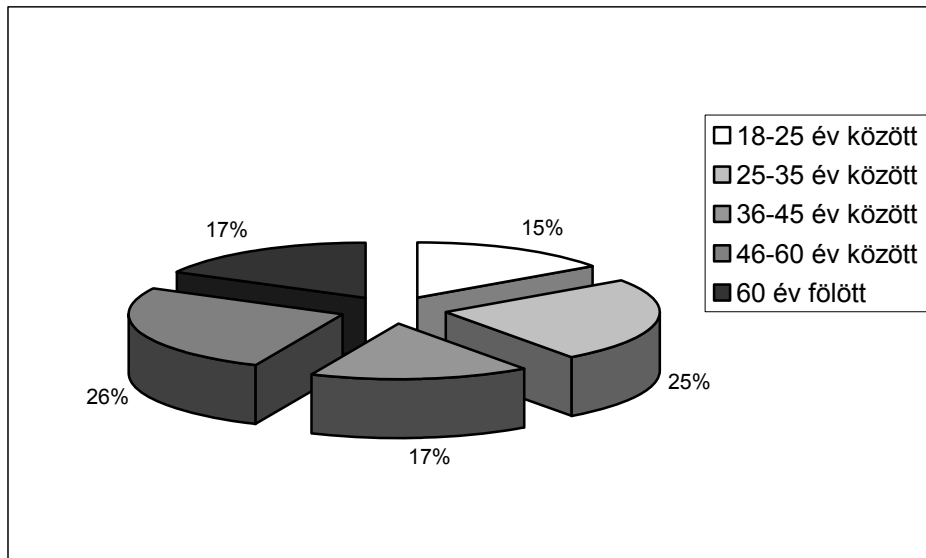
A közvetítés konkrét megvalósítását illetően a sértetteket is megkérdeztük arról, milyen személy, illetve hatóság előtt kívánnak egy ilyen egyeztetésen részt venni. Válaszaik nem nagyon tértek el az elkövetőkétől, mert 1993-ban 59 százalékuk az önkormányzat tisztségviselőjét és 5 százalékuk a „más hivatalos személyt” választotta a mediátor személyének.

A 2003-as kutatásban a sértetti lekérdezésre a már említettek miatt nem került sor. Ugyanakkor, mivel kíváncsiak voltunk a sértetti oldal véleményére is, az OKRI-ban zajló viktimológiai kutatás során feltettünk megegyezésre vonatkozó kérdést is. Ezzel egy országos, reprezentatív mintán végzett kérdés adataihoz jutottunk, amely előrevetíti számunkra azt, hogy a sértett milyen attitűdökkel rendelkezik a tettes irányában.²¹

A mintegy tízezer megkérdezett személyből összesen 1734-en vallották magukat bűncselekményt elszenvedettnek. A sértettek korcsoport-megoszlása a következők szerint alakult.

²¹ *Áldozatok, elkövetők és vélemények a bűnözésről és a bűnözés kezeléséről*. Széchenyi pályázat, NKFP – 5/0100/2002. OKRI, Budapest, 2002

9. számú ábra:
A sértettek korcsoport-megoszlása

A sértettek fele nő, fele férfi volt. A sértettek több mint 80 százaléka szenvedett el vagyon elleni, és mintegy 9 százaléka személy elleni bűncselekményt.

A kérdés így hangzott: *”Eltekintene-e a tettes megbüntetésétől, ha az okozott kárt jóvátenné?”*. Erre a válaszadók 48 százaléka, 815 személy, egyértelműen nemmel válaszolt. A büntetéstől ebben az esetben teljes mértékben eltekintők aránya 27 százalék, míg a részben eltekintők aránya 16 százalék volt. A bizonytalanok a *nem tudja* választ 4 százalékban jelölték meg.

A pozitív válaszok aránya ebben az esetben sem tekinthető rossznak, hiszen a határozott nemekhez képest a sértettek 52 százaléka *nem igényelné* az elkövető teljes megbüntetését, vagy legalábbis bizonytalan azt illetően.

Érdekes volt számunkra, hogy a mediációval kapcsolatos a kérdezettek válaszait sem koruk, sem pedig nemük nem befolyásolta.

Következtetések a mediáció lehetőségeiről

Mindkét vizsgálat eredményeiből világosan látható, hogy amíg a tetteseknél a jóvátételi hajlandóság a büntetés alternatívájaként szinte egyöntetűen megtalálható és nem is változott az elmúlt tíz év során, addig a sértettek bizonytalanabbnak tűnnek e kérdésben. A válaszokból az is kiderül, hogy a tettesek anyagi lehetőségeiket nagyjából „reálisan” mérik fel, nemigen vállalkoznak lehetetlen teljesítésekre, a rosszabb helyzetűek viszonylag gyakran vállalnának munkát, hogy ezzel a kárt jóvátegyék. Ez a jóvátételi szándék komolyságát mutatja.

A második kutatás során már az elkövetők 70 százaléka nyilatkozott úgy, hogy megbánta tettét. A sértettekkel szemben nagy részük (88 százalék) nem érzett haragot, őket a tettben való közreműködéssel nem okolta. A 2003-as eredmények a sértetthez való viszony és a jóvátételi szándék viszonyában nem mutattak összefüggést, azaz a korábbi ismeretség, vagy a rokoni kapcsolat nem befolyásolja a kiegyezési hajlandóságot. Ez különösen fontos a vagyon

elleni bűncselekmények esetében, hiszen ezek körében, szemben a személy elleni cselekményekkel, az elkövető és a sértett az esetek nagy többségében nem ismerik egymást.

Azonban még a kár jóvátétele előtt tisztázni kellene az elkövető és a sértett által értelmezett „kár” fogalmát is. A tettes-áldozat kiegyezés lehetőségét biztosítana mindkét fél számára, hogy az általa következményként, hátrányként megélt körülményekről számot adjon.

A *kár jóvátételének* kérdésében az elkövetők a tíz évvel ezelőtti eredményekhez képest nagyobb arányban, 80 százalékban vállalták volna a teljes kár megtérítését. A válaszadók fele a részletfizetést, míg 26 százalékuk a félretett, megtakarított pénzből történő kifizetést jelölte meg lehetséges fizetési módozatként. Emellett a rosszabb anyagi helyzetben lévők mindkét alkalommal szívesen végeztek volna munkát a kár megtérítésének érdekében. A második vizsgálat során azonban kevesebben vállalták volna ezt közvetlenül a sértett részére. Ez kifejezetten biztatónak tűnik az elkövető őszintesége szempontjából, hiszen azt jelenti, hogy a válaszadás során valóban mérlegelt, a különböző szempontokat figyelembe véve döntött.

A sértetti vizsgálatok arra utaltak, hogy a sértettek kevésbé lennének hajlamosak a megegyezésre. Ez nem meglepő, hiszen őket egyszer már érte sérelem, és nyilván ez jelentős szerepet játszik abban, hogy nem szeretnék újra találkozni az elkövetővel. Ehhez képest tehát igen jó arálynak tűnik a 2003-as mindössze 48 százalékos nem válasz. Az is nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a mediáció lehetővé tétele esetén nagy hangsúlyt kellene fektetni az áldozatok és a közvélemény felvilágosítására is, aminek következtében az emberek a hagyományos eljárással szemben megismerhetnék a kiegyezés előnyeit.

Az országos mintán végzett kutatás előzetes eredményei igazolták, hogy a bűncselekmények érintettjei Magyarországon sem zárkóznának el a megegyezés lehetőségétől. A jóvátételi igazságszolgáltatás bevezetése mindenképpen megfelelő alternatívát jelenthetne a rövidebb tartamú szabadságvesztések kiváltására, és nem utolsósorban hasznos lenne az elkövetők és az áldozatok részére egyaránt.

Média¹ és büntetőeljárás

A büntetőeljárás reformja érintette a média és a büntetőeljárás viszonyát. A 2003. évi II. törvénnyel módosított 1998. évi XIX. törvény egy új, a 74/A. szakasz beiktatásával lehetővé tette, hogy a 2003. július 1-jétől a folyamatban lévő büntetőeljárásokról a sajtó felvilágosítást kapjon, illetve a nyilvános tárgyalásról tájékoztatást adjon. A tanulmányban a szerző arra keresi a választ, hogy a média és az igazságszolgáltatás érdekei között feszülő ellentét hogyan jelenik meg az egyes országokban a büntetőeljárás folyamatában. Arról van itt szó, hogy a deklarált alapjogok időnként összetűzésbe kerülnek, és konkrét helyzetben az ellentétes érdekek közötti konfliktus viharossá válik. Melyik jog primátusa érvényesüljön, kinek kedvezzen a jogszabály? Olyan kérdések ezek, amelyekre nehéz válaszolni. Először is, más szabályozásnak kell érvényesülnie a büntetőeljárás tárgyalást megelőző szakaszában, az előzetes eljárásban, és másnak a tárgyalás folyamán. A hazai nehézségek elemzése előtt a szerző ablakot nyit Európára, és megvizsgálja, hogy az egyes országokban hogyan, milyen eszközökkel kezelik ezt a problémát.

Bevezető megjegyzések

A Be. reformja érintette a média és a büntetőeljárás viszonyát. Bár az eredeti elképzelések között nem szerepelt, az 1998. évi XIX. tv. – a megalkotását követően, de még a hatályba lépését megelőzően – különleges utóéleten, kétszeres módosításon ment keresztül. A második módosítás, a 2003. évi II. tv. (a II. Ben.) tette lehetővé, hogy a nyilvánosság tájékoztatása önálló címként jelenhessen meg a törvényben (VI. fejezet, III. cím: Felvilágosítás-adás és a nyilvánosság tájékoztatása a büntetőeljárás során). A 74/A. szakasz beiktatásával 2003. július 1-jétől a folyamatban lévő büntetőeljárásokról a sajtónak nyújtandó felvilágosítás, valamint a sajtó által a nyilvános tárgyalásról történő tájékoztatás joga deklarálást nyert.

Ennek kimondása, illetve a büntetőeljárás törvényben való rögzítése nem jelenti, hogy korábban a média képviselői el voltak zárva a felvilágosítási és tájékoztatási jogosultságtól. 2003 júliusa előtt is alapelveként működött a tárgyalás nyilvánossága, így korábban is lehetőség volt arra, hogy a tárgyaláson a média képviselői részt vegyenek.

A nyilvánosságot – mint a bírósági eljárás egyik irányító eszméjét – a történelem nehéz vajúdásában szülte, ezért ennek korlátozása csak kivételesen fordulhat elő. Magát az elvet nemcsak az eljárási törvény, hanem az alkotmány és a nemzetközi jogi dokumentumok is szabályozzák. A nyilvánosság biztosítja egyfelől, hogy az eljárási jogok gyakorlása ellenőrizhető legyen, másfelől pedig olyan garanciát nyújt, amely a terheltnek a bűnüldöző hatóságokkal szembeni hátrányos helyzetét ellensúlyozza.

Az *Eur. Court H. R. v Lutz* ügyben, az 1987. augusztus 25-én kelt ítéletében az Emberi Jogok Európai Bírósága kimondta, hogy a tárgyalás nyilvánosságának célja egyrészt, hogy a perben résztvevőket megvédje az olyan titkos igazságszolgáltatástól, amely a nyilvánosság

¹ Tanulmányomban média fogalma alatt értem a nyomtatott sajtót, az elektronikus úton közvetített tömegkommunikációs eszközöket és általában a kommunikációt közvetítő bármilyen médiumot is.

ellenőrzése alól kikerülhetne, másrészt ez is egyfajta eszköz a bíróságba vetett hit megőrzésére.

A nyilvánosság a tárgyaláson nem korlátlan. Meghatározza ezt az ésszerűség és a tárgyalóterem mérete. Tehát, amikor a törvény röviden csak annyit mond, hogy „a bíróság tárgyalása nyilvános”², akkor ez tulajdonképpen tárgyalóterem-méretű nyilvánosságot jelent.

A nyilvánosság érvényesülésének elve mára számos probléma forrásává vált. Itt kell megemlítenem a tanúvédelmet, az erkölcsi okokat, az államtitokkal és a szolgálati titokkal kapcsolatos kérdéseket és kutatásunk tárgyát, a média szerepét, illetve a büntetőeljárásra gyakorolt hatását. Dolgozatunkban ez utóbbit tanulmányozom.

A sajtószabadság – mint alkotmányos alapjog – a jogállamiság és a demokrácia megvalósulásának egyik biztosítója. Az emberi jogok szempontjából is kiemelkedő a jelentősége. Az elektronikus médiumok terjedésével a sajtószabadság fogalma ma már kicsit mást jelent, mint kivívásának hajnalán. Napjainkban átfogó kommunikációs alapjogként definiáljuk. Mivel más emberi jogok és szabadságok realizálásának is biztosítója lehet, ezért korlátozásakor több szempontot is figyelembe kell vennünk. El kell ismernünk, a sajtónak joga van a büntetőeljárásokról informálódni és ezeket az ismereteket a médiumokon keresztül közvetíteni. Tudomásul kell vennünk, hogy az információ – gyakran sajátos – továbbításával a média befolyásol(hat)ja a közvéleményt. Ugyanakkor az eljáró hatóságnak, bíróságnak is joga van arra, hogy befolyásolástól mentesen végezhesse a feladatát.

Az igazságszolgáltatás és a média érdekei gyakran ellenétesek. Az ebből eredő feszültség már régóta jellemzi a társadalmakat. Ennek oka egyrészt, hogy az egyes médiumok tulajdonosai – a piac telítettsége miatt – versenyeznek egymással. A győzelem érdekében etikátlan eszközöket is igénybe vesznek. Előfordul(hat), hogy a tények korrekt, valósághű megfogalmazása helyett szenzáció-éhes vadászattá alakul át az információ eléréséért folyó küzdelem.

Nem csak Magyarországon jelent ez problémát. Felmérések sora igazolja, hogy Európa más országaiban is ez a helyzet. Ezért célszerű, ha más államok szabályozását megtekintjük, és így összehasonlítási alapot keresünk.³ A nemzetközi tapasztalatok nemcsak megfelelő példakkal, hanem tanulsággal is szolgálhatnak. Éppen ezért, a jog-összehasonlítás szerepe szükségyszerűen felértékelődik.

A média és az igazságszolgáltatás érdekei között feszülő ellentét intenzitása országoként eltérő. A közös jegyek talán az egyéni és a közösségi érdekek ellentétének szintjén fedezhetők fel. Arról van itt szó, hogy a deklarált alapjogok időnként összetűzésbe kerülnek, és konkrét helyzetben az ellentétes érdekek közötti konfliktus viharossá válik. Melyik jog primátusa érvényesüljön, kinek kedvezzen a jogszabály? Olyan kérdések ezek, amelyekre nehéz válaszolni. Először is más szabályozásnak kell érvényesülnie a büntetőeljárás tárgyalást megelőző szakaszában, az előzetes eljárásban, és másnak a tárgyalás folyamán.

Mivel Európa történeti jogrendszerei nem egyformák, külön kell választanunk az akkuzatórius elvekre épülő angolszász, valamint a vegyes rendszerű kontinentális eljárást. *Jeremy Bentham* híres mondása, miszerint „a nyilvánosság az igazságszolgáltatás lelke”, egyértelműen kifejezésre juttatja, hogy az akkuzatórius rendszer nem szereti a

² Be. 237. § (1)

³ Az európai háttéranyag fordításában közreműködött Ükös Gabriella ügyészeti fogalmazó.

megszorításokat. (Ugyanakkor majd látni fogjuk, hogy éppen Angliában a legszigorúbb a szabályozás.) Az inkvizitórius rendszer – Európa legtöbb országában a nyomozást ez jellemzi – viszont a titkosság híve. A sikeres nyomozás ugyanis megkívánja, hogy bizonyos adatok háttérben maradjanak. A kitárt kapuk veszélyeztet(het)ik az eljárás eredményét. Ennek ellenére vannak olyan esetek, amikor éppen a nyilvánosság teszi lehetővé a hatékonyságot, például a média segítségével találják meg az elkövetőt, vagy az ellopott tárgyat. Más esetekben is előnyt jelenthet a tájékoztatás: pl. a politikai nyomás ballasztja a sajtó nyilvánossága. Sokszor pedig a kiszivárgott információhoz képest – ami találgatásokra adhat alkalmat – szerencsésebb a korrekt tájékoztatás.

A média és az igazságszolgáltatás viszonya Európa néhány államában

Belgium

Belgiumban létezik jogszabályi megoldás a szakmai titoktartási kötelezettség megsértésére vonatkozóan. A belga Büntető törvénykönyv 458. §-a szerint a nyomozás résztvevőit kötik a szakmai szabályok. A büntetőjogon kívüli megoldások pedig az igazságszolgáltatás vagy a közigazgatás kötelékében dolgozók fegyelmi felelősségének a kérdését rendezik: fegyelmi büntetéssel lehet sújtani azt, aki indokolatlanul fedi fel az előzetes letartóztatásban vagy őrizetben lévő személy kilétét, kivéve ha erre az illetékes bírói szervtől engedélyt kapott, vagy ha a terhelt hozzátartozóit értesíti. Ezek a szabályok a gyakorlatban nem mindig érvényesülnek. A nyomozás titkosságának elvét miniszteri rendeletek ássák alá. A büntetőjogi szabályozás merevségén úgy próbálnak enyhíteni, hogy a belga Btk. szabályainak magyarázásakor kicsit másképpen értelmezik az alaprendelkezést. Például kimondják, hogy a titkosság elve csak a még nyilvánosságra nem került információkra vonatkozik. Úgynevezett „gumijogszabályok” beiktatásával szintén lehetőséget adnak arra, hogy a nyomozásról tájékoztatás jelenhessen meg. Gondolunk itt az ügyészség azon jogára, hogy a folyamatban lévő büntetőeljárásokról akkor közölhet információt, amikor azt a nyomós közérdek megköveteli. Ebben az esetben viszont három feltételt be kell az ügyésznek tartania: egyrészt be kell szereznie a nyomozási bíró előzetes engedélyét, másrészt a tájékoztatásnak objektívnak kell lennie, harmadrészt pedig bizonyos jogokat – pl. az ártatlanság védelme, a védelem joga stb. – figyelembe kell vennie.

Belgiumban 1998-ig a sajtó tájékoztatása a következőképpen működött: a rendőrség létrehozta a szervezetén belüli szóvivői tisztséget. A folyamatban lévő büntetőeljárásokról szóló sajtótájékoztató előtt a rendőrség szóvivője engedélyt kért a nyomozási bírótól, majd egyeztetett az ügyészségen belül kialakított tájékoztatási rendszer szóvivőjével. Ez a módszer viszonylag kiegyensúlyozottan működött egészen addig, ameddig a parlamenten belül felállított vizsgálóbizottság fel nem tárta a belga büntetőeljárás és a nyilvános tájékoztatás meglévő ellentmondásait. Rájöttek ugyanis, hogy az előzetes eljárás titkossága nem teszi lehetővé az információk áramoltatását. A sajtó jogainak csak úgy lehet szabályosan érvényt szerezni, ha a büntetőeljárásról szóló törvényt módosítják. Ilyen előzmények után került sor 1998-ban és 1999-ben az eljárás reformjára. A nyomozás addigi titkosságán, merev szabályain enyhítettek, a sértett és a védő jogait szélesítették. Az ún. belső titkosság korlátozása viszont megkívánta a külső titkosság rugalmas kezelését is. Innen pedig már csak egy lépés volt az előzetes eljárás nyilvánosságának megengedése, illetve ennek részletes szabályozása.

1999 óta Belgiumban a vádemelésig a nyilvánosság tájékoztatásáért a „Procureur du Roi” a felelős. Vagy ő, vagy a helyettesei közül kinevezett szóvivő tartja a kapcsolatot a sajtóval. Ezt a feladatot a rendőrségi szóvivő is elláthatja, kivéve a kiemelt ügyeket és a nemi erkölcs elleni bűncselekményeket.

Mivel a nyomozási bíró felügyeli az előzetes eljárás egész folyamatát, ezért a tájékoztatáshoz szükséges engedélyt is ő adja. Ez az engedély általános engedély, az eljárás folyamán a részletekre vonatkozóan nem kell minden esetben külön-külön kérni.

Franciaország

Franciaországban – csakúgy, mint Belgiumban korábban – ellentmondás van a szabályozás és a hétköznapok valósága között. A média és az igazságszolgáltatás viszonya viharosnak mondható. A béke megteremtésére számtalan bizottság jött már létre, eredményt mégsem értek el, a harc tovább dúl. Ennek okai mélyen gyökereznek. A jogszabályok a nyomozás titkosságát hirdetik és szakmai titoktartási szabályokat deklarálnak. Eszerint a büntetőeljárásban eljáró hatóság és a bíró köteles a szakmájára vonatkozó szabályokat betartani és titoktartási kötelezettségének eleget tenni. Amennyiben ezt megszegi, bűncselekményt követ el. Ez a szabály nem vonatkozik a terheltre, a védőre, a sértettre és az egyéb érdekeltre, hanem csak a jogalkalmazóra. Az újságírót, a riportert stb. sem lehet ez alapján felelősségre vonni. Amikor az újságíró olyan hírt közöl, amely a jogalkalmazótól származik, és ez utóbbi személy az információ átadásával megszegte a büntetőjogszabály idézett szakaszát, akkor a hír közlője az információ lopásának bűncselekményét követi el. Más tilalmakra is rábukkanhat a francia jogszabályokban kutakodó olvasó. Például tilos olyan szövegek vagy illusztrációk közlése, amelyek gyermekkorú személyekre vonatkoznak. Tilos a büntetőeljárás folyamán keletkezett olyan hivatalos iratot a nyilvánosság elé tárni, amelyet tárgyaláson még nem olvastak fel. Büntetik az olyan megjegyzéseket, amelyek a tanúkra nyomást gyakorolnak, vagy befolyásolják a bíró döntését. Bűncselekmény az is, ha valaki a terhelt beleegyezése nélkül, büntetőjogi felelősségének jogerős megállapítása előtt olyan képet tár a nyilvánosság elé, amelyen a gyanúsított vagy a vádlott megbilincselte keze látható, illetve amelyből kiderül, hogy a terheltet fogva tartják. Tilos olyan véleményt közölnie a médiának, amely az ártatlanság vélelmének megdőlte előtt a terhelt bűnösségét fontolgatja.

Ha komolyan vennék ezeket a tilalmakat, akkor a francia újságírók, riporterek, műsorvezetők nagy része a vádlottak padján ülne. Miért nem üldözik ezeket a bűncselekményeket? Ha a szabályoknak megfelelően betartanák a tárgyalás előtti teljes titoktartást, akkor a nyilvánosság kizárásával a jogállamiság elve sérülne. Ezért a felsorolt tilalmak közül csak egyet vesznek komolyan Franciaországban: a gyermekkorúak személyazonosságát érintő nyilvánossági korlátokat.

Franciaországban ma már senki sem gondolja komolyan a nyomozás titkosításának elvét. Bár a jogszabály ezt írja elő, előfordult, hogy maga az igazságügyi miniszter adott engedélyt a törvény megszegésére. Gondolunk itt az „Igazságszolgáltatás Franciaországban” című filmre, melyben egy igazi büntetőeljárást közvetítettek a televízióban, amely az előzetes letartóztatástól az ítélethozatalig tartott.

Németország

Franciaországtól eltérően Németországban sohasem közlik az újságok a gyanúsított nevét. A bíróság jogerős ítélete után is csak akkor nevezik nevén az elítéltet, ha közszereplő. Úgy tűnik, Németországban komolyabban veszik az ártatlanság vélelmét. Az alkotmány garantálja a sajtószabadságot, ennek korlátozását viszont – hivatkozva a nemzetközi emberi jogi dokumentumokra – megengedi.

A német jogalkalmazás egységes abban, hogy bíróság elé állítják azokat az újságírókat, akik hivatalosan meg nem erősített információkat napvilágra hoznak. Büntetésük szabadságvesztés is lehet. Ez a tilalom csak a szó szerinti közlésre vonatkozik, az összefoglalásra nem.

Az újságírók szinte mindig betartják a fenti szabályokat. Bár a polgárok igénylik a friss híreket, az újságírók mégsem lépik át a korlátokat. A bizalmas információk megszerzése elmarad, az újságírók megelégszenek a nyilvános tárgyaláson hallottakkal. A német szabályok ugyanis lehetővé teszik, hogy a tárgyaláson elhangzott információkat – a nyilvánosság elvéből kifolyólag – a média közölhesse.

A német előzetes eljárást tehát a titkosság jellemzi, a tárgyalás viszont nyilvános. Néha azonban a nyomozásról is adnak felvilágosítást a hatóságok, de csak akkor, ha ezzel nem veszélyeztetik a büntetőeljárás sikerét. Kötelességük a tanúk, valamint a sértettek jogait tiszteletben tartani.

Németországban a sajtó és az igazságszolgáltatási szerv közötti viszony sajátosan alakult. Pontos szabályok jellemzik a tájékoztatás rendjét. A feljebbvaló iránti szigorú tiszteletet mindenki betartja. Az a tisztviselő, aki ezt a szabályt megszegi, saját karrierjét veszélyezteti.

A nyomozás folyamán kizárólag a legfőbb ügyész, a bírói szakban pedig az eljáró bíróság vezetője, vagy közvetlen helyettesei adhatnak hivatalos tájékoztatást a sajtó képviselőinek. Ezen kívül minden bíróságon van egy ún. sajtófelelős bíró, aki a közvéleményt is foglalkoztató ügyekben bekövetkezett fejleményekről folyamatosan tájékoztatja a sajtót. Az eljáró bíró sohasem ad tájékoztatást a sajtónak a konkrét büntetőeljárásról. Bár jogszabályi tilalom ebben a körben nincs, mégsem kockáztat a bíró, hiszen nagy esély van arra, hogy a tájékoztatás után később elfogultsággal vádolják.

Németországban harmonikus a sajtó és a jogalkalmazás viszonya. A sajtó képviselői és az eljárás résztvevői betartják a szabályokat. Ha egy újságíró úgy gondolja, hogy tájékoztatási jogát megsértették, jogorvoslati jogának megfelelően a felelős tisztviselő feletteséhez, az igazságügyi miniszterhez és végső esetben a közigazgatási bírósághoz fordulhat.

Olaszország

Olaszországban a nyomozás titkosságának elve alóli kivételeket maga az eljárási törvény engedi meg. A titkosság csak a rendőrség vagy az ügyész által végzett nyomozási cselekményekre vonatkozik, és csak addig áll fenn, amíg a gyanúsított meg nem ismeri a titkos információt. A nyomozás megszüntetése minden esetben feloldja ezt a korlátot. Más esetekben az ügyész oldhatja fel a tilalmat azzal, hogy amennyiben a nyomozás érdeke

megkívánja, fényképeket tehet közzé. Egyébként az ügyész a titoktartási kötelezettséget is meghosszabbíthatja, ha a nyomozás érdekei ezt kívánják és a gyanúsított ebbe beleegyezett.

A jogszabály pontosan meghatározza azokat az iratokat, amelyeket egyáltalán nem lehet közzétenni, illetve azokat, amelyek nyilvánosságra hozatala részben megengedett. Aki a tilalmakat megszegi, enyhébb esetben fegyelmi büntetést kap, súlyosabb esetekben pedig megvalósítja a szakmai titoktartási kötelezettség megsértését.

A jogalkalmazói gyakorlat kevés ilyen ügyet ismer. Nem azért, mert nem fordul elő, sokkal inkább azért, mert senki sem veszi komolyan ezt a tilalmat.

Nagy-Britannia és az Egyesült Államok

Jeremy Bentham gondolatai és az akkuzatórius elvekre épülő eljárás ellenére Nagy-Britanniában a nyilvánosság, legalábbis a sajtó szempontjából, mégsem az igazságszolgáltatás lelke. A média és az igazságszolgáltatás kapcsolatát szabályozó jogszabályok szigorúak. A büntetőeljárás működésének elsődleges érdeke a sajtószabadság hátrányára érvényesül. Fő szabály szerint semmilyen információt nem lehet kiszivároztatni, ha a büntetőeljárás már aktív szakaszába lépett, vagyis ha a gyanúsítottal közölték, milyen bűncselekmény gyanúja miatt folytatnak vele szemben eljárást.

Nagy-Britanniában a média képviselői által elkövethető legsúlyosabb bűncselekmény a bíróság megsértése. Ennek elkövetési magatartása tág értelmezést nyert. A bíróság megsértésének bűncselekménye arra utal, hogy a bíróság megbüntetheti azokat, akik bármilyen formában beavatkoznak a bíróság igazságszolgáltató működésébe. Ez a beavatkozás számtalan cselekménnyel megvalósítható. A bíróság megsértését a média is több elkövetési magatartással valósíthatja meg: például olyan, az aktuális ügyre vonatkozó információ közlésével, amelynek nyilvánosságra hozatalát a bíróság „végzésében” megtiltotta. Ha nem létezne olyan szabály, amely megköti a média kezét, az esküdtszéket távol kellene tartani attól, hogy a sajtó miatt előítéletekkel „szennyeződjenek”.

A bíróság megsértését a bűncselekményt szabályozó 1981. évi jogszabály (törvény) módosította. Meghatározta fogalmát és harmonizálta az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok védelméről szóló Római Egyezményvel.

Így most a bíróság megsértését két magatartással lehet megvalósítani:

1. Az előbb említett 1981-es törvény által büntetni rendelt új cselekménnyel, amelyet gondatlanul is el lehet követni (ez az ún. bíróság „szigorú felelősség szerinti” megsértése).
2. A régi jogban létező (common law szerinti) bűncselekmény, amely elkövetésének megállapíthatóságához a vád képviselőjének be kell bizonyítania, hogy az elkövető szándéka a tárgyalás tisztességes és előítéletektől mentes mivoltának befolyásolására irányult.

Látható, hogy az 1981-es törvényben meghatározott tényállás szűkebb, mint a common law szerinti. E szerint nem büntethető a bíróság megsértésének büntette miatt, aki a nyilvánosan tartott tárgyalásról tisztességes és pontos tájékoztatást, az eljárással egyidejűleg, jóhiszeműen közöl.

Ez a büntethetőséget kizáró ok csak akkor vonatkozik az elkövetőre, ha a cikk megjelenése és az eljárás, amelyről információt közöl, egyidejű. Napilapok esetében ez azt jelenti, hogy a tárgyalás napján megjelenő újságcikkek esetében lehet erre hivatkozni, a hetilapoknál viszont elképzelhető ennél több idő is. Akkor, ha az adott ügyben már előre lehet tartani a bíróság befolyásolásának jelentős veszélyétől, a bíróság utasítást adhat az üggyel kapcsolatos minden híradás közlésének elhalasztására. Aki a bíróság rendelkezése ellenére híreket tesz közzé, elköveti a bíróság megsértésének bűncselekményét, és nem hivatkozhat arra, hogy tisztességes, pontos és egyidejű tájékoztatást közölt jóhiszeműen. A bíróság megsértése bűncselekményében egyesbíró dönt, esküdtszék nélkül.

Az Egyesült Államokban szélesebb körben érvényesül a sajtószabadság, emiatt gyakoribb az esküdtszék előítéletekkel történő „szennyeződése”, ahogyan azt az angolok állítják. Úgy védekeznek ellene, hogy a közvéleményt erősen foglalkoztató ügyek esetében – pl. a Simpson-ügy – a tárgyalás előtt az esküdtszék tagjait elzárják a külvilágtól, szállodában laknak, ahol sem televíziót nem nézhetnek, sem újságot nem olvashatnak, barátaikkal sem beszélgethetnek.

A média és az igazságszolgáltatás viszonya Magyarországon

Hazánkban fontossá teszi a bűnügyi tájékoztatást, hogy a bűnözés súlyos társadalmi és politikai kérdést jelent. Az ezzel kapcsolatos tudósítások a médiában központi szerepet töltenek be. A sajtóról szóló 1986. évi II. törvény 4. §-a az állami, társadalmi és gazdálkodó szervezetek számára előírja, hogy a hiteles, pontos és gyors tájékoztatást saját kezdeményezéseikkel, továbbá a szükséges felvilágosításoknak és adatoknak a sajtó rendelkezésére bocsátásával segítsék elő. A média érdeklődése a kiemelt ügyek iránt befolyásolhatja a legalitás érvényesülését, mivel az eljáró „hatóságok a figyelmüket a jelenségek egy részére tudatosan nem irányítják rá, vagy ezt csak mértéktelenesen teszik [...]”. A bűnüldöző szervek saját presztízsük, a bizalom megőrzése végett is abban érdekeltek, hogy a legsúlyosabb, a közvélemény figyelmének középpontjába került, a közfelháborodást kiváltó bűncselekmények elkövetőit megtalálják. Emiatt az erőket, a szakembereket, a technikai eszközöket ezekre összpontosítják.”⁴

A hazai tájékoztatási gyakorlatban a bűnügyi események általában a hírműsorok élére kerülnek. Ez akkor is így történik, ha a hírforrás (a bűnüldöző szerv) nem tesz semmit. Ebből egyenesen következik, hogy a hatóságoknak célszerű a kommunikációban rejlő lehetőségeket kihasználni. A nyilvánosságra hozható információt késleltetés és torzítás nélkül továbbítaniuk kell.

A hírverseny kikényszeríti az elsőséget, minden médium újságírója, riportere, tudósítója igyekszik megelőzni a többit, és ehhez minden lehetőséget próbál megragadni. A médiumok szempontjából többnyire az úgynevezett hivatalos forrásból származó információ a „legértékteleb”, mert nem elégti ki hírigényüket. Pedig a bűnüldöző szervezeteknek és a sajtónak vannak közös érdekei.

A bűnügyekről történő tájékoztatásnak azért is kiemelkedő a szerepe, mert az ügyintézés biztonságáról, hatékonyságáról és annak tudományos megalapozottságáról a lakosság csak ilyen módon kaphat hiteles tájékoztatást, és csak így lehet a polgárok bizalmát megnyerni.

⁴ Király T.: *A legalitás a büntetőeljárásban*. Jogtudományi Közlöny, 1986/5. szám, 204. o.

Ma már természetes követelmény, hogy a köz szolgálatához szervesen hozzátartozik a köz tájékoztatásának feltétlen, ugyanakkor a hatályos jogszabályokat mindenkor tiszteletben tartó kötelezettsége is. Ugyanakkor a bűnügyi és az igazságügyi tájékoztatásról szóló 10/1986. (IX. 1.) IM–BM rendelet szemlélete, illetve egyes rendelkezései *Kertész Imre* szerint nem segítik elő a szabad információáramlást, illetőleg korlátozzák a sajtószabadságot: „Az újságírók részére hozzáférhetővé tett információk körét gyakran korlátozta az a félelem, hogy a közölt híryanag torzítani fogja a valóság arányait”.⁵ Az elkövetett bűncselekményekről a közvéleményben súlyosabb kép alakul ki. „Az olvasót gyakran jobban érdekli a bűnözés, mint sok más, ugyancsak fontos társadalmi jelenség, és ráadásul a különböző bűncselekmények iránti kíváncsisága sem arányos azok előfordulási gyakoriságával. Természetes, hogy a sajtó igyekszik igazodni az olvasók igényéhez.”⁶

Napjaink jogpolitikájának legvitatottabb kérdései: a legfőbb ügyész „ellen” irányuló parlamenti interpellációs jog⁷ és az ezt követő sajtóbolondéria. Lehetséges és egyáltalán szükséges-e a média szabadságát korlátozni? Mindezek háttérében több kérdés alapos vizsgálata áll, úgymint a szólás és a véleménynyilvánítás szabadsága, illetve a befolyásolástól mentes igazságszolgáltatás.

Bár a szólás szabadsága alkotmányos alapelv, ennek tartalma mégsem jelentheti a joggal való visszaélést. A véleményszabadság fontos: mindent lehet, de csak a jót szabad. Hol a határ? Hol jelölik ki a törvények a szólásszabadság végét? Azaz, milyen viszonyban van a szólásszabadság, a véleményszabadság és a büntetőjog eszköztára?

A mai magyar társadalomban sajnos olyan a közhangulat, a politikai és a közéleti, valamint az újságírói stílus, hogy az Alkotmánybíróság több határozata⁸ is foglalkozott már az alapjogok lehetőség szerinti korlátozásának kérdésével.

A 30/1992. AB sz. határozat indokolása szerint: „Valamennyi alkotmányos alapjog tekintetében fontos kérdés, hogy azokat lehet-e és milyen feltételekkel megszorítani, korlátozni, kollíziójuk esetén milyen szempontok alapján kell a prioritást meghatározni. A véleménynyilvánítás, illetve az ebbe beletartozó sajtószabadság esetén ez a kérdés kiemelt jelentőséget kap, mivel ezen szabadságok a plurális, demokratikus társadalom alapvető értékei közé tartoznak. Éppen ezért a véleménynyilvánítás szabadságának kitüntetett szerepe van az alkotmányos alapjogok között, tulajdonképpen »anyajoga« többféle szabadságjognak, az ún. »kommunikációs« alapjogoknak. Ebből eredő külön nevesített jogok a szólás és a sajtószabadság, amely utóbbi felöleli valamennyi médium szabadságát, továbbá az informáltsághoz való jogot, az információk megszerzésének szabadságát. Tágabb értelemben a véleménynyilvánítási szabadsághoz tartozik a művészi, irodalmi alkotás szabadsága és a művészeti alkotás terjesztésének szabadsága, a tudományos alkotás szabadsága és a tudományos ismeretek tanításának szabadsága. Ez utóbbiak tiszteletben tartásáról és védelméről az Alkotmány 70/G. §-ában külön is rendelkezik. Ez a jogegyüttes teszi lehetővé az egyén megalapozott részvételét a társadalmi és politikai folyamatokban. Történelmi tapasztalat, hogy mindannyiszor, amikor a véleménynyilvánítás szabadságát korlátozták, sérelmet szenvedett a társadalmi igazságosság, az emberi kreativitás, csökkent az emberben rejlő képességek kibontakozásának lehetősége. A káros következmények nem csupán az individuum, hanem a társadalom életében is megmutatkoztak és az emberiség fejlődésének

⁵ Kertész I.: *A bűnügyi tudósítás és a személyi jogok védelme*. Belügyi Szemle, 1990/11. szám, 15–16. o.

⁶ Uo. 16. o.

⁷ Lásd a 2004. február 16-án született AB határozatot.

⁸ 30/1992, 37/1992. és 12/1999. AB sz. határozatok

sok szenvedéssel járó zsákutcájához vezettek. Az eszmék, nézetek szabad kifejtése, a mégoly népszerűtlen vagy sajátos elképzelések szabad megnyilvánulása a fejlődni képes és valóban eleven társadalom létezésének alapfeltétele. Az Alkotmány 8. §-ában rögzíti, hogy a Magyar Köztársaság elismeri az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait, ezek tiszteletben tartása és védelme az állam elsődrendű kötelessége. Az alapvető jogokra és kötelességekre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg, alapvető jog lényeges tartalmát azonban nem korlátozhatja.”

A 20/1997. (III. 19.) AB sz. határozat indokolása utal az Alkotmányra, amely szerint „a Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a szabad véleménynyilvánításra, továbbá arra, hogy a közérdekű adatokat megismerje, illetőleg terjessze. A Magyar Köztársaság elismeri és védi a sajtó szabadságát.”

Az Alkotmánybíróság a 37/1992. (VI. 10.) AB sz. határozatában a véleménynyilvánítási szabadságot a sajtószabadság vonatkozásában határozta meg. Megállapította, hogy a véleménynyilvánítási szabadság a sajtószabadság tekintetében sajátosan érvényesül. A sajtó szabadságát arra figyelemmel kell garantálnia az államnak, hogy a „sajtó” a véleményalkotáshoz szükséges információszerzésnek, a véleménynyilvánításnak és véleményformálásnak kitüntetett fontosságú eszköze. A véleménynyilvánításhoz való jog kiemelkedő volta annyiban vonatkozik a sajtó szabadságára, amennyiben az a véleménynyilvánítás alkotmányos alapjogát szolgálja. Az Alkotmánybíróság e határozatában utalt arra is, hogy a sajtószabadságnak elsősorban külső korlátai vannak (amelyek a sajtó sajátosságainak megfelelő speciális intézményekben is testet öltenek, amilyen pl. a sajtóhelyreigazítás vagy a „nagy nyilvánosság” kritériuma a büntetőjogban). A sajtószabadságot azonban elsősorban az állam tartalmi be nem avatkozása biztosítja. Ennek felel meg például a cenzúra tilalma és a szabad lapalapítás lehetősége. Ezzel a tartózkodással az állam elvileg lehetővé teszi, hogy a társadalomban meglévő vélemények, valamint a közérdekű információk teljessége megjelenjen a sajtóban (ABH 1992. 167.)

Az Alkotmány 7. § (1) bekezdése szerint: „A Magyar Köztársaság jogrendszere elfogadja a nemzetközi jog általánosan elismert szabályait, biztosítja továbbá a vállalt nemzetközi jogi kötelezettségek és a belső jog összhangját.” A véleménynyilvánítási szabadság és a sajtószabadság szabályozásakor tehát figyelembe kell venni a magyar állam nemzetközi kötelezettségeit is.

Itt kell utalnom a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 19. cikkére, amely a szabad véleménynyilvánításhoz való jogot deklarálja: „Nézetei miatt senki sem zaklatható. Mindenkinek joga van a szabad véleménynyilvánításra. Ez a jog magában foglalja mindenfajta adat és gondolat határokon való tekintet nélküli – szóban, írásban, nyomtatásban, művészi formában vagy bármilyen más tetszés szerinti módon történő – keresésének, megismerésének és terjesztésének a szabadságát is. Az e cikk 2. bekezdésében meghatározott jogok gyakorlása különleges kötelességekkel és felelősséggel jár. Ennélfogva az bizonyos korlátozásoknak vethető alá, ezek azonban csak olyanok lehetnek, amelyeket a törvény kifejezetten megállapít, és amelyek *a*) mások jogainak vagy jó hírnevének tiszteletben tartása, illetőleg *b*) az állambiztonság vagy a közrend, a közegészség vagy a közérkölcös védelme érdekében szükségesek”.

Az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságok Védelméről szóló, az 1993. évi XXXI. törvénnyel kihirdetett ún. Európai Egyezmény 10. cikke szerint „mindenkinek joga van a véleménynyilvánítás szabadságához. E jog magában foglalja a véleményalkotás szabadságát

és az információk, eszmék megismerésének és átadásának szabadságát országhatárookra tekintet nélkül, és anélkül, hogy ebbe hatósági szervnek joga lenne beavatkozni. E cikk nem képezi akadályát annak, hogy az államok a rádió-, mozgókép- vagy televízióvállalatok működését engedélyezéshez kössék. E kötelezettségekkel és felelősséggel együtt járó szabadságok gyakorlása a törvényben meghatározott olyan alakszerűségeknek, feltételeknek, korlátozásoknak vagy szankcióknak vethető alá, amelyek szükséges intézkedéseknek minősülnek egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a területi integritás, a közbiztonság, a zavargás vagy bűncselekmény megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, mások jó hírneve vagy jogai védelme, a bizalmas információ közlésének megakadályozása, a bíróságok tekintélyének és pártatlanságának fenntartása céljából”.

Az Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlata szerint a véleménynyilvánítási szabadságnak az Egyezmény 10. cikkében meghatározott, lehetséges korlátozásokat szűken kell értelmezni. Ennek megítélésénél a Bíróság alkalmazza a *Sunday Times v. United Kingdom* ügyben, 1979-ben kialakított "szükségességi tesztet", azaz vizsgálja, hogy a panasz tárgyát képező korlátozás szükséges-e egy demokratikus társadalomban és az alkalmazott korlátozás arányos-e az elérni kívánt joggal.

Összegezés helyett

Európa egyes államaiban a média és az igazságszolgáltatás viszonyának rendezésekor az Emberi Jogok Európai Egyezményéből indulnak ki. A 6. cikk (1) bekezdése szerint az ítéletet nyilvánosan kell kihirdetni, a tárgyalóterembe történő belépést azonban meg lehet tiltani a sajtónak és a hallgatóságnak vagy a tárgyalás teljes idejére, vagy egy részére, ha ezt a részt vevő felek magánérdekeinek védelme, a kiskorúak érdekei megkívánják, illetve nyomós közérdekből vagy nemzetbiztonsági szempontból szükséges. A bíróság akkor is zárt tárgyalást rendelhet el, ha egyéb különleges körülmények miatt a nyilvánosság megengedése esetében az igazságszolgáltatás érdekei veszélyben lennének. Olaszország kivételével a tanulmányban említett európai országokban elméletileg tilos a tárgyalásról bármilyen hang- vagy vizuális felvételt készíteni és azt nyilvánosságra hozni. Franciaországban és Németországban olykor-olykor az eljáró bíró engedélyezheti, hogy a tárgyalást megelőző pillanatokat rögzítsék. Ez legfeljebb annyit jelenthet, hogy az operatőr felveszi a bíró belépését és a vádlott előállítását, vagy a tárgyalóterembe történő belépését. A tárgyalás megnyitása után azonban el kell hagynia a termet. A média képviselőit azért tiltják ki általában a tárgyalótermekből, mert félnek, hogy ottlétük sértheti a bíróság tekintélyét, vagy általában veszélyeztetheti az igazságszolgáltatás működését. Ezzel szemben Olaszországban 1989-től megengedik a médiának, hogy a tárgyalásról kép- vagy hangfelvételt készítsen. Az engedélyt a bíróság akkor adja meg, ha ebbe az eljárás résztvevői is beleegyeznek.

Magyarországon a büntetőeljárás folyamatában nagyobb szabadsága van a médiának, mint Európa más államaiban. A sajtó képviselőit hazánkban általános szabály szerint nem tiltják ki a tárgyalóteremből. A valóság torzítása és az igazságszolgáltatás befolyásolása viszont nálunk is nehézséget jelent. Az Alkotmánybíróság határozataiból levezethető csaknem korlátlan sajtószabadsággal viszont néha visszaélnék a média képviselői. Hol van a véleménynyilvánítás szabadságának határa?

Nehéz kérdés. Mindenesetre nem szabadna megmámorosodnunk a dühtől, amit a média okoz. Erkölcsileg persze támadnunk kell mindazt, ami rossz, de nem kell megsemmisítenünk! Tisztáznunk kell a feladatokat és az erkölcsi követeléseket; ennyi, nem kevesebb és nem több a feladatunk. Tilalmakra szükség van, de vigyázni kell rájuk.